

**BERDİ KERBABAYEV’İN
“BATIR” VE “IHLASA MIRAT” ADLI
UZUN HİKÂYELERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME-METİN-AKTARIM)**

**Mine AKYÜZ
Yüksek Lisans Tezi**

**Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ
2022**

Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI**

Mine AKYÜZ

**BERDİ KERBABAYEV'İN
“BATIR” VE “IHLASA MIRAT” ADLI
UZUN HİKÂYESİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME-METİN-AKTARIM)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ**

ERZURUM-2022

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Turkish Research

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Berdi Kerbabayev'in "Batır" ve "İhlasa Mırat" Adlı Uzun Hikâyeleri Üzerine Dil İncelemesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim. Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve ... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

[06.07.2020]

[Mine Akyüz]

Aslı Islak İmzalıdır.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Turkish Research

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğretim Üyesi Sinan Dinç danışmanlığında Mine Akyüz tarafından hazırlanan “Berdi Kerbabayev’in “Batır” ve “İhlasa Mırat” Adlı Uzun Hikâyeleri Üzerine Dil İncelemesi ” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 18.07.2022

Kabul / Ret– İmza

Jüri Başkanı Doç. Dr. Tuna Beşen Delice

(Ad-Soyad-Unvan) *Afyon Kocatepe Üniversitesi*

Aşlı Islak İmzalıdır.

Jüri Üyesi Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu

(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Aşlı Islak İmzalıdır.

Jüri Üyesi Dr. Öğretim Üyesi Sinan Dinç

(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Aşlı Islak İmzalıdır.

Jüri Üyesi .....

(Ad-Soyad-Unvan) ..... Üniversitesi

Jüri Üyesi .....

(Ad-Soyad-Unvan) ..... Üniversitesi

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Osman MERT

Enstitü Müdürü

Aşlı Islak İmzalıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMA VE İŞARETLER	X
TÜRKMEN ALFABESİ	XI
ÖN SÖZ.....	XII

GİRİŞ

I. TÜRKMEN TÜRKÇESİ.....	1
II. BERDİ KERBABAYEV'İN EDEBÎ HAYATI.....	1
III. İNCELENEN METİNLER.....	3
IV. YÖNTEM VE TEKNİKLER.....	4
1. Araştırmanın Amacı	4
2. Terim ve Tanımları.....	5
3. Kuramsal Çerçeve	5
4. İlgili Araştırmalar	6
5. Araştırmanın Özgün Değeri	6
6. Araştırmanın Yaygın Etkisi.....	7
7. Yöntem	7
8. Tez Öneri Konusunun Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi.....	8

I. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİYA)

1.1. SÖZCÜK TÜRETİMİ.....	9
1.1.1. Addan Ad Türetimi	9
1.1.1.1.+cA.....	9
1.1.1.2. +cagaz.....	10
1.1.1.3. +cAk	10
1.1.1.4. +cIk/+cUk.....	11
1.1.1.5. +cAň.....	11
1.1.1.6. +çA	12
1.1.1.7. +çIlık / +çUlık.....	13
1.1.1.8. +dAş	13
1.1.1.9. +gIlt	14

1.1.1.10. +(I)mtIl / +(U)mtIl	15
1.1.1.11. +(I)mtIk/ + mtUk.....	15
1.1.1.12.+(I)n.....	15
1.1.1.13. +kI	16
1.1.1.14. +lAç	17
1.1.1.15. +II	17
1.1.1.16. +lIk/ +lUk.....	18
1.1.1.17. +lAk.....	19
1.1.1.18. +lAy.....	19
1.1.1.19. +lAyIn	20
1.1.1.20. +sİz	20
1.1.1.21. +rak / +räk	21
1.1.1.22. +ana	22
1.1.1.23. +AndA	22
1.1.1.24. +dar.....	22
1.1.1.25. +hana	23
1.1.1.26. +hor	23
1.1.1.27. +kär (+gär).....	23
1.1.2. Addan Fiil Türetimi.....	24
1.1.2.1. +A-	24
1.1.2.2. +(A)l-.....	25
1.1.2.3. +(A)r-	25
1.1.2.4. +cAr-	26
1.1.2.5. +dA-	26
1.1.2.6. +İldA-/ +UldA-	27
1.1.2.7. +İrdA-/ +UrdA-.....	27
1.1.2.8. +gAr-	28
1.1.2.9. +Kİr-/ +KUr-.....	28
1.1.2.10. +(I)k-/ +(U)k-	29
1.1.2.11. +İrgA-/ -UrgA-.....	29
1.1.2.12. +lA-	29
1.1.2.13. +lAn-	30

1.1.2.14. +lAş-	31
1.1.2.15. +rA-	32
1.1.2.16. +sIrA-/ +sUrA-	32
1.1.3. Fiilden Ad Türetimi	32
1.1.3.1. -Aç+	33
1.1.3.2. -(A)gAn+	33
1.1.3.3. -(A)k+	33
1.1.3.4. -cA+	34
1.1.3.5. -cAñ+	35
1.1.3.6. -Ç+	35
1.1.3.7. -dAcI+	36
1.1.3.8. -g+	36
1.1.3.9. -gA+	37
1.1.3.10. -gAk+	37
1.1.3.11. -gI+	37
1.1.3.12. -gIç+/ -gUç+	38
1.1.3.13. -gIn+/ -gUn+	39
1.1.3.14. -gIr+/ -gUr+	39
1.1.3.15. -gIt+/ -gUt+	40
1.1.3.16. -I+	40
1.1.3.17. -(I)cI+/ -(U)cI+	41
1.1.3.18. -(I)k+/ -(U)k+	41
1.1.3.19. -(I)m+ / -(U)m+	42
1.1.3.20. -In+ / -Un+	43
1.1.3.21. -(I)ndI+/ -(U)ndU+	43
1.1.3.22. -(y)Iş+/ -(y)Uş+	43
1.1.3.23. -mA+	44
1.1.3.24. -mAç+	44
1.1.3.25. -mAk+	45
1.1.3.26. -mIt+	45
1.1.3.27. -(U)v+	45
1.1.3.28. -vUk+	46

1.1.3.29. –vul+.....	46
1.1.4. Fiilden Fiil Türetimi	47
1.1.4.1. –(A)lA-	47
1.1.4.2. –(A)klA-	48
1.1.4.3. –cA-	48
1.1.4.4. –cAklA-/ (-cUklA-).....	48
1.1.4.5. –dAklA-.....	49
1.1.4.6. –(I)msIrA-/-(U)msIrA-.....	49
1.1.4.7. –(I)ncIrA-/ -(U)ncIrA-	49
1.1.4.8. –(I)şdlr-/ -(U)şdlr-.....	50
1.1.4.9. –mAIA-.....	50
1.1.4.10. –mArlA-	51
1.1.4.11. –dAklA-.....	51
1.2. SÖZCÜK ÇEKİMİ	51
1.2.1. Adlar.....	51
1.2.1.1. Sayı Kategorisi	52
1.2.1.2. İyelik Kategorisi.....	52
1.2.1.3. Hâl Kategoris.....	53
1.2.1.3.1. Yalın Hâl	54
1.2.1.3.2. İlgi Hâli	54
1.2.1.3.3. Yükleme Hâli	55
1.2.1.3.4. Yönelme Hâli	56
1.2.1.3.5. Bulunma Hâli	57
1.2.1.3.6. Ayrılma Hâli.....	57
1.2.1.4. Aitlik Eki	58
1.2.2. Zamirler	59
1.2.2.1. Şahıs Zamirleri	59
1.2.2.2. Dönüşlük Zamirleri	60
1.2.2.3. İşaret Zamirleri.....	61
1.2.2.4. Soru Zamirleri	62
1.2.2.5. Belirsizlik Zamirleri	63
1.2.3. Sıfatlar	63

1.2.3.1. Niteleme Sıfatları	64
1.2.3.2. Belirtme Sıfatları	65
3.2.1.2.1. Sayı Sıfatları	65
3.2.1.2.1.1 Asıl Sayı Sıfatı	65
3.2.1.2.1.2. Sıra Sayı Sıfatı.....	65
3.2.1.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatı	66
3.2.1.2.1.4. Üleştirme Sayı Sıfatları	66
3.2.1.2.2. Soru Sıfatları	67
1.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları	67
1.2.3.3. Sıfatlarda Pekiştirme	67
1.2.3.4. Sıfat Dereceleri.....	68
1.2.3.4.1. Karşılaştırma Derecesi	68
1.2.3.4.2. Üstünlük Derecesi	69
1.2.4. Zarflar.....	69
1.2.4.1. Yer Zarfları.....	69
1.2.4.2. Zaman Zarfları.....	70
1.2.4.3. Durum Zarfları	71
1.2.4.4. Miktar Zarfları.....	71
1.2.4.5. Soru Zarfları	72
1.2.5. Edatlar	73
1.2.5.1. Çekim Edatları.....	73
1.2.5.2. Soru Edatları.....	74
1.2.5.3. Gösterme Edatları.....	74
1.2.5.4. Cevap Edatları	74
1.2.5.5. Seslenme Edatları	75
1.2.6. Bağlaçlar.....	75
1.2.7. Ünlemler.....	76
1.2.8. Fiiller	78
1.2.8.1. Şahıs Ekleri	78
1.2.8.2. Zaman ekleri.....	79
1.2.8.2.1. Geçmiş Zaman.....	79
1.2.8.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	79

1.2.8.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	81
1.2.8.2.2. Geniş Zaman	84
1.2.8.2.3. Şimdiki Zaman	85
1.2.8.2.4. Gelecek Zaman.....	93
1.2.8.3. Kip ekleri.....	94
1.2.8.3.1. Emir Kipi.....	95
1.2.8.3.2. İstek Kipi	96
1.2.8.3.3. Gereklilik Kipi.....	99
1.2.8.3.4. Şart Kipi	102
1.2.8.4. Fiilimsi Ekleri.....	104
1.2.8.4.1. İsim-fiil ekleri.....	105
1.2.8.4.1.1 –mAk Eki	105
1.2.8.4.2. –mA Eki	106
1.2.8.4.3. –İş/ -Uş –ş Eki	106
1.2.8.4.4. Sıfat-Fiil ekleri	107
1.2.8.4.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiiller	107
1.2.8.4.2.1.1. –An Ekli Sıfat-Fiiller.....	107
1.2.8.4.2.1.2. –dİk/ -dUk Ekli Sıfat-Filler	109
1.2.8.4.2.1.3. –mİş/ -mUş Ekli Sıfat-Fiiller.....	110
1.2.8.4.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Filler,.....	110
1.2.8.4.2.2.1. –yan/ -yän	111
1.2.8.4.2.2.2. –Ar Ekli Sıfat-Filler	112
1.2.8.4.2.2.3. –mAz Ekli Sıfat-Filler	113
1.2.8.4.2.2.4. –İcİ/ -Ucİ Ekli Sıfat-Filler.....	114
1.2.8.4.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiil ekleri	115
1.2.8.4.2.3.1. –cak/ -cek	115
1.2.8.4.2.3.2. –Asİ Ekli Sıfat-Fiiller	116
1.2.8.4.2.3. 3. –maz/ -mez	116
1.2.8.4.3. Zarf-fiil ekleri	117
1.2.8.4.3.1. –A Ekli Zarf-Fiiller	117
1.2.8.4.3.2. –Alİ Ekli Zarf-Fiiller	119
1.2.8.4.3.3. –agada(n)/ -ägäde(n) Ekli Zarf-Fiiller.....	119

1.2.8.4.3.4. –AndA Ekli Zarf-Filler.....	120
1.2.8.4.3.5. –gAç Ekli Zarf-Filler.....	120
1.2.8.4.3.6. –I/ -U Ekli Zarf-Filler.....	121
1.2.8.4.3.7. inça/ -inçä Ekli Zarf-Fiiler.....	121
1.2.8.4.3.8. –Ip/ -Up Ekli Zarf-Filler.....	121
1.2.8.4.3.9. –ka:/ -kä Ekli Zarf-Filler	124
1.2.8.4.3.10. –man/ män Ekli Zarf-Filler	124
1.2.8.4.3.11. –mAzdAn Ekli Zarf-Filler.....	125
1.2.9. Ek Fiil.....	125
1.2.9.1. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zamanı	126
1.2.9.2. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zamanı	127
1.2.9.3. Ek Fiilin Geniş Zamanı	128
1.2.9.4. Ek Fiilin Şartı	129
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	137
ASIL METİN.....	137
AKTARIM	198
ÖZ GEÇMİŞ.....	262

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
BERDİ KERBABAYEV’İN “BATIR” VE “İHLASA MIRAT”
ADLI UZUN HİKÂYESİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME METİN AKTARIM)

Mine AKYÜZ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

2020, sayfa: XII-262

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Jüri: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Jüri: Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE

Bu lisansüstü tez çalışmasının konusu, Türkmen realist yazar, şair Berdi Kerbabayev’in yazmış olduğu “Batır” ve “İhlasa Mırat” adlı hikâyeleridir. “Batır” adlı hikâyede Batır adlı kahramanın hastalığı ve bu hastalıktan dolayı başından geçenler anlatılır. “İhlasa Mırat” adlı hikâyede ise Çerkez adındaki bir çocuğun başından geçen olaylarla cesurluğu anlatılmıştır.

Eser “Dil İncelemesi ve Metin” olarak iki başlıkta ele alınmıştır. Dil incelemesi bölümünde Türkmen Türkçesinin şekil bilgisi içerisinde yer alan tüm sözcük türleri incelenmiştir. Metinde geçen çekim eklerinin Türkmen Türkçesinde nasıl kullanıldığı örneklerle gösterilmiştir. Metin bölümünde orijinal metin verilmiştir. Daha sonra Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Tezin son bölümünde maddeler hâlinde ulaşılan sonuç ve kullanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Berdi Kerbabayev, Batır, İhlasa Mırat, Türkmen Latin Alfabesi, Şekil Bilgisi.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****A LINGUISTIC STUDY OF "BATIR" VE IHLASA MIRAT"****WRITTEN BY BERDI KERBABAYEV****(LINGUISTICS ANALYSIS-TEXT-TRANSLATION)****Mine AKYÜZ****Advisor: Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ****2020, Page: XXII- 262****Jury: Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ****Jury: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU****Jury: Assoc. Prof. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE**

The subject of this postgraduate thesis is the stories called "Batır" and "Ihlasa Mirat" written by the Turkmen realist writer and poet Berdi Kerbabayev. In the story named "Batır", the illness of the hero named Batır and what he went through due to this illness are told. In the story called "Ihlasa Mirat", the events and courage of a boy named Çerkez are told. The work has been discussed under two headings as "Language Analysis and Text". In the language analysis section, all the word types in the morphology of Turkmen Turkish were examined. How the inflectional suffixes in the text are used in Turkmen Turkish has been shown with examples. The original text has been provided in the text section. Later, it has been translated into Turkey Turkish. In the last part of the thesis, the conclusions reached and the sources used have been provided in articles.

Keywords: Turkmen Turkish, Berdi Kerbabayev, Batır, Ihlasa Mirat, Turkmen Latin Alphabet, Morphology.

KISALTMA VE İŞARETLER

ø	:	işaret veya ek yok
/	:	veya; sayfa – paragraf
-	:	Fiil kökü veya gövdesi
+	:	İsim kökü veya gövdesi
=	:	Ses denkliği
tkl.	:	teklik
çğl.	:	çokluk
Ar.	:	Arapça
Far.	:	Farsça
Rus.	:	Rusça
TT	:	Türkiye Türkçesi
ET	:	Eski Türkçe
TM	:	Türkmen Türkçesi
DLT	:	Dîvânü Lugatî't Türk

TÜRKMEN ALFABESİ

YENİ TÜRKMEN ALFABESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIĞI	KİRİL ALFABESİ KARŞILIĞI
A a	A a	А а
B b	B b	Б б
Ç ç	Ç ç	Ч ч
D d	D d	Д д
E e	E e	Э э
Ä ä	Geniş ve uzun e	Ә ә
F f	F f	Ф ф
G g	G g (Ğ ğ)	Г г
H h	H h	Х х
I i	İ i	И и
C c	C c	Ж ж
Ž ž	J j	Ж ж
K k	K k	К к
L l	L l	Л л
M m	M m	М м
N n	N n	Н н
Ň Ň	Damak n'si	Ң ң
O o	O o	О о
Ö ö	Ö ö	Ө ө
P p	P p	П п
R r	R r	Р р
S s	S s	С с
Ş ş	Ş ş	Ш ш
T t	T t	Т т
U u	U u	У у
Ü ü	Ü ü	Ү ү
V v	V v	В в
Y y	I ı	Ы ы
Ý ý	Y y	Й й
Z z	Z z	З з

ÖN SÖZ

Berdi Kerbabayev’in “Batır” ve “İhlasa Mırat” adlı hikâyeleri, 1992 yılındaki Kiril Alfabeli baskısında yer alan “Saylanan Eserler” adlı eserin içerisinde yer almaktadır. İncelemede eserin “Enedilim” adlı internet sitesinde yayınlanmış PDF hâlindeki kaynak esas alınarak hazırlanmıştır. Eser, ilk ve ortaokul çağındaki çocuklara yöneliktir.

Ele aldığımız metinler “Batır” ve “İhlasa Mırat”, yazarın Saylanan eserler adlı kitabında bulunmaktadır. Yapılan çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesine yeni bir metin kazandırmak ve, Türkmen Türkçesinin şekil bilgisi özelliklerini incelediğimiz hikâyeler üzerinden pekiştirmektir.

Bilindiği üzere dil bilgisi çalışmaları genellikle dil bilgisinin konuları açıklanarak bunlara uygun örnekler aranmaktadır. Fakat kimi zaman araştırmacılar tarafından takip edilen kalıpların dışına çıkan ve ele alınmayan örnekler olması önemli bir problemdir. Bu problemin çözümü için mümkün mertebede fazla eserin taranıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, özellikle dil bilgisi ile ilgili eserlerde ele alınmayan ama yazarın eserleri vasıtasıyla gün yüzüne çıkmış örnekler tespit edilerek bu örneklerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmamı hazırlarken bilgisi ve deneyimiyle beni destekleyen ve sabırla çalışmamı yürütmeme rehberlik eden saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç hocama teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek Lisans döneminde desteğini hiç eksik etmeyen her zaman yanımda olan kıymetli eşim Emre Akyüz’e sonsuz teşekkür ederim. Eğitimin hayatımın ilk gününden bugüne kadar her türlü desteği sağlayan canım babam İsa Boztepe’ye ve kıymetli annem Leyla Boztepe’ye çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. TÜRKMEN TÜRKÇESİ

“Türkmen Türkçesi Oğuz grubu şivelerinin doğu kolundadır. Bundan dolayı Oğuz Türkçesinin özellikleri Türkmen Türkçesinin özelliklerinin karakteristiğini oluşturur. Ayrıca, Türkmen Türkçesi Doğu Türkçesinin etkisiyle Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin özelliklerini de barındırır. Mesela, Oğuz grubu şivelerinde görülen b- > v- değişmesi, Türkmen Türkçesinde olmayıp b’ler korunmuştur. (*bol-* “ol-“, *bar* “var” vs.) Türkmen Türkçesinin en önemli özelliklerden biri de aslî uzun ünlüleri korumuş olmasıdır” (Buran, Alkaya, 2017:120).

“Türkmen Türkçesi ile yazılmış en eski metinlerin, Ahmet Yesevi’nin şiirleri ve Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u olduğu iddia edilirse de aslında bunlar Türk dilinin müşterek dönemine ait eserleridir. Türkmen Türkçesi ise asıl eserlerini 18. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır” (Buran, Alkaya, 2017:120)

“Türkmen Türkçesinin söz varlığının temelini Türkçe sözler oluşturur. Tarihî seyri içerisinde Moğolca, Farsça, Arapça ve Rusçadan kelimeler almıştır. Alıntı kelimeler, genellikle Türkmen Türkçesinin ses ve dilbilgisi kurallarına uymaktadır. Son dönemlerde ise Türkmen Türkçesi kendi imkânları ile kelime üretmeye başlamıştır” (Buran, Alkaya, 2017:120)

II. BERDİ KERBABAYEV’İN EDEBÎ HAYATI

“Sovyet devri Türkmen edebiyatının kurucularından Berdi Miradoviç Kerbabayev 15 Mart 1894’te Türkmenistan’ın Tecen ilçesinin Govkuzereň köyünde varlıklı bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Zekâsını fark eden babası onun okuyup molla (din adamı) olmasını istediği için köy mektebini bitirdikten sonra sırasıyla Tecen, Kaka, Gorcav ve Buhara medreselerinde eğitim görür; bu sayede doğunun Fuzûli, Nevâî, Sâdî gibi büyük söz üstatlarını tanır. Ekim Devrimi’nden sonra Aşkabat’ta açılan öğretmenlik kursuna katılır. Kursu tamamladıktan sonra Türkmenistan’ın değişik yerlerinde memurluk ve öğretmenlik yapar. Bir ara TECEN İDARESİNİN MAARİFŞUBESİNİN müfettişliğini ve müdürlüğünü yürütür. Daha sonra Tecen İcra Komitesi başkanı seçilir. 1920’li yılların başında *Türkmenistan* ve

Dayhan gazetelerinde çalışır, *Tokmak* Dergisini çıkaranların arasına katılır. Bu derginin ilk redaktörüdür” (Sarıkaya, 2009: 1)

“Berdi Kerbabayev, edebiyat hayatına şiirlerle başlar ama yazar olarak nesir hayatında daha çok başarı gösterir. Eserlerinde daha çok devrin öne çıkan toplumsal sorunlarından bahseder. Eski edebî türlerin halka ulaştırılmasını görev edinir ve büyük Türkmen şairi Mahtumkulu’nun şiirlerini toplayıp başına uzunca bir giriş yazarak ‘*Magtumlı Goşgıları*’ adıyla 1926 yılında neşreder. 1948 yılında ise halk arasından derlenmiş, Ali Şir Nevâi ile Sultan Hüseyin Baykara arasında geçen hikâyelerden oluşan *Mıralı Novayı* adlı bir kitap yayımlar” (Sarıkaya, 2009: 1).

“1927 yılında Türkoloji okumak için gittiği Leningrad Doğu Bilimleri Enstitüsünde eğitim alır, ama Leningrad’ın hava şartları sağlığına iyi gelmediği için eğitimini yarım bırakarak Aşkabat’a geri döner” (Sarıkaya, 2009: 1).

“1920’li yılların sonunda yazdığı şiirlerde yeni ideolojinin ve hayat tarzını anlatır. 1930’lu yıllar itibariyle daha çok nesre yönelir ve Türkmenlerin Sovyet devrimi öncesinde bulundukları zor hayat şartlarını anlatan hikâyeler yazar” (Sarıkaya, 2009: 1).

“1930 yılında Türkmenistan’a aralarında ünlü Rus yazarların bulunduğu bir heyet gelir. Burada tanıştığı Rus yazarlarından etkilenecek dikkatini köylere ve köylü sorunlarına yöneltir. Bu yıllarda yaptığı seyahatlerden sonra yol hikâyeleri tarzındaki ‘*Hakikat*’ isimli denemesini yazar. Bu eser, Sovyet Devri Türkmen edebiyatında deneme türünün ilk ürünüdür” (Sarıkaya, 2009: 2).

“1930-1940 yılları arasında Sovyet yönetimi kendi ideolojilerine birer tehdit olarak gördüğü pek çok edebiyatçıyı haksız yere hapse atmış veya kurşuna dizmiştir. Berdi Kerbabayev de bu siyasi baskı döneminden nasibini almış kendisiyle birlikte dönemin aydın şahıslarıyla birlikte 1937 yılında tutuklanır ve iki yıllık hapis hayatından sonra 1940 yılında serbest bırakılır” (Sarıkaya, 2009: 2).

“Yazar edebî hayatında pek çok tercüme eserler de vermiştir. Özellikle sanatına, yazarlık gücüne katkıda bulunan Rus edebiyatının önemli eserlerinden Tolstoy’un ‘*Hacımurat*’, Gorki’nin ‘*Ene*’, Voyniç’in ‘*Gögeyin*’ gibi eserlerini Türkmen Türkçesine tercüme etmiştir. Ayrıca küçük yaşta medrese eğitimi aldığı için Arap ve Fars dillerini de bilen Kerbabayev, doğunun büyük şairlerinin klâsiklerinden de tercümeler yapmıştır” (Sarıkaya, 2009: 2).

“Bizzat veya tercümeler vasıtasıyla tanıştığı devrin önemli Rus yazarları sayesinde Kerbabayev, bundan sonra yazacağı eserlerde konuları realist bir üslupla ve ideoloji doğrultusunda işlemeyi benimsemiştir. Onun *Bayram* adlı uzun hikâyesi ve *Aygıtlı Ğdim* adlı meşhur romanı bunun uygulandığı en açık örneklerdir. Yazar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ve vatan (Sovyet vatani) sevgisini işleyen eserler verir. Bu yıllarda Türkmenistan Yazarlar Birliğı’nin başkanlığını da yürütür” (Sarıkaya, 2009: 2)”

“Türkmen tiyatrosunun gelişmesi için emek vermiş olan Kerbabayev, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ‘*Vatana Söygi, Kim Kimi Söyyä, Doganlar ve Ene*’ adlı piyesleri yazar. Ayrıca çocuk edebiyatı alanında da eserler vermiş, onlar için ‘*Connuk Batır, Kırk Yalan, Capbaklar*’ gibi birçok hikâye ve masal yazmıştır” (Sarıkaya, 2009: 3).

“Yazarın ‘*Öten Günler*’ adlı otobiyografik romanı da bulunmaktadır. Yazarın eserleri ‘*Eserler Toplumı*’ adıyla beş cilt olarak 1958-60 yılları arasında yayımlanmıştır. Türkmen Türkçesinin dil zenginliğinden ustalıkla yararlanarak Türkmen halkının sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur” (Sarıkaya, 2009: 3).

“Berdi Kerbabayev yalnız Türkmen edebiyatının değil, bütün Sovyet edebiyatının da temsilcisidir. Berdi Kerbabayev’in şöhreti Türkmenistan sınırlarını aşmış ve Sovyetler Birliğı çapında ün kazanmıştır. O, Türkmen edebiyatını Sovyet halklarına ve dünyaya tanıtmıştır. Kerbabayev, başarılarından dolayı devlet tarafından birçok ödöl, madalya ve nişana layık görölmüştür. *Aygıtlı Ğdim* ve *Aysoltan* adlı eserleriyle iki kez “Sovyetler Birliğı Ödölü”nü almaya hak kazanmıştır. *Aygıtlı Ğdim* 16 dile, *Aysoltan* 30 dile, *Nebitdag* adlı eseri Sovyetler Birliğı bünyesinde yer alan birçok milletin diline tercüme edilip milyonlarca baskı yapmıştır. Yazar, Türkmenistan tarafından verilmiş *Mahtumkulu Devlet Ödölü*’nün de sahibidir” (Sarıkaya, 2009: 4).

“Berdi Kerbabayev 1974’te ardında Türkoloji dünyasına pek çok eser bırakarak vefat etmiştir” (Sarıkaya, 2009: 4).

III. İNCELENEN METİNLER

“Batır” ve “İhlasa Mirat”

Berdi Kerbabayev’in 1992 yılında yayınlanan “Saylanan Eserler” (Seçilmiş Eserler) adlı kitabının içerisinde yer alan “*Batır*” ve “*İhlasa Mirat*” hikâye türünde

yazılmış ilkokul seviyesindeki çocuklara yöneliktir. Eserde 71-137 sayfaları arasında yer alır.

“*Batır*” adlı hikâyede Batır adındaki bir çocuğun hastalığından dolayı başından geçenler anlatılmıştır. Köyde annesi ve babasıyla yaşayan Batır şiddetli karın ağrıları yaşamaktadır ve annesi türlü yöntemlerle, köy tabipleriyle oğlunun hastalığına çare bulmak ister. Fakat yapılan hiçbir yöntem işe yaramaz. Batır Aşkabat’taki iş fakültesinde okula başlar ve bir zaman sonra ağrıları tekrar başlayınca hastaneye yönlendirilir ve böbreğinde taş olduğu ortaya çıkmasıyla ameliyat edilir. Bu ameliyattan sonra annesi yaptığı yanlışları anlar. Batır ise bu olaylarla okumuş doktorlara minnet duyarken köy tabiplerine nefret duyar.

“*İhlasa Mirat*” adlı hikâyede Çerkez Çarı adındaki bir çocuğun başından geçenler anlatılır. Çerkez orak işinde olan babasına ekmek götürürken yolda uyuşturucu kaçakçılarıyla karşılaşır ve bir süre onların elinde esir kalır. Zekâsıyla bir şekilde onların elinden kaçan Çerkez, babasının yanına ulaşır ama onu yerinde bulamaz. Amacı babasına durumu anlatıp kaçakçıları karakola yakalatmaktır. Evine dönen Çerkez gece vakti kendisini esir alan kaçakçıyla evinde karşılaşır ve onu daha sonra elinden kaçıır. Çerkez bu durumda kendisine çok kızar ve karakola ulaşmak için elinden geleni yapar ve amacına ulaşır. Karakol başkanı ve Çerkez’in babası önderliğinde Çerkez’in yardımıyla kaçakçılar bulunur ve yakalanır. Çerkez’in cesurluğundan dolayı aldığı övgüyle hikâye sonlanır.

IV. YÖNTEM VE TEKNİKLER

1. Araştırmanın Amacı

Dil bilgisi çalışmaları genellikle dil bilgisinin konuları açıklanarak bunlara uygun örnekler bulunarak yapılmaktadır. Fakat kimi zaman araştırmacılar tarafından takip edilen kalıpların dışına çıkan ve ele alınmayan örnekler olması önemli bir problemdir. Bu problemin çözümü için mümkün mertebede fazla eserin taranıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Berdi Kerbabayev çağdaş Türkmen edebiyatının kurucularından sayılmaktadır. Yazar aynı zamanda Türkmen Türkçesini en iyi bilen isimler arasında zikredilmektedir. Yazarın aldığı eğitimden de kaynaklı olarak dili kullanışı oldukça ustacadır ve sözcük

hazinesi oldukça zengindir. Bu yüzden yazarın eserlerinde sözlüklere geçmemiş sözcükleri ve dil bilgisi kitaplarına girmemiş biçimbirimleri görmek mümkündür.

Bu çalışmada, özellikle dil bilgisi ile ilgili eserlerde ele alınmayan ama yazarın eserleri vasıtasıyla gün yüzüne çıkmış örnekler tespit edilerek bu örneklerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. Terim ve Tanımları

Bu tez çalışması dil incelemesidir. Altta verilen terimler dışında tezde kullanılan terimler, bu terimlerin tanımları ve Türkmen Türkçesi karşılıkları inceleme kısmında yeri geldiğinde verildiği için ayrıca verilmemiştir.

Karşılaştırmalı (mukayeseli) dil bilgisi: Akraba dilleri ve lehçeleri veya akraba olmayan dilleri karşılaştırarak inceleyen dil bilgisi.

Betimlemeli/betimsel dil bilgisi: Bir dilin belirli çağını inceleyen dil bilgisi, betimlemeli dil bilgisi, tasvirî dil bilgisi.

Tanıklamak: Bir iddiayı tanıkla desteklemek, tanık göstermek.

3. Kuramsal Çerçeve

Dil incelemesi çalışmalarında “ses bilgisi”, “şekil bilgisi” veya “biçim bilgisi”, “sözcük bilgisi”, “anlam bilgisi” ve “söz dizimi” gibi konuları ele almaktadır. Bu alanlardan “şekil bilgisi” dilin biçimbirimlerinin dilin yapısına göre kullanımını incelemektedir. Şekil bilgisi incelemesi mevcut durumdaki hâli dikkate alınarak “eş zamanlı”, dilin tarihî gelişimi dikkate alınarak “art zamanlı” olabilir. Ayrıca bir dil kendisi ile akraba olan başka dillerle veya akrabalık ilişkisi olmayan diller ile “karşılaştırmalı/mukayeseli” ele alınabilir. Şekil bilgisi ile ilgili konular anlatılırken incelenen dile ait kaynaklardan tespit edilen örnekler ile anlatılan konu “tanıklanarak” verilebilir. Bu durumda dil incelemesini yapan araştırmacının farkında olmadığı özelliklere dair örnekler bu tür çalışmalarda yer almayacaktır. Kimi zaman tersi bir yol izlenerek belirli bir metin üzerinden dilin şekil bilgisi özellikleri incelenebilir. Bu durumda incenen metin dile ait bir parça olacağı için bu parçadan yola çıkarak dilin bütününe kapsayacak sonuçlara ulaşılmaya çalışılır.

Bu tez çalışmasında Berdi Kerbabayev'in eserlerinin şekil bilgisi özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece üstte belirtilen türdeki “betimlemeli” ve “tanıklı” incelemelerde tespit edilemeyen özelliklerin ortaya konması hedeflenmiştir.

4. İlgili Araştırmalar

Berdi Kerbabayev'in teze konu olan eserleri üzerine başka çalışma yapılmamıştır. Fakat yazarın diğer eserleri üzerine incelemeler yapılmıştır. Bunlar sırasıyla şu çalışmalardan ibarettir: Berdi Kerbabayev'in “Aygıtlı Ādim” *Kararlı Adım* romanını Yrd. Doç. Dr. Yakup Sarıkaya Türkiye Türkçesine aktarım yaparak yazarın hayatı ve edebi hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra yüksek lisans tez çalışması olarak Serap Çalikuşu Berdi Kerbabayev'in Saylanan Eserler adlı kitabından *Capbaklar* adlı uzun hikâyesinin aktarımını yaparak dil bilgisi açısından incelemiştir. Bir diğer yüksek lisans tez çalışması olarak yine Berdi Kerbabayev'in Saylanan Eserler adlı kitabından Myrat Yanybayev *Çekişmān Bekişmen*, *Kırk Yalan*, *Connuk Batır* ve *Mıralı ve Soltansöyün* adlı hikâyeleri Türkiye Türkçesine aktararak dil bilgisi açısından incelemiştir.

5. Araştırmanın Özgün Değeri

Bir yazarın farklı dönemlerde, farklı konular üzerine yazdığı eserlerde üslup ile birlikte dili kullanım tercihleri de değişebilmektedir. Yazar daha önceki veya sonraki eserlerinde hiç kullanmadığı kalıpları, ifadeleri, sözcükleri ve biçimbirimleri kullanabilir. Bu yüzden her eser biricik, benzersiz olarak değerlendirilebilir. Aynı yazarın aynı eseri yeniden kaleme almasında dahi dil kullanım tercihleri değişecek daha önce kullandığı dil özellikleri yerine yazar için o gün güncel, edimsel olan özellikleri tercih edecektir.

Üstte de belirtildiği üzere Kerbabayev'in eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış yazarın eserlerindeki dil özellikleri ele alınmıştır. Fakat bu tez çalışmasında incelenen eserleri daha önce ele alınmamıştır. Yazarın farklı dönemlerde, farklı konular üzerine yazacağı eserler farklı olacağı için yazarın bu eserinde kullandığı sözcük tercihleri ve şekil bilgisi özellikleri diğerlerinden farklılık arz edecektir.

Yazarın her eseri özgün olduğu gibi eserlerinde kullandığı dil özellikleri de özgün olacaktır. Bu özelliklerin tespiti bu tez çalışmasını daha önce yapılan çalışmalardan ayıracaktır.

6. Araştırmanın Yaygın Etkisi

Bu tez çalışmasında Kerbabayev'in iki eserinin dil incelemesi yapılmıştır. Gelecekte Türkmen Türkçesinin şekil bilgisi üzerine daha kapsamlı çalışmalar hazırlanması halinde, diğer kaynaklarda veya eserlerde görülmeyen örnekler için bu tez çalışması kaynak teşkil edecektir.

7. Yöntem

Berdi Kerbabayev'in “Batır” ve “İhlasa Mırat” adlı uzun hikâyeleri Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra dil özellikleri açısından incelemesi yapılmıştır. Tespit edilen örneklerden ve daha önce Türkmen Türkçesi üzerine yapılan çalışmalardan faydalanılarak konuya ilişkin açıklama verildikten sonra incelenen metinlerden cümle şeklinde örnekler alınarak tanıklanmıştır. Verilen örneklerin tam anlaşılması için sadece sözcük vermek yerine bağlamdan da görülebilmesi için cümle hâlinde verilmiştir. Alınan örnekler yay (parantez) içerisinde önce kitaptaki sayfa numarası ardından satır (99/11) numarası olacak şekilde verilmiştir. Böylece tez çalışmasından istifade edecek araştırmacılar istemeleri hâlinde örneğin aslına bakabileceklerdir.

Şekil bilgisi kısmında verilen örneklerde benzerlik oranından dolayı Türkmen Türkçesinin harfleri kullanılmadı. ($y > \iota$, $y' > y$ ve $w > v$) Damak n 'si ise $\tilde{n}$ ile gösterilmiştir.

Metinlerden hareketle betimlemeli dil bilgisi yöntemiyle, Türkmen Türkçesinin şekil bilgisinin araştırıldığı bu çalışma, “şekil bilgisi” ve bu başlığın iki temel konusu olan “sözcük türetimi” ve “sözcük çekimi” olmak üzere bir ana başlık ve iki temel konu üzerine ele alınmıştır.

Bu bağlamda hem Türkiye'deki hem de Türkmenistan'daki başlıca dil bilgisi çalışmaları göz önünde bulundurulmuş; ancak, Türkiye Türkçesi üzerindeki çalışmalar, (Korkmaz, 2009; Kara, 2015; Dinç, 2017; Beşen Delice, 2020; Yıldırım, 2020;) daha sistemli ve bakış açımıza daha uygun görüldüğü için ön planda tutulmuştur.

8. Tez Öneri Konusunun Öncelikli Araştırma Alanlarıyla İlişkisi

Türkiyat Enstitüsünün kendi sayfasında “Ana Bilim Dalı Öncelikli Araştırma Alanlarıyla” ilgili paylaşmış olduğu belgede Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı için öncelikli alanları on madde hâlinde sıralamıştır.

Tezin konusu bu maddelerden özellikle aşağıdakiler ile ilişkilidir:

“Madde-3-Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlarının yabancı etkenlerle bozulmasının önüne geçilmesi adına dilin bütünlüğünü korunabilmesi, özellikle sosyal medya dili üzerinden hareketle Türk Dünyası kültürüne uygun bir yapının nasıl sağlanabileceği konusunda fikir ve çözüm üretebilme adına yapılacak çalışmalar...

Madde-5-Geçmişte var olan Çağdaş Türk Lehçelerinin tüm sözlü, yazılı ve görsel aktarımlarının bugünkü yapı ile anlayıp geleceğe dönemlere de sunulmasına yönelik çalışmalar

Madde-6-Geleceği, veriye hâkim olanların yöneteceği düşüncesinden hareketle Çağdaş Türk Lehçelerinin varlığını koruyabilmesi gerekli verisel katkıların artırılarak sağlanmasına yönelik çalışmalar

Madde-9-Ortak kültüre sahip olduğumuz Türk Dünyası toplulukları ile iletişim sağlayabilme adına anlaşılabilir dil öğrenme ve kullanabilme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar”

<https://atauni.edu.tr/yuklemeler/af7a4bc2f6c336ccb994318fb6a62852.pdf>

(Erişim Tarihi:10.06.2022)

I. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOGİYA)

1.1. SÖZCÜK TÜRETİMİ

1.1.1. Addan Ad Türetimi

Addan ad yapan eklere Türkmen Türkçesinde *atlaryň asıl bolan sözlerden yasalışı* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 23)

1.1.1.1.+cA

Günlük kullanımda oldukça işlek bir ektir. Damak uyumuna uyar; ancak ünsüz uyumuna uymaz. Ekin ünsüzü her zaman tonludur. Ad veya ad işlevindeki sözcüklerden çoğunlukla sıfat türetir. Esas olarak eşitlik, benzerlik, karşılaştırma fonksiyonlarında kullanılır (Yıldırım, 2020: 65).

*Annamıradıň ata-enesinden, belki, babasından miras galan zürrücek **garaca** öyüň gurumlan ukları gyşarışyp yatırdı, tärimleriň kökleri gırlanı üçin, käbir yerinden arkayın sümäymelidi, durluklarına näçe yamag basılan bolsa-da deşiklerinden görünyän ıslarıň sanı yokdı. (72/30) “Annammırat’ın anne babasından belki dedesinden miras kalan küçük siyah evin kurumlanan ukları eğilmiş duruyorlardı, terimlerin kökleri kırıldığı için bazı yerlerinde o kadar gevşek duruyordu ki ne kadar yama yapılırsa yapılsın deliklerin görünen sayısı yoktu.”*

*Ay gelin, sen ondan **arkayınca** bolay! (85/34) “Ay, gelin sakın ol!”*

*Çerkez çendan inçemik **uzınca** sesi bilen damana yoluna aydıma-da gıgıyardı. (110/11) “Çerkez oldukça ince uzun bir sesle damana yoluyla şarkı söylerdi.”*

*Onuň **enayıca** sesi dağıň gayalarında yaňlanıp, dereden-derä düşüp gidýärdi. (110/13) “Onun hoş sesi dağın kayalarında yankılanıp, dereden dereye geçip giderdi.”*

1.1.1.2. +cagaz

Ek tek varyantlı olup damak uyumuna ve ünsüz uyumuna uymaz. İşlek eklerdendir. Eklendiği isimlerden sıfat türetir. Ana fonksiyonu küçültme ve sevgi bildirmektedir (Yıldırım, 2020: 66).

***Ocagaz** oğlanın nâzik yüzünde, yılcıraplap duran günâsız gözlerinde hile damarından hiç zat yogı köre hasadı. (101/21) “O kadcırcık oğlanın narın yüzünde, gülümseyip duran günâhsız gözlerinde haince hiçbir şey olmadığını kör bile görürdü.”*

*Çerkez adatda şol **yapcagazın** ördegi yalıdı, emma bu yıl iyun ayı salkınlık bilen geçeni için, ol onun duruca suvunda entek cülpüldemeyardı. (109/11) “Çerkez genellikle bu kanalın ördeği gibiydi, ama bu yıl haziran ayı serin geçtiği için onun duru suyunda şimdi yüzemiyordu.”*

*Hepbige düşen torğuş yalı sandırayan Çerkez yıldız yagıtısına gorkulu **gözcagazını** petredip, oların yüzlerine seretdi. (114/25) “Kuş kapanına düşen torğuş gibi titreyen Çerkez yıldız ışığında korkulu gözbebeklerini faltaşı gibi açıp, onların yüzlerine baktı.”*

Bucagazın mekircedigini görmeyärmiñ? (117/27) “Buncağızın kurnazlığını görmez misin?”

1.1.1.3. +cAk

Ek, isimlerden sıfat türetir. İşlevi küçültme, boyutta, hacimde, miktarda yakınlık derecesi bildirmektedir. Bazen nesne ismi yapar (Yıldırım, 2020: 67).

*Men-â onun yalı **ovuncak** çırcıyga âhmiyedem beremok-da, erinlek ak köpeğin yalagından suv içiräyyän. (65/13) “Ben onun gibi ufak-tefek hastalıklara önem de vermiyorum, büyük ağızlı ak köpeğin kabından su içiriveriyorum.”*

***Yetgincek** yigit çıkıpsın, utanañokmı? (69/33) “Sen genç yiğit oldun, utanmıyor musun?”*

*Batırı **yañıcak** hayalçıradandırın hasap eden Dursuna Annamıradıñ sözi yokuş degdi. (71/12) “Batır’ı daha yeni ikna ettiğini sanan Dursun’a Anammırat’ın sözü hoşuna gitmedi. O kocasına sinirle baktı.”*

*Mıhman özüniñ ulı agzına gelişmeyän, pişge yalı murtlarını gımıldatmak bilen, küşdüñ pıyadası **yalıcak** Çerkeziñ batırlığını, çola daglarıñ içinde gice bilen gündize parh goyman gezip yörenini magtadı, övdi. (126/12) “Misafir kendisinin koca ağzına yakışmayan, pişge gibi bıyıklarını hareket ettirerek, satranç piyonu gibi Çerkez’in cesurluğunu, ıssız dağlar içinde geceyle gündüzü ayırt etmeden gezdiğini söyleyip övdü.”*

1.1.1.4. +cIk/+cUk

İşlek bir ektir. Damak ve dudak uyumuna uyar. Ancak yazıda üçüncü heceden itibaren ek ünlüsü her zaman dardır. Ekin başındaki ünsüz her zaman tonlu biçimde olup ünsüz uyumuna uymaz. İsimlerden sıfat ya da nesne ismi türetir. Ana fonksiyonu küçültme, boyutta, hacimde, miktarda azlık, eksiklik bildirmektir (Yıldırım, 2020: 68).

*İşallam, **derrevcik** gutularsıñ! (81/24). İnşallah, hemencecik kurtulursun!*

*Gapı sakçı **kiçicik** äpişgäni açıp seretdi-de: — Size näme gerek? — diyip soradı. (103/5) Kapıdaki görevli küçücük pencereyi açıp baktı ve: Size ne lazım, diye sordu?*

*Gökce tayhar bir az amatlırak yoda düşende, yeñillik bilen dikgirdäp, öz ızında **inçecik** tozancık emele getiriyärdi. (110/10) Gökçe eşek biraz daha güvenli patika yola girdiğinde, kolaylıkla hızlı gidiyordu, kendi peşinde incecik toz oluştuyordu.*

*Sen indi **öyñüzecik** gaydıber. (131/7) . Sen şimdi evinize dönüver.*

1.1.1.5. +cAñ

İşlek olmayan bir ektir. Ek damak uyumuna uyar. Ancak, ekin başındaki ünsüz her zaman tonlu olup ünsüz uyumuna uymaz. İsimlerden sıfat türetir. Bir karakterde, mizaçta aşırılık; fazlasıyla bulunma bildirir. (Yıldırım, 2020: 70)

*Ava gözi ilen tazınıñ göreçleriniñ **hövesceñlik** bilen yalpıldaşı yalı, otdaki oraga gözi düşen Bossanıñ yüzi barha yagtılyardı. (75/1) “Avcı gözlerin*

hevesle parıldayışı gibi, ateşteki orağa gözü düşen Bossan'ın yüzü gittikçe aydınlanıyordu.”

Çerkeziñ şondan endamı bir az tikeneklese-de, häzirki hövesceñlik, öñe imtiliş, öñdäki hovp oña şol yılanı derrev unutdırdı. (113/25) “Çerkez’in bundan dolayı vücudunda tüyleri biraz ürperse de şimdiki heveslik, önündeki amaç, önündeki korku ona bu yılanı hemen unutturdu.”

1.1.1.6. +çA

İşlek bir ektir. Ek ünlüsü damak uyumuna uyar. Fakat, ek ünsüzü her zaman tonsuz olup ünsüz uyumuna uymaz ve tonlu biçimde kullanılmaz. Bu ek, eşitlik, benzerlik, karşılaştırma fonksiyonlarında kullanılan isim çekim ekidir. Zamanla yapım eki olarak da kullanılır olmuştur (Yıldırım, 2020: 70).

Dursuniñ-da biderek oturan çaş yadına düşmeyärdi: öy işiniñ, çaga-çugasınıñ aladasından başga, yılda cuda bolmasa bir halıça dokap satyardı. (73/22) Dursun’un da boş oturduğu zaman aklına gelmiyordu, evi işi ve çoluk-çocuğun derdini haricinde yılda hiç olmazsa bir halı dokur satıyordu. (Küçük halı)

1.1.1.7. +çI

Oldukça işlek bir ektir. Ünsüz uyumuna uymayıp sadece tonsuz biçimde kullanılır (Yıldırım, 2020: 72).

a) “Asıl fonksiyonu bir işi veya bir sanatı kendine meslek ya da uğraşı olarak seçmiş olan şahısları gösteren isimler yapmaktadır.” (Yıldırım, 2020:72).

Ol hem hökümetden gorkusına tebipçilige gezmesini goyanmışın. (82/25)
O da hükümetin korkusundan tabiplik için gezmeyi bırakmış.

Ya bu yönekey kömekçi bolup, doktor gelyänçä, bu adam meni güymemekçi bolyamıka? diyip oylandı. (91/4) Ya bu basit bir yardımcı olup doktor gelene kadar bu adam beni oyalayacak olmasın? diye düşündü.

b) “Aynı zamanda, kişilerin karakter, mizah, davranış özelliklerini ifade eden isimler de yapar.” (Yıldırım, 2020: 72).

Çagasını canından ey göryän Dursun eçiläymekçi bolsa, Annamıradıñ, belki, dili açılar: «Dursun, Bossan bize yer sürşen däldir, orak orşan däldir, sen onı unutma» diyer. (74/17) Çocuğunu canından çok seven Dursun cömert olursa cömert davranırsa Annammırat'ın belki dili açılır: “Dursun, Bossan bizle birlikte toprak sürmedi, sen onu unutma” der.

Eger ol şonda Çerkezi özi bilen alıp baran bolsa, onda Çerkeziñ bu giceki helükçiligi bolmazdı. (129/30) Eğer orada Çerkez'in kendisi alıp gitmiş olsaydı, orada Çerkez'in bu geceki azabı olmazdı.

1.1.1.7. +çIIIk / +çUIIk

Günlük kullanımda oldukça işlek bir ektir. Esasen +çı/+çi ve +lyk/ +lik isimden isim yapma eklerinin birleşmesiyle oluşmuş kalıplaşmış olarak kullanılan bir ektir. Ekin başındaki ünsüz her zaman tonsuz biçimde olup ünsüz uyumuna uymaz. Birden fazla fonksiyona sahiptir (Yıldırım, 2020: 73).

a) “Meslek, sanat uğraşı yapar.”

Annamırat gışıñ ayazına, tomsuñ hovruna parh goyman, ömrünü dayhançılık bilen geçirse-de, öyüniñ eşigini däl, hatda yılda bir gezek maşgalasınıñ geyimini-de tazeläp bilmeyärdi. (73/16) “Annammırat kışın ayazını yazın sıcağına bakmaksızın, ömrünü çiftçilikle geçirse de evinin eşyasını değil yılda bir kere ailesinin giyimini de yenileyemezdi.”

b) “Durum, hâl bildiren isimler yapar.”

Vatançılık urşı günlerinde kakasınıñ bir gezek araçäk sakçılarına «cansız» tutuşanını yadına saldı. (120/35) “vatandaki savaş günlerinde babasının bir kere sınır bekçilerine “casus” yakaladığını aklına geldi.”

Naçalnik Çerkeze garap, emma häzirki hovatırını oña duydurman, öz niyetini oña sıpaıçılık bilen mälim etdi. (131/4) “Başkan Çerkez'e bakıp ama şimdiki endişesini ona hissettirmeden, niyetini ona nazikçe bildirdi.”

1.1.1.8. +dAş

İşlek olarak kullanılan eklerden birisidir. Temel olarak meslek, fikir, zaman, akrabalık gibi yönlerden “aynılık, birliktelik, ortaklık, benzerlik, yakınlık” bildiren isim

ve sıfatlar yapar. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar; ancak, ünsüz uyumuna uymaz.(Yıldırım, 2017: 62)

*İçerdäki düşekleriň diňe terdäki gülli keçeden özge hemmesi garaca öyüň özi bilen **yaşdaşdığını** habar beryärdi: iki ya üç arka aylanar palasın erňekleri gemrilen bolsa, gövresi çapgy yassıgı yalı kertim-kertimdi. (73/7)* “İçerdeki döşeklerin sadece baş köşede çiçekli olanı harici hepsi kara evin kendisiyle yaşıt olduğunu gösteriyordu: iki veya üç arkaya çevrilen döşegin kenarları kemirilmiş olsa da, gövdesi satır tahtası gibi çizik çizikti.”

*Onuň **gürriñdeşleri** garrı adamlar bolup, yıgnaklardan gaçarak durmagı hem şol pikiri goldayardı. (77/22)* “Onun muhatapları yaşlı insanlar olup, toplantılardan kaçıp durması da bu düşünceyi destekliyordu.”

*Hava, **yoldaş** dugtar, hava. (79/20)* “Evet yoldaş doktor, evet.”

*Men munuň **garyndaşı** däl. (96/1)* “Ben bunun akrabası değilim.”

*Şol gıssag arada, ol öz yanından «**Yoldaşın** eşek bolmasın!» diyip hem käyindi. (112/11)* “Bu telaş arasında içinden “yoldaşın eşek olmasın” diye de yakındı.”

1.1.1.9. +gİlt

Ek, işlek olarak kullanılmaz. Renk isimlerine gelerek benzerlik ve gibilik ifade eden sıfatlar yapar. (Yıldırım, 2020: 77)

*Ol vagtal-vagtal içim diyip gışardı, reňkine-petine gelmän, yüzi bir hili **sargılt** övüdi, incalıkdan ayrıldı. (82/4)* “. O zaman zaman karnım der eğilirdi, yüzünün rengi kaçmıştı, yüzü bir çeşit sarımsı renge bürünmüştü, rahatlıktan uzaklaşmıştı.”

*Emma şol çizik şol sekundiň özünde iki baka yayrap, **gızgılt** teniň üstünde açık yoda emele geldi. (98/35)* “. Ama bu kesik o saniyede iki tarafa doğru yayıldı, sararmış vücudun üzerinde açık yol oluşturdu.”

*Çerkez hemişeler şu yerlerden gice geçende, birden onuň önünden dişlerini sırtardıp, seňkildäp baryan möcek, birdenkä **gızgılt** tüyli, emelsiz,*

samsık şagal, birdenkä-de guyrugını sümek yalı bulaylayan tilki çıkardı. (113/18) “Çerkez her zaman buralardan gece geçtiği zamanda birden onun önüne dişlerini göstererek, sağa sola yürüyüp giden kurt, birdenbire kıızımsı tüylü, kurnaz olmayan, ahmak çakal, birdenbire de kuyruğunu sümek gibi sallayan tilki çıkardı.”

1.1.1.10. +(I)mtIl / +(U)mtIl

Renk isimlerine gelerek yeni renk türetmesi bakımından işlek olarak kullanılan bir ektir. Her renk ismine gelebilir. Ünlü ile biten isimlerden sonra +mtyl/ +mtıl, ünsüzle biten ünsüzlerden sonra ise +ymtyl, / +imtil, / +umtul, / +ümtıl biçimindedir. Benzerlik ve gibilik ifade eder. (Yıldırım, 2020: 78)

*Sabırsız garap duran gözlere **garamtıl** gızgılt bir zat göründi.* (99/20) “Sabırsız bakan gözlere kara, kırmızımsı bir şey göründü.”

*Gerekli yerinde gayış yalı gayşaryan goşa barmak şānik yalı **gögümtıl**, büdür-südür daş alıp çıkdı.* (99/33) “Gerekli yerde kayış gibi işleyen çift parmak meyve çekirdeği gibi mavimsi pütürlü-tümsekli taşı aldı.”

1.1.1.11. +(I)mtIk/ + mtUk

Ek, işlek olarak kullanılmaz. Ünlü ile biten isimlerden sonra +mtık/ +mtik, ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ymtık/ +imtik biçimindedir. Renk ve tat bildiren isimlere gelerek bunlardan benzerlik bildiren sıfatlar türetir. (Yıldırım, 2020: 78)

*Sabırsız garap duran gözlere **garamtıl** gızgılt bir zat göründi.* (99/20) “! Sabırsız bakan gözlere kara, kırmızımsı bir şey göründü.”

*Gerekli yerinde gayış yalı gayşaryan goşa barmak şānik yalı **gögümtıl**, büdür-südür daş alıp çıkdı.* (99/33) “Gerektiği anda kayış gibi bükülen çift parmak meyve çekirdeği gibi mavimsi pütürlü-tümsekli taşı alıp çıkardı.”

1.1.1.12.+(I)n

Ek, Eski Türkçedeki –I(n) vasıta hali ekidir. İsimlerden zarf türetir. (Yıldırım, 2020: 79).

*Bossan ondan soň Batırñ içine seretmekçi bolup, onu **arkan** yatırdı-da, köynegini yokarı serpdı, yeňlerini çermeşdirip, gapdalında çöke düşüp oturdy. (67/ 14)* “Bossan daha sonra Batır’ın karnına bakmak için çalıştı onu yüz üstü yatırdı, gömleğini yukarı doğru açtı, kollarını sıvayıp yanına çöküp oturdu.”

*Ol Batırı **yüzin** yatırdı. (85/25)* “. O Batır’ı yüzüstü yatırdı.”

*Olarıñ üçüsiniñ hem **gizlin** yaraqları bar. (114/32)* “Onların üçünün de gizli silahları var.”

1.1.1.13. +kI

Sıfat ve zamir olarak kullanılan isimler yapan işlek eklerden biridir. Çoğunlukla yer ve zaman bildiren isimlere eklenir. Bulunma hali eki +da/ +de ile +ky/ +ki ekinin birlikte kullanımı oldukça yaygındır. Aitlik, bağlılık ve içinde bulunma bildiren isimler yapar. Zaman bildiren zarf ve isimlere gelerek belli bir zamana bağlılık, aitlik ifade eden sıfat türetir. Yer, yön bildiren isimlere gelerek belli bir yere bağlılık, aitlik ifade eden sıfatlar türetir. +daky/ daki biçimimde kullanılır (Yıldırım, 2020: 79/80).

*Eysem-de bolsa, **düynki** gören doktori bilen **bu günkiniñ** arasındaki tapavudı saygarman, onuñ türkmen dilinde geplänini hem unudıp: “Ihiy, töväriş yagşı, Batır bardır?” diyip soradı. (105/15)* “Doktorun yüzüne Dursun hayranlıkla baktı. Sanki dün ki gördüğü doktorla bugünkünün arasında seçemedi, onun Türkmen dilinde konuştuğunu da unutup: “Ihiy, töväriş yagşy, Batır burada mıdır,” diye sordu?”

*Ol **öñki** gelen yeri bilen, yol bilen aylanıp gaytman, kötel yoda bilen dağıñ cülgelerinden eñdi-de, öylerine bakan gönülöp gaytdı. (109/21)* “O önceden geldiği yerle, aynı yoldan dönüp gitmedi, yokuş patika olan dağın boğazından indi ve evlerine bakan yola doğru döndü.”

*Şol öyüñ içindäki goşlarda Bossanıñ gözünüñ eğleneni yünleri çıkışıp duran yırtık yorganlarıñ **aşagındakı** iki sanı dolı çuvaldı. (73/18)* “Bu evin içindeki eşyalarda Bossan’ın gözünün takıldığı yünleri çıkmış yırtık yorganların altında iki adet dolu çuvaldı.”

*Yaşulınıñ Annamırat **barasındaki** gürrüñi ep-esli devam etdi. (84/6)*
 “Yaşlının Annamırat hakkındaki konuşması da bir hayli devam etti.”

*Ol **elindüki** tayagı bilen tayharıñ gulaklarına urdı, gazap bilen pışırdadı. (112/8)* “O elindeki değnekle eşeğin kulaklarına vurdu, öfkeyle fısıldadı.”

*Olarıñ **arasındaki** biri içki dağlara belet bolsa-da, araçäkden geçip, etege golaylanları üçin azaşdı, başını çaşırdı. (122/26)* “Onların arasından biri iç taraftaki dağları iyi biliyor olsa da sınırdan geçip, kenara yaklaşmaları için yolunu şaşırdı, kafası karıştı.”

1.1.1.14. +IAç

Yarı işlek bie ektir. İsimlerden derecelendirme, karşılaştırma, yaklaşıklık bildiren sıfat ve zarflar türetir. (Yıldırım, 2020: 81)

*Batırın ısgını gaçan, garılcık, **güñleç** sesi çıkdı. (86/32)* “Batır’ın mecali kalmadı, kısık sesle, uğultulu sesi çıktı.”

*Doktorın gözüne bolmasa, onuñ keşbine **hayvanlaç** bir gılık kölege salyan yalıdı. (93/ 25).* “Doktorun gözleri yanılmıyorsa, onun yüzünde hayvan gibi bir karakter gölgesi yerleşmiş gibiydi.”

*Şol yeri hakikatdan-da dağın etege inyän **bayırlaç** kötel bir yeridi. (130/ 17)* “Burada gerçekten de dağın eteğine inilen bayır yokuş bir yerdi.”

1.1.1.15. +II

İşlek olarak kullanılan bir ektir. (Yıldırım, 2020: 82)

“Ana fonksiyon olarak bünyesinde barındırma, bulundurma, sahiplik belirten sıfatlar yapar ve bu fonksiyonu ile oldukça işlek bir ektir” (Yıldırım, 2020: 82).

*Gapı sakçı daşına çıkıp, oña **mazalı** düşündürmek için, gapını açdı. (103/21)* “Kapı görevlisi dışarıya çıkarak ona iyice anlatmak için kapıyı açtı.”

*Pähey, ecemiñ aydyanını, **gorkulu** bir zat bolsa, saña duydurman, gımıldacak gümanım barmı! (104/28)* “Aman, annemin söylediğine, korkulacak bir şey olsa sana haber vermeden hareket etme şansım mı var!”

Emma tayharıñ guşgunlı gañnası Çerkezi hovatırsız, hovpsuz, incıtman saklayardı. (110/8) “Ama eşeğin ipli eyeri Çerkez’i kuşkusuz, korkusuz, eziyetsiz koruyordu.”

Ol göyâ öz yanında biri bilen gepleşip duran yalı, birdenkä aygıtlı sözledi: “Yok! Men ol gurmıldınıñ nämedigini bilmän, öye gaytman!” (111/14) “O içinden sanki birisiyle konuşuyormuş gibi, birden bire karalı bir şekilde konuştu: “Hayır, ben o kımıltının ne olduğu bilmeden, eve dönmem!”

Çerkez hemişeler şu yerlerden gice geçende, birden onuñ önünden dişlerini sırtardıp, seňkildäp baryan möcek, birdenkä gızgılt tüyli, emelsiz, samsık şagal, birdenkä-de guyrugını sümek yalı bulaylayan tilki çıkardı. (113/18) “Çerkez her zaman buralardan gece geçtiği zamanda birden onun önüne dişlerini göstererek, sağa sola yürüyüp giden kurt, birdenbire kızılımsı tüylü, kurnaz olmayan, ahmak çakal, birdenbire de kuyruğunu sümek gibi sallayan tilki çıkardı.”

1.1.1.16. +Iık/ +IUK

Türkmen Türkçesinin en işlek kullanılan eklerinden biridir. Birden fazla fonksiyonda kullanılır Meslek ve uğraş isimleri yapar. Nesne, araç gereç ismi yapar. Malzeme, madde ismi yapar. Nesnelerin bir yerde toplandığını, bol miktarda bulunduğunu belirten yer isimleri yapar. Sayılara gelerek derece, miktar bildiren isimler yapar. Mesafe ölçüsü, uzunluk bildiren isimler yapar. Zaman ölçüsü, süre bildiren isimler yapar. Sıfatlardan soyut isimler yapar. (Yıldırım, 2020: 83/85)

*Ol oña uzak vagtdan bäre sabırsızlık bilen garaşyany üçin, gadır bilen görüşdi, **amanlık-saglık** soraşdı, hoşamay söz urdı: — Geleveri, Bossan ece!.. Saňa garaşyp, üç günden bäre gözüm yoldadı. (61/2) “O onu uzun zamandan beri sabırsızlıkla beklediği için, hürmetle selamladı, esenliğini, sağlığını sordu, güler yüzle konuştu. “Gel hele Bossan ana! Seni bekledim üç günden beri gözüm yoldaydı.”*

*Ol öz yanından garrıda bir **yigrencilik** sızdı: onu özüne golaylatması, ondan has gaçarak durası geldi. (65/31) “O içinden yaşlıda bir iğrençlik sezdi; onu kendine yaklaştırmayıp ondan daha uzağa kaçması geldi.”*

Hudaya şükür! dilimize düşyän dostlukly adamlara-da duş geldik! diyip, mis-mis güldi. (83/13) “Allah’a şükür! Dilimize anlayan dost olan insanlara rast geldik, deyip kıs-kıs güldü.”

Viý, nalaç edeyin... Körlük gurasın, ilahım. (105/30) “Vay ne yapayım... körlük kurusun Yarabbim.”

Diňe onuň bilecigi yalı yogynlykda, bir metre çenli uzynlykda alahövren yılan golaycagından şovlap geçdi. (113/23) “Yine onun bileği kalınlığında, bir metre kadar uzunlukta alahövren yılanı yakınından geçti.”

Şol barmana, birdenkä bolsa yigrimi ädimlik önündäki gür çöplük onuň gözüne has goýry bolup görüldi. (114/1) “O vardığında, birden yirmi adım önündeki gür otluk onun gözüne çok koyu göründü.”

Eger onu alıp gidiberse, ecesiniň ulı gıkılık edip, bütün obanı örüzcegini, öz işiniň şumluk bolcagını aňladı. (125/32) “Eğer onu alıp giderse, annesinin büyük gürültü çıkarıp, bütün köyün uyandıracağını, durumunun kötü olabileceğini anladı.”

1.1.1.17. +IAk

İşlek olarak kullanılan bir değildir. Özellikle insanların ya da diğer canlıların belli bir yerinin, uzvunun isimlere gelerek boyutta, hacimde aşırılık, fazlalık bildiren isimlerin yapar. (Yıldırım, 2020: 86).

Men-ä onuň yalı ovuncak çırçıga ähmiyedem beremok-da, erinlek ak köpegiň yalagından suv içiräyyän. (65/13) “Ben onun gibi ufak-tefek hastalıklara önem de vermiyorum, büyük ağızlı ak köpeğin kabından su içiriveriyorum.”

1.1.1.18. +IAy

Ek, işlek olarak kullanılan değildir. İsimlerden durum bildiren zarflar türetir. (Yıldırım, 2020: 87).

Onı bütünleyin yadatdı. (90/23) “Onu tamamen yordu.”

1.1.1.19. +IAyIn

Yarı işlek bir ektir. Zarf görevinde kullanılan isimler türetir. (Yıldırım, 2020: 87).

*Onı oturtdı-turuzdı, egildirdi, göneldi, yatırdı, mılayım elleri bilen garnını, ağırıyan yerlerini emay bilen sıpadı, barladı, bütün **töverekleyin** derñedi.* (91/8) “Onu oturttu-kaldırdı, eğdirdi, doğrulttu, yatırdı, yumuşak elleriyle karnını, ağırıyan yerlerini, yavaşça sıvazladı, yokladı, bütün çevresini kontrol etti.”

*Soñkı gelen oğlan onı rahatlandırmak islöp, Batırñ yagdayını **bütünleyin** aydıp bermekçi boldı.* (102/17) “En son gelen oğlan onu rahatlamak istedi, Batır’ın durumunun tamamını anlatacak gibi oldu.”

1.1.1.20. +sIz

İşlek eklerden biridir. +ly / +li ekinin olumsuz biçimidir. Ana fonksiyonu bir nesnenin veya kavramın eksikliğini ya da yokluğu bildiren sıfatlar yapmaktadır. (Yıldırım, 2020: 88)

*Göreşe gircek yalı, bilini gıñacı bilen bogan Bossan **sapsız** orağı esgi bilen tutup, Batırñ sagından bardı.* (75/ 35) “Güreşecekmiş gibi, belini kemerle sikan Bossan, sapsız orağı çaputla tutup Batır’ın sağ tarafına geçti.

*Dursuniñ ondan **habarsızlığı** onı hayran galdırdı.* (84/35) “Dursun’un onu tanımamasına şaşırdı.”

*Sag eli bilen garnını sıpal oturan Batır, agzını burnunu tovlap, gürrüñini uzadyan garrınıñ **gelşiksiz**, elhenç üzüñden gözüñi ayırman seredyardı.* (65/23) “Sağ eliyle karnını okşayan Batır, ağzını burnunu kıvrarak konuşmasını uzatan yaşlının çirkin, korkunç yüzüne gözlerini ayırmadan bakıyordu.”

*Bossan ece, oğlanıñ keselini tapdıñ, melheminiñ hem seniñ eliñden gelceğine men **kemsiz** manyan.* (68/20) “Bossan ana oğlanın hastalığını buldun, ilacının da senin elinden geleceğine ben tam olarak inanıyorum.”

*Ol **şemalsız**, **gımdırsız**, asuda garañkınıñ içinde nāçe diñirgense-de, onuñ ötgür gulagina ses-de gelmedi, çıbşıldı-da eşidilmedi.* (113/30) “O

rüzgârsız, hareketsiz, sessiz karanlığın içerisinde ne kadar tereddüt etse de onun keskin kulaklarına ses de gelmedi, hışırtı da duymadı.”

*Gullı aga Çerkeziñ sovalına-da, cogabına-da münküür bolman, ol barada hiç bir zat oylaman, gövñüne getirmän, barcası agaran gür sakgalını sıpamak bilen **hilesiz** cogap gaytardı.* (122/ 14) “Gullı ağa Çerkez’in sorusuna da cevabına da inanmadı, onun hakkında hiçbir şey düşünmedi, şüphelenmedi, tamamı ağaran gür sakalını sıvazlayarak hilesiz cevap verdi.”

1.1.1.21. +rak / +rāk

İşlek olarak kullanılan eklerden biridir. Ekin ünlüsü uzundur. Hemen hemen tüm sıfatlara getirilebilir. Derecelendirme ve karşılaştırma fonksiyonunda kullanılır. (Yıldırım, 2020: 89).

*Munuñ içi **agırrak** yük göterse-de agıryar, ilgasada agıryar, **gatrak** yörese-de agıryar, gavun-garpız iyse-de agıryar, köprük suv içse-de agıryar, ay garaz, başıñı agırdıp nādeyin, **batlırak** üsgürse-de agıryar.* (66/4) “Bunun karnı ağır yük taşısa da ağrıyor, koşsa da ağrıyor, hızlı yürüse de ağrıyor, kavun-karpuz yese de ağrıyor çok su içse de ağrıyor, ay kısacası başını ağrıtmayayım hızlıca öksürse bile ağrıyor.”

*Sen aklıña aylanarça bolupsıñ, **oñlurak** bolaysañ bolmayamı?* (71/5) “Sen aklın yetecek seviyeye geldin, öyle olsan olmaz mı?”

*İñ soñunda şol çäreleriñ hemmesinden **amatlırak** bir habar Dursunıñ gulagina ildi.* (82/22) “En sonunda bu çarelerin hepsinden daha uygun bir haber Dursun’un kulağına geldi.”

*Dursun «elde» diyen sözden elini açıgrak tutmalı, eçilmeli, **köprük** emlemeli diyen many añladı.* (84/23) “Dursun “elde” diyerek elini açarak tutmalı, cömertlik yapmalı çokça para vermeli diye anlamını anladı.”

Şonuñ üçin hem gızaran orağı has ökderäk gızartmaga çalışdı. (75/23) “Bunun için de kızgınlaşan orağı gayet ustaca kızdırmaya çalıştı.”

Araçäge golay, dag etegini erñeklöp oturan çaklañrak bir oba görünyärdi. (109/1) “Sınıra yakın, dağ eteğinin kenarında konumlanmış küçük bir köy görünüyordu.”

*Onuñ yitice gözleri her bir çugmak çöpe, her bir **ulurak** daşa çenli saygarmaga çalışyardı. (113/34) “Onun keskin gözleri her bir tutam ota, her bir büyük taşı seçmeye çalıştı.”*

Şonuñ üçin hem on-yigrimi ädim sag gapdalına bakan süyşüp, selçeñräk çöplügiñ içinden bukdaklap gitdi. (113/8) “Bundan dolayı da o yirmi adım sağ tarafına yavaşça hareket edip, seyrek otluğun içinden gizlenerek geçti.”

1.1.1.22. +ana

Farşça kökenli eklerden biridir. İşlek değildir. Ek, damak uyumuna uymaz ve ilk ünlüsü uzundur (Yıldırım, 2020: 91).

*Az sözli adamları hem, **türkana** adamları hem görüpdik. (83/21) “Çok konuşan adamları da sade adamları da gördük.”*

1.1.1.23. +AndA

Farşça kökenli bir ektir. Bir işle, meslekle uğraşan kişiyi gösteren ya da topluluk bildiren isimler yapar. İşlek olarak kullanılan bir değildir. (Yıldırım, 2020: 92)

*Çerkez şol çöplüğe bakan emedeklöp, däl, bagrı bilen süyşüp ugradı, gövñüne bolmasa, gursagınıñ gürsüldisi edil yeri sarsdıryan yalıdı: şol sarsgını diñe onuñ öz garşısındaki **cemendeler** däl, hatda dağıñ etegindäki araçäk sakçıları hem sızyan yalı duyuldu. (114/11) “Çerkez bu çöplüğe doğru emekleyerek değil göğsüyle sürünerek ilerledi ona öyle gelmiyorsa kalbinin çarpıntısı sanki yeri sarsıyor gibiydi, bu sarsıntıyı sadece onun kendi karşısındaki insanlar değil, hatta dağın eteğindeki sınır bekçileri de hissedecek gibi duyuldu.”*

1.1.1.24. +dar

“Farşça kökenli bu ekin kullanımı işlek olarak kullanılmaz. Ekin ünlüsü uzundur. İsimlere eklenerek bir şeye, bir mesleğe sahip olan kişiyi ya da bir işle meşgul

olan şahısları ifade eden isimler veya bir şeye düşkün olma durumunu karşılayan sıfatlar yapar” (Yıldırım, 2020: 93).

İncelenen metinlerde tek örneğine rastlanmıştır.

*Özi bilen deñ-duş oğlanlar onuñ keselinden **habardar** bolsalar-da, mugallım onuñ şeyle ağır yagdayını birinci gezek görüyärdi. (77/12)*
 “Kendisiyle yaşıt olan oğlanlar onun hastalığından haberdar olsalar da öğretmen onun böyle ağır durumunu ilk kez görüyordu.”

1.1.1.25. +hana

Farşça kökenli bir ektir. Ekin ilk ünlüsü uzundur. Bir nesnenin ya da kimsenin bulunduğu veya bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler türetir. (Yıldırım, 2020: 95).

*Täze açılan **dugtorhana** gelen pilşir diyyäler veli, men-ä şonı dugtormıkan öydyän. (78/14)* “Yeni açılan hastane gelene sağlık görevlisi diyorlarmış ama ben onu doktor mu acaba diye düşünüyorum.”

***Keselhananıñ** ısı ilki bada Batırñ beynisine ornadı. (96/32)* “Hastanenin kokusu hemen Batır’ın beynine yerleşti.”

1.1.1.26. +hor

Farşça kökenli bir ektir. Ekin ünlüsü uzundur. Bir şeye düşkünlük, aşırı derecede meyiletme bildirir. İşlek olarak kullanılmaz. (Yıldırım, 2020: 96)

İncelenen metinlerde tek örneğine rastlanmıştır.

*Meniñ içim agırya, bu bolsa düyän **sinohor** keseline dag basılışı yalı, meniñ gözüme derman tayınlaya» diyip oylandı. (80/14)* “Benim karnım ağrıyor bu ise deve hastalığına damga basar gibi benim gözüme ilaç hazırlar” diye düşündü.”

1.1.1.27. +kär (+gär)

Farşça kökenli eklerden biridir. Ekin ünlüsü uzundur. Ek ünlüsü, her zaman ince ünlülü olup damak uyumuna uymaz. Ana fonksiyon olarak belirli bir mesleği, sanatı, faaliyeti icra eden kişileri gösteren isim veya sıfat yapar. Genellikle alınma kelimelerden kullanılır. (Yıldırım, 2020: 96).

*Döwletmırada yaňadandan gazap bilen garanda, onı parçalarlı göründi, emma tebibin **günäkär** sıpatına, müzzeryän yüzüne gözi düşende, öňki küyünden dänen yalı bolup, Batıra göz gezdirdi-de, ävmez bir ses bilen: “Usurgapdır” diydi. (88/1) “. Döwletmırat’a tekrardan gazaplı bir şekilde baktı, onu parçalayacakmış gibi göründü, ama tabibin günahkâr yüzüne, gözü takıldığında önceki düşüncesinden vazgeçer gibi oldu, Batır’a göz gezdirdi ve alçak sesle: “Uyuyor,” dedi.*

*Annamıradıň mázleşik gözüne bövrek haysı, tegmilt haysı hiç bir zat **äşgär** bolmadı. (92/34) “Annamırat’ın yaşlı gözlerinde böbrek hangisi, leke hangisi hiçbir şey aşikâr değildi.”*

*Şonuň bilen bir wagtda, «Mıdam tayyar» gazetiniň pionerleri **hüşgärlige** ündeyäni huşuna geldi. (111/13) “Bir zamanlar, “Mıdam Tayyar” gazetesinin piyonerleri her zaman açıkgözlü olmaya çağırdıkları aklına geldi.”*

1.1.2. Addan Fiil Türetimi

Addan fiil yapan eklere Türkmen Türkçesinde isimlerden *işliklerin yasalışı* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 187)

1.1.2.1. +A-

“İşlek olarak kullanılan bir ektir. İsimlerden olma ve yapma bildiren fiiller türetir” (Yıldırım, 2020:131).

*Dövrüň deňsizlik kanunına görä, şol öyüň maşgalası çagalıgından bärei örän hor **yaşayardı**. (73/15) “Devrin adaletsizliğine uygun olarak, bu evin ailesi çocukluktan beri çok zor şartlarda yaşıyordu.”*

*Porhan **oynatmaga** Batır hasap hem däl, oba guramaları hem oňa ıgtyyar bercek däl. (82/19) “Şaman oynatmayı Batır savunacak da değildi hem de ona köy düzenleyicileri de itibar edecek değildi.”*

*Emma Batır oňa **gövnemedi**. (82/32) “Ama Batır ona güvenmedi.”*

Oba Sovetiniň başlygy bilen kolhoz başlygy rayona yagnaga gidipdiler. (120/28) “? Köy Sovyet başkanıyla kolhoz başkanı bölgeye toplantıya gittiler.”

1.1.2.2. +(A)l-

İşlek olarak kullanılan bir ektir. İsim ve sıfat olarak kullanılan kelimelerden geçişsiz fiiller türetir (Yıldırım, 2020: 134).

Birleşik bir ek olan +Al- eki +A- eki ile dönüşlülük bildiren –l- ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Türkmen Türkçesindeki kullanım sahası Türkiye Türkçesindeki oranla daha geniştir. (Beşen Delice, 2020:42)

*Batır köynegini aşak goyberip, **dikelip** oturdu-da, derdiniň dermanını tebipden soramak küýüne düşdi. (68/26) “Batır gömleğini aşağıya doğru indirip, oturdu ve derdinin dermanını tabipten sormak derdine düştü.”*

*Ava gözi ilen taziniň göreçleriniň hövesceňlik bilen yalpıldaşı yalı, otdaki oraga gözi düşen Bossaniň yüzi barha **yagtılyardı**. (75/3) “Avcı gözlerin hevesle parıldayışı gibi, ateşteki orağa gözü düşen Bossan’ın yüzü gittikçe aydınlanıyordu.”*

*Sonra şol iki gapını gısıp **daraltdılar**. (92/2) “Sonra bu iki kapıyı kısarak daralttılar.”*

*Ol kötel dağıň belent yerinden ikinci derä geçmegi nazarda tutman, aşakda, onuň bir az **peselyän** yerinden, ikisiniň arasınıň bir az golaylayan yerinden geçmegi aklına getirdi. (111/33) “O yokuş dağın yüksek yerinde ikinci dereyi geçeceğini hesaba katmadan, aşağısında onun biraz alçak yerinden ikisinin arasında biraz yakınından geçmeyi aklına getirdi.”*

Onuň yagdayı häzir kınalıpdı. (112/27) “Onun durumu şimdi zorlaştı.”

1.1.2.3. +(A)r-

İşlek olarak kullanılan bir ektir. Bazı sıfatlara ve özellikle de renk isimlerine eklenerek olma bildiren fiiller türetir. (Yıldırım, 2020: 135)

*Batır, sen hiç kimiñ sözüne gulak **gabartma**-da, özüñi hökman şoña görkez. (78/32)* “Batır sen hiç kimsenin sözüne kulak verme ve kendini mutlaka ona göster.”

*Onuñ yüzi gök dalak **gögerip**, gözleri gabaklarınıñ yelgini bilen gömlüp, agzından gıllık akyardı. (87/29)* “Onun yüzü morarmış, gözleri göz kapaklarının rüzgârıyla dolmuş, ağzından salya akıyordu.”

*Dursunuñ huşı başından uçdı, yüzi ak tam yalı **agardı**, nayıncar gözlerinden boyur-boyur yaş akdı, dudakları agı münküldisi bilen herekete gelip: “Batır can, Batır ca-an!” — diyip seslendi. (87/ 31)* “Dursun’un aklı başından gitti, yüzü ak ev gibi ağardı, acılı gözlerinden damla damla yaşlar aktı, dudakları ağlama yakarışlarla harekete geçti: “Batır can, Batır can” diye seslendi.”

1.1.2.4. +cAr-

İşlek kullanılan bir ek değildir. Tek heceli isimlere ve sıfatlara gelir. Olma ifade eden geçişsiz fiiller yapar Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır. (Yıldırım, 2020: 137)

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

*Keçeleriñ-de haysı dövrüñkidigi mälüm bolman, diñe oymur-oymur deşikleri, **tüyceren** yünleri saygarılyardı. (73/10)* “Keçelerin de nasıl kesildiği bilinmiyordu, sadece çukur delikleri tüylenen yünleri görülüyordu.”

1.1.2.5. +dA-

İsimlere gelerek bunlara ait hareketi ifade eden fiiller türetir. İşlek olarak kullanılmaz. (Yıldırım, 2020: 138)

*Onuñ gürrüñdeşleri garrı adamlar bolup, yıgnaklardan gaçarak durmagı hem şol pikiri **goldayardı**. (77/22)* “Onun muhatapları yaşlı insanlar olup, toplantılardan kaçıp durması da bu düşüncüyü destekliyordu.”

*Sen kimi **aldamak** isleyäñ? (116/12)* “Sen kimi kandırmak istiyorsun?”

1.1.2.6. +İldA-/ +UldA-

İşlek olarak kullanılan bir ektir. Ses taklidi ve yansıma isimlerden sonra gelip olma bildiren fiiller türetir. (Yıldırım, 2020: 138)

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

*Batırın gövne bolmasa, balalaykanın perdelerine basmagına, kirişlerine kakmasına barmakları adatlanıp baryan yalı, onun **tiññildisi** özünün adacık sesine goşulyan yalı.* (89/31) “Batır sanki balalaykanyñperdelere basmayı, tellerini vurmaya parmakları alışmış gibi geldi, onun tıngırtısı kendisinin yavaş sesine eşlik ediyordu gibi.”

1.1.2.7. +İrdA-/ +UrdA-

İşlek olarak kullanılan bir ektir. Ses taklidi ve yansıma isimlerden sonra gelip olma bildiren fiiller türetir. (Yıldırım, 2020: 140)

*Ol çuvalın arkasında kân vagtdan bəri yatarı için, çıgdan, zeyden alan posunu endamundan sıtırıp, ilki yasalışındaki yalı tāmiz polada aylanıpda-da, kızıl köz bolup **lovurdap** yatırdı.* (74/35) “O çuvalın arkasında çoğu zaman yattığı için, nemden, rutubetten oluşan pasını bedeninden ayırıp, ilk yapılarındaki gibi temiz çeliğe döndürüldü de kızıl köz olup parlıyordu.”

*Bossanın elinden sıpdı-da, yıldırım yalı yılıpıldap, nāzik tene **cazırdap** düşdi.* (76/ 12) “Sıcak olan kızgın orak Bossan’ın elinden kaydı ve şimşek gibi parlayıp, nazik tenine cızırdayarak düştü.”

*Ol elindäki tayagı bilen tayharın gulaklarına urdı, gazap bilen **pışırdadı:** “Hey, zannıyaman!”* (112/13) “O elindeki değnekle eşeğin kulaklarına vurdu, öfkeyle fısıldadı. “Hey, kötü huylu!”

*Şonuñ için yüzünü aşak saldı-da, eyeriñ gaşındaki yılıpıldavuk bürünci barmakları bilen dırmadı, burnunu çekdi, **hümürdedi.*** (131/11) “Bundan dolayı yüzünü aşağı eğdi ve eyerin başındaki parlak, bronz parmaklarıyla tırmaladı burnunu çekti, homurdandı.”

1.1.2.8. +gAr-

Ek, işlek olarak kullanılmaz. İsimlerden olma bildiren filler türetir. (Yıldırım, 2020: 142)

İncelenen metinlerde tek örneğine rastlanmıştır.

Keçeleriñ-de haysı dövrüñkidigi mälüm bolman, diñe oymur-oymur deşikleri, tüyceren yünleri saygarılyardı. (73/10) “Keçelerin de nasıl kesildiği bilinmiyordu, sadece çukur delikleri tüylenen yünleri görülüyordu.”

1.1.2.9. +Kİr-/ +KUr-

Yarı işlek olarak kullanılan bir ektir. Yansıma kelimelerden ilgili sesi çıkarma, seslendirme ifade eden filler türetir. (Yıldırım, 2020: 142)

Munuñ içi agırrak yük göterse-de agıryar, ılgasada agıryar, gatırak yörese-de agıryar, gavun-garpız iyse-de agıryar, köprük suv içse-de agıryar, ay garaz, başıñı agırdıp nädeyin, batlırak üsgürse-de agıryar. (66/4) “Bunun karnı ağır yük taşısa da ağrıyor, koşsa da ağrıyor, hızlı yürüse de ağrıyor, kavun-karpuz yese de ağrıyor çok su içse de ağrıyor, ay kısacası başını ağrıtmayayım hızlıca öksürse bile ağrıyor.”

Derman ısı Batırın burnuna urup, gañşıravugını tütetdi-de, birdenkä asgırdı. (79/ 6) “İlaç kokusu Batır’ın burnuna geldi, yutkundu ve birdenbire hapşırdı.”

Çerkeziñ ünsüni, pikirini, onuñ oslamadık bir zadı bozdı, şol oslagsız yagday onuñ bütün sırnı paş ederli, onı hovp astında galdırarlı boldı: onuñ tayharı gulaklarını üşerdip, birdenkä hıncgurmaga durdı. (112/7) “Çerkez’in dikkatini, fikrini, onun beklemediği bir şey bozdu, bu beklenmedik durum onun bütün gizemini sonuçlandırdı, onu korkutarak titretti, onun eşeğinin kulakları dikelip, birdenbire anıracakmış gibi ses çıkardı.”

1.1.2.10. +(I)k-/ +(U)k-

Çok işlek olarak kullanılmayan bu ek, isimlere ve sıfatlara gelerek olma bildiren geçişsiz filler türeti. (Yıldırım, 2020: 143)

*Şol övüt-ündevler Batırñ öz niyeti bilen **birikdi**. (78/33) “Bu öğütler Batır’ın niyetiyle uyuştı.”*

*Annamırat hiç bir zada **darıkmayan**, agras adam bolsa-da, gözüne kurşun guylan yalı bolup, hiç bir zadı saygarmanı için,yüregine hovsala düşdi. (92/11) “Annamırat hiçbir şeyden rahatsız olmayan ağırkanlı bir adam olsa da gözüne kurşun dökülmüş gibi oldu, hiçbir şey görmediği için yüreğine endişe düştü.”*

*Çerkez bir gün kakasını ızından baranda, onuñ bilen bile ikinci bir bayırda ekilen bugdaylara aylanmaga gidip, şol yerde günü **gicikdiripdi**. (109/20) “Çerkez bir gün babasının peşinden gittiğinde onunla birlikte ikinci bir bayırda ekilen buğdayları gezmeye gidip, orada gününü geçirdi.”*

1.1.2.11. +IrgA-/ -UrgA-

Ek işlek olarak kullanılmaz. Bazı tek heceli isimlerden ve sıfatlardan geçişsiz filler türetir. (Yıldırım, 2020: 145)

*Bir az bövrüni **diñirgän** Dursun bir gezek Bossana, bir gezek Batıra garap, sözüni devam etdi. (66/13) “Biraz düşünceye dalan Dursun bir kez Bossan’a bir kez Batır’a bakıp sözüne devam etti.”*

*Ol şol keşbi bilen Batırñ gövñünü göterer yalı ya-da **müynürgeder** yalı bir söz aytmaga tayınlandı. (66/27) “O bu görünüşüyle Batır’ın gönlünü alacak veya mahcup edecek bir söz söylemeye hazırlandı.”*

*Ol şol yerleri **ısrıgandı**. (130/22) “O buraları kokladı.”*

1.1.2.12. +IA-

Türkmen Türkçesinde hemen hemen tüm isimlere gelebilen en işlek kullanılan isimden fiil yapma ekidir. Temel fonksiyon olarak *yapma* bildiren geçişli fiiller ve *olma* bildiren geçişli fiiller türetir. Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra alınma kelimelere de eklenir” (Yıldırım, 2020: 145).

*Bossan'ın kirpikleri selçenlän gözleriniñ sımğılt garasınıñ ornunu hem bir salım mızleşik ak **eyeledi**, şol mızleşik göz onuñ keşbine has-da ayılğanç sıpat berdi.* (66/23) “Bossan’ın seyrekleşen kirpikleri gözlerinin soluk siyahının yerini de bir an sulu beyazlığa bıraktı, bu sulu göz onun görünüşüne çok fazla korkunçluk kattı.”

*Bossan'ın keypiniñ bozulmagından, rayınıñ gaytmagından heder eden Dursun oğlunu köşetmegiñ küyüne düşse-de, Batıra aydan sözünüñ orun almagını añlanı için, dilini **dişlemekden** başga çäre tapmadı.* (70/17) “Bossan’ın keyfinin bozulmasından, gönlünün kırılmasından korkan Dursun oğlunu sakinleştirmenin derdine düşse de Batır’a söylediği sözün olmayacağını anlaması için dilini dişlemekten başka çare bulamadı.”

*Olarıñ ikisi hem biri-biriniñ **gepleyşine** yulğırışdı.* (104/11) “Onların ikisi de birbirlerinin konuşmasına gülümsedi.”

*Ol göyä öz yanında biri bilen gepleşip duran yalı, birdenkä aygıtlı **sözledi**.* (111/14) “O içinden sanki birisiyle konuşuyormuş gibi, birden bire karalı bir şekilde konuştu.”

*Señrikmen adam tayharı **gözlemegi** teklip etse-de, Çerkeziñ çigninden yapışan pencäniñ eyesi oña gövnemedi* (117/22) “İri-yarı adam eşeği aramayı teklif etse de Çerkez’in omzuna yapışan pençenin sahibi ona güvenmedi.”

*Çerkez gelip, onuñ tanapına yapışanda, tayhar oña oykanmaga **başladı**.* (119/28) “Çerkez gelip onun halatına yapıştığında eşek ona sürünmeye başladı.”

1.1.2.13. +IAn-

İsimden fiil yapan +la-/le- ekinin fiilden yapan -n ekiyle genişlemiş biçimidir. Olma ve yapma ifade eder. (Yıldırım, 2020: 148).

*Bossan ulumsılık atına **atlandı**.* (64/23) “Bossan gurur atına bindi.”

*Baş günüñ içinde men ne yatıp bildim, ne-de **rahatlandım**.* (78/26) “Beş günde ben ne uyuyabiliyordum ne de rahat durabiliyordum”

*Batırın gulakları saziñ ritmasını bir az sızsa-da, **adatlanmadık** ayakları ilki bada oñlı hereket edip bilmedi. (90/7)* “Batır’ın kulakları sazın ritmini bir az hissetse de alışkın olmayan ayakları ilk başta doğru düzgün hareket edemedi.”

*Olar özlerine tabşırık beren döwleti gerek maglumatlar bilen **kanagatlandırcaklarına**, abraylarınıñ artcagına, yakın gelecekde her haysınıñ bir yerde han bolcaklarına buysanışıp başladılar. (133/7)* “Onlar kendilerine emir veren devleti gerekli malumatlarla memnun edeceklerine, saygılarının artacağına, yakın zamanda herhangi bir yerde han olacakları düşünceleriyle mutlu olmaya başladılar.”

1.1.2.14. +IAş-

“İsimden fiil yapan +la-/ +le ekinin fiilden fiil yapan +ş ekiyle genişlemiş biçimdir. Olma ve yapma bildiren filler türetir. (Yıldırım, 2020: 149)

*Ol şol sekunda çenli Bossana inamsız garan bolsa, hâzir ol Bossanın pikiri bilen **razılaşdı**, göyâ Bossan özüniñ keselini bilyär diyip düşündi. (68/12)* “O bu saniyeye kadar Bossan’a güvensizce bakıyorsa da Bossan’ın düşüncesine katıldı, güya Bossan kendinin hastalığını biliyor sandı.”

*Batırın yagdayı Bossan onu daglandan tenine otlı orak geçandan soñ has hem **yamanlaşdı**: içiniñ agırısı yıgı-yığıdan tutdı. (76/31)* “Batırın durumu Bossan onu dağlarken tenine ateşli orağın çarpmasından sonra daha da kötüleşti; karnının ağrısı sık sık tuttu.”

*Bu yerde henize çenli görmedik oğlanıñ bilen derrev **dostlaşmak**-da mümkün. (89/4)* “Burada şimdiye kadar hiç görmediğin oğlanlarla hemen arkadaş olmak da mümkündür.”

*Biziñ bular yalı çagalarımız eceleriniñ yakalarından ellerini ayırman, **ızlaşşıp** otırlar. (117/29)* “Bizim bunun gibi çocuklarımız annelerinin yakalarından ellerini ayırmadan arkalarında dolaşırlar.”

*Olar öz aralarında üytgeşik dilde **gepleşip**, biri-birine igenişdiler, azaşanlarına, açlıklarına birbirlerini **ayıplaşdılar**. (118/33)* “Onlar kendi

aralarında değişik dilde konuşup, birbirlerine mırıldandılar, yolunu kaybetmelerinde, açılmış olmalarında birbirlerini suçladılar.”

1.1.2.15. +rA-

İşlek olarak kullanılmaz. Sonu *k* ünsüzü ile biten isimlere geldiğinde bu ünsüz düşer. İsimlerden olma bildiren filler türetir (Yıldırım, 2020: 150).

*Sağlık görevlisi Batırın nâmeden hovatır edyänine oñlı düşünmân, onuñ yüzüne seretdi: oglanın gansız yüzünde **alcıraññı** bir yagdayın barını saygardı.* (80/22) “Sağlık görevlisi Batır’ın neden endişe ettiğini doğru dürüst anlamadı, onun yüzüne baktı: oğlanın kansız yüzünde şaşkın bir ifadenin varlığını fark etti.”

*Gün dagdan añrık aşyp, cülgelere goyrı kölge düşeni üçin, hova bir az **garañkırasa**-da, şol adamsız daglar aylganç yalı bolup görünse-de, Çerkez çigit yalıcak hem gorkmayardı.* (109/26) “Güneş dağın öteki tarafına aşınca, vadilere koyu gölgeler düştüğü için hava biraz karanlıklaşa da şu insan olmayan dağlar korkunç rüya olup görünse de Çerkez çekirdek kadar bile korkmuyordu.”

1.1.2.16. +sIrA-/ +sUrA-

Türkmen Türkçesindeki isimden fiil yapan işlek eklerdendir. Asıl fonksiyonu isimlerden *olduğundan farklı görünme, olduğundan farklı davranma, -mış gibi görünme* ifade eden filler türetmektir. Aynı zamanda bir şeye ihtiyaç hissi duyma, aşırı isteme bildiren filler de yapar. (Yıldırım, 2020: 150)

*Bossanın gıcıdı Batırı **müynsüretmân**, gayta yüregine ot bolup yapışdı.* (70/27) “Bossan’ın söyledikleri utandırmadı aksine yüreğine ateş olup yapıştı.”

1.1.3. Fiilden Ad Türetimi

Fiilden ad yapan eklere Türkmen Türkçesinde *işlikden yasayıcı goşulmalar* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 28)

1.1.3.1. –Aç+

Ek, işlek değildir. Damak uyumuna uymaz. Ana fonksiyonu araç, gereç ve nesne ismi yapmaktadır (Yıldırım, 2020: 101).

Etden dişlöp asılan onlarça ısaç kesilen yeri arkan serpip duryardı. (99/10) “Etin dışında asılan onlarca maşa kesilen yeri arkaya serilen yerleri tutuyordu.”

Ava gözi ilen tazının göreçleriniñ hövesceñlik bilen yalpıldaşı yalı, otdaki oraga gözi düşen Bossanın yüzi barha yagtılyardı. (75/1) “Avcı gözlerin hevesle parıldayışı gibi, ateşteki orağa gözü düşen Bossan’ın yüzü gittikçe aydınlanıyordu.”

1.1.3.2. –(A)gAn+

Fillerden isim türeten işlek olarak kullanılan eklerdendir. İnsanlarla ve hayvanlarla ilgili bir özelliğin, alışkanlığın, karakterin, huyun normalinden fazla olduğunu, aşırılığını ifade eden sıfatlar yapar. (Yıldırım, 2020: 102)

Onuñ degişgen, şorta gürrüñleri Batırñ gövñünü açdı, onu özüne övrenişdirdi. (84/5) “Onun şakacı, komik konuşmaları Batır’ı neşelendirdi, kendisine alıştırdı.”

Doktor, bir tarapdan, başga garaşyanlara alñasap, ikinci yandan, oña görkezmäge canıgıp, yamaşgandan yine barmagı bilen salgı berdi (93/1) “Doktor bir yandan diğer bekleyen için acele ediyordu, diğer yandan ona göstermeye çabalıyordu, tekrardan yine parmağıyla işaret etti.”

Düyäniñ öz köşegini ısrğanıştı yalı, Gullı aga-da tayharnıñ gaññasına yaplanıp, Çerkeze gulagını tutdı. (122/19) “Devenin kendi yavrusunu koklayışı gibi, Gullı ağa da eşeğin eyerine yaslanıp, Çerkez’e kulak verdi.”

1.1.3.3. –(A)k+

İşlek eklerdendir. Fillerden bazı araç gereç isimleri; bazen de sıfat olarak kullanılan kelimeler türetir. (Yıldırım, 2020: 103)

İçerdäki düşekleriñ diñe terdäki gülli keçeden özge hemmesi garaca öyüñ özi bilen yaşdaşdığını habar beryärdi: iki ya üç arka aylanıp palasın

ernekleri gemrilen bolsa, gövresi çapğı yassığı yalı kertim-kertimdi. (73/7)
 “İçerdeki döşeklerin sadece başköşede çiçekli olanı harici hepsi kara evin kendisiyle yaşıt olduğunu gösteriyordu: iki veya üç arkaya çevrilen döşegın kenarları kemirilmiş olsa da gövdesi satır tahtası gibi çizik çizikti.”

Şol orak onuñ kecebesini garişdıranı için, yerinden turarlı, oraga yapışarlı, eliniñ tersi bilen dazırdadıp zıñıp goybererli göründi. (75/11) “O orak onun evini karıştırdığı için, yerinden kalkıp orağa yapışıp, elinin tersiyle hızlıca fırlatıp atacakmış gibi göründü.”

Şol derler onuñ üç bölek sakgalından sırgıyar. (93/18) “Söyle denilir: o terler onun üç bölük sakalından akıp gidiyor.”

Biz araçäkden gaçak geçmân, göni postuñ üsti bilen geçdik. (126/28) “Biz sınırdan kaçak geçmedik, doğrudan kontrol noktasından geçtik.”

Mıhman bir tegelek çöregi iki epläp, goltugına saldı-da, ızına garancaklap, daşarık çıkdı. (128/8) “Misafir yuvarlak ekmeği ikiye katlayıp koltuğunun altına aldı ve arkasına bakınıp dışarı çıktı.”

1.1.3.4. -cA+

Ek, işlek değildir. Çoğunlukla /n/ ünsüzü ile biten fiil tabanlarına eklenir. Damak uyumuna uyar; ancak ünsüz uyumuna uymaz. Ana fonksiyonu soyut isim ve nesne ismi yapmaktır (Yıldırım, 2020: 106).

Professor yüze çıkan gan damcalarını sılardan soñ, adatdan daşarı eserdeñlik bilen yene bir nâçe gezek tıg yöretti. (99/5) “Profesör çıkan kan damlacıklarını sildikten sonra alışkanlık dışında dikkatle yine birkaç kez neşterle çalıştı.”

Sovet çagasınıñ, onda-da araçäge golay oturyan düşünceli bir pioneriñ oklı-yaraglı gümürtik adamları sıpdırıp goybermegi, hey akıla sıgacak zatmı? (120/7) “Sovyet çocuğunun, üstelik sınıra yakın yaşayan bilgili bir pionerin oklu-silahlı belirsiz adamları elinden kaçırması akla sığacak şey mi?”

1.1.3.5. –cAñ+

Yarı işlek bir ektir. Ek, damak uyumuna uyar; fakat ünsüz uyumuna uymaz. Çoğunlukla /n/ ünsüzüyle biten fiil tabanlarına gelir. Fiillerden genellikle insanların belirgin bir özelliğini, karakterini, davranışını belirten sıfatlar türetir” (Yıldırım, 2020: 106).

*Emma seniñ **inancañlıgıñ** zearlı, men öz borcumı yerine yetirip bilemok... yok men daglatcak däl, daglatcak däl! (71/26)* “Fakat senin aşırı inanan biri kişi olman yüzünden ben kendi görevimi yerine getiremiyorum yok ben dağlatmayacağım, dağlatmayacağım!”

*Ava gözi ilen tazınıñ göreçleriniñ **hövesceñlik** bilen yalpıldaşı yalı, otdaki oraga gözi düşen Bossanıñ yüzi barha yagtıyardı. (75/1)* “Avcı gözlerin hevesle parıldayışı gibi, ateşteki orağa gözü düşen Bossan’ın yüzü gittikçe aydınlanıyordu.”

*Gövnüne bolmasa, ol özünü örän hoş ovaz, heñini bolsa örän yakımlı duyuyardı: «**Utancañlık** zearlı köplükde men sesimi çıkarıp bilemok, yogsam meniñ hem bagşı bolup gitmegim mümkün» diyip oylayardı. (89/17)* “Sanki o, kendini çok güzel sesli, melodisini çok hoş duyardı: “Utandığımdan dolayı toplulukta ben sesimi çıkaramıyorum, yoksa benim türkücü olmam mümkün.” diye düşündü.”

*Hanı onuñ **başarcañ**, ukıplı pionerligi! (128/22)* “Hani onun becerikli, yetenekli pionerliği!”

1.1.3.6. –Ç+

Fiillerden soyut isimler türetir. Dönüştürücü fiil tabanlarına gelen bu ek, yarı işlek eklerdendir. (Yıldırım, 2020: 107)

*Batırıñ kakası Annamırat söze **gısganç** bolsa-da, işe gezek gelende, iki pay yalıdı. (81/31)* “Batır’ın babası Annamırat laf söylemede cimri olsa da işe sıra geldiğinde, iki hisseli gibiydi.”

«Özüim yalı oğlanlardan ıza galmak meniñ için **utanç** dälmi neme?» diyip oylandı. (90/12) “Kendim gibi oğlanlardan geri kalmak benim için utanç değil midir?” diye düşündü.”

Onuñ **guvancı** barha artyardı, gözlerinden **guvanç** yaşı daşyardı. (101/7) “Onun gururu gittikçe artıyordu, gözlerinden gurur yaşı akıyordu.”

Batırñ beynisinde dert bilmez, derman talamaz tebiplere **yigrenç** emele gelip, keseli tanap, layıklı çäre görýän doktorlara hormat beslendi. (108/18) “Batır beyninde hastalığı anlamayan, derman bulamayan tabiplerden nefret edip, hastalığı tanıyıp, gerekli çare bulan doktorlara hürmet besledi.”

1.1.3.7. –dAcI+

İşlek değildir. Damak uyumuna uyar ancak ünsüz uyumuna uymaz; her zaman ekin başındaki ünsüz tonludur. Soyut isimler yapar (Yıldırım, 2020: 108).

İncelenen metinde tek örneği tespit edilmiştir.

Şol orak onuñ **girdeci** akımlarñ in şovlularından biridi. (75/6) “Bu orak onun kârlı işlerinin en başarılı olduklarından birisiydi.”

1.1.3.8. –g+

Yarı işlekolarak kullanılan bu ek geniş ünlü ile biten fiil tabanlarına gelir. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili isim ya da sıfat türetir. (Yıldırım, 2020: 109).

Dursundan hem ayratın **sılag**a göz diken Bossan gürrüñini uzadıp, özüne ayratın hormat goydurmaga çalışdı. (65/3) “Dursun’un da ayrı bir saygı bekleyen Bossan konuşmayı uzatıp kendisine özel hürmet göstermesine gayret etti.”

Şol çuvallardakı dänäni emele getirmek için Annamıradıñ yılı yete zähmet çekenini, şol dänäni öyüniñ **bezegi**, maşgalasınıñ gurbı hasap edyänini nebsi öñüne düşen Bossan yadına-da salmayardı. (74/24) “Bu çuvallardaki tahılı doldurmak için Annammırat’ın yıl boyu çektiği zahmet bu tahıl evinin süsü ailesinin dayancını hesap ettiğini nefsine yenilen Bossan aklına bile getirmedi.”

Yagşı, bu günküden nâme islegiñ bar? (106/3) “İyi, bugün ne isteğin var?”

«Çörek» sözünü eşidenlerinde, onların **soraglı** gözleri hanasından çıkayına geldi. (115/30) ““Ekmek” lafını işittiklerinde, onların şüpheli bakan gözleri yerinden çıkacak gibi oldu.”

1.1.3.9. –gA+

Yarı işlek bir ektir. Damak uyumuna uyar. Her zaman tonlu biçimde kullanılır ve ünsüz uyumuna uymaz. Fiillerden nesne isimleri türetir” (Yıldırım, 2020: 110).

Hâzirki Batırın yanına gelen mugallım könedən çala sovatlı-bolup, diñe gısğa vagtlı mugallımlar kursunı gutaran sakgallı-murtlı dayav bir adamdı. (77/18) “Şu anda Batır’ın yanına gelen öğretmen yaşlı, yavaş hareket eden soğuk biri olup sadece yarı zamanlı öğretmenlik kursunu bitiren sakallı-bıyıklı iri yarı bir adamdı.”

Doktor vagtal-vagtal derman isgatmagını devam edyär. (98/22) “Doktor zaman zaman ilaç koklatmaya devam ediyordu.”

1.1.3.10. –gAk+

Ek, işlek değildir. Damak uyumuna uyar. Her zaman tonlu biçimde kullanılır ve ünsüz uyumuna uymaz. Fiillerden sıfat yapar (Yıldırım, 2020: 110).

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

Bossanın Dursuna yılcıraklap sereden süzgek gözleri buşluk mälüm edyän yalı yılpıldadı: “Dursun, seniñ oğluñ içinde gezme yel yok...” (67/32) “Bossan’ın Dursun’a gülümseyen güzel süzülen gözleri mütde verir gibi ışıldadı. “Dursun senin oğlunun içinde gezen yel yok.”

1.1.3.11. –gI+

İşlek bir ektir. Tek heceli sözcüklere getirildiğinde eğer ardından başka bir ek veya sözcük gelmez ise ekin ünlüsü düzdür ve dudak uyumuna uymaz. Fakat tek heceli sözcüklere getirildiğinde ardından başka bir ek veya sözcük getirilmiş ve uzunluk oluşmamışsa (söy-gi+de > söyğüde) ekin ünlüsü yuvarlaklaşır. Ünsüz uyumuna uymaz

ve ekin ünsüzü her zaman tonludur. Fiillerden nesne isimi, çeşitli niteliklerde somut veya soyut isimler ve sıfatlar yapar (Yıldırım, 2020: 111).

*İçerdäki döşekleriñ diñe terdäki gülli keçeden özge hemmesi garaca öyüñ özi bilen yaşdaşdığını habar beryärdi: iki ya üç arka aylanar palasın erñekleri gemrilen bolsa, gövresi **çapğı** yassığı yalı kertim-kertimdi. (73/7)* “İçerdeki döşeklerin sadece başköşede çiçekli olanı harici hepsi kara evin kendisiyle yaşıtlı olduğunu gösteriyordu: iki veya üç arkaya çevrilen döşegin kenarları kemirilmiş olsa da, gövdesi satır tahtası gibi çizik çizikti.”

*Sağlık görevlisi onuñ derdine dări-derman edip bilmedik hem bolsa, aydan yakımlı sözleri Batırın gövñünde şol adama bir hili **söygi** galdırdı. (81/13)* “Sağlık görevlisi onun derdine درمان bulamamış olsa da güzel sözleriyle Batır’ın gönlünde bu adama bir çeşit sevgi oluşturdu.”

*Onuñ keseline her kimiñ her hili düşünişi yalı, her kim oña her hili درمان **salğı** beryär. (82/8)* “Onun hastalığına herkes her türlü düşüncesini söylediği gibi herkes her türlü ilaç tarifi veriyordu.”

*Birdenkä-de gaññanıñ gürlüğünde **asılğı** gezligi yadına düşüp, şoña yapışdı. (121/18)* “Birdenbire eyerin torbasında asılı olan bıçağı aklına geldi, ona yapıştı.”

1.1.3.12. -glç+/-gUç+

İşlek eklerden biridir. Ek damak ve dudak uyumuna uyar. Ancak, yazıda üçüncü heceden itibaren her zaman düz ünlülüdür. Ünsüz uyumuna uymaz ve ekin başındaki ünsüz her zaman tonlu biçimdedir. Ana fonksiyonu araç gereç, nesne ismi yapmaktır. Bazen sıfat da türetir (Yıldırım, 2020: 112).

İncelenen metinlerde tek örneğine rastlanmıştır.

*Bint diyen sözi gutarmanka, onuñ eline **ğısgıç** bilen gapcalan bint tutdurıldı. (99/3)* “Sargı diye sözünü bitirmeden eline kerpetenle sıkıştırılmış sargı tutturuldu.”

1.1.3.13. –gIn+/-gUn+

İşlek bir ektir. Genellikle tek heceli fiillere gelir. Ek, damak ve dudak uyumuna uyar; ünsüz uyumuna uymaz ve ekin başındaki ünlü her zaman tonludur. Fiilin gösterdiği hareketle ilgili niteliğin, herhangi bir varlıkta çok fazla bulunduğunu ifade eden isim ve sıfatlar türetir (Yıldırım, 2020: 114)

*Batır oña **kesgin** cogap gaytardı: “Oda çıdan gövre-de bolar öydemok.”*
(70/5) “Batır ona sertçe cevap verdi: Ateşe dayanacak bedeninin de olacağını sanmıyorum

*Bossanñ tebipligine bütün yüregi bilen inanyan Dursun bolsa ot ölçeryän vagtında, otdan göterilyän **uçgunları** «gorkan öñürder» nakılına görä, Batırı azara goyyan, onuñ içinden göterilip gidyän beladır diyip düşündi.*
(75/20) “Bossan’ın tabipliğine bütün yüreğiyle inanan Dursun ise ateşi güçlendiği anda ateşten yükselen kıvılcımları “korkan kaçır” atasözüne göre Batır’ı rahatsız veren şey onun içinden çıkıp giden beladır diye düşündü.”

***Gızgın** orağñ gızıl şöhlesi Batırın agacet nâzik endamında yılpyldap gezdi: goncak bolyan garaguşuñ maslık tövereginde oñaylı yer agtarıp, pelpelleyşi yalı, egri orak hem nâzik teniñ üstünde bir nâçe sekunt pelpelledi.* (76/1) “Kızgın orağın kızıl ışığı Batır’ın ince ve narin vücudunda üstünde aydınlık saçarak gezdi: konacak olan akbabanın leş çevresinde uygun yer arayarak havada kanatlarını çırpması gibi, eğri orak da nazik vücudu üstünde bir saniye süzüldü.”

*Ilki ağşamıñ **sergin** şemalı, onda-da dag şemalı onuñ endamını digdenekletcek yalı etdi.* (113/15) “İlk akşamın ılık rüzgârı orda ki dağ rüzgârı onun vücudunu titretecek gibi oldu.”

1.1.3.14. –gIr+/-gUr+

Yarı işlek bir ektir. Damak ve dudak uyumuna uyar; ünsüz uyumuna uymaz ve ekin başındaki ünlü her zaman tonludur. Fiillerden sıfat olarak kullanılan isimler türetir (Yıldırım, 2020: 115).

*Bossan ece, seniñ demiñ **düşgür**, diyip, gelyän adamlar kileñ tanış yüzler.* (64/15) “Bossan ana senin nefesin kuvvetli” diye gelen adamlar, hep tanıdık yüzler.”

*Otdan **ötgür** derman bolmaz.* (70/3) “Ateşten keskin ilaç olmaz.”

*Şol **hınçgırmak** Çerkezi hakikatdan-da hovsala saldı.* (112/11) “Bu anırma Çerkez’i gerçekten de endişelendirdi.”

*Emma onuñ şol **yulgırışynda**-da bir yañsa almak barını, mañlayı toynak tagmalı şelayın adamıñ özi hem añladı.* (126/16) “Ama onun bu gülümsemesinin de alaya almak olduğunu, alını toynak izli dalkavuk adamın kendisi de anladı.”

1.1.3.15. –gIt+/ -gUt+

Ek, işlek değildir. Damak ve dudak uyumuna uyar; ekin başındaki ünlü her zaman tonludur ve ünsüz uyumuna uymaz. Fiillerden soyut ve somut isimler türetir (Yıldırım, 2020: 116).

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

*Diymäyin diysem, seniñ okadıgıñça, **ızgıtsızlıgıñ** artya.* (71/2)
“Demeyeyim diyorum, sen okudukça senin saygısızlığını artırıyor.”

1.1.3.16. –I+

Yarı işlek eklerden biridir. Damak uyumuna uyar. Bu ek de tek heceli sözcüklere getirildiğinde eğer ardından başka bir ek veya sözcük gelmez ise ünlüsü düzdür ve dudak uyumuna uymaz. Fakat tek heceli sözcüklere getirildiğinde ardından başka bir ek veya sözcük getirilmiş ve uzunluk oluşmamışsa (dol-y+da > doluda) ekin ünlüsü yuvarlaklaşır. (Yıldırım, 2020: 117)

*Yöne veli, içinden tutyan sınılcık **agırı** onı öz erkine goymadı.* (65/33)
“Ama içindeki sızı onu rahat bırakmadı.”

*Şol öyüñ içindäki goşlarda Bossanıñ gözünüñ egleneni yünleri çıkışıp duran yırtık yorganlarıñ aşagındakı iki sanı **dolu** çuvaldı.* (73/25) “Bu evin içindeki eşyalarda Bossan’ın gözünün üstüne kaldığı yünleri çıkmış yırtık yorganların altında iki adet dolu çuvaldı.”

*Batır özüne gezek gelip, **gapıdan** girende, añırsını bakıp duran uzun ak geyimli bir adama gözi düşdi.* (79/2) “Batır sırası gelip kapıdan girdiğinde, arkasına bakıp durdu uzun beyaz giyimli bir adama gözü takıldı.”

*Dagın cülgesinde yeke özüm **gorkıma** canım çıkyadı.* (116/25) “Dağın vadisinde tek başıma korkudan canım çıkıyordu.”

*Men-ä şol horcunlarıñ her biri bir **süri** goyun emele getirermikä diyyän.* (127/11) “Bence bu heybelerin her biri sürü koyun eder mi acaba diyorum.”

1.1.3.17. -(I)cI+/- (U)cI+

İşlek bir ektir. Damak uyumuna uyar. Ekin son ünlüsü her zaman düzdür. İlk ünlüsü ise ikinci hece de dudak uyumuna uyar, üçüncü hecede ise uymaz ve düzdür. Ünsüzle biten fiillerden sonra -ycy/, -ici/ -ucy/ -üci, ünlüyle biten fiillerden sonra ise -ycy/ -yci biçimindedir. Fiillerden, ilgili fiilin özelliğini taşıyan isim ve sıfatlar türetir” (Yıldırım, 2020: 118).

*Şol ot Batırın gözüne hakikatdan-da **yandırıcı** yalı, **köydürici** köz yalı bolup görünyärdi.* (75/25) “Bu ateş Batır’ın gözünde gerçekten yanıyor gibi, yandırıcı köz gibi göründü.”

*Doktorın yüzüne Dursun hayran **galıcılık** bilen seretdi.* (105/15) “Doktorun yüzüne Dursun hayranlıkla baktı.”

*Ol sovet **urşucısynıñ** faşistleriñ eline düşende, alcıraman cogap berenini bir kitapçada okapdı.* (115/11) “O Sovyet Savaş’ının faşistlerin eline düştüğünde şaşırmadan cevap vermesi gerektiğini bir kitapta okumuştı.”

1.1.3.18. -(I)k+/- (U)k+

Araç gereç ve nesne ismi yapar. Geldiği fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan somut isim veya sıfatlar türetir. Düşünce, durum ifade eden isimler türetir (Yıldırım, 2020: 120/121)

*Ol şol tıg bilen Batırın teninden emay bilen **çızık** çekdi.* (98/33) “. O, bu neşterle Batır’ın vücuduna yavaşça kesik açtı.”

*Keselhananın gapısı **yapıkdı.*** (103/2) “Hastanenin kapısı kapalıydı.”

Yok, geymeseñ, goyberip bolmaz diyip, doktor ol meseläni çürt-kesik yoldı. (106/15) “Hayır, giymezen bırakmak olmaz, deyip doktor meseleyi kesinleştirdi.”

Ol bir durşunu üytgetmân, dikilgi gazık yalı somaldı-da, şol tarapa bakan gulaklarını keyerdip seretdi. (119/18) “O duruşunu değiştirmeden dikilmiş kazık gibi dimdik durdu ve o tarafa doğru kulaklarını dikip baktı.”

1.1.3.19. -(I)m+ / -(U)m+

Yarı işlek olarak kullanılan bir ektir. Fiilin gösterdiği işin ismini veya fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren somut ve soyut isimler türetir. Bazen de ölçü, miktar ifade eden isimler yapar. Nesne ismi de yapar. (Yıldırım, 2020: 121/123).

Ecesi Dursuniñ «Inha, basım tebip geler, Onuñ eli Lukman hekimiñ elidir. (65/34) “Annesi Dursun’un “ yakın zamanda tabip geliyor, onun eli Lokman Hekimin eli gibidir.”

Bossanıñ nazarında maslık bilen Batırıñ endamında hiç bir tapavut bolmanı için, oña örän dözümlü daradı. (76/4) “Bossan’ın gözünde leşle Batır’ın vücudunun hiçbir farkı olmadığı için, onu çok sağlamış gibi taradı.”

Mugallımlar gör nähili bilimli, salıhatlı adamlar. (89/1) “Öğretmenleri görseniz ne kadar bilgili, saygılı insanlar.”

Şonuñ için hem on-yigrimi üdim sag gapdalına bakan süyşüp, selçeñräk çöplügiñ içinden bukdaklap gitdi. (113/8) “Bundan dolayı da o yirmi adım sağ tarafına yavaşça hareket edip, seyrek otluğun içinden gizlenerek geçti.”

Çerkeziñ çigninden gısımlan pence, onı yañadandan. has ıkcamlak gısımladı, onuñ beyleki pencesi bolsa Çerkeziñ dulugına şarpıldap degdi. (116/5) “Çerkez’i omuzundan tutan pençe, onu yeniden daha sıkı tuttu, onun diğer pençesi Çerkez’in yanağına şak diye indi.”

1.1.3.20. –In+ / -Un+

Ek, işlek kullanılmaz Çoğunlukla fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu, yapılanı gösterir. Bazen de yapanı, olanı ifade eder. (Yıldırım, 2020: 123).

*Garrınıñ diliniñ dek durmaışı yalı, **düvünli** barmaklarınıñ hem mıdama hereketdeligi Batıra yaramadı.* (65/30) “. Yaşlının dilinin durmaması, boğum-boğum parmaklarının da daima hareketli oluşu Batır’ın hoşuna gitmedi.”

*Bossan «hım-m» edip, burnundan ses çıkardı-da, barmaklarınıñ **bogunları** yumralan eli bilen agzını tutup oturdı, öz içinden pirim oyladı.* (67/1) “Bossan “hmm” yapıp burnundan ses çıkardı ve parmakları boğumlu olan eliyle ağzını tutup, içinden kurnazlık düşündü.”

1.1.3.21. –(I)ndI+/- (U)ndU+

Yarı işlek bir ektir. Damak uyumuna uyar. Fiillerden somut isimler türetir (Yıldırım, 2020: 124).

*Yörite yakılıp, **kesindileri** köze aylan an oduñ içinde köne orak taze dogan ay yalı gızarıp yatırdı.* (74/34) “Özel olarak yakılıp parçaları köze döndürülen odun içinde eski orak yeni doğmuş ay gibi kızarıp duruyordu.”

*Doktor onda yeñillik, yaserlik **yokundısından** hiç bir zat saygarmadı, sadalık, sabırlılık, agraslık, çıdamlılık onuñ keşbini bütünleyn gaplap yatır.* (93/23) “Doktor onda sadelik, sabırlılık, ağır başlılık gibi hiçbir şey görmedi, tabakasından hiçbir şey anlamadı, yalınlık, sabırlılık, ağır başlılık, dayanıklılık, onun yüzünü tamamen kaplıyordu.”

1.1.3.22. –(y)Iş+/- (y)Uş+

İsim-fiil eklerinden biridir ve fiile gelerek bunlara ait iş ve hareketin ismini karşılar. İşlek olan bu ek, kalıcı isimlerde türetir. (Yıldırım, 2020: 125).

***Uruşda** ökdelañ itin gıkılığa garaman aşagındakını beter çekeleyşi yalı, Dövmırat hem olarıñ hiç biriniñ gıkılığına gulak asman, Batırı it alan sanaca dönderdi.* (86/18) “Kavgada galip gelen köpeğin bağışına

bakmadan aşağıdakini daha fazla çekiştirmesi gibi, Dövmümrat da onların hiçbirinin bağırsına kulak asmadan Batır'ı hırpaladı.”

Bossan öz yanından: «Yagış yaganda, bu öyüñ içi bilen daşınıñ tapavudı barmıkan» diyip oylanyardı. (73/1) “Bossan içinden “yağmur yağdığında, bu evin içi ile dışı arasında bir fark var mı acaba?” diye düşünüyordu.”

1.1.3.23. –mA+

İş ve hareket ismi yapma fonksiyonunda isim-fiil eklerinden biri olarak kullanılan bu ek kalıcı isimler de türetir. (Yıldırım, 2020: 125).

Onuñ yeser gözleri gülümsiräp, küti dodaklarında yulgırma emele gelyärdi. (75/5) “O hilekâr gözlerle gülümsedi, kalın dudaklarında gülümseme oluştu.”

Mekdepde arakesme vagtında okuvçı oğlanlar çendan şagalañ turuzyardılar: değışyördiler, gülüşyördiler, kovalaşyardılar. (77/2) “Okulda teneffüs vaktinde erkek öğrenciler bazen eğleniyorlardı; şaka yapıyorlardı, gülüşüyorlardı, kovalamaca oynuyorlardı.”

Olarıñ biri murtları pezzik, eñegi gırçuv, çep gaşınıñ üstünde eşek toynagınıñ çuññur tagması galan, dayav bir adam. (114/27) “Bunlardan biri bıyıkları kabarık, çenesi kısa, sol kaşının üstünde eşek toynagının derin bir iz kalan, iri-yarı bir adam.”

1.1.3.24. –mAç+

Ek işlek olarak kullanılmaz. Ana fonksiyonu yemek ismi yapmaktır. Bazen nesne ismi ve sıfat ya da zarf olarak kullanılan kelimeler de türetir. (Yıldırım, 2020: 126).

Doktor Batıra artukmaç zat diymän, bövrünü diñledi. (96/14) “Doktor Batır’a gereğinden fazla bir şey demedi, düşünceye daldı.”

Ol nähili bolanını hem bilmän gıssanmaç daşarık çıkdı. (128/11) “O nasıl olduğunu anlamadan aceleyle dışarı çıktı.”

1.1.3.25. –mAk+

“Fiillere eklenerek bunlara ait iş ve hareket isimleri yapmak olan bu isim-fiil eki kalıcı isimler de türetir” (Yıldırım, 2020: 127).

Dursun dudaklarında yasama yulgırmak emele getirip, Bossana yüzlendi. (68/18) “Dursun’un dudaklarında sahte bir gülümseme oluşturup Bossan’a yöneldi.”

Onuñ yitice gözleri her bir çugmak çöpe, her bir ulurak daşa çenli saygarmaga çalışyardı. (113/24) “Onun keskin gözleri her bir tutam otu, her bir büyük taşı seçmeye çalıştı.”

Ol öz ecesini rahatlandırmak için, iki söz aydandan soñ, yamaşgandan hasırdap çıkdı-da, ayak aldığına yüvürdi. (128/28) “. O annesini rahatlatmak için, iki söz söyledikten sonra tekrardan aceleyle çıktı ve ayaklarının tüm gücüyle koştu.”

1.1.3.26. –mIt+

İşlek bir ek değildir. Kullanıldığı örnekler düz ünlülü fiil tabanları olduğu için ek de düz ünlülü biçimdedir. Soyut ve somut isim türetir. (Yıldırım, 2020: 127).

Şeyle-de bolsa olarıñ gara gün için artdıryan zatlary bolman, gayta gündelik iymitleri sozulmaz aladadı: olarıñ zähmetleri özlerine dälde, özgelere siñyardı. (73/21) “Buna rağmen onların kara gün için ayırdığı bir şeyleri olmayıp tam tersi gündelik yiyecekleri bile sıkıntıydı, onların emekleri kendilerine değil de başkalarınaydı.”

Emma iymitsiz tiryek hem indi içlerini gıyıp baranı için, olara gurp bermän, gayta olary kem-kemden buryardı. (132/12) “Ama yemeksiz uyuşturucu hem şimdi onların içlerini kıydığı için onlara güç vermiyor, aksine onların yavaş-yavaş karınlarını ağrıtıyordu.”

1.1.3.27. –(U)v+

İşlek olarak kullanılan bir ektir. Aslında Eski Türkçedeki isim-fiil eklerinden biri olan –g/ -g ekinin Türkmen Türkçesindeki devamıdır. Ünlü ile bitenlerden sonra –v biçiminde, ünsüzle bitenlerden sonra ise her zaman –uv/- üv biçiminde yuvarlak

ünlülüdür ve düz biçimi yoktur. Hareket ismi yapar. Bazen de araç gereç ismi türetir. (Yıldırım, 2020: 127)

*Hava, ece, maña övredilişi şeyle: **aldavçılar**ın gepine gitmân, gayta oların garşısına göreş etmeli. (71/24)* “Evet anne bana böyle öğretiliyor: sahtekârlığın peşine gitmem, aksine onların karşısında mücadele edilmeli.”

*Hâzirki Batırın yanına gelen mugallım könedən çala sovatlı-bolup, diñe gısğa vagtlı mugallımlar kursunu gutaran sakgallı-murtlı **dayav** bir adamdı. (77/18)* “Şu anda Batır’ın yanına gelen öğretmen yaşlı, yavaş hareket eden soğuk biri olup sadece yarı zamanlı öğretmenlik kursunu bitiren sakallı-bıyıklı iri yarı bir adamdı.”

*Oña nâçe övüt-**ündev** etse-de, onı incitman galdırıp bilcegine akılı yetmedi, soldata beryân buyrugını oña bermäge bolsa dözmedi. (131/29)* “Ona ne kadar öğüt verse de onu incitmeden kandırmaya akılı da yetmedi, askere emrettiği gibi ona emretmeye kıymadı.”

1.1.3.28. –vUk+

Yarı işlek eklerden biridir. Ek damak uyumuna uyar. Ancak ek ünlüsü her zaman yuvarlak ünlüdür ve dudak uyumuna uymaz. Ses ve ışık yansıması bildiren fiillerden isim ve sıfat türetir” (Yıldırım, 2020: 130).

*Görecine kaklışan **yaldıravuk** yarag gurallarda onuñ sussını basmadı. (98/4)* “Gözbebeğine pırıltıları düşen araç gereçler de onu korkutmadı.”

*Şonuñ üçin yüzünü aşak saldı-da, eyeriñ gaşındaki **yulpıldavuk** bürünci barmakları bilen dırmadı, burnunu çekdi, hümürdedi. (131/11)* “Bundan dolayı yüzünü aşağı eğdi ve eyerin başındaki parlak, bronzu parmaklarıyla tırmaladı burnunu çekti, homurdandı.”

1.1.3.29. –vul+

İşlek değildir. Ek dudak uyumuna uymaz (Yıldırım, 2020: 131).

İncelenen metinlerde tek örneğine rastlanmıştır.

*Olar töveregi **garavullamagı** hem unudıp (gür gamşıñ içinde **garavullık** çekmek mümkün hem dâldi) süyci-süyci gürrüñe gızıkıldılar. (131/10)* “Onlar

çevreyi kontrol etmeyi de unutup, (gür kamışlar içinde kontrol etmek mümkün de değildi) tatlı-tatlı sohbetle cezp oldular.

1.1.4. Fiilden Fiil Türetimi

Fiilden fiil yapan eklere Türkmen Türkçesinde *işlikden işlikleriň yasalışı* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 209)

1.1.4.1. –(A)IA-

Kullanımı yarı işlektir. Fiillere eklenerek iş ve hareketin tekrarlandığını belirterek anlamı pekiştirir. (Yıldırım, 2020: 152)

*Onuň yaňaklary utançly yaly **çekeleşyün** yüzi aşak sallandı, barmaklary bolsa bir zat agtaryan yaly yer dırmaladı, Kakasınıň sözünüň şonuň bilen gutaranını gören Batır kakasınıň yerine ecesine özi cogap berdi. (71/18)* “Onun yanakları utangaçlıktan çekişti yüzü aşağıya sallandı, parmaklarıyla bir şey arıyormuş gibi yeri tırmaladı, babasının sözünün bununla bittiğini gören Batır babasının yerine annesine cevap verdi.”

*Doktor Dursuniň bolup gelişinden, gapını urşundan, sakçı bilen **çekeleşişinden** hovatır edipdi. (104/1)* “Doktor Dursun’un gelişinden, kapıyı vuruşundan, görevliyle tartışmasından endişe etti.”

*Ol indi gatı yörese-de, bökse-de, ilgasa-da, gavun-garpız iyse-de, göreşse-de, hatda **basalaşsa-da**, içi agırmayardı. (108/11)* “O şimdi hızlı yürüse de, atlasa da, koşsa da kavun-karpuz yese de, güreşse de, hatta biriyle güreşse de da karnı ağrımadı.”

*Şonuň üçin ol onçaklı gıssanman, tayharıň gaňňasına **yaplandı-da**, oya çümdi. (119/33)* “Bundan dolayı o böyle acele etmeden, eşeğin eyerine yaslandı ve düşünceye daldı.”

*Çerkeziň soňki cogabını eşidende, olarıň üçüsiniň hem murtı aşak **sallandı**. (116/1)* “Çerkez’in son ki cevabını duyduklarında o üçünün de bıyıkları aşağı indi.”

1.1.4.2. –(A)klA-

İşlek bir ek değildir. Aslında fiilden isim yapan –ak/ -ek/ -k eki ile isimden fiil yapan +la/ +le ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş bir ektir. Ünsüzle biten fiillerden sonra –akla/ -ekle; ünlüyle biten fiillerden sonra ise –kla/ -kle biçimindedir. İş ve hareketin tekrarlandığını bildirir. (Yıldırım, 2020: 153)

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

*Batır zehinli okuvçı bolsa-da altmışdan agan garrınıñ yığırt atan yüzündäki **oynaklap** duran gözleriniñ sırlarından manı añlap bilmedi.* (65/25) “Batır akıllı öğrenci olsa da altmışını geçen yaşlının buruşuk yüzündeki oynayıp duran gözlerinin sırlarını anlayamıyordu.”

1.1.4.3. –cA-

İşlek olarak kullanılmaz. İş ve hareketin tekrarlandığını, peş peşe yapıldığını bildirir. (Yıldırım, 2020: 155)

*Tebip özünü ikiyanlayın **gapcan** gıyçak gara daşın arasında yalı sızdı.* (87/23) “Tabip iki taraflı sıkışan keskin kara taş arasındaymış gibi hissetti.”

*İçerdäki adam tayharın dükürdisinden üyşenip, yerinden galıpdı-da, öyün günbatar dulunda özünü **ıkcamlap** durdı.* (124/18) “İçerdeki adam eşeğin ayak sesinden ürküp, yerinden kalktı ve evin batı köşesinde kendini toparladı.”

1.1.4.4. –cAkIA-/ (-cUklA-)

İşlek bir değildir. –cak/ -cek eki ile –la/ -le ekinin birleşmiş biçimidir. İş ve hareketin tekrarlandığını bildirir. (Yıldırım, 2020: 156)

*Ol emdirenini elinden aldırın boz maral yalı **garancakladı.*** (86/15) “O emdirdiği yavrusu elinden alınan boz geyik gibi bakındı.”

*Özüñ yalı oğlanlar tans edenlerinde, **bökcekleşenlerinde,** yönekey gapdaldan sınılap durmak ańsatmı?* (90/4) “. Kendi gibi oğlanlar dans ettiğinde, sıçradıklarında öylece kenardan bakmak kolay mı?”

Sestraların yüregi suv üstünde galkıcakladı. (99/29) “Hemşirelerin kalbi su üzerindeymiş gibi titredi.”

Olar keyercekleşip, diň salanlarında, şonuň yalı şıtdı günbatardan hem eşidildi. (133/14) “Onlar kulak kabartıp, dikkatlice dinlediklerinde benzeri hışırtı batıdan da işitildi.”

1.1.4.5. –dAkIA-

Tek bir örneği mevcut olan bu ek, işin belli belirsiz bir şekilde yapıldığını bildirir. (Beşen Delice, 2020: 54)

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

Şonuň üçin hem on-yigrimi ädim sag gapdalına bakan süyşüp, selçeñräk çöplügiň içinden bukdaklap gitdi. (113/6) “Bundan dolayı da o yirmi adım sağ tarafına yavaşça hareket edip, seyrek otluğun içinden gizlenerek geçti.”

1.1.4.6. –(I)msIrA-/-(U)msIrA-

Tek örneği bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *gülümse-* fiilinde bulunan –*ümse* ekiyle aynı işlevdedir. (Beşen Delice, 2020: 54).

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

Onuň yeser gözleri gülümsiräp, küti dodaklarında yalgırma emele gelyärdi. (75/4) “O hilekâr gözlerle gülümsedi, kalın dudaklarında gülümseme oluştu.”

1.1.4.7. –(I)ncIrA-/-(U)ncIrA-

Tek başına “cIrA” eki eklendiği fiilin bildirdiği hareketin isteksiz ya da normalden daha az yapıldığı anlamı katar. (Beşen Delice, 2020: 54)

Bossanın tagaşıksız barmakları sag bövrüne golaylanda, Batır tisgindi, gaytalap gatırak bosanda bolsa tovlancıradı. (67/19) “Bossan’ın güzel olmayan parmakları sağ böğrüne yaklaştığında, Batır irkildi, yeniden daha güçlü bastırdığında kıvrandı.”

Bossan tasancırıp galdı. (71/34) “Bossan aceleyle yerinden kalktı.”

Türkmen Türkçesinde, fiilden fiil yapan –*cyra/ -cire-* ekinin fiilden fiil yapan –*n* eki ile birleşmiş biçiminin işlek olarak kullanıldığı görülür. Ek, ünsüzle biten fiillerden

sonra *-ncıra/ -ncire-* biçiminde gelir. İş ve hareketin normalde olması gerektiğinden eksik, yarım yapıldığını; iş ve harekete gönülsüz olunduğunu bildiren fiiller yapar. (Yıldırım, 2020:158)

*Bossanın tagaşıksız barmakları sağ bövrüne golaylanda, Batır tışgindi, gaytalap gatarak bosanda bolsa **tovlancıradi**.* (67/19) “Bossan’ın güzel olmayan parmakları sağ böğrüne yaklaştığında, Batır irkildi, yeniden daha güçlü bastırıldığında kıvrandı.”

*Emma onun şol meylene may bermedik Bossan **tasancırıp** galdı.* (71/34) “Ama onun bu meylene fırsat vermeyen Bossan aceleyle yerinden kalktı.”

1.1.4.8. *-(İ)şdır/- (U)şdır-*

İşlek kullanılan eklerdendir. Ek, işteşlik eki *-yş/-iş* ile fiilden fiil yapan *-dyr/ -dir* ettirgenlik ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Ünsüzle biten fiillerden sonra *-yşdyr/ -ışdır*, *-uşdyr/ -ışdır-*, ünlüyle biten fiillerden sonra ise *-şdyr/ -şdır* biçiminde gelir. İş ve hareketin defalarca tekrarlandığını; peş peşe yapılarak neticelendirildiğini, tamamlandığını ifade eder. (Yıldırım, 2020: 159)

*Menin elim däl, Lukman hekimin eli! — diyip, ağaç yalı gatı barmakları bilen Batırın garnını **sıpaşdırıp** başladı.* (67/17) “Benim elim değil Lokman Hekim’in eli” deyip ağaç gibi sert parmaklarıyla Batır’ın karnını ovmaya başladı.”

*Onun değışgen, şorta gürrünleri Batırın gövnünü açdı, onu özüne **övrenişdirdi**.* (84/6) “Onun şakacı, komik konuşmaları Batır’ı neşelendirdi, kendisine alıştırdı.”

*Ol «bint, bint» diyip, birsıhlı **süpürışdirenden** soñ, bövregi emay bilen beylesine övürdi.* (100/10) “O “sargı, sargı” diye sürekli sildikten sonra böbreği yavaşça diğer tarafına çevirdi.”

1.1.4.9. *-mAIA-*

İşlek olarak kullanılmaz. İsim-fiil eki *-ma/ -me* ile isimden fiil yapan *+la/ +le* ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. İş ve hareketin tekrarlandığını bildirir. (Yıldırım, 2020: 161).

*Onuň yaňaklary utançly yaly çekeleşyän yüzi aşak sallandı, barmaklary bolsa bir zat agtaryan yaly yer **dırmaladı**, kakasınıň sözünüň şonuň bilen gutaranını gören Batır kakasınıň yerine ecesine özi cogap berdi. (71/18)* “Onun yanakları utangaçlıktan çekişti yüzü aşağıya sallandı, parmaklarıyla bir şey arıyormuş gibi yeri tırmaladı, babasının sözünün bununla bittiğini gören Batır babasının yerine annesine cevap verdi.”

*Uzak gice meniň gözüme çöp **germelene**, bagrıma hancar urlana döndi. (124/26)* “Bütün gece gözüme uyku girmedi, bağrıma bıçak saplanır gibi oldu.”

1.1.4.10. –mArIA-

İki örneğine rastlanan bu ek, fiile işin öylesine ya da isteksiz yapıldığı anlamını katar. (Beşen Delice, 2020: 55).

İncelenen metinlerde bir örneği tespit edilmiştir:

*Professor ol habarıň Batıra yokuş degenini, onı bir az hovatıra salanını aňlady, şonuň, üçin onı yumşatmak, tayınlamak niyeti bilen, öňki aydan sözünü **yuvmarlap** başlady. (94/31)* “Profesör bu haberin Batır’ı üzdüğünü onu biraz korkuttuğunu anladı, bundan dolayı onu yumuşatmak için hazırlamak niyetiyle önceki söylediklerini düzeltmeye çalıştı.”

1.1.4.11. –dAkIA-

Tek örneği bulunur. İşin belli belirsiz bir şekilde yapıldığını bildirir. (Beşen Delice, 2020: 54).

İncelenen metinlerde bir örneği tespit edilmiştir:

*Şonuň üçin hem on-yigrimi ädim sag gapdalına bakan süýşüp, selçeñräk çöplügiň içinden **bukdaklap** gitdi. (113/6)* “Bundan dolayı da o yirmi adım sağ tarafına yavaşça hareket edip, seyrek otluğun içinden gizlenerek geçti.”

1.2. SÖZCÜK ÇEKİMİ

1.2.1. Adlar

Adlara Türkmen Türkçesinde *atlar* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 18)

1.2.1.1. Sayı Kategorisi

Sayı kategorisine Türkmen Türkçesinde *San Kategoriýasy* şeklinde adlandırılmaktadır. (Borcakov vd., 2000: 39)

“Türkmen Türkçesi yazı dilinde çokluk *+lar/ +ler* eki ile yapılır. Çokluk eki yuvarlak ünlülü kelimelere geldiğinde *+lor/ +lör* şeklinde yuvarlak ünlülü telaffuz edilir” (Yıldırım, 2020:175)

Bossan ece, seniň demiň düşgür» diyip, gelyän adamlar kileň tanış yüzler. (64/15) “Bossan ana senin nefesin kuvvetli” diye gelen adamlar, tanıdık yüzler.”

Keçeleriň-de haysı dövrüňkidigi mälim bolman, diňe oymur-oymur deşikleri, tüyceren yünleri saygarıyardı. (73/10) “Keçelerin de nasıl kesildiği bilinmiyordu, sadece çukur delikleri tüylenen yünleri görülüyordu.”

Okuvlar yañıcık gutarıp, kanikul başlansa-da, şol yapcagazda «şallak mende» oynap yörmäge Çerkeziň hâzir vagtı yok. (109/15) “Dersler yeni bitmiş, tatil başlamış olsa da şu buraya bağımlı oluşu “şallak bende” oynamaya Çerkez’in şu an vakti yoktu.”

1.2.1.2. İyelik Kategorisi

İyelik kategorisine Türkmen Türkçesinde *Değişlilik Kategoriýasy* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 47)

“Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri ünlü ile biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere ise araya bağlayıcı ünlü alarak eklenir. Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eki ise ünsüzle biten isimlerden sonra *+y/ +i*; ünlü ile bitenlerden sonra ise *+sy/ +si* şeklindedir” (Yıldırım, 2020:177).

Şahıs	İyelik Ekleri	
	Ünlü ile biten isimlere	Ünsüzle biten isimlere
Teklik 1. Şahıs	+m	+ym, +im, +um, +üm
Teklik 2. Şahıs	+ň	+yň, +iň +uň, +üň

Teklik 3. Şahıs	+sy, +si	+y, +i
Çokluk 1. Şahıs	+myz, +miz	+ymyz, +imiz, +umyz, +ümüz
Çokluk 2. Şahıs	+ňyz, +niz	+yňyz, +iniz, +uňyz, +üňiz
Çokluk 3. Şahıs	+sy, +si	+y, +i

*Meniň, elbetde, tebiplikden **habarım** yok. (77/28) Ben elbette tabiilikle anlamam.”*

***Mugallımıň** sözi yönekey sada, yalı bolsa-da, Batıra ol nähili yakımlı hem örän dogrı eşidildi. (78/1)” Öğretmenin söyledikleri basit gibi gelse de Batır’a güzel ve çok doğru geliyordu.”*

*Batırın **kakası** Annamırat söze gısganç bolsa-da, işe gezek gelende, iki pay yalıdı. (81/31) “Batır’ın babası Annamırat laf söylemede cimri olsa da işe sıra geldiğinde, iki hisseli gibiydi.”*

*«Cansızlar» indi biziň **elimizden** sıpmazlar. (131/6) “Casuslar, şimdi bizim elimizden kaçamazlar.”*

*Olar Çerkeze «Sen **obaňızıň** nirededigini aytsañ, öyüñize gidip, çörek getirip berseň, seni goybereli» diydiler. (118/9) “Onlar Çerkez’e “sen köyünüzün nerde olduğunu söyleyen, evinize gidip ekmek getirirsen seni bırakırız” dediler.”*

*Sovet **çagasınıň**, onda-da araçäge golay oturyan düşünceli bir pioneriň okly-yaragly gümürtik adamları sıpdırıp goybermegi, hey akıla sığcak zatmı? (120/7) “Sovyet çocuğunun, üstelik sınıra yakın yaşayan bilgili bir pionerin oklu-silahlı belirsiz adamları elinden kaçırması akla sığacak şey mi?”*

1.2.1.3. Hâl Kategoris

Hâl kategorisine Türkmen Türkçesine *düşüm kategoriyası* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 55)

“İsimlerin birbiri ile veya fiillerle olan ilişkisini belirleme görevinde olan hâl eklerinden, Türkmen Türkçesinde yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, çıkma hâli, vasıta hâli ve eşitlik hâli ekleri kullanılmaktadır” (Yıldırım, 2020:182).

1.2.1.3.1. Yalın Hâl

Yalın hâl Türkmen Türkçesinde *baş düşüm* denmektedir. (Borcakov vd, 2000: 57)

“İsmin, cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan yalın hâlidir” (Yıldırım, 2020:182).

Morfolojik anlamda özel bir eki yoktur. Bu durumdaki bir isim, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, isim çekim eklerinden hâl eklerini alamazlar ancak çokluk ve iyelik eklerini alabilirler. Başka bir ifadeyle, diğer hâl eklerinden birini almamış olan isimler yalın hâldedir. Yalın hâldeki isim *kim* “kim, *näme* “ne”, *nire* “neresi” sorularından birine cevap olur ve cümlede genellikle özne veya yüklem konumundadır” (Yıldırım, 2020:182).

Dövrüň deňsizlik kanunına görä, şol öýüň maşgalası çagalıgından bäri örän hor yaşayardy. (73/15) “Devrin adaletsizliğine uygun olarak, bu evin ailesi çocukluktan beri çok zor şartlarda yaşıyordu.”

Gelcek okuv yılından Aşgabatdaky rabfaga geçmek üçin Batıra arza yazmagy ündän-de şol mugallımyň özüdi ahıry. (78/9) “Gelecek eğitim yılında Aşgabat’taki işçi fakültesi geçmek için Batır’a dilekçe yazmayı tavsiye eden de bu öğretmendi sonuçta.”

Kim orak üstünde, kim goyun üstündedir. (120/30) “. Kimi orak işinde, kimisi koyun işinde.”

1.2.1.3.2. İlgi Hâli

İlgi hâline Türkmen Türkçesinde *eyelik düşüm* denmektedir. (Borcakov vd., 2000:58)

Türkmen Türkçesinde bu ek, ünlü ile biten isim kök ya da gövdelerine +*nyň*/ +*niň*, +*nuň*/ +*nüň*; ünsüzle biten isimlere ise +*yň*/ +*iň*, +*uň*/ +*üň* şeklinde eklenir.

Türkmen Türkçesinin gramer özelliğine bağlı olarak ekin ikinci heceden sonra yuvarlak ünlülü biçimi kullanılmaz. (Yıldırım, 2020:183)

*Mekdep täze bolup, **obanıň** iň gözeli çaylarından biri hasap edilse-de, mugallımlar entek galapın köne adamlardı: yokarı bilimli täze mugallımlar şindi yetişmändi. (77/15)* “Okul yeni olup köyün en güzel binalarından biri kabul edilse de, öğretmenler henüz çoğunlukla yaşlı insanlardı; yüksek eğitilmiş yeni öğretmenler henüz yetişmemişti.”

*Bir yandan **içiniň** azarı, ikinci yandan ecesiniň zarı Batırı yene öz erkine goymadı. (83/4)* “Bir yandan karnının ağrısı bir yandan annesinin ağlaması Batır’ı yine kendi haline bırakmadı.”

*Çerkez heniz içerik girmänkä, **öyüň** ışıgından içerde bir telpekliniň barına gözi düşdi. (124/12)* “Çerkez henüz içeri girmeden evin ışığından içerde bir telpekli birine gözü ilişti.”

***Gapınıň** urluşundan, Çerkeziň çaslı sesinden hayıgan Sazak işigi içki geyiminde gelip açdı. (129/8)* “Kapının vuruluşundan, Çerkez’in heyecanlı sesinden korkan Sazak acele ederek kapıyı iç giyimiyle gelip açtı.”

1.2.1.3.3. Yükleme Hâli

Yükleme hâline Türkmen Türkçesinde *yeňiş düşüm* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 67)

“Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki, ünsüz ile biten isim kök ya da gövdelerine +y/ +i; ünlüyle bitenlere ise +ny/ +ni şeklinde eklenir. Bazen teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra +n biçiminde gelir” (Yıldırım, 2020:185).

*Bossan mürähede mähetdel, öyüň oňaylı yerine geçdi, oycarılıp oturdi, **agzını-burnunu** tovladı. (64/9)* “Bossan acele sabırsızlıkla, evin rahat yerine geçti, oturdu ağzını burnunu buruşturdu.”

*Munuň bövrüne eşek **tezegini**, sığır **paçasını** hem yaptım. (66/32)* “Bunun böğrüne eşek tezeğini sığır tezeğini de bağladım.”

*Eger ol gırmıldı möcek ya şagal bolsa, Çerkeziň duranını saygarardı-da, derrev **özünü** gizlemek bilen bolardı. (110/30)* “Eğer o hareket böcek ya da

çakal olursa Çerkez'in durmasını gördüklerinde hemen kendilerini gizlerlerdi.”

Çerkeziň ünsüni, pikirini, onuň oslamadık bir zadı bozdı, şol oslagsız yagday onuň bütün sırunı paş ederli, onı hovp astında galdırarly boldı: onuň tayhary gulaklarını üşerdip, birdenkä hınçgırmaga durdı. (112/7) “Çerkez’in dikkatini, fikrini, onun beklemediği bir şey bozdu, bu beklenmedik durum onun bütün gizemini sonuçlandırdı, onu korkutarak titretti, onun eşeğinin kulakları dikelip, birdenbire anıracakmış gibi ses çıkardı.”

Türkmen Türkçesinde yazım kuralları gereği adların sonunda sadece “a, e, ı, i” ünlüleri bulunabilir. Rusçadan alınma bazı sözcüklerin sonunda o ünlüsü de görülmektedir. Bu ünlüler ile biten sözcüklere yükleme hâli eki getirildiğinde araya herhangi bir ünsüz girmez. Bu durumda sözcük sonundaki ünlülerde aşağıda verildiği şekilde dolaylı uzunluk oluşur:

Oba > oba+a > *oba*:

köçe > köçe+e > *köçä*:

Gazı > Gazı+a > *Gaza*:

geçi > geçi+e > *geçä*:

kino > kino+a > *kino*: (Dinç, 2017: 131)

1.2.1.3.4. Yönelme Hâli

Yönelme hâline Türkmen Türkçesinde *yöneliş düşüm* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000:63)

“Ek, Türkmen Türkçesinde +a/ +e şeklindedir” (Yıldırım, 2020:186).

Aşagy rezin tigirli krovadıň üstünde yatırlıp, ayratın otaga äkidilip getirilyän adamlar bilen-de gözi övrenişdi. (97/10) “Altı lastik tekerlekli yatakların üstüne yatırılıp özel odaya götürülen insanlara bile gözü alıştı.”

Dursun doktorıň yüzüne hırıdar seretse-de, onı açık saygarıp bilmedi. (105/24) “Dursun doktorun yüzüne dikkatle baksa da onu açıkça seçemedi.”

Çerkeze öz niyetlerini anlatmazlık için, olar köplenç başga bir dilde gepleşyärdiler. (118/14) “Çerkez’e niyetlerini belli etmemek için, onlar çoğunlukla başka bir dilde konuşuyorlardı.”

*Çerkez öz yanından: «Kakam öydedir. Biz derrev **zastava** gideris. (124/3) “Çerkez içinden: “babam evdedir, biz hemen karakola gideriz.”*

1.2.1.3.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâline Türkmen Türkçesinde *vagt-orun düşüm* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000: 70)

Bulunma hâli, Türkmen Türkçesinde +da/ +de eki ile karşılanır. Ek ünsüzü her zaman tonludur ve ünsüz uyumuna uymaz” (Yıldırım, 2020:188).

*Gözenegiň iki gapdalındaki gızıl çuvallaryň garınlary pökgi görünse-de, içindäki har-hamırlaryň gızan **bazarda** bir pula geçmecegini Bossanň sınçı gözleri kemsiz aňlayardı. (73/4) “Kafesin iki tarafındaki kızıl çuvallar dolu gözükse de içindeki hamurların kızıışan pazarda beş para etmeyeceğini Bossan’ın gözleyen gözleri eksiksiz anlıyordu.”*

*Gızgın oragıň gızıl şöhlesi Batırın agacet nâzik **endamında** yulpıldap gezdi: goncak bolyan garaguşuň maslık **tövereginde** oňaylı yer agtarıp, pelpelleyşi yalı, egri orak hem nâzik teniň **üstünde** bir näçe sekunt pelpelledi. (76/1) “Kızgın orağın kızıl ışığı Batır’ın ince ve narin vücudunda üstünde aydınlık saçarak gezdi: konacak olan akbabanın leş çevresinde uygun yer arayarak havada kanatlarını çırpması gibi, eğri orak da nazik vücudu üstünde bir saniye süzüldü.*

*Men öz «dostlarım» bilen gündiziň günü, ılayta-da siziň **yanıңызda** «salamlaşasım» gelyär. (131/24) “Ben kendi dostlarımla gündüz günü, ayrıca sizin yanınızda selamlaşmak istiyorum.”*

1.2.1.3.6. Ayrılma Hâli

Ayrılma hâline Türkmen Türkçesinde *çıkış düşüm* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000:72)

Çıkma hâli Türkmen Türkçesinde +dan/ +den ekiyle karşılanır. Ek ünsüzü her zaman tonludur ve ünsüz uyumuna uymaz.

*Ol, **duzakdan** sıpmak isleyän tovşanıñ urnuşı yalı, özüni gayrarak siltedi-de, Bossana yigrenci göz bilen garap: “Daglatcak däl!” diyip gıyırdı. (69/28) “O, tuzaktan kurtulan çalışan tavşanın çırpınışı gibi kendini geriye attı ve Bossan’a negret dolui gözlerle bakıp: “Dağlatmayacağım, deyip bağırdı!”*

*Batırñ gıcıtlı sözleri ecesine ok bolup degse-de, oglunıñ yanını yere bermegi Dursunıñ yüreginiñ **başından** tutdı: Batırı gucaklası, bagrına basası, **yüzünden-gözünden** ogşası geldi. (71/31) “Batır’ın sinirli sözleri annesine ok gibi değse de oğlunun yan yaslanmasına Dursun’un yüreği dayanmadı: Batır’ı kucaklayası, bağrına basası, yüzün-gözünü öpesi geldi.”*

*Gizlin adamlarıñ **araçakden** geçenleri mälim bolup, olarıñ nirä zım-zıyat bolanları mälim bolmanı için, naçalnik Çerkeziñ kakası Çarını öz yanına çağırıpdır-da, olarıñ nirä gitcegi, oları **nirelerden** agtarmalıdıgı, oları nähili ele salıp bolcagı barasında maslahatlaşıp oturan eken. (130/1) “Gizli adamlar sınırdan geçtikleri belli olup, onların nereye kayboldukları belli olmadığı için, müdür Çerkez’in babası Çarıyı kendi yanına çağırdı ve onların nereye gideceğini, onların nerelerde aranmaları gerektiğini, onların nasıl yakalanacağını tamamlamını istişare ediyorlardı.”*

*Sen-ä meniñ **tayharımdan** ulı däl. (134/18) “Sen ha benim eşeğimden üstün değilsin.”*

1.2.1.4. Aitlik Eki

“Türkmen Türkçesinde aitlik eki +kı/ +ki (+ku/ +kü) biçimindedir. Türkmen Türkçesinde imla özelliği olarak kelime sonlarında açık hecede /u, ü/ yuvarlak ünlüleri bulunmadığı için aitlik ekinin yuvarlak ünlülü biçimi sadece orta hecede kaldığında görülür” (Yıldırım, 2020:193).

*Batırñ **yanındaki** yoldaşı okuvçılarıñ ekabırraklarından biri bolup, doktorıñ sovalına bolşı yalı cogap gaytardı. (95/33) “Batır’ın yanındaki*

yoldaşı öğrencilerden yaşça büyük olan biri olup, doktorun sorusuna tavrılı şekilde cevap verdi.”

Ol indi ertirki zaryadkada hem öz ornunu tutdı, her hili çılşırımlı çalasın oyunlara-da gatnaşdı. (108/16) “O şimdi sabah egzersizlerinde de yerini aldı, her türlü karmaşık hızlı oyunlara da katıldı.”

Goş sakçı Çerkeziň kakasınıň agşamki şamdan soň, garaňki mazalı düşenden soň, bir yana çıkıp gidenini bilse-de, onuň nirä gidenini bilmedi: ol ya-ha daňdan inyän keyigiň yolunda oturmaga, av avlamaga gidendir, ya-da oba gaydandır, kim bilyär? (121/28) “Yük bekçisi Çerkez’in babasının akşam yemeğinden sonra, karanlık iyice çöktükten sonra, bir tarafa çıkıp gittiğini bilse de, onun nereye gittiğini bilmiyordu: o, ya şafak ışığının indiği geyik yolunda oturmaya, avlanmaya gitmiştir ya da köye dönmüştür, kim bilir?”

1.2.2. Zamirler

Zamirlere Türkmen Türkçesinde *çalışmalar* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000:147)

“Zamirler varlıkları şahıslar halinde ya da işaret, belirsizlik ve soru şeklinde temsil edip karşılayan kelime türüdür. Anlam bakımından zamirler şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri ve soru zamirleri olmak üzere beş grupta değerlendirilebilir” (Yıldırım, 2020:230)

1.2.2.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirlere Türkmen Türkçesinde *at çalışmaları* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000:151)

“Bu zamirler varlıkları şahıslar halinde ve temsil yoluyla karşılarlar. Bütün varlıklar birincisi *konusan*, ikincisi *dinleyen*, üçüncüsü *adı geçen* olmak üzere üç şahıs altında toplanır. Bir de bunların çokluk şekilleri vardır. Türkmen Türkçesinde bu teklik ve çokluk şahısları karşılayan şahıs zamirleri şunlardır:”

Teklik 1.Şahıs:	<i>men</i> “ben”	Çokluk 1. Şahıs:	<i>biz</i> “biz”
Teklik 2. Şahıs:	<i>sen</i> “sen”	Çokluk 2. Şahıs:	<i>siz</i> “siz”
Teklik 3. Şahıs:	<i>ol</i> “o”	Çokluk 3. Şahıs:	<i>olar</i> “onlar”

(Yıldırım, 2020:230)

A gyz, *Dursun*, **meniň** yagdayımı özüň bilyäň ahırı: öz öyümde tegelek gün arkayın oturyan vagtım barmy näme! (64/11) “A kız Dursun benim durumumu biliyorsun ama kendi evimde bütün gün rahatça oturacak vaktim var mı?”

A gyz *Dursun*, **sen** onu geň görme. (65/16) “A kız Dursun sen buna şaşırma.”

Ol şol sekunda çenli *Bossana* inamsız *garan* bolsa, *häzir ol* *Bossanıň* pikiri bilen razılaşdı, göyä *Bossan* özüniň *keselini* bilyär diyip düşündi. (68/11) “O bu saniyeye kadar *Bossan*’a güvensizce bakıyorsa da *Bossan*’ın düşüncesine katıldı, güya *Bossan* kendinin hastalığını biliyor sandı.”

Biz araçäkden kaçak geçmän, göni *postuň* üsti bilen geçdik. (126/28) “Biz sınırdan kaçak geçmedik, doğrudan kontrol noktasından geçtik.”

Sizi çöreksiz goymak bolmaz. (128/1) “Sizi ekmeksiz bırakmak olmaz.”

Olar *oba* barıp, *demirgazıga* *bakan* *giden* «*mıhmanıň*» *ızını* ızarlamalıdılar. (130/10) “Onlar köye gidip kuzeye doğru giden “misafirin” izini takip ettiler.”

1.2.2.2. Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirlerine Türkmen Türkçesinde *gaydım* çalışmaları denmektedir. (Borcakov vd., 2000:106)

“Türkmen Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak öz “kendi” kelimesi kullanılır. Aynı kelime üzerine iyelik eklerini alarak teklik ve çokluk şahısları şu şekilde karşılar” (Yıldırım, 2020:237)

Teklik 1. şahıs	<i>özüm</i> “kendim”	Çokluk 1. Şahıs:	<i>özümüz</i> “kendimiz”
Teklik 2. Şahıs:	<i>özüň</i> “kendin”	Çokluk 2. Şahıs:	<i>özüňiz</i> “kendiniz”
Teklik 3. Şahıs:	<i>özi</i> “kendisi”	Çokluk 3. Şahıs:	<i>özleri</i> “kendileri”

(Yıldırım, 2020:237)

Men özüme ecap etmesem, ol maňa çuvaldaki gallanıň ikisini hem hödürläversin. (74/12) “Ben kendim utanmasam, o bana iki çuvalı da ikram ediversin.”

Sen, hanım, düşünmeyän oğlan däl, özüň okuvçı. (94/21) “Sen, han oğlum, anlamayan oğlan değilsin, öğrencisin.”

Aşgabat Batırın gözüne örän ulı şäher bolup görüňdi, ilki batlarda azaşmagından heder edip, yeke özi köçelere-de çıkıp bilmedi. (88/25) “Aşgabat Batır’ın gözüne çok büyük bir şehir gibi görüldü, ilk başlarda yolunu kaybetmekten korkup, tek başına sokaklara da çıkmadı.”

Atı bolsa, soňra özümiiz alıp gaydarıs. (131/7) “Atı da sonra kendimiz alıp döneriz.”

Dogrısını aytsam, hanım, selcerer yalam däl, köçeleriňizem biri-birine meňzeş, tamlarıňızam biri-birinden tapavudı yok, özüňizem ak mata çolanıpsıňız-da, hemmäňiz bir tovuğın cüycesi yalı. (105/31) “Doğrusunu söylemek gerekirse hanım, ayırt etmek kolay değil sokaklarımız birbirine benzer, evlerinizin birbirinden farkı yok, kendinizi de beyaz kumaşa dolamışsınız da hepimiz bir tavuğun civcivi gibi.”

Olar özlerine tabşırık beren döwleti gerek maglumatlar bilen kanagatlandıracıklarına, abraylarınıň artcagına, yakın gelcekte her haysınıň bir yerde han bolcıklarına buysanışıp başladılar. (133/7) “Onlar kendilerine emir veren devleti gerekli malumatlarla memnun edeceklerine, saygılarının artacağına, yakın zamanda herhangi bir yerde han olacakları düşünceleriyle mutlu olmaya başladılar.”

1.2.2.3. İşaret Zamirleri

İşaret zamirlerine Türkmen Türkçesinde *görkezme çalışmaları* denmektedir. . (Borçakov vd., 2000:157)

Nesneleri işaret etmek, göstermek için kullanılan kelimelerdir. Bu zamirler nesnelerin yerini bildirirler. Türkmen Türkçesinde işaret zamiri olarak *bu* “bu”, *bular*

“bunlar”, *şu* “şu”, *şular* “şunlar”, *şo/şol* “bu, şu”, *şolar* “bunlar, şunlar”, *ol* “o”, *olar* “onlar”, *hol* “şu, bu” kullanılır (Yıldırım, 2020:243).

Beyle önceyli zada bu dözmez. (74/17) “Böyle iyi bir şeye bu sabredemez.”

Bular *nähili cebirli* zatlar? (94/11) “Bunlar nasıl azaplı şeyler?”

«*Goy, näme bolsa, şol bolsun*» diyip, *tayharıñ gerşine basmaga, oba bakan haydamaga onuñ yüregi yetmedi.* (111/6) “Bırak ne olursa olsun” deyip eşeğin sırtına binmeye, köye doğru hızlanmaya onun gönlü el vermedi.”

Emma Çerkez şolarıñ gürleyän diline-de kem-käs düşünyärdi. (118/15) “. Ama Çerkez onların dilini de biraz anlıyordu.”

1.2.2.4. Soru Zamirleri

Soru zamirlerine Türkmen Türkçesinde *sorag çalışmaları* denmektedir. . (Borcakov vd., 2000:168)

“Nesneleri soru şeklinde temsil eden, onları soru şeklinde karşılayan zamirlerdir” (Yıldırım, 2020:255).

“Türkmen Türkçesinde *haçan* “ne zaman”, *hany* “hani”, *haysy* “hangi, hangisi”, *kim* “kim” *neme* “ne, ya ne”, *neneñ* “nasıl”, *neneñsi* “nasıl”, *niçik* “nasıl”, *nire* “nere, neresi”, *nirede* “hani”, *nä* “ne” *näçe* “kaç tane, ne kadar” *näçesi* “kaçı, ne kadarı”, *näçenci* “hangi (sayı)”, *nähili* “nasıl”, *nämahal* “ne zaman”, *näme* “ne”, *näme üçin* “niçin”, *nä-niçik* “nasıl” *nätüysli* “ne tür, ne çeşit” *nävagt* “ne zaman”, *näzaman* “ne zaman”, vb. kelimeler soru zamiri olarak kullanılır” (Yıldırım, 2020:255).

Näme diyseñem, meniñ-ä şoňa pisindim oturanok. (78/14) “Ne diyorsun, o benim içime sinmiyor.”

Sen näçe yaşıñda? (96/6) “Sen kaç yaşındasın?”

Men indi haçan geleyin? (96/27) “Ben şimdi ne zaman geleyim?”

Hanı, ol çöregiñ nirede? (115/33) “Hani o ekmek nerede?”

1.2.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirlere Türkmen Türkçesinde *nämälim çalışmalar* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 177)

“Bunlar kişileri veya varlık ve nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir. Belirsizlik zamirlerinin birçoğu *bir, her, hiç, kim* sözlerinin diğer bir isim türünden kelime ile birleştirilmesiyle oluşturulmuştur” (Yıldırım, 2020:248).

Batır öz mugallımı baradaki «miş-mışlarıñ» barınıñ yerliksizdigini aňladı, şeyle mışmış habarları yayradyan adamlara öz yanından yigrenç duydu. (78/6) “Batır öğretmeni hakkındaki “dedikoduların” hepsinin yersiz olduğunu anladı, böyle dedikoduları yayan insanlara nefret duydu.”

*Rentgen kabinetinde bolan yoldaşlarıñ onı arkayın etmegine inansa-da, nämälim bolanı üçin, onı **bir hili** ini söymedi.* (91/26) “Röntgen kabiniinde olan yoldaşlarının onu rahatlatmak için inanmasına rağmen ne olduğunu bilmediği için, onu bir türlü sevedemedi.”

*Şonuñ bilen **bir vagtda**, «Mıdam tayyar» gazetiniñ pionerleri hüşgärlige ündeyäni huşuna geldi.* (111/13) “Bir zamanlar, “Mıdam Tayyar” gazetesinin piyonerleri her zaman açık gözlü olmaya çağırdıkları aklına geldi.”

Hemmesinden yamanı hem, yumruk yalıcak Çerkez olarıñ yüregini siňekden beter bulapdı. (132/17) “Hepsinden kötüsü de ufacak Çerkez onların midesini sinekten daha beter bulandırdı.”

1.2.3. Sıfatlar

Sıfatlara Türkmen Türkçesinde *sıpatlar* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 78)

“Sıfatlar, nesnelerin niteletiklerini ve belirli özelliklerini ifade eden sözcük türleridir. Kelime gruplarında ve cümlede *näçe* “ne kadar, kaç”, *näçenci/ näçinci* “kaçıncı”, *nätüysli* “ne tür, nasıl” *nähili* “nasıl”, *haysy* “hangi”, *niçik* “hangi, nasıl” vb. sorulara cevap olurlar” (Yıldırım, 2020:206).

1.2.3.1. Niteleme Sıfatları

Varlıkların rengini bildiren sıfatlar, varlıkların soyut niteliklerini bildiren sıfatlar, varlıkların duyu organları ile algılanan niteliklerini bildiren sıfatlar, varlıkların hacim, ölçü, şekil niteliklerini bildiren sıfatlar, varlıkların yapıldığı maddeyi bildiren sıfatlar, yer ve zaman bildiren sıfatlardır. (Yıldırım, 2020:206/214)

Yer belirtmek için yer, yön, mesafe bildiren isimlere *+kı/ +ki* veya *+daki/ +däki* ekleri eklenerek de niteleme sıfatı oluşturulur. (Yıldırım, 2020:214).

*Batır özüne gezek gelip, gapıdan girende, añırsını bakıp duran **uzın ak** geyimli bir adama gözi düşdi. (79/2)* “Batır sırası gelip kapıdan girdiğinde, arkasına bakıp durdu uzun beyaz giyimli bir adama gözü takıldı.”

*Biri-birine çatlışıp duran kirpikmen **gara** gözleri kaşlarının aşağıda canlı hareket bilen yalpıladı. (108/6)* “. Birbirine giren kirpikleriyle kara gözleri kaşlarının altında canlı parlıyordu.”

*Onuñ in **govı** çäresi kösip ayırmak. (94/23)* “Onun en iyi çaresi kesip almak.”

*Çerkez öz yanından şol **kın** yagdayları oylasa-da, in **soñkı** hovatırlı meseläni huşuna getirmede, belki hem, getirmek islemedi. (111/29)* “Çerkez içinden bu zorlu durumları düşünse de en son ki endişeli meseleyi aklına getirmede, belki de getirmek istemedi.”

*Olar töveregi garavullamağı hem unutup (gür gamşın içinde garavullık çekmek mümkün hem dälde) **süyci-süyci** gürrüñe gızıkıldılar. (133/12)* “Onlar çevreyi kontrol etmeyi de unutup, (gür kamışlar içinde kontrol etmek mümkün de değildi) tatlı-tatlı sohbetle cezp oldular.”

*Eger bu sapar hem iş şovuna düşäyse, onda: «Çerkez Çarı **ulı** iş bitirdi» diyilip, gazetde yazılcağını yadına saldı-da ganatlandı. (121/2)* “Eğer bu seferde işi başarır, ona: “Çerkez Çarı büyük bir iş başardı” diye gazetede yazılacağı aklına geldi ve heyecanlandı.”

*Çerkez ol yükleri ilki bada **kümüş** puldur hasap edipdi. (118/24)* “Çerkez bu yükleri ilk başta gümüş paradır diye düşündü.”

Ol Çerkeziň ilki agşamki sözüne häzir inanyp başlady; ony nähak yerden horlanına, şol horlugin müzzünü alcagyny aňlanına bir az öküdi. (125/7)
 “O Çerkez’in akşamüstü söylediği söze şimdi inanmaya başladı; ona boş yere eziyet ettiğine, bu eziyetin ceremesini çekince biraz pişman oldu.”

1.2.3.2. Belirtme Sıfatları

“Bu sıfatlar, nesneleri işaret, sayı, belirsizlik, soru vb. bakımlardan belirten sıfatlardır” (Yıldırım, 2020:214).

3.2.1.2.1. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatlarına Türkmen Türkçesinde *sanlar* denmekte ve sıfatlar dışında ayrı bir sözcük türü olarak ele alınmaktadır (Borcakov vd., 2000: 116-146).

3.2.1.2.1.1 Asıl Sayı Sıfatı

Asıl sayı sıfatlarına Türkmen Türkçesinde *düyp sanlar* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 122)

Batırın gövününe bolmasa, indi içiniň agyrysy-da yeňlän yaly: rabfaga geleli bäre bir aya golay vagt geçse-de, heniz bir gezek hem tutanok. (89/8)
 “Batır’a da şimdi karnının ağrısını da azalmış gibi geliyordu: rafbağa geleli nerdeyse bir aya yakın zaman geçtiyse de henüz bir kere bile tutmadı.”

İki günü geçirip, üçüncü gün. (96/28) “İki günü geçir, üçüncü gün.”

Çerkez yene iki-üç ädim süýşende, gurplı pence onuň nâzik çigninden yapışdı. (114/20) “Çerkez yine iki-üç adım yavaşça yaklaştığında güçlü pençe onun nazik omzuna yapıştı.”

Çerkez gövünli-gövünsiz yokarık geçende. iki gövünli mihman iki ayağının üstünde ıraň atıp durdı. (125/28) “. Çerkez isteksizce yukarı doğru geçtiğinde kararsız misafir iki ayağının üstüne kalkıp durdu.”

3.2.1.2.1.2. Sıra Sayı Sıfatı

Sıra sayı sıfatlarına Türkmen Türkçesinde *tertip sanlar* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 131)

“Sıra sayı sıfatları, ünsüzle biten asıl sayılara *+ıncı, +inci, +uncı, +ünci*, ünlü ile bitenlere ise *+ncı, +nci* ekinin getirilmesiyle oluşturulur” (Yıldırım, 2020:218).

Şol çuvallar-da şol öyde diňe şu yıl yagnı bir müň dokuz yüz yigrimi altıncı yıldaki yer-suv reformasyndan soň peyda bolupdi. (73/27) “Bu çuvallar da yine bu evde bu yıl yani 1926 yılında toprak-su reformundan sonra ortaya çıktı.”

Bir garaňda, iki yalı, ikinci gezek garaňda, üç yalı görünyärdi. (110/21) “Bir baktığında iki, ikinci kez baktığında üç gibi görünüyordu.”

3.2.1.2.1.3. Kesir Sayı Sıfatı

Kesir sayı sıfatlarına Türkmen Türkçesinde *bölek sanlar* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 134)

“Türkmen Türkçesinde kesir sayı sıfatları, asıl tam sayılara çoğunlukla */+dan, +den/* çıkma hâli ekinin, bazen de */+da, +de/* bulunma hâli ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Kesir bildiren asıl sayı ise yalın haldedir” (Yıldırım, 2020:220).

3.2.1.2.1.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme sayı sıfatlarına Türkmen Türkçesinde *cemleyici-bölücü sanlar* denmektedir.

“Türkmen Türkçesinde üleştirme sayı sıfatları, asıl sayılardan sonra *bir* “bir” eklenerek oluşturulur. Ayrıca *bir* ve *yeke* kelimelerinin *bir-bir* “birer birer”, *yeke- yeke* “teker teker” şeklinde tekrar edilmesiyle de üleştirme sayı sıfatı oluşturulur. Bazen de */+dan/ +den* çıkma hâli eki asıl sayılara getirilerek üleştirme fonksiyonunda sayı sıfatları oluşturulur” (Yıldırım, 2020:219).

Onuň birden-bir emi... daglamakdır. (69/10) “Onun bire bir ilacı dağlamaktır.”

Her otagda dört-den-büşden yatanlar bardı. (97/1) “Her odada dört-beş kişi yatıyordu.”

Onuň içinde büş-üç adam däl, sürüli goyun, sürüli düye-de gizlemek bolcak. (130/20) “Onun içinde üç-beş adam değil, sürüyle koyun, sürüyle deve de gizlemek mümkündü.”

3.2.1.2.2. Soru Sıfatları

“Türkmen Türkçesindeki soru sıfatlarının başlıcaları şunlardır;

Näçe ‘ne kadar, kaç’, *näçenci/ näçinci* ‘kaçıncı’, *nätüysli* ‘ne tür, nasıl’, *nähili* ‘nasıl’ *haysy* ‘hangi’, *neneň* ‘nasıl’, *neneňsi* ‘nasıl’, *niçik* ‘hangi, nasıl’” (Yıldırım, 2020:224).

Bossan ecäni men nähili günler bilen tapdım. (70/36) “Bossan ananı ben kaç günde buldum.”

Haysı aydım? (117/34) “Hangi türkü?”

1.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Bu sıfatlar varlıkların ve nesnelerin bazı özelliklerini belirsiz olarak ifade eder. (Yıldırım, 2020:225)

Batır özüne gezek gelip, gapıdan girende, aňırsını bakıp duran uzın ak geyimli bir adama gözi düşdi. (79/2) “Batır sırası gelip kapıdan girdiğinde, arkasına bakıp durdu uzun beyaz giyimli bir adama gözü takıldı.”

Oňa bir gün azar bermese, ikinci gün rahat berenok. (83/1) “Onda bir gün ağrı olmasa, ikinci gün rahat vermiyordu.”

Olaryň» öz ızına düşmäge, özüni agtarmaga vagtlarynyň yoguny, gayta bardertleriniň-azarlarynyň özlerini gizlemekdigini ol indi bilyärdi. (119/30) “Onların kendi peşine düşmeye, kendini aramaya zamanlarının olmaması, aksine dertlerinin sıkıntılarının kendilerini gizlemek olduğunu şimdi biliyordu.”

Obada kân adam yokdur. (120/29) “Köyde çoğu adam yok.”

1.2.3.3. Sıfatlarda Pekiştirme

“Türkmen Türkçesinde sıfatlarda pekiştirme esas olarak iki şekilde yapılır

a) Ünlü ile başlayan ve tek heceli isimlerin (‘ak’ gibi) ünlüsü; ilk hecesi ünlü olan isimlerin (‘acı’ gibi) ünlü sestten ibaret ilk hecesi; ünsüzle başlayan tek heceli (‘gök’ gibi) veya çok heceli (‘sary’ gibi) isimlerin ilk iki sesi alınıp sonuna /m, p, s/ seslerinden biri getirilerek pekiştirme parçacığı

oluşturulur ve bu unsuz ilgili ismin önüne getirilir. Bu durumda da pekiştirme parçacığı ile sıfat görevindeki ana isim arasına kısa çizgi çekilir” (Yıldırım, 2020:227).

Şol hayatıñ içinde dürli iymişli ağaç bolup, ep-esli yerden hem göm-gök bolup görünyärdi. (109/6) “Bu avlunun içinde çeşitli meyve ağaçları olup mesafeden de yemyeşil görünürdü.”

“b) Türkmen Türkçesinde ikinci bir yol olarak da *çuv, çym, şar, şyr, hüyt* gibi tek başlarına müstakil bir manası olmayan kelimeler ve *gaty* “çok fazla”, *has* “çok, oldukça” *örän* “çok, oldukça”, *tüys* “tam, tıpkı”, *uçursyz* “pek, çok” gibi anlamlı kelimeler sıfatlardan önce getirilerek sıfatlar pekiştirilir” (Yıldırım, 2020:227).

Aşgabat Batırıñ gözüne örün ulı şäher bolup göründi, ilki batlarda azaşmagından heder edip, yeke özi köçelere-de çıkıp bilmedi. (88/20) “Aşkabat Batır’ın gözüne çok büyük bir şehir gibi göründü, ilk başlarda yolunu kaybetmekten korkup, tek başına sokaklara da çıkmadı.”

Şonuñ üçin ol hem oña gatı-gayrım zat aytmazlığa, oña öz niyetini bildirmezlige çalışdı. (126/6) “Bundan dolayı o, ona kaba şeyler söylememeye, ona kendi niyetini belli etmemeye çalıştı.”

Men senden has ulurak düyäni hem burunlyklap iyyän ahırı! (134/14) “Ben senden daha büyük deveyi de burnuna halka takıp çekiyorum nihayetinde!”

1.2.3.4. Sıfat Dereceleri

1.2.3.4.1. Karşılaştırma Derecesi

“Türkmen Türkçesinde bir sıfatın normalde karşıladığı *miktar, ölçü, renk, tat, şekil* vb. niteliklerin “daha az, daha eksik” olduğunu karşılaştırarak göstermek için -*(y)mtyl/ -(i)mtıl, -gylt, -sovult, -(y)mtyk/ -(i)mtik, -rak/ -rāk* ekleri kullanılır” (Yıldırım, 2020:228).

Sabırsız garap duran gözlere garamtıl gızgılt bir zat göründi. (99/20) “Sabırsız bakan gözlere kara, kırmızımsı bir şey göründü.”

*Onuň yüzi **aksovult** görünyär.* (104/22) “Onun yüzü solgun göründü.”

*Men senden has **ulurak** düýäni hem burunluklap iýdyän ahırı!* (134/19)

“Ben senden daha büyük deveyi de burnuna halka takıp çekiyorum nihayetinde!

1.2.3.4.2. Üstünlük Derecesi

“Türkmen Türkçesinde üstünlük derecesi, çoğunlukla, sıfatların önüne *in* “en” getirilerek yapılır” (Yıldırım, 2020:229).

*Mekdep täze bolup, obanıň **in** gözeli caylarından biri hasap edilse-de, mugallımlar entek galapın köne adamlardı: yokarı bilimli täze mugallımlar şindi yetişmändi.* (77/15) “Okul yeni olup köyün en güzel binalarından biri kabul edilse de, öğretmenler henüz çoğunlukla yaşlı insanlardı; yüksek eğitilmiş yeni öğretmenler henüz yetişmemişti.”

*Onuň **in** govi çäresi kösip ayırmak.* (94/23) “Onun en iyi çaresi kesip almak.”

*Birsıhlı ızına garancaklayan Çerkez, möcegiň uzun-uzun pallasını, **in** soňunda garısını yassanıp galanını saygardı.* (121/24) “Sürekli arkasına bakan Çerkez, kurdun uzun-uzun esnediğini, en sonunda yaslanıp kaldığını fark etti.”

1.2.4. Zarflar

Zarflara Türkmen Türkçesinde *hallar* denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 449)

“Fiilleri, sıfatları veya zarfları; yer, zaman, hâl, miktar ve soru bakımından tamamlayan kelime türü olan zarflar, kullanım itibariyle zaman, yer ve yön, tarz, miktar ve soru zarfları olarak gruplandırılabilir” (Yıldırım, 2020:257).

1.2.4.1. Yer Zarfları

Yer zarflarına Türkmen Türkçesinde “*orun ve ugur-tarap halları*” denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 467)

Bu grupta bulunan zarflar, hareketin yapıldığı yeri veya yönü ifade ederler. Sayıları çok değildir. Yer-yön zarfları *nirede* “nerede” *nirāk* “nereye” sorularından birine cevap olurlar. (Yıldırım, 2020:273)

Batır köynegini aşak goyberip, dikelip oturdı-da, derdiniñ dermanını tebipden soramak küyüne düşdi. (68/28) “Batır gömleğini aşağıya doğru indirip, oturdu ve derdinin dermanını tabipten sormak derdine düştü.”

Emma veli aradan salım geçmānkā, eylāk-beylāk burlup başladı. (86/4) “Ama aradan zaman geçmeden, o tarafa bu tarafa kıvranmaya başladı.”

Ol nāhili bolanını hem bilmān gıssanmaç daşarık çıkdı. (128/11) “O nasıl olduğunu anlamadan aceleyle dışarı çıktı.”

Naçalnik ondan soñ, Çerkezi öz başına bir ata atarıp, bir nāçe atlını ızına tirkedi-de, günüñ dogcak yeri gızaranda, dağıñ etegini sırıp, günbatarlığına bakan at goydı. (130/12) “Başkanlık daha sonra Çerkez’i kendi başına bir ata bindirip, birkaç atlının peşine taktı ve güneşin doğacak yeri kızardığında dağın eteğini dolanıp, batıya taraf at koşturdu.”

1.2.4.2. Zaman Zarfları

Fiilleri zaman bakımından etkileyen, iş ve hareketin ne zaman yapıldığını bildiren bu zarflar *haçan* “ne zaman”, *nā vagt* “ne vakit, ne zaman” sorularından birine cevap olur. (Yıldırım, 2020:257)

Rabfakda ağışamlarına her hili kružoklar-da dovam edyār. (89/3) “Rabfakta akşamları her türlü dernek işleri de devam eder.”

Dursun bu gün gelende, gapıdan tälkevsiz girdi. (105/10) “Dursun bugün geldiğinde kapıdan sorunsuz girdi.”

Çerkez hemişeler şu yerlerden gice geçende, birden onuñ önünden dişlerini sırtardıp, señkildāp baryan möcek, birdenkā gızgılt tüyli, emelsiz, samsık şagal, birdenkā-de guyrugını sümek yalı bulaylayan tilki çıkardı. (113/18) “Çerkez her zaman buralardan gece geçtiği zamanda birden onun önüne dişlerini göstererek, sağa sola yürüyüp giden kurt, birdenbire

kızılımsı tüylü, kurnaz olmayan, ahmak çakal, birdenbire de kuyruğunu sümek gibi sallayan tilki çıkardı.”

Eger kakasını tapan bolsa, Çerkez derrev gidägeden daňdandan ozal araçäk sakçılarına habar bererdi. (121/33) “Eğer babasını bulursa, Çerkez hemen gider gitmez sabahın köründe önce sınır bekçilere haber verecekti, gizli silahlı adamlar belki, yakalanırdı.”

1.2.4.3. Durum Zarfları

Durum zarflarına Türkmen Türkçesinde *hal-yagday halları* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 467)

“Bu zarflar hareketin özelliğini, hangi tarzda yapıldığını ifade ederler; *nähili* “nasıl” *neneňsi* “ne şekilde” sorularından birine cevap verirler. Bu grupta yer alan zarfların sayısı oldukça fazladır. Ayrıca, basit tarz zarflarının yanı sıra türemiş ve ikilieme şeklinde oluşturulmuş tarz zarfları da çoktur” (Yıldırım, 2020:286).

Kecine kân gaydılmayan, gaydılایanda-da, diyeniniň üstünde berk duryan Batır ecesiniň sözüne gulak asman, öňki sözünü gaytaladı. (70/13) İnadından çok döndürülmeyen, döndüğünde de dediğinin üzerinde sağlamca duran Batır annesinin sözüne kulak asmadan, önceki sözünü tekrarladı.”

Her zat hem bolsa, eneň yanıňda bolanda, özüňi arkayın sızıyarsıň. (98/10) “Her ne olursa olsun annen yanında olduğunda rahat hissedersin.”

Çerkez şol emedekläp barşına bir zat yadına düşüp, birdenkä sakga dayandı. (113/5) “Çerkez emekleyerek giderken aklına bir şey geldi, birdenbire durakladı.”

Nayza boyı galan ayıň şöhlesine tayharınıň uzın kölegesi daşlı bayrıň üstünden tiz-tiz tayıp gitdi. (123/26) “Süngü boyu yükselen ayın ışığında eşeğin uzun gölgesi taşlı bayırın üstünde hızlı-hızlı kayıp gitti.”

1.2.4.4. Miktar Zarfları

Miktar zarflarına Türkmen Türkçesinde *mukdar ve ölçeg halları* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 467)

“Hareketin miktarını, ölçüsünü bildirir. Aynı zamanda diğer zarfların ya da sıfatların önüne gelerek onların derecesini gösterirler. Bu grupta yer alan zarflar *näçe* “ne kadar”, *näçeden* “kaçtan” *neneñsi* “ne ölçüde, ne derecede” sorularına cevap olurlar” (Yıldırım, 2020:279).

Dayza, bir azacık dınç al. (101/34) “Teyze, biraz dinlen.”

Dursunı, iñ soñunda, birneme köşetdiler. (102/23) “Dursun’u en sonunda biraz sakinleştirdiler.”

Onsoñam yok, bir iki barmak yerini çala dildiler-de, içine maşın sokup, daşı çıkardılar. (105/1) Daha sonrası yok bir-iki parmak yerini yavaşça kestiler ve içine makine sokup, taşı çıkardılar.”

1.2.4.5. Soru Zarfları

“Soru zarfları fiillerin anlamını soru bakımından tamamlayan zarflardır; “ne zaman”, *nä vagt* “ne zaman”, *nähili* “nasıl” *nätüysli* “nasıl”, *neneñsi* “nasıl, ne şekilde”, *näzaman* “ne zaman” *nävagt* “ne zaman”, *näçe* “ne kadar”, *näçeden* “ne miktarda, ne ölçüde”, *niredede* “nerede”, *niräk* “nereye”, *näme* için “niçin”, *näme sebäpden* “ne sebeple”, *neneñ* “nasıl”, *niçik* “nasıl” (Yıldırım, 2020:289).

Men indi haçan geleyin? (96/27) “Ben şimdi ne zaman geleyim?”

Ol meñzeş gapı, meñzeş tamlarıñ sanını yitirdi: «İndi özüñ çık-da ötägit diyseler, men nähili taparkam?» diyip hovatır etdi. (106/24) “O aynı kapıların, aynı odaların sayısını unuttu: “şimdi bana çık da gidiver deseler, ben nasıl bulurum?” deyip endişe etti.”

Olar öz ızlarını gizlemäge nüçe çalışsalar-da, vagtı bilen etege çıkıp bilmän, daracık övrümde terslin-oñlın aylanıpdırlar. (130/18) “Onlar kendi izlerini gizlemeye ne kadar çalışsa da vaktinde dağın eteğine çıkamadılar, daracık dönüşte öne arkaya dönüp durdular.”

Şol kekene yalı çaga bize nireden duşdı? (132/24) “Şu küçücük çocuk bize nereden rastladı?”

1.2.5. Edatlar

Edatlara Türkmen Türkçesinde *sözsonular*, *kömekçileri* olarak adlandırılmaktadır. (Borcakov vd., 2000: 474)

“Görevli kelime türlerinden biri olan edatlar, isim ve isim türünden kelimelerden sonra gelirler. Sonuna geldiği kelime ile cümlelerin öteki kelimesi arasında çeşitli anlam ilişkileri kurarlar. Tek başına bir anlamları yoktur ve çekime girmezler. Türkmen Türkçesindeki edatlar çekim edatları ve pekiştirme edatları olarak iki ana grup altında değerlendirilebilir” (Yıldırım, 2020:482).

1.2.5.1. Çekim Edatları

“Bu grupta yer alan edatlar isim ve isim türünden kelimelere bağlanırken ilgili isim veya isim türünden kelime yalın, yönelme ve çıkma hâllerinden birinde olur. Edatlar bazen de zamirlere ilgi hâli ekiyle bağlanırlar” (Yıldırım, 2020:482).

Salamälik! — diyip, şaňňı sesi bilen kürsäp uran garrı ayalı öy eyesi Dursun yitirip tapan yalı garşyladı. (64/3) “Selamın aleyküm diye yüksek sesiyle giren yaşlı kadın ev sahibi Dursun’u kaybedip bulmuş gibi karşıladı.”

Ol oňa uzak wagtdan bäri sabırsızlyk bilen garaşyany üçin, gadır bilen görüşdi, amanylyk-saglyk soraşdy, hoşamay söz urdy. (64/4) “O onu uzun zamandan beri sabırsızlıkla beklediği için, hürmetle selamladı, esenliğini, sağlığını sordu, güler yüzle konuştu.”

Özüni doktora görkezmek barada deň-duşlary-da Batıra maslahat berdiler. (78/11) “Kendisini doktora gösterme konusunda yaşlıları da Batır’a tavsiye verdi.”

Diňe onuň bilecigi yalı yogynlykda, bir metre çenli uzynlykda alahövren yılan golaycagından şovlap geçdi. (113/23) “? Yine onun bileği gibi kalınlıkta bir metre kadar uzunlukta alahövren yılan yakınından geçti.”

1.2.5.2. Soru Edatları

“Soru edatları, soru ifade ederler. Türkmen Türkçesinde en önemli sorma edatı “*hani*” anlamına gelen *hani*’dır” (Kara, 2012: 120).

A-hov, sen oglana artıkmaç azar berip durmasañ näderkü? (71/8) “Hey, sen oğlana daha fazla eziyet verip durmasan nasıl olur acaba?”

Hani, hanım, Batır nirede? — diyip, öňki soragını gaytaladı. (101/13) “Hani, hanım Batır nerede? diye önceki sorusunu tekrarladı.”

Ol öz yanından: «Olar ayak aldığına gaçdılarmıka ya-da çöplügiň içinde bir yerde gizlendilermikü?» diyip oylandı. (113/22) “O içinden: “tüm güçleriyle kaçtılar mı ki, ya da otluğun içinde bir yere mi gizlendiler acaba?” diye düşündü.”

Men horcun doldurıp alıp gidemsoň, bizde oňlı çörek beri galdımıka? (127/9) “Ben heybeyi doldurup alıp gittim, bizde doğru dürüst ekmek kaldı mı ki acaba?”

1.2.5.3. Gösterme Edatları

“Gösterme edatları, birisini veya bir şeyi göstermek için kullanılır (Kara, 2012: 120).

Ecesi Dursuniň «Inha, basım tebip geler, Onuň eli Lukman hekimiň elidir. (65/26) “Annesi Dursun’un, işte, yakın zamanda tabip geliyor, onun eli Lokman Hekimin elidir.”

Bossan ece, indi yıldan artdı, ine şu oğlan birsıhlı «içim» diyip yör. (66/2) “Bossan ana bir yılı geçti, işte, bu oğlan sürekli karnım diyor.”

1.2.5.4. Cevap Edatları

“Cevap edatları, fonksiyon olarak tasdik veya ret ifade ederler” (Kara, 2012: 121)

Hava, canım, men yogsam öyümden düyn däl, öňňün çıkdım. (64/17) “Evet, canım yoksa ben evimden dün değil, önceki gün çıktım.”

Hä Batır, keyp niçik? (97/25) “Evet Batır, keyfin yerinde mi?”

Onuň nirededigini, näme üçindigini aydyp durmagıň, elbetde, geregi yok, aytmaga hakımyz hem yok. (126/22) “Onun nerede olduğunu, ne için olduğunu söylemeyeyim, tabi gerek de yok, söylemeye yetkimiz de yok.”

1.2.5.5. Seslenme Edatları

“Seslenme edatları his ve heyecan ifade eder” (Kara, 2012: 120).

A gız, Dursun, meniň yagdayımı özüň bilyäň ahırı: öz öyümde tegelek gün arkayın oturyan vagtım barmı näme! (64/8) “A kız Dursun benim durumumu biliyorsun ama kendi evimde bütün gün rahatça oturacak vaktim var mı?”

Batırñ birdenkä «Ey vä-ük!» diyip, gıgıran çaslı sesi gulagina ilende, Dursun allaniçigsi tısgindi. (76/6) “Batır’ın birdenbire “vaay” diye bağırان güçlü sesi kulağına ulaştığında Dursun irkilip sarsıldı.”

Agalar, maňa kömek etseñiz-le! (117/9) “Ağalar bana yardım etsenize be!

1.2.6. Bağlaçlar

Türkmen Türkçesinde bağlaçlara *baglayıcı kömekçiler* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 512)

“Görevli kelime türlerinden olan bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını, basit cümleleri, bazen de paragrafları birbirine bağlar. Bu tür sözcüklerin bağımsız bir anlamı yoktur. Gramatikal olarak değişmezler ve çekime girmezler. Görevleri ve işlevleri bakımından bağlaçlar, eşit unsurları birbirine bağlayan bağlaçlar ve cümle başı bağlaçları olarak iki ana gruba bölünebilirler” (Yıldırım, 2020:547).

Dursundan hem ayratın slaga göz diken Bossan gürrüñini uzadıp, özüne ayratın hormat goydurmaga çalışdı. (65/2) “Dursun’un da ayrı bir saygı bekleyen Bossan konuşmayı uzatıp kendisine özel hürmet göstermesine gayret etti.”

Annamırat kirpikmen gabaklarını galdırıp, Dursuna garadı-da, oňa barıp yapışcak yalı ya Bossana bir zat aytcak yalı, ya-da onuň yeñsesinden südürlecek yalı göründi, hatda yerinden hem gobsundı, emma yerinden galman, dilini yarman, yene şol sekundiň özünde rahatlanıp oturdu. (72/18) “Annammırat göz kapaklarını kaldırıp, Dursun’a baktı ve ona gidip yapışacakmış gibi ya da bir şey söyleyecekmiş gibi ya da onun ensesinden sürükleyecekmiş gibi göründü hatta yerinden kalkmadan yerinde kaldı, ağzını açmadan, yine bu anda kendini sakinleştirip oturdu.”

Yöne veli, sesini çıkaraysa, gorpa yıkılaycak yalı sızıp; ümüş mal yalı dımıp oturan Annamırada meniñ pisindim oturanok. (74/13) “Ama sesini çıkarırsa çukura düşecekmiş gibi hissedip; iavrusu ölmüş hayvan gibi sessiz oturan Annamırat benim hoşuma gitmiyor.”

Eysem-de bolsa, yanık çörek iymänini, özüni bilip, gözünüñ ağırmanını yadına salıp, ikirciñledi-de: “Dugtar aga...” *diydi.* (80/1) “Yine de yanık ekmek yemediğini bilerek gözünün ağrımadığı aklına geldi, tereddüt etti: “Doktor ağa...” dedi.”

Emma veli aradan salım geçmänkä, eyläk-beyläk burlup başladı. (85/4) “Ama aradan zaman geçmeden, o tarafa bu tarafa kıvrınmaya başladı.”

Çerkeziñ gökce tayharınıñ keyigiñki yalı yitice toynakları kötel yodacyğıñ kü yerine çümüp, kü yerde gıçak gara daşlara ilgençek yalı ilip, hatarlı yerlerde ayakları vavalı yalı ätleyärdi-de, Çerkezi yapaşak alıp gelyärdi. (110/4) “Çerkez’in eşiğinin geyiğinki gibi keskin toynakları yokuş patika yolda kimi yerde batıp, kimi yerde keskin kara taşlara çengel gibi tutunup, tehlikeli yerlerde dikkatli adımlıyor ve Çerkez’i yamaç aşağı alıp geliyordu.”

Şol minutda ol özüniñ mertligini ya müzzeryänini hem aklına getirip bilmedi. (116/10) “O dakikada o kendi mertliğini de sıkıntısını da aklına getiremedi.”

Hava, yogsa-da çörek diyeñde yadıma düşdi. (127/12) “Ha, ekmek deyince aklıma geldi.”

Şeyle-de bolsa, onu gözden salmazlık, onu öñe goybermezlik için, naçalnik soldatlardan birine buyruk berdi. (132/1) “Öyle de olsa, onu gözden kaçırmamak, onu ön tarafa koymamak için, başkan askerlerden birine emretti.”

1.2.7. Ünlemler

Ünlemlere Türkmen Türkçesinde *ümlükler* denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 561)

“Konuşmanın söz içinde acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, özlem, hoşnutsuzluk, nefret gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, kovmaya, emretmeye, sormaya, cevap vermeye, onaylamaya, reddetmeye, göstermeye veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir sözcük türüdür. Ünlemler gramatikal açıdan cümlelerin öğeleri ile bağlanmazlar. Cümlelerin başında, ortasında ya da sonunda gelebilir” (Yıldırım, 2020:577).

Viy, nāsini aydyasñ, Bossan ece, özüñ yalı şıpalı tebip setanda-seyranda bir tapılyar ahırı. (64/18) “Vay nasıl konuşuyorsun Bossan ana, senin gibi şifalı bir tabip arada sırada bir bulunur.”

Huday dos diyenini etse, gutular işallam! diyip, öz yanından «velilik» satdı. (67/11) ““Allah, dost dediğini yaparsa iyileşir inşallah” deyip kendi kendine “velilik” tasladı.”

Yaşasın sovet hökümeti! (74/1) “Yaşasın, Sovyet Hükümeti!”

Ay sen gızık oğlan! diyip, sağık görevlisi keyp edip güldi-de, oña degdi. (80/32) ““Ay seni şaşkın oğlan” diye sağık görevlisi keyifle güldü ve ona dokundu. Bu görüşünle, oğlum, gerçekten de senin gözüne ilaç vermeli.”

Yapırılmasañ, Onsoñam, meniñ gözüm gicesine goví göreñok ahırı! (117/1) “Eğilmesem, benim gözüm geceleri iyi görmüyor nihayetinde!

Eşek yitiren adam «kür-kür» diyip gıdırman, ogurlık edyän yalı, sümsünip gezermi? (117/3) “Eşek kaybeden adam kür-kür bağırılmaz, hırsızlık ediyormuş gibi sürünerek gezer mi?”

Sovet çagasınıñ, onda-da araçäge golay oturyan düşünceli bir pioneriñ oklı-yaraglı gümürtik adamları sıpdırıp goybermegi, hey akıla sıgacak zatmı? (120/7) “Sovyet çocuğunun, üstelik sınıra yakın yaşayan bilgili bir pionerin oklu-silahlı belirsiz adamları elinden kaçırması hey, akla sığacak şey mi?”

Gullı aga, ay Gullı aga! (122/1) “Gullı ağa, hey Gullı ağa!”

Hü-ä, şeydiysene! (122/12) “Ha, öyle desene!”

Berekella, hanım! diyip ogşadı. (134/22) “Aferin, hanım, deyip öptü.”

1.2.8. Fiiller

Fiillere Türkmen Türkçesinde *işlikler* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 184)

Fiiler aşağıda verilen ekleri alarak çekimlenirler:

1.2.8.1. Şahıs Ekleri

“Çekimli bir fiilde kip ve zaman eklerinin yanı sıra işin kim ya da kimler tarafından yapıldığını gösteren şahıs ekleri ve sayı ekleri de bulunmaktadır. Şahıs ekleri, kip eklerinden sonra gelmektedir ve kendilerinden sonra yalnız soru eklerini alabilmektedirler.

Çekimli bir fiilde konuşan, dinleyen ve kendinden söz eden olmak üzere üç şahıs bulunur. Bu şahısların teklik ya da çokluk biçiminde bulunmalarına göre de çokluk bildiren eki alırlar. Fiil üçüncü şahıs teklik çekiminde şahıs eki almazken, çokluk çekiminde şahıs ve sayı kategorisi – *lAr* ekiyle karşılanır.

Emir kipi haricindeki diğer bildirme ve dilek kiplerinde çekimlenen fiiller şahıs göstermek için mutlaka ek alırlar. Emir kipinin ekleri ise aynı zamanda şahıs ekleridir” (Beşen Delice, 2020:103).

a. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

“Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri Türkmen Türkçesinde şu şekilde kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2020:105/106).

Teklik	1.Şahıs	- <i>m</i>
	2.Şahıs	- <i>ň</i>
	3.Şahıs	- <i>Ø</i>
Çokluk	1.Şahıs	- <i>k</i>
	2.Şahıs	- <i>ňIz</i>
	3.Şahıs	- <i>lAr</i>

b. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

“Şahıs zamiri olup zamanla ekleşen zamir kökenli şahıs ekleri şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır” (Beşen Delice, 2020: 104):

Teklik	1.Şahıs	-In/ -Un
	2.Şahıs	-sIň/ -sUň
	3.Şahıs	-Ø
Çokluk	1.Şahıs	-Is/ -Us
	2.Şahıs	-sIňIz/ -sUňIz
	3.Şahıs	-lAr

c. Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

Kip eki olmasına rağmen emir kipinde her şahsın ayrı bir eki olduğu için şahıs da ifade eden bu ekler Türkmen Türkçesinde şu şekildedir: (Beşen Delice, 2020:106)

Teklik	1.Şahıs	-Ayn
	2.Şahıs	gIn/ -gUn/-gIl -Ø
	3.Şahıs	-sIn/ -sUn
Çokluk	1.Şahıs	-Alyň/ -AlI
	2.Şahıs	-Iň/ -Uň/-ň
	3.Şahıs	-sInlar/ -sUnlar

1.2.8.2. Zaman ekleri

1.2.8.2.1. Geçmiş Zaman

Geçmiş zamana Türkmen Türkçesinde *işligiň öten zamanı* denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 251)

1.2.8.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zamana Türkmen Türkçesinde *mälim öten zaman* denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 252)

Bu zaman kipi işin, oluşun konuşulan zaman diliminden önce gerçekleşip bittiğini gösterir. Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi ünsüz uyumuna

girmeyen *-dI/ -dU* ekleriyle yapılır. Yalnız ağızlarda bu ekin ötümsüzleşmiş olan *-tI/-tU* şeklinin yanı sıra *-de, -zI, -II, -nI, -sI* şekilleriyle de karşılaşılır. (Beşen Delice 2020: 108)

“Konuşulan zaman diliminden önce gerçekleşmiş ve bitmiş olan, konuşan tarafından bizzat şahitlik edilmiş bir oluş ya da kılışı anlatmak için kullanılır”. (Beşen Delice 2020: 111)

Olumlu Çekim: fiil+ *-dy/-di, -du/-dü* zaman eki +iyelik kökenli şahıs eki.

İş ve hareketin olup bittiğini, gerçekleştiğini ve konuşanın da buna şahit olduğunu ifade eder” (Yıldırım, 2020:293).

*Salamâlik! diyip, şaňňı sesi bilen kürsâp uran garrı ayalı öy eyesi Dursun yitirip tapan yalı **garşıladi.*** (64/3) “Selamın aleyküm diye yüksek sesiyle giren yaşlı kadın ev sahibi Dursun’u kaybedip bulmuş gibi karşıladı.”

*Hava, canım, men yogsam öyümden düyn dâl, öňňün **çıkdim.*** (64/22) “Evet, canım yoksa ben evimden dün değil, önceki gün çıktım.”

*Dursuniň gözleri zat **saygarmadi.*** (102/1) “Dursun’un gözleri hiçbir şey görmüyordu.”

*Eger olar keyik bolsalar, Çerkeziň duranını görüp, sakga **dayanardılar,** oňa bakan **üşerilerdiler,** birdenkä-de ızlarına bakan ökce **götererdiler.*** (110/30) “Eğer onlar geyik olsalardı Çerkez’in durmasını görüp, aniden dururlar, ona bakarak kulaklarını kabartırlar, birdenbire topuklarını arkaya kaldırıp kaçarlardı.”

*Çerkez oňa on ädimlik golaylanda, yıldız yagıtısına, şol çöpüň içinde bir gımıldı hem bar yalı **duyuldi.*** (114/17) “Çerkez oraya on adımlık yakınlıkta yıldız ışığında, o otluğun içinde bir hareket varmış gibi göründü.”

“Olumsuz Çekim: fiil + *-ma/-me* olumsuzluk eki + *-dy/di* zaman eki +iyelik kökenli şahıs eki.

İş ve hareketin gerçekleşmediğini sonuca ulaşılmadığını ve konuşanın da buna şahit olduğunu ifade eder” (Yıldırım, 2020:294).

Çerkez adatda şol yapcagazıñ ördegi yalıdı, emma bu yıl iyun ayı salkınlık bilen geçeni için, ol onuñ duruca suvunda entek cülpüldemeyärdi.

(109/13) “Çerkez genellikle bu kanala bağlı ördeği gibiydi, ama bu yıl haziran ayı serin geçtiği için onun duru suyunda şimdi çırpınamıyordu.”

“Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi: fiil + (-ma/-me eki) -dy/-di, -du/ -dü zaman eki +iyelik kökenli şahıs eki.”

Bossan ece, oña näme em oyladıñ? — diyip sorady. (68/32) “Bossan ana “ona ne ilaç düşündün?” diye sordu.”

1.2.8.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman *nämälim öten zaman* denmektedir.

Geçmiş zaman kipi, işin ve oluşun konuşulan zamandan önce yapıldığını ve konuşanın olaya bizzat tanık olmadığını, başkasından duyduğunu aktardığını ya da olayın farkına varılmadan gerçekleştiğini gösteren bir şekil ve zaman kalıbıdır. Türkmen Türkçesinde bu kip, birden fazla ekle yapılmaktadır. (Beşen Delice 2020:113)

“Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın kullanılan -mİş/ -mUş ekinin bu lehçedeki kullanımı oldukça sınırlıdır” (Beşen Delice 2020:113).

I. Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman

Birinci tip öğrenilen zaman Türkmen Türkçesinde *subyektiv öten zaman* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 263)

“Bu zaman kipi için en sık kullanılan yapı -Ipdlr/ -Updlr ekidir. -Ip/ -Up zarf-fiil eki ile -dlr bildirme ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu ek, Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için en yaygın kullanılan ektir. (Beşen Delice, 2020:114)

“Türkmen Türkçesi ağızlarına bakıldığında ise bu ekin -Ipdlr /-Updlr şeklinin yanı sıra -Iptlr /-Uptlr ve -Iptl /-Uptl şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiillere bu ek getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar, eğer bu ünlü a ise a:’ya, e ise ä:’ye dönüşür ve uzun okunur” (Beşen Delice, 2020:115).

“**Olumlu Çekim:** fiil +ypdyr/ -ipdir, -updyr/ -üpdır zaman eki + zamir kökenli şahıs eki.”

*Hava, Gicenleriň kiçi gelniniň kiçicik çagasınıň kiçi dili **ykılıpdır**.* (64/27)

“Evet, Gicenlerin küçük gelininin küçücük çocuğunun küçük dili tutulmuş.”

*Olar Bossanı hem eyyäm çörekden **kesipdirler**.* (82/20) “Onlar Bossan’ı da çoktandır ekmekten kesmişler.”

*Onuň adını örän bilip **dakıpdırlar**.* (107/35) “Onun adını çok iyi bilerek takmışlar.”

«Yarım güne yarış yok» **diyipdirler**. (127/24) “Yarım günde yarış olmaz, demişler.”

“**Olumsuz Çekim:** “Olumsuzu –ma:ndır/ -mä:ndır (-mA-(y)An+dIr) ekiyle yapılır. Bu ekin ilk ünlüsü daima uzun okunur” (Beşen Delice: 2020: 115).

*Ol öz yanından gövün yüvürdyärdi: «Men, elbetde, **yalňışmandırın**.* (74/4)

“O içinden fikir yürütüyordu: Ben elbette yanılmamışım.”

*Ol yerde goş sakçıdan başga hiç kim hem **galmandır**.* (121/26) “Orada yük bekçisinden başka hiç kimse de kalmamıştı.”

II. Tip öğrenilen geçmiş zaman

İkinci tip öğrenilen zamana Türkmen Türkçesinde *nämälim hekaya öten zaman* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 261)

–An sıfat-fiil ekiyle yapılır. “Bu lehçede geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılan –An eki, sadece üçüncü şahsın teklik ve çokluk çekimlerinde görülmektedir. Bu ekle sadece olumlu çekim yapılır ve –An’le çekimlenen fiiller soru eki almaz.”

“Bu kip ekinin, Türkmen Türkçesindeki kullanımı sınırlıdır. Sadece –Ipdlr/-Updlr ekinin kullanılmadığı bazı durumlarda geçmiş zaman anlamı bu ekle verilebilmektedir.”

“–An ekiyle yapılan öğrenilen geçmiş zaman kipi çok zaman önce olmuş ve başkasından duyularak öğrenilmiş iş ve oluşu anlatırken kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2020:119/121).

*Batır tisginende, belli-beter hem tovlanda, «Bossan onuñ ağırsını çekip **alandır**» diyip düşündi. (67/26) ““Batır ırkıldığında daha fazla kıvranınca ‘Bossan onun ağırsını çekip almıştır’ sandı.”*

*Belki, ol bu vagta güyçden hem **düşendir**, belki, **düşürendirler**. (82/18)*
 “Belki o şu anda güçten düşmüştür belki de düşürülmüştür.”

*Belki, ol eyyäm gutulıp **gidendir**? (89/12)* “Belki de çoktan kurtulmuş mudur?”

*Çerkez ol adamların galadan çıkanına, cülgeden-cülge egni yüklü yol sökenine azından baş-altı gün **bolandır** diyip oyladı. (118/28)* “Çerkez o adamların kaleden çıktığını, dağ vadiden-vadiye sırtı yüklü yol söktüklerini en az beş-altı gün olmuştur diye düşündü.”

*Goş sakçı Çerkeziñ kakasınıñ ağşamkı şamdan soñ, garañkı mazalı düşenden soñ, bir yana çıkıp gidenini bilse-de, onuñ nirä gidenini bilmedi: ol ya-ha dañdan inyän keyigiñ yolunda oturmaga, av avlamaga **gidendir**, ya-da oba **gaydandır**, kim bilyär? (121/27)* “Yük bekçisi Çerkez’in babasının akşam yemeğinden sonra, karanlık iyice çöktükten sonra, bir tarafa çıkıp gittiğini bilse de, onun nereye gittiğini bilmiyordu: o, ya şafak ışığının indiği geyik yolunda oturmaya, avlanmaya gitmiştir ya da köye dönmüştür, kim bilir?”

III. Tip öğrenilen geçmiş zaman

“Diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde öğrenilen geçmiş zaman kipi için yaygın kullanılan *-mIş/ -mUş* ekinin öğrenilen geçmiş zaman kipi çekiminde kullanımı günümüz Türkmen Türkçesinde oldukça azdır; ancak, birleşik zamanlı fiil çekimlerinde bu eke daha fazla rastlanmaktadır” (Beşen Delice, 2020:122).

İncelenen metinlerde tek örneği tespit edilmiştir.

*Onuñ barasında «ay köne **mollamış**, doga **beryümiş**» diyen yalı yaşlar arasında her hili mıcabatlar-da gidyärdi. (77/14)* “Onun hakkında “deneyimli hocaymış, muska veriyormuş” diyenler gibi gençler arasında her türlü söylentiler de oluyordu.”

1.2.8.2.2. Geniş Zaman

Geniş zamana Türkmen Türkçesinde *nämälim gelcek zaman* yani belirsiz gelecek zaman denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 274)

Türkmen Türkçesinde *-r* ve *-Ar* ekiyle yapılan geniş zaman kipi Türkiye Türkçesinde *-r*, *-(I)r/-(U)r* ve *-Ar* (gelir, bozar) ekleriyle yapılır.

“Geniş zaman eki *-Ar*, ünlüyle biten fiillere getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar. Bunun sebebi Türkmen Türkçesinde *y* kaynaştırma ünsüzünün kullanılmaması ve iki ünlü yan yana geldiğinde ikincil uzunlukların ortaya çıkmasıdır. *a* sesi sadece uzar ve *a:* olurken *e* sesi hem uzar hem de *ä* sesine dönüşerek *ä:* olur” (Beşen Delice, 2020: 135/136)

“Olumlu Çekim: fiil + *-ar/-er* zaman eki + zamir kökenli şahıs eki.”

Bossan ece, sen özüň geldiň, indi işallam gutular. (67/1) “Bossan ana kendin sen geldin, şimdi inşallah kurtulur.”

Ay, gelin, onuň emi elde bolar. (84/22) “Ay, gelin onun ilacı elde olur.”

Saňa men özüm hossar boların. (96/24) “Sana ben akraba olurum.

Bövregiňdäki daşı emay bilen çikarip. onu seniň özüňe-de görkezerin.

(96/26) “Böbreğindeki taşı dikkatlice çıkarıp onu sana da gösteririm.”

Olumsuz Çekim

“Olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinden biraz farklıdır. Birinci ve ikinci şahısların teklik ve çokluk çekimlerinde *-mAr*, üçüncü şahsın teklik ve çokluğunda *-mAz* olumsuzluk eki kullanılır. Ayrıca teklik birinci şahsın olumsuz çekiminde *-mAr-In* olan yapının kısaltılarak *-mAn* şeklinde, kısa ünlülü şekilde kullanılışı da mevcuttur” (Beşen Delice, 2020:137).

Hava, hanım, «Ot assında bela galmaz» diylendir. Otdan ötgür derman bolmaz. (70/2) “Evet, hanım “ateş altında bela kalmaz” denilir. Ateşten keskin ilaç olmaz.”

Şonuň üçin: Tebipden elimizde barını ayamarıs, diydi. (84/24) “Bunun için: Tabipten elimizdeki varlığımızı esirmeyiz, dedi.

Emma zassabiň nirededigini men saňa aydyp bilmerin. (122/19) “Ama karakolun nerede olduğunu ben sana söyleyemem.”

Çerkez, sag bol! «Cansızlar» indi biziň elimizden sypmazlar. (131/6)
“Çerkez, sağ ol! “Casuslar” şimdi bizim elimizden kaçamazlar.”

“Olumlu/Olumsuz Soru Çekimi: [fiil + (-ar/-er zaman eki) + (-mar/-mer; -maz/mez eki) + zamir kökenli zaman eki + soru eki]”

“Soru şekli geniş zaman ekiyle çekimlenmiş fiilin sonuna –mI soru eki getirilerek yapılır. Yalnız teklik ve çokluk ikinci şahıs –olumlu ve olumsuz çekimlerinde soru eki şahıs ekinden önce gelebilir. Hatta bu durumda şahıs eki –sIñ ve –sIñIz eklerinin sI kısmının düşürülerek kullanıldığı görülür” (Beşen Delice, 2020:138).

Yogsam, men näme, seniň teniňe tiken dürtülmegine razı bolarımmı?
(70/10) “Yoksa ben senin tenine tiken batmasına razı olur muyum?”

Sen adam şekilli adam bolyan bolsaň, oglanıň azarı maňa galarmıdı?
(71/15) “Sen adam gibi adam olsan, oğlanın sıkıntısı bana kalır mı?”

Eger olar, gara yürek adamlar bolaysalar, Çerkezi şol deräniň içinde yok etmezlermi? (111/27) “Eğer onlar kötü adamlar olursa Çerkez’i o derenin içinde yok etmezler mi?”

1.2.8.2.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zamana Türkmen Türkçesinde *umumy häzirki zaman* denmektedir.

(Borcakov vd., 2000: 264)

“Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman kipi için de kullanılan birden fazla yapı bulunmaktadır. Bu durumu Türkmen Türkçesinin diğer Oğuz grubu lehçeleriyle Çağatay ve Kıpçak lehçeleri arasında bir geçiş lehçesi olmasına bağlamak mümkündür. Çünkü sadece Oğuz grubunda şimdiki zaman kipi için özel bir ek bulunurken diğer lehçelerde bu zaman kipi ya başka bir zamanı da karşılayan bir ekle ya da yardımcı fiiller yardımıyla yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde de hem Oğuz lehçelerindeki gibi bu kipe özel bir ek ve diğer lehçelerdeki gibi yardımcı fiillerle şimdiki zaman anlatımı görülmektedir” (Beşen Delice, 2020: 123)

I. Tip Şimdiki Zaman

Bu zaman tipine Türkmen Türkçesinde *umumy häzirki zaman* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 264)

“Birinci tip şimdiki zaman kipi, ünlü uyumuna giren –ya:r/ -yä:r ekiyle yapılmaktadır. Bu ekin ünlüsü daima uzundur; bunu da ekin *yori-* fiilinden gelişmesi ve haploloji yoluyla bugünkü hâlini almış olmasına bağlamak mümkündür. Yutulan sesler geride uzunluk bırakarak kaybolmuşlardır” (Beşen Delice, 2020:124).

“Olumlu Çekim: [fiil + –yar/– yär zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]”

Munuň içi agırrak yük göterse-de agıryar, ilgasada agıryar, gatırak yörese-de agıryar, gavun-garpız iýse-de agıryar, köprük suv içse-de agıryar, ay garaz, başıñ agırdıp nädeyin, bathırak üsgürse-de agıryar. (66/4) “Bunun karnı ağır yük taşısa da ağrıyor, koşsa da ağrıyor, hızlı yürüse de ağrıyor, kavun-karpuz yese de ağrıyor çok su içse de ağrıyor, ay kısacası başını ağrıtmayayım hızlıca öksürse bile ağrıyor.”

Bossan öz yanından: «Yagış yaganda, bu öýüñ içi bilen daşınıñ tapavudı barmıkan» diyip oylanyardı. (73/1) “Bossan içinden “yağmur yağdığında, bu evin içi ile dışı arasında bir fark var mı acaba?” diye düşünüyordu.”

Mekdepde arakesme vagtında okuvçı oganlar çendan şagalañ turuzyardılar: degişyärdiler, gülüşyärdiler, kovalaşyardılar. (77/1) “Okulda teneffüs vaktinde erkek öğrenciler bazen eğleniyorlardı; şaka yapıyorlardı, gülüşüyorlardı, kovalamaca oynuyorlardı.”

Şol obanıñ ortasını bölüp geçyän kiçicik yabıñ yalpacık, durnañ gözi yalı suvı buldurap, şagırdı bilen seslenip akıardı. (109/11) “Bu köyün ortasını bölüp geçen küçücük kanal sığılı turanın gözü gibi suyu parılatıp hışıltı sesiyle akıyordu.”

Onuñ enayıca sesi dağıñ gayalarında yañlanıp, dereden-derä düşüp gidyärdi. (110/13) “Onun hoş sesi dağın kayalarında yankılanıp, dereden dereye geçip gidiyordu.”

“Olumsuz çekim: (fiil + -ma/-me olumsuzluk eki + –yar/– yär zaman eki +zamir kökenli şahıs eki]”

“Şimdiki zaman kipi, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu kip ekinden önce –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır” (Beşen Delice, 2020:124).

Bossan'ın alakcayan tamakin gözleri Dursun'ın öyünü içinde ondan-oña at çapsa-da, göreci eglener yalı mähirli zadın üstünden barmayardı. (72/28)

“Bossan’ın acele eden umutlu gözleri Dursun’un evinin içinde bir o yana bir bu yana at koştursa da gözbebekleri üzerinde durmaya degecek seviyede güzel bir şeye denk gelmiyordu.”

Şol çuvallar hâzir Bossan-da Dursundan az guvandırmayardı. (74/2) “Bu çuvallar şimdi Bossan’ı da Dursun’u da az gururlandırmamıştı.”

Onuñ şol inçemik çağa sesi bilen övrenişen guş-gumrular, möcek, şagallar hem ondan onçaklı heder etmeyärdiler. (110/14) “Onun bu incecik çocuk sesine alışan kuşlar kumrular, böcekler, çakallar da o kadar korkmuyorlardı.”

Gullı'nın cogabı gülkünç hem bolsa, Çerkeziñ bu vagt gülki yadına düşmeyärdi. (122/8) “Gullı’nın cevabı komik olsa da Çerkez’in o an gülmek aklına gelmiyordu.”

“**Olumlu/Olumsuz Soru Çekimi:** [fiil + (-ma/-me olumsuzluk eki) + –yar/– yär zaman eki + zamir kökenli şahıs eki + soru eki]”

“Soru şekli de kip ve şahıs ekinden sonra -mI soru eki getirilerek yapılır. Yalnız ikinci şahsın teklik ve çokluk çekiminde soru eki kip ekinden sonra şahıs ekinden önce de gelebilir. Bu durumda da genelde ikinci şahsın teklik çekiminde -sIñ ekinin sI kısmı düşürülür” (Beşen Delice, 2020:124).

Dövletmırat diyen bir adam şonuñ yalı içagırı keselleri ovkalap gutaryarmışın... «Ol nähili oñat zat?.. (82/23) “Dövletmırat diye bir adam bunun gibi bağırsak hastalıklarını ovalayarak kurtarıyormuş... o ne güzel şey?”

Sen özüñ oylap gör, adam yönekey bir yaña gidende, sag-aman gaydıp gelceğine manyarmı? (95/14) “Sen kendin düşün, insan basit bir yere gittiğinde sağ salım geri döneceğine inanıyor mu?”

Bucagazıñ mekircedigini görmeyärmiñ? (117/27) “? Buncağızın kurnazlığını görmez misin?”

“Birinci tip şimdiki zaman kipini yapan –ya:r/-yä:r ekinin sondaki *r* sesi düşürülerek kullanımı özellikle ağızlarda çok yaygındır. Bu yaygın kullanım edebî dilde de yer bulmuş ve şimdiki zaman eki olarak –ya:/-yä: eki de gramerlerde yerini almıştır

–ya:/-yä: ekiyle fiilin olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru çekimleri –ya:r/-yä:r ekiyle yapıldığı şekildedir. (Beşen Delice, 2020: 125/126).

Konuşulan zamanda gerçekleşen bir işi veya oluşu anlatırken kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 125/126).

“Olumlu Çekim: [fiil + –ya/ – yä zaman eki +zamir kökenli şahıs eki]”

Viy, näsini aydyasıñ, Bossan ece, özüñ yalı şıpalı tebip setanda-seyranda bir tapılyar ahırı. (64/18) “Vay nasıl konuşuyorsun Bossan ana, senin gibi şifalı bir tabip arada sırada bir bulunur.”

Sen bolsa onuñ gadırını bilip, hormat goymalı halıña, gayta yoknasız sözüñ bilen incıdyañ. (71/1) “Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun.”

Diñe sıñragından sızanını yalayan Anna baylara baramda, maña şırrık çal bilen gatı çörekden başga nāme hezzet ederler öydyäsiñ. (74/5) “Avucundan sızanı yalayan Anna Baylara vardığımda bana dupduru ayran ile kuru ekmekten başka ne ikram edecek sanıyorsun.”

Siz maña rehim etmeli halıñıza, gayta meni uryañız. (116/27) “Siz bana merhamet edeceğinize, aksine bana vuruyorsunuz.”

Meniñ bu oba yakında göçüp gelenimi özüñ bilyäñ ahırı! (122/20) “Benim bu köy yakınından göçüp geldiğimi kendin bilirsin, nihayetinde.”

“Olumsuz Çekim: [fiil + -ma/-me olumsuzluk eki + –ya/ – yä zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]”

Annamırat ağır oyunu, gövün hoşunu, gaygısını, şatlığını daşına çıkarmayan, yetmezine zeyrenmeyän, buysancını dillenmeyän bir adam bolanı üçin, öyüñ içindäki dolı çuvallara bol çörege guvancını diñe

Dursun öz içinde saklap bilmeyärdi. (73/30) “Annammırat’ın ağır dertlerini mutluluğunu, kaygısını, neşesini, dışa yansıtmayan, eksikliklerinden şikâyet etmeyen, gururundan dillendirmeyen bir adam olduğu için evin içindeki dolu çuvallara bol ekmekten mutluluğunu sadece Dursun gizleyemiyordu.”

*Tüm garañkı gice bolmagına garaman, olarıñ gaty **gepleşmeyändiklerini, gülüşmeyändiklerini, aydım aytmayandıklarını** bilenü için, olarıñ oba adamsı dældigini hem aňyardı. (112/32) “Kapkaranlık gece olasına bakmaksızın, onların yüksek sesle konuşmadıklarını, gülüşmediklerini, şarkı söylemediklerini bildiği için onların köy adamı olmadıklarını da anlıyordu.”*

“Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi: [fiil + (-ma/-me olumsuzluk eki) + –ya/ –yä zaman eki + zamir kökenli şahıs eki + soru eki]”

*Ya-da eneñ-atañ saña yamanlığı bardır **öydyämiñ?** (70/3) “Ya da annenin babanın sana kötü düşüncesini var sanıyorsun.”*

*Sen aklıña aylanarça bolupsıñ, oňlurak bolaysaň **bolmayamı?** (71/4) “Sen aklın yetecek seviyeye geldin, öyle olsan olmuyor mu?”*

*Hava-da, meniñ hem belli emgegim köyüp duranok, çuvalıñ dolusı bol may yarısı bolanda näme, meniñ içime **depyämi!** (74/21) “Evet, benim de emeğim boşa gitmiyor çuvalın tamamı değil de yarısı dolu olsa ne olacak.”*

*Hey, zannıyaman! Sen meniñ sırrımı paş etmek— meni duşman eline bermek **isleyämiñ?** (112/15) “Hey, kötü huylu! Sen benim sırrımı açık edip beni düşmana mı yakalatmak istiyorsun?”*

Meniñ aydım yadıma düşyämi? (118/4) “Benim türkü aklıma geliyor mu?”

II. Tip Şimdiki Zaman

İkinci tip şimdiki zamana Türkmen Türkçesinde *konkret häzirki zaman* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 268)

“Türkmen Türkçesinde *dur-*, *otur-*, *yat-* ve *yör-* yardımcı fiilleri, şimdiki zaman anlatımı için kullanılmaktadır. Yalnız bu yardımcı fiiller yalın şekilleriyle değil –*Ir/-Ur*

geniş zaman ekini almış şekliyle şimdiki zamanı anlatma işlevini üstlenmiştir. –Ir/-Ur geniş zaman ekini alan bu yardımcı fiillerde, *r* sesiyle biten iki hecenin yan yana gelmesiyle hece düşmesi olmuş ve bu yüzden orta hecesindeki ünlü uzamıştır. Sonuçta ikinci tip şimdiki zaman kipi, –Ip zarf fiil ekini almış asıl unsur olan fiil ile *du:r*, *otu:r*, *yatı:r* ve *yö:r* yardımcı fiillerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır” (Beşen Delice, 2020:129).

“Konuşulduğu sırada yapılmakta olan ve yapılmaya devam edileceği düşünülen hareketi bildirmek için kullanılır” (Beşen Delice, 2020:131).

“**Olumlu Çekim:** [fiil + –yp/-ip, -up/-üp zarf-fiil eki + *dur-*, *otyr-*, *yat(yr)-*, ve *yör-* yardımcı fiili + zamir kökenli şahıs eki]”

*Sözün agzında, Bossan ece, çaganın hâli-şindi kiçi dili yıkılyar, hemişe tebibem miyesser **gelip duranok**. (65/6)* “Kusura bakma sözünü kestim Bossan ana çocuğun sürekli küçük dili düşünüyor, her zaman tabip nasip olmaz.”

*Batırın kakası Annamırat gürrün başlanalı bări sesini çıkarman, **dımıp otırdı**. (71/7)* “Batır’ın babası Annamırat konuşma başladığından beri sesini çıkarmadan susup oturuyordu.”

*Seçekleri gırlıp, yüzlerini gurum basan çemçe torbalar göz-gülban **asılışıp durdı**. (73/3)* “Saçakları kırılıp, üzerleri kurum tutan kaşık torbaları gözünün önünde asılıp duruyorlardı.”

*Men tayharımın ızında ılgap, ayaklarımı daşa **gıydırıp yörün** ahırı! (118/5)* “Ben eşeğimin peşinde koşup, ayaklarımı taşla yaraladım nihayetinde!”

*Möcek ondan kaçmadı, gayta bir zada ımtılyan yalı, göyâ yaş tayharın üstüne zıñmaga hıyallanyan yalı, onun ızı bilen **dâhedem-dessemläp yöredi**. (121/10)* “Kurt ondan kaçmadı, aksine bir şeye ümitlenir gibi sanki toy eşeğinin üstüne atılmayı arzular gibi, onun ardından dâhededem-dessemläp yürüdü.”

“**Olumlu Soru Çekimi:** [fiil + –yp/-ip, -up/-üp zarf-fiil eki + + *dur-*, *otyr-*, *yat(yr)-*, *yör-* yardımcı fiili + zamir kökenli şahıs eki + soru eki]”

III. Tip Şimdiki Zaman

“Türkmen Türkçesinde yalnız olumsuz çekimi bulunan bu şimdiki zaman kipi, –An sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki almış fiille *yok* sözcüğünün birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapıyla ifade edilir. Yalnız, bu birleşme olurken sıfat-fiil ekinin sondaki *n* sesi, iyelik ekinin baştaki ünlüsü ve *yok* sözcüğünün *y* sesi düşer: *al-an+ım yok* -> *ala(n)+(ı)m+(y)ok* -> *alamo:k*, *işle-en+iň yok* -> *işlä:(n)+(i)ň+(y)ok* -> *işlä:ňo:k*. Örneklerde de görüldüğü gibi ünlüyle biten fiillere –An sıfat-fiil eki getirildiğinde fiilin sonundaki ünlü uzar. Ayrıca *yo:k* sözcüğünün kendi uzunluğu olması sebebiyle ortaya çıkan yapıdaki o sesi uzun telaffuz edilir” (Beşen Delice, 2020: 132).

[fiil + -an/ -en sıfat-fiil eki +iyelik eki + *yok*]

Yüzüň diyip aytdygum däl, Bossan ece, seniň ayağıň düşen yerde kesel duranok. (64/20) “Yüzün diye söylemiyorum Bossan ana senin ayağının bastığı yerde hastalık durmuyor.”

Yöne veli, sesini çıkaraysa, gorpa yıkılaycak yalı sızıp; ümüş mal yalı dımıp oturan Annamırada meniň pisindim oturanok. (74/13) “Ama sesini çıkarırsa çukura düşecekmiş gibi hissedip; yavrusu ölmüş hayvan gibi sessiz oturan Annamırat benim hoşuma gitmiyor.”

Dugtar aga, meniň gözüm ağırانok ahırı. (80/10) “Doktor ağa benim gözlerim ağrımıyor nihayetinde.”

Seniň eşegiň hınçgıranına heniz çay içim salınam geçenok. (116/14) “Senin eşeğin anırmasından bir çay içecek kadar zaman geçmedi.”

Näme sesini çıkaraňok? (116/22) “Niye sesini çıkarmıyorsun?”

“**Olumsuz Soru Çekimi:** [fiil + an/ -en sıfat-fiil eki +iyelik eki + *yok* + soru eki]”

Yetgincek yigit çykıpsıň, utanaňokmı? (69/33) “Sen genç yiğit oldun, utanmıyor musun?”

Şonu göreňokmı? (93/4) “Şunu görmüyor musun?”

Sen zastaviň nirededigini bileňokmı? (122/1) “Sen karakolun nerede olduğunu bilmiyor musun?”

IV. Tip Zaman

Dördüncü tip şimdiki zamana Türkmen Türkçesinde “*Çaklama häzirki zaman*” denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 270)

Olumlu Çekim

“Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın bu tipi *-yandyr/ -yändir* ekiyle oluşturulur. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır” (Yıldırım, 2020:308).

[fiil+ *-yandyr/ -yändir* zaman eki + zamir kökenli şahıs eki]

Oglunıň agrı halına Annamıradıň yüregi, belki, beterräk avayandır. (78/3)

“Oğlunun ağır durumuna Annamıradın’ın yüreği belki daha fazla acıyordur.”

Hayvanam çagırsaň, cuda bolmasa mäleyändir, uñralcırayandır. (85/8) “!

Hayvanı çağırırsan hiç olmazsa meliyor, inliyor.”

Ol adamlar häzir dağıň etegine golaylayandırlar. (120/1) “O adamlar şimdi dağın eteğine yaklaşıyorlar.”

Olumsuz Çekim

“Bu tipin olumsuz biçiminde yokluk bildiren *däl* “değil” sözcüğü kullanılır. Çekimde *däl* sözcüğü *-yandyr/ -yändir* sözcüğünün ortasına girer, yani *-yan/ -yän*’ den sonra *-dyr/ -dir*’ den önce gelir ve ayrı yazılır (Yıldırım, 2020:309).”

[fiil + *-yan/ -yän* + *däl* + *-dir* + zamir kökenli şahıs eki]

Dogrusını aytsam, Dursunıň häzir oglundan başga dünýä malı gözüne görünyän däldir. (74/10) “Doğrusunu söylemek gerekirse Dursun’un gözü oğlundan başka dünya malı görmez.”

Elbetde, bolyandır, doktorlar bilmän aydyan däldir, ılayta-da meniň içimiň suratını aldılar ahırı. (94/13) “Elbette olur, doktorlar bilmediğini söyleyecek değil ya, özellikle benim karnımın görüntüsünü aldılar sonuçta.”

Başıň yaşlıgı üçin, onuň yalı zatlara sen entek onçaklı düşünyän dälsiň, emma dayzam düşünyändir... (126/33) “Genç olduğun için, onun gibi şeylere sen şimdi anlayamıyorsun, ama teyzem anlıyordur...”

Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi

“Bu tipin olumlu ve olumsuz çekiminde soru eki çoğunlukla en sona getirilir. Bazen de olumlu çekimde soru eki –*yan/ -yän ve -dyr/ -dir* arasına olumsuz çekimde ise *däl* sözcüğünden sonra gelir” (Yıldırım, 2020:310).

[fiil + –*yandyr/ -yändir* + zamir kökenli şahıs eki + soru eki]

[fiil + –*yan* + *däl / -dir* + zamir kökenli şahıs eki + soru eki]

1.2.8.2.4. Gelecek Zaman

Gelecek zamana Türkmen Türkçesinde *mälim gelcek zaman* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 277)

“Gelecek zaman kipi, –*cAk* ekiyle yapılmaktadır ve işi yapan şahıs, eklerle değil şahıs zamirleriyle belirtilmektedir” (Beşen Delice, 2020: 145).

“**Olumlu Çekim:** [şahıs zamiri + fiil + –*cak/ -cek* zaman eki]”

Ol gobsundı, galkıncak yalı etdi, emma yene sesini çıkarman, butnaman oturdy. (87/1) “O yardıma kalkacak gibi oldu, ama yine sesini çıkarmadan kımıldamadan oturdu.”

Batır onuň yaňsa alyanına düşünmän: “yok, etdircek!” diyip gaytaladı. (80/35) “Batır onun alayını anlamayıp: “Hayır, istemiyorum” diye tekrarlardı.”

Onı tapsak, kakama-da bolcak, size-de bolcak... (117/20) “Onu bulsak babama da yetecek, size de yetecek.”

Munuň agzından çıkyan sesler, hey, oglanıň aytcak sözümi? (117/28) “Bunun ağzından çıkan sözler bir çocuğun söyleyeceği sözler mi?”

Tayharıň üstünde oturan Çerkezi Gullı aga gozgalaň bilen gucakladı. (123/7) “Eşeğin üstünde oturan Çerkez’i Gullı ağa heyecanla kucakladı”

Olumsuz Çekim

“Gelecek zamanın olumsuz çekiminde *däl* “değil” sözcüğü kullanılır” (Yıldırım, 2020:317).

[şahıs zamiri + fiil + –*cak/ -cek* zaman eki + *däl*]

Daglatcak däl! — diyip gıgırdı! (69/30) “Dağlatmayacağım, deyip bağırdı!”

Dugtar aga, yok **etdircek däl!** (80/18) “Doktor ağa yaptırmayacağım.”

Porhan oynatmaga Batır hasap hem däl, oba guramaları hem oňa ıgıtyar **bercek däl.** (82/19) “Şaman oynatmayı Batır savunacak da değildi hem de ona köy düzenleyicileri de itibar edecek değildi.”

Şu gidişde gitse, elbetde, okuva-da **yaracak däl.** (83/2) “Bu şekilde giderse elbette okuması da hiçbir şeye yaramayacak.”

Emma seniñ edeniñi, seniñ başaranıñı şu daglarıñ içinde men başarıp **bilcek däl.** (123/10) “Ama senin yaptığını, senin başarını şu dağların içinde ben başaracak değilim.”

“Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi: [şahıs zamiri + fiil + –cak/ -cek zaman eki + (däl) +soru eki]”

Kim bilyär: içiñ suratını yönekey bir tilsim bilen **alcakmı** ya Dövletmıradıñkı yalı usurgadıp **alcakmı?** (91/23) “Kim bilir, içinin resmini basit bir tılsımla mı alacak, ya da Dövletmırat’ın yaptığı gibi uyuklatacak mı?”

Şol kötelden asıl geçip berin **bolcakmı?** (111/22) “Şu yokuş dağdan gerçekten geçebilecek miydi?”

Hamana arası golaylan hem ekeni, garañkınıñ içinde olarıñ kimdigini tanap berin **bilcekmi?** (111/24) “Diyelim ki yaklaştı, karanlıkta onların kim olduğunu tanıyabilecek mi?”

Emma indi olar ele **düşcekmi-yokmı**, kim bilyär? (129/32) “Ama şimdi onlar yakalanacak mı yakalanmayacak mı kim bilir?”

1.2.8.3. Kip ekleri

Türkmen Türkçesinde kip ekleri *işligiñ zamanı nâbelli forması* olarak adlandırılmaktadır (Borcakov vd., 2000: 279).

“Türkmen Türkçesinde kullanılan tasarlama kipleri şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi olmak üzere dört alt başlıkta değerlendirilir” (Yıldırım, 2020:319).

1.2.8.3.1. Emir Kipi

Emir kipine Türkmen Türkçesinde *işligiň buyruk şekili* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 293)

“Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi emir kipinin çekimi her şahıs için ayrı bir ekle yapılmaktadır. Emir kipi ekleri, şahıslara göre şöyle sınıflandırılabilir” (Beşen Delice, 2020: 169):

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-AyIn	-All:ñ, -All
2. şahıs	-Ø, -gIn /-gUn	-Iñ /-Uñ, -ñ
3. şahıs	-sIn /-sUn	-sInlAr /-sUnlAr

“Bir işin yapılması birine buyrulduğunda emir kipi kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 173)

Olumlu Çekim

[fiil + emir kipi]

Viy, gız, nalaç edeyin! diyip, içini çekdi. (66/22) “Vay kız ne yapayım, deyip içini çekti.”

Isleseň, eneň-ataň bilen men özüm sözleşeyin. (77/34) “İstersen annen ve babanla ben konuşayım.”

Men näme üçin yalan sözläyin? (116/25) “Ben niye yalan söyleyeyim?”

“**Olumsuz Çekim:** [fiil + -ma/ -me olumsuzluk eki + emir eki]”

Diymäyin diysem, seniň okadığıňça, ızgıtsızlığıň artya. (71/2)

“Demeyeyim diyorum, sizin öğretmeniniz böyle mi öğretiyor?”

Men şunu geyip yörmäyin-le, hanım. (106/14) “Ben bunu giymesem, hanım?”

*Şol gıssag arada, ol öz yanından «Yoldaşın eşek **bolmasın!**» diyip hem käyindi. (112/11) “Bu telaş arasında içinden “yoldaşın eşek olmasın” diye de yakındı.”*

Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi: [fiil + (-ma/ -me eki) emir kipi + soru eki]

*Ol Batırın derdini **paylaşsınmı**, Bossanın gövnüden **tursunmı**? (72/6) “O Batır’ın derdini mi paylaşsın, Bossan’ın gönlünü mü alsın?”*

1.2.8.3.2. İstek Kipi

İstek kipine Türkmen Türkçesinde *işligiň arzuw şekili* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 291)

I. Tip İstek Kipi

“Türkmen Türkçesinde teklik birinci şahısta –*AyIn* emir eki kullanılmaktadır. Çokluk birinci şahıs çekimi içinse sadece iki kişiden bahsediliyorsa –*All*, ikiden fazla kişi için –*Allň* eki getirilmektedir. Bir işin ya da oluşun gerçekleşmesine olan güçlü istek bu eklerin başına –*Ay* eki getirilerek yapılmaktadır. Bu durumda birinci şahsın tekliği –*AyAyIn*, çokluğu –*AyAllň* ekleriyle yapılmaktadır. Yine birinci şahıs eklerine –*la* pekiştirme eki getirilerek istek anlamı kuvvetlendirilir” (Beşen, Delice, 2020:153).

“Genel olarak bir işin ya da oluşun gerçekleşmesini isteme bildirir” (Beşen, Delice, 2020:157)

*Men olaryň haýsy biriniň gövnüni **ýykayyn**, gyz! (64/11) “Ben onlardan hangi birinin gönlünü yıkayım, kız.”*

*Men şuny geýip **ýörmäýin**-le, hanyım. (106/10) “Ben bunu giymesem, hanım.”*

II. Tip İstek Kipi

Birinci tip istek ekine Türkmen Türkçesinde *işligiň hyýal şekili* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 311)

“Türkmen Türkçesinde istek kipi anlatımı için bir de *-mAkçI* yapısı bulunmaktadır. Türkmen Türkçesinde bu ekin kullanım alanı oldukça geniştir. İstek bildirme işlevinin yanı sıra gelecek zaman anlatımında, *bol-* fiiliyle birlikte veya üzerine *-dIk* sıfat-fiili getirilerek ‘bir şeye niyetlenmek, niyetinde olmak’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Özellikle de *bol-* yardımcı fiiliyle niyetlenme fiili yapma işlevi çok yaygındır” (Beşen Delice, 2020:158).

“Türkmen Türkçesindeki bu kip, istek, hayal, niyet bildirme işlevinde kullanılır. Bu ekle çekimlenmiş fiiller, Türkiye Türkçesine genel olarak ‘niyetinde olmak’ şeklinde aktarılmaktadır” (Beşen Delice, 2020:159).

-makçy /-mekçi ile

“Olumlu Çekim: [şahıs zamiri+ fiil + *-makçy /-mekçi* kip eki]”

Dursun onu okuvdan alıp galmakçı, öz gözünüň önünde saklamakçı boldı. (88/22) “Dursun onu okuldan almaya, gözünün önünde tutmaya niyetlendi.”

Olumsuz Çekim

“İstek kipinin olumsuz çekiminde *däl* “değil” kelimesi kullanılır.

[şahıs zamiri+ fiil + *-makçy /-mekçi* kip eki + *däl*]

İş ve hareketin yapılmasının planlandığını, gerçekleşmesi niyetinde olunmadığını ifade eder” (Yıldırım, 2020: 323).

“Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi: [şahıs zamiri+ fiil + *-makçy /-mekçi* kip eki + (*däl*) + soru eki]”

-makçy/ -mekçi bol- ile

Yogsamam, Bossan ece, çaganiň kiçi dilini nähili galdıryaniň men senden soramakçı bolup yördüm. (65/7) “. Yok, Bossan ana çocuğun dilinin nasıl iyileştiğini ben sana soracaktım.

Men nebsime hay bermän, öteräk gidüymekçi bolsam, belki, yeňsämden südürlär. (74/20) “Ben nefsim tutamayıp ileri gitmeye kalkarsam belki ensemden tutup sürüklerler.”

Annamıradıñ gözüne Batırın içgoşı dumanlanıp görnende, ol bir hili inñe urlan yalı tisgindi: arkan çekilmekçi boldı. (92/26) “Annamırat’ın gözüne Batır’ın midesi sisle kaplanmış gibi görüldüğünde, o bir çeşit iğne vuruluyormuş gibi irkildi: geriye doğru çekilecek gibi oldu.”

Doktor oña: “Batır, seniñki mama keldi” diyip, oña buşlamakçi boldı. (104/16) “Doktor ona: “Batır senin annen geldi”, diyerek ona müdeledi”

Olar in soñunda köne yoda düşüp ugramakçi bolanlarında, dat eteginde, Çerkeziñ gözi bir yılpılada düşdi. (119/1) “Onlar en sonunda eski patıkaya doğru yola çıkacaklarında dağ eteğinde, Çerkez’in gözü bir parıltıya düştü.”

Çerkez nähili kiçicik hem bolsa, ol öz gürrüñini çın yürekden canıgıp aydyan yalı hem bolsa, mıhman oña inam etmedi, özünü gürrüñe güymemekçi bolyandır diyip düşündi. (127/29) “Çerkez ne kadar küçük de olsa, o kendi söylediklerini gerçekten saf yürekten söylemiş olsa da, misafir ona inanmadı, kendisinin sohbetle oyalanmaması gerektiğini düşündü.”

III. Tip İstek Kipi

“Türkmen Türkçesindeki bu tip istek kipi, *-ayadı /-äyedi* ekiyle yapılmaktadır. -*Ay-A-dI->ayadı* şeklinde bir birleşmeden meydana gelmiş olan bu ek, ilk bakışta sanki bir hikâye birleşik zaman izlenimi verse de incelenen örnekler, geleceğe yönelik bir istek anlamı taşıdığını göstermektedir” (Beşen Delice, 2020:160).

“Türkmen Türkçesinde bu yapıdaki istek kipi, bir işin, oluşun meydana gelmesine olan istek, özlem gibi duyguları anlatmak için kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 162).

İncelenen metinlerde örneğine rastlanmamıştır.

IV. Tip İstek Kipi

Türkmen Türkçesinde *-asy/ -esi gel-* kalıbı istek kipi fonksiyonunu karşılar.

“İsteklenme fiilleri bir eylemin yapılmasına istek duyulduğunu anlatan birleşik fiillerdir. –*AsI* sıfat-fiil ve *gel-* fiilliyle oluşturulmaktadır” (Dinç, 2017: 79)

Olumlu Çekim

[fiil + –asy/ -esi isim-fiil eki + iyelik eki + *gel-* + zaman eki]

*Ol öz yanından garrıda bir yigrenjilik sızdı: onu özüne kolaylatması, ondan has geçarak **durası geldi.*** (65/24) “O içinden yaşlıda bir iğrençlik sezdi; onu kendine yaklaştırmayıp ondan daha uzağa kaçası geldi.”

*Batırı **gucaklası, bağrına basası, yüzünden-gözünden ogçası geldi.*** (71/32) “Batır’ı kucaklayası, bağrına basası, yüzün-gözünü öpesi geldi.”

*Batırın hem tans **övreneşi gelyür ahırı.*** (90/5) “Batır’ın da dans öğrenesi geliyor sonuçta.”

*Şonuñ üçin kakasınıñ barına şeklenmän, öylerine girmäge-de gıssanıp: «Kaka, ha-av!» diyip **gıgırası geldi.*** (124/8) “Bundan dolayı babasının varlığından şüphelenmeden evlerine girmeye acele etti: “Baba hey!” diye bağırısı geldi.”

Olumsuz Çekim

“Olumsuz çekimi çoğunlukla *yok* sözcüğü ile yapılır. Bu kalluanımda da önce fiile –asy/ -esi isim-fiil eki ve onun üzerine iyelik eki getirilir. Sonra da *yok* sözcüğü getirilir. Ancak bazen de olumsuz biçim *gel-* fiili üzerine kipin olumsuz çekimine uygun –ma/ -me veya *däl* sözü eklenerek karşılanır” (Yıldırım, 2020:327).

*Tayhar gözleyän adam bağrı bilen süyşüp **gezesi yok.*** (116/34) “Eşek arayan adamın sürünerek gezmez.”

1.2.8.3.3. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipine Türkmen Türkçesinde *işligiñ hökmanlık şekili* denmektedir. (Borçakov vd., 2000: 306)

“Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi, iki ayrı yapıyla ifade edilmektedir. Birinci tip gereklilik kipi için şahıs çekimi şahıs zamirleriyle yapılan –maII, ikinci tip gereklilik eki için şahıs çekimi şahıs ekleriyle yapılan –maIıdIr eki kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2020:163)

“Türkmen Türkçesinde mutlak gereklilik bildirme işlevinde bu kip kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 168).

I. Tip Gereklilik Kipi

“Bu kip, genel olarak bir iş ya da oluşun yapılmasının gerekli ya da zorunlu olduğunu belirtmek için kullanılır. Şahıs çekimi, bazı istisnai durumlar hariç, şahıs zamiriyle yapılır” (Beşen Delice, 2020:163).

“Yapılması gereken işi, gerçekleşmesi gereken oluşu bildirmek için gereklik kipi kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 165).

“Olumlu Çekim: [şahıs zamiri + fiil + –maly/ -meli kip eki]”

*Sen bolsa onuñ gadırını bilip, hormat **goymalı** halıña, gayta yoknasız sözüñ bilen incıdyañ. (71/1)* “Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun.”

*Hava, ece, maña övredilişi şeyle: aldavçılarıñ gepine gitmān, gayta olarıñ garşısına göreş **etmeli**. (71/24)* “. Evet anne bana böyle öğretiliyor: sahtekarlığın peşine gitmem, aksine onların karşısında mücadele edilmeli.”

*Dursun «elde» diyen sözden elini açıgrak **tutmalı, eçilmeli**, köprük emlemeli diyen manı añladı. (84/23)* “Elde dediğim benim elimdir demek istedim. Ben ele bakan şundan-bundan ekmek yemek için gezen tabiplerden değilim.”

*Çerkez hāzir arkayın **bolmalı** vagt dāldigini unutmadı. (112/30)* “Çerkez şimdi rahat davranma zamanı olmadığını unutmadı.”

*Siz maña rehim **etmeli** halıñıza, gayta meni uryañız. (116/27)* “Siz bana merhamet etmelisiniz, aksine bana vuruyorsunuz.”

Olumsuz Çekim

“Gereklik kipinin olumsuz şekli dāl olumsuzluk anlamı katan sözcükle yapılmaktadır” (Beşen Delice, 2020:164)

[şahıs zamiri + fiil + –maly/ -meli kip eki + dāl]

Batır nāme üçin öz hünärini, özünde bar sungatını barlap görmeli dāl? (89/24) “Batır neden yeteneğini, kendisinde var olan sanatı kontrol edip, görmemeli?”

Mümkinlik bar vagtında sazı näme üçin övrenmeli däl? (89/30) “İmkân varken zamanında sazı niye öğrenmemeli ki?”

“**Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi:** [şahıs zamiri + *-maly/ -meli* kip eki + (*däl*) + soru eki]”

“Soru şekli, soru eki *-mI* olumlu yapılarda kip ekinden sonra getirilerek, olumsuz yapılarda *däl* sözcüğünden sonra getirilerek yapılır” (Beşen Delice, 2020: 164).

Aklı gelip-gitmelimikä? (102/10) “Aklı bir gelip gitmeli mi acaba?”

II. Tip Gereklilik Eki

“Türkmen Türkçesinde *-mAlI* eki ile *-dIr* bildirme ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş *-mAlIdIr* eki, anlamı daha da kuvvetlendirilmiş gereklilik kipi yapan bir ektir. Bu yapıyı birinci tipteki gereklilik ekinden farklı kılan özellik, şahıs çekiminin şahıs ekleriyle yapılıyor olmasıdır. Zaten gereklilik kipi eki *-mAlI*’nin ardından birleşik çekim unsuru getirildiğinde şahıs çekimi eklerle yapılabilmektedir” (Beşen Delice, 2020:167/168).

[fiil + *-malydyr/ -melidir* kip eki + zamir kökenli zamir eki]

«*Onuñ edeni em bolmalıdır*» diyyän sözlerine-de bir az imrindi. (65/35)

“Onun yapacağı ilaç olmalı.” şeklindeki sözlerinden de biraz etkilenmişti.”

Tutgaylı ötläni öteräk tutmalıdır diyip, Batırñ üstüne aytlayın mündi.

(85/35) “‘Sara hastalığı acıtarak tutulur’ deyip üstüne söylenere indi.”

Olumsuz Çekim

“Bu tip gereklilik kipinin olumsuz şekli birinci tipteki gibi *däl* sözcüğüyle yapılmaktadır. Ayrıca *-mAlIdIr* ekinin *-dIr* kısmı *däl* sözcüğüne eklenmektedir. Şahıs ekleri de *däl* sözcüğüne *-dIr* ekinin üzerine eklenmektedir.” (Beşen Delice, 2020: 167).

[fiil + *-maly/ -meli* kip eki + *däl* + *-dir* + zamir kökenli şahıs eki]

Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi

“Soru şekli olumlu yapılarda *-mAlI* ekiyle *-dIr* ekinin arasına *-mI* soru eki getirilerek yapılır. Olumsuz yapılardaki soru şekli ise soru ekinin *däl* sözcüğü üzerine bildirme ve şahıs ekinden önce getirilmesiyle yapılır” (Beşen Delice, 2020: 167).

“[fiil + –maly/ -meli kip eki + (däl) + -my/ -mi soru eki + -dyr/ -dir + zamir kökenli şahıs eki]”

III. Tip Gereklilik Kipi

“Gereklilik kipi “*gerek*” bazen de “*lazym, vacyp, zerur*” kelimeleri kullanılarak da kurulur. Kipin bu şeklinde fiile –mak/-mek isim-fiil eki ve isim-fiil ekinden sonra da iyelik ekleri getirilir. Çekimin olumlu şekli mevcuttur” (Yıldırım, 2020:332).

“**Olumlu Çekim:** [fiil + –mak/-mek isim-fiil eki + iyelik eki + *gerek/ lazym/ vacyp*]”

Her halda, meniň aňlaşýma görä, seniň keseliňe tizräk çäre görmek zerur. (77/35) “Herhalde benim anladığıma göre senin hastalığına çabucak çare bulmak lazım.

Biri «Öyledir, ol tutan vagty onuň çep çignini mäkäm saratmak gerek» diyse, ikinci biri «Dalakdır, tutan vagty mazalica ovkalatmak, tapan-tupanıň üstüne üyşürüp, kemsiz derletmek gerek» diyyär, üçünci biri bolsa «Ol hökman kakın-silkindir, tutan vagty ya-ha porhan oynatmak, ya-da Garahocama ýkmak gerek» diyyär. (82/7) Biri “safradır, o tuttuğu zaman onun sol omzunu sağlam sarmak lazım” derken başka birisi “dalaktır, iyi ovalamak, bulduğunu üstüne örtüp terletmek lazım” der başka birisi de, “o mutlaka nöbet silkelemesidir, tuttuğu zaman ya şaman oynatmak ya da Garahocama’ya itmek lazım” derdi.”

Her zat hem bolsa, onu bilmek gerekdi. (114/11) “Her ne olursa olsun onu bilmek gerekirdi.”

1.2.8.3.4. Şart Kipi

Şart kipine Türkmen Türkçesinde *işligiň şert şekili* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 279)

“Türkmen Türkçesinde –sA ekiyle yapılan ve bir işin ya da oluşun gerçekleşmesi için başka bir iş ya da oluşun şart olduğu durumları bildirmek için kullanılan tasarlama kipidir” (Beşen Delice, 2020: 147).

“Bir işin, oluşun gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu durumlarda şart kipi kullanılır” (Beşen Delice, 2020: 149).

“**Olumlu Çekim:** [fiil + -sa/ -se zaman eki + iyelik kökenli şahıs eki]”

*Meniň yüregime düven niyetimi yüz yerde bozýarlar:nirä **barsam**, nireden geçsem, dumly-duşumdan gadırdan yalı yapışýarlar.* (64/25) “Benim niyetlendiğim şeyi yüz yerde bozuyorlar: nereye varsam, nereden geçsem dört bir yanımdan kıymetli gibi yapışırlar.”

*Sen aklıña aýlanarça bolupsıň, oňlurak **bolaysaň** bolmajamı?* (71/5) “Sen aklın yetecek seviyeye geldin, öyle olsan olmuyor mu?”

*Yöne veli, sesini **çıkaraýsa**, gorpa ykılایacak yalı sızıp; ümüş mal yalı dımıp oturan Annamırada meniň pisindim oturanok.* (74/13) “Ama sesini çıkarırsa çukura düşecekmiş gibi hissedip; yavrusu ölmüş hayvan gibi sessiz oturan Annamırat benim hoşuma gitmiyor.”

*Özi bilen deň-duş oğlanlar onuň keselinden habardar **bolsalar-da**,mugallım onuň şeýle ağır yagdayını birinci gezek görýärdi.* (77/ 12) “Kendisiyle yaşıt olan oğlanlar onun hastalığından haberdar olsalar da öğretmen onun böyle ağır durumunu ilk kez görüyordu.”

Aytsaňız-laň! Batır can nirede? (102/15) “Söylesenize. Batır can nerede?”

*Agalar, maňa kömek **etseňiz-le!*** (117/12) “Ağalar bana yardım etsenize!”

*Ol Çerkezden her bir zat oslanı, ondan ayратın heder edeni üçin, onuň çigninden yapışagadan, egnime atıp **galıbersem** diyip hem oylandı.* (125/29) “O Çerkez’den her şey bekledi, ondan özellikle çekindiği için, onun omzuna yapışır yapışmaz, sırtıma atıp kalksam diye düşündü.”

*Olar giň meydana girip **gitseler**, daň atyança ovarradan çıkarlar.* (120/2) “. Onlar geniş meydana girip gitsinler, tan ağarınca uzaklaşırlar.”

“**Olumsuz Çekim**

“Şart kipinin olumsuzlu olumsuzluk eki –mA, kip ekinden önce getirilerek yapılır” (Beşen Delice, 2020: 148).

[fiil + -ma/ -me olumsuzluk eki + -sa/ -se zaman eki + iyelik kökenli şahıs eki]”

Men özüm ecap etmesem, ol maña çuvaldaki gallanñ ikisini hem hödürläversin... (74/12) “Ben utanmasam, o bana iki çuvalı da ikram ediversin.”

Annamırat öz yanından: «Oglanı gapırcak gısan yalı gısmasalar, onuñ garnını yarıp bir zat almasalar, onuñ ömründe görmedigini görkezmeseler hem yağşıdır» diyip oylandı. (92/4) “Annamırat kendi kendine “oğlanın ezilmiş kutu gibi sıkmasalar, onun karnını yarıp bir şey almasalar, onun ömründe hiç görmediklerini göstermeseler iyidir” diye düşündü.”

Yapırılmasañ, Onsoñam, meniñ gözüm gicesine govı göreñok ahırı! (117/1) “Eğilmesem, benim gözüm geceleri iyi görmüyor nihayetinde!”

Hava, agam, sen aytsañ-aytmasañ, men-ä sizi örän döwletli adamlarmıkañız öydyän. (127/8) “Evet, ağam sen söylesen de söylemesen de ben sizin çok devletli adamlar olduğunuzu düşünüyorum.”

Bir yerden azık tapmasalar, olarıñ indi artıkmaç yöremäge, hiç yere gitmäge-de mecalları galmandı. (132/15) “Bir yerden yiyecek bulamazlarsa onların şimdi daha fazla yürümeye, hiçbir yere gitmeye de mecalleri kalmayacak.”

“Olumlu/ Olumsuz Soru Çekimi

Soru şekli de soru eki, şahıs ekinden sonra getirilerek yapılır” (Beşen Delice, 2020: 148).

[fiil + (-ma/ -me) olumsuzluk eki + -sa/ -se zaman eki + iyelik kökenli şahıs eki + soru eki]”

1.2.8.4. Fiilimsi Ekleri

“Fiil kök ve gövdelerinden belli bazı eklerle türetilen, yalnız şahıs çekimine girmedikleri için yargı bildirmeyen fiillerdir” (Beşen Delice, 2020: 254):

1.2.8.4.1. İsim-fiil ekleri

İsim-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde *Iş atlary* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 336)

“Türkmen Türkçesi gramerlerinde isim-fiil ekleri olarak *-mAk*, *-mA*, *-Iş/ -Uş* ve Türkiye Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak ele alınan *-AsI* ekleri incelenmektedir” (Beşen Delice, 2020: 254).

1.2.8.4. 1.1 –mAk Eki

“Türkmen Türkçesinde *-mAk* eki, Türkiye Türkçesine kıyasla daha işlek kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde yerini daha ziyade *-mA* isim-fiil ekine bırakan bu ek, Türkmen Türkçesinde iyelik, hâl, çokluk ve bazı yapım eklerini alabilmektedir. Türkmen Türkçesinde *-mAk* eki *-Iık* ve *-çI* yapım eklerini almaktadır. *-Iık* ekini alarak ortaya çıkan *-mAklık* eki, *-mAk* ekiyle eşdeğerdir” (Beşen Delice, 2020: 254).

Dursun dudaklarında yasama yulgırmak emele getirip, Bossana yüzlendi. (68/18) “Dursun’un dudaklarında sahte bir gülümseme oluşturup Bossan’a yöneldi.”

Batır köynegini aşak goyberip, dikelip oturdu-da, derdiniň dermanını tebipden soramak küyüne düşdi. (68/27) “. Batır gömleğini aşağıya doğru indirip, oturdu ve derdinin dermanını tabipten sormak derdine düştü.”

Onuň birden-bir emi... daglamakdır. (69/16) “Onun bire bir ilacı dağlamaktır.”

Annamırat bilen Dursun yeneki yıllarda-da az-azdan artdırıp, öylerini hem onuň içiniň goşlarını tüzelemek küyüne düşyördiler. (74/29) “Anammırat ile Dursun önümüzdeki yıllarda da azdan az artırıp, evlerini de onun içerisindeki eşyaları tazelemenin derdine düşmüşlerdi.”

«*Goy, näme bolsa, şol bolsun*» diyip, *tayhariň gerşine basmaga, oba bakan haydamaga onuň yüregi etmedi.* (111/6) ““Bırak ne olursa olsun” deyip eşeğin sırtına binmeye, köye doğru hızlanmaya onun gönlü el vermedi.”

Onuň yitice gözleri her bir çugmak çöpe, her bir ulurak daşa çenli saygarmaga çalışyardı. (113/34) “Onun keskin gözleri her bir tutam ota, her bir büyük taşı seçmeye çalıştı.”

1.2.8.4.2. –mA Eki

“Bu ek de -mA ekiyle aynı özelliklere sahiptir” (Beşen Delice, 2020: 257).

Dursun, seniň ogluň içinde gezme yel yok... (67/35) “Dursun senin oğlunun içinde gezen yel yok.”

Batırıň keşbine gözi düşende, hatda Annamıradıň hem dodaklarında yulgurma emele geldi. (108/22) “Batır’ın yüzüne bakanın, hatta Annamırat’ın bile dudaklarında gülümseme oluşurdu.”

1.2.8.4.3. –Iş/ -Uş –ş Eki

“Türkmen Türkçesinde bu isim-fiil şeklini yapan ekler -Iş/ -Uş ve -ş’dir. Bu isim-fiil eki, Türkmen Türkçesinde kendinden önce koruyucu ses olan y’nin kullanıldığı görülür. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak -ş ekinin de isim-fiil eki olarak kullanıldığı görülmektedir” (Beşen Delice, 2020:258).

Bossanıň öz öýüne gelen yalı gapbövre geçip, eyemsiräp oturişını, hırıdar gözleriniň üytgeşik bir zat agtaryan yalı alakcayşını Batır geňirgedi. (65/27) “Bossan kendi evine gelmiş gibi köşeye geçip ev sahibi gibi oturushuna, eyem siyerek meraklı gözlerle farklı bir şey arıyormuş gibi acelesine Batır şaşırdı.”

Ol, duzakdan sıpmak isleyän tovsanıň urnuşı yalı, özüni gayrarak siltedi-de, Bossana yigrenci göz bilen garap: “Daglatcak däl!” diyip gıgırdı. (69/28) “O, tuzaktan kurtulan çalışan tavşanın çırpınışı gibi kendini geriye attı ve Bossan’a nefret dolu gözlerle bakıp: “Dağlatmayacağım,” deyip bağırdı!

Şol görnüş Dursuna teselli berdi. (104/24) “Bu görünüş Dursun’a teselli verdi.”

Açmaňız çörek talap edişleri hem olarıň ya azaşandıklarını, ya-da bir yandan gondalav yetip, dag içinde bir näçe gün aylanmalarını aňladyardı.

(118/30) “Açlıktan ekmek isteyişlerini ve onların ya yolunu kaybettiklerini ya da bir yandan endişe edip, birkaç gün dolaştıklarını anlıyordu.”

Bilmedim, muña mekdepde övredilişi şeylemi ya asıl munuñ özi şeyle kesirmi? (66/17) “Bilmiyorum, bu okulda mı öğretildi yoksa bunun kendisi mi inatçı?”

Seçekleri gırlıp, yüzlerini gurum basan çemçe torbalar göz-gülban asılışıp durdı. (73/3) “Saçakları kırılıp, üzerleri kurum tutan kaşık torbaları gözünün önünde asılıp duruyorlardı.”

1.2.8.4.4. Sıfat-Fiil ekleri

Sıfat-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde *ortak işlikler* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 383)

“Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, temsil ettikleri sığata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak nitelerler. Sıfat-fiilleri isim-fiillerden ayıran en önemli özellik zaman ifadesi bulunmasıdır” (Beşen Delice, 2020: 260).

Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili olmak üzere üç grupta incelenmektedir:

1.2.8.4.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiiller

Geçmiş zaman sıfat-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde *ortak işligiñ öten zaman şekilleri* denmektedir. (Borcakov vd., 2000: 384)

“Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiili yapan ekler, *-An*, *-dIk/ -dUk* ve *-mİş/ -mUş* ekleridir” (Beşen Delice, 2020: 260)

1.2.8.4.2.1.1. –An Ekli Sıfat-Fiiller

“Türkiye Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiili olarak ele alınan *-An* eki, Türkmen Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkar. Çünkü bu lehçede geniş zaman Türkmen gramerlerinde şimdiki zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan ayrıca bir *yan/ -yän* eki bulunmaktadır” (Beşen Delice, 2020: 260).

*Sag eli bilen garnını sıpal **oturan** Batır, agzını burnunu tovlap, gürrüñini uzadyan garrınıñ gelşiksiz, elhenç yüzünden gözüni ayırman seredyardı.* (65/23) “Sağ eliyle karnını okşayıp oturan Batır, ağzını burnunu kıvrarak konuşmasını uzatan yaşlının çirkin, korkunç yüzüne gözlerini ayırmadan bakıyordu.”

*Ece, sen geleni geçirmişiñ yalı, maña hiç içirmän **galdıran** zadıñ boldumı?* (71/22) “Anne sen önüne gelen şeyi bana içirmediğin oldu mu?”

*Häzirki Batırıñ yanına **gelen** mugallım könedən çala sovathı-bolup, diñe gısqa vagtlı mugallımlar kursunu gutaran sakgallı-murtlı dayav bir adamdı.* (77/18) “. Şu anda Batır’ın yanına gelen öğretmen yaşlı, yavaş hareket eden soğuk biri olup sadece yarı zamanlı öğretmenlik kursunu bitiren sakallı-bıyıklı iri yarı bir adamdı.”

*Öz aydan cogabına **utanan** Dursun eñegine **düşen** yaşmagını yokarrak galdırdı.* (84/33) “Cevabından utanan Dursun çenesine düşen yaşmağını yukarı kaldırdı.”

*Çerkez bir gün kakasınıñ ızından baranda, onuñ bilen bile ikinci bir bayırda **ekilen** bugdaylara aylanmaga gidip, şol yerde günü gicikdiripdi.* (109/20) “Çerkez bir gün babasının peşinden gittiğinde onunla birlikte ikinci bir bayırda ekilen buğdayları gezmeye gidip, orada gününü geçirdi.”

*Onuñ şol inçemik çaga sesi bilen **övreñişen** guş-gumrular, möcek, şagallar hem ondan onçaklı heder etmeyärdiler.* (110/14) “Onun bu incecik çocuk sesine alışan kuşlar kumrular, böcekler, çakallar da o kadar korkmuyorlardı.”

*Çerkez oları hayvandır hasap edeyin diyse, bu derelerde bu günler öz peyvagtına gezip **yören** sığırlarıñ, kakabaş yabılarıñ barını-da aklına getirip bilmedi.* (110/32) “Çerkez onlar hayvan sayayım dese de, bu derelerde bu günlerde kendi başına gezen sığırların, bakımsız atların varlığının tamamını da aklına getiremezdi.”

*Ep-esli vagt yeke galıp, möcekden hovatır etmek bilen gulaklarını üşerdip **duran** tayharıñ yiti gözleri uzakdan bir zat saygardı.* (119/16) “Uzun süre

tek kalıp, kurt endişesiyle kulaklarını dikip duran eşeğin keskin gözleri uzakta bir şey fark etti.”

-An sıfat-fiil eki kendinden sonra yapım ekleri de alabilmektedir. Özellikle -*Ilk* yapım eki sıfat-fiilin hem olumlu hem de olumsuz şeklinin üzerine diğer eklerden ziyade arasına herhangi başka bir ek almaksızın iyelik ekli yapılar da üzerine getirilmektedir. (Beşen Delice, 2020: 264)

Bossan eje, alladan ýaşyrmadygymy senden ýaşyryp näme edeýin: dogatumar haýyr etse ederdi weli, bu oglanyň özi bir hili ýoknasyz, kes-kelläm oňa razy bolanok. (66/12) “Bossan ana Allah’tan saklamadığımı senden saklayıp ne yapayım: muska-dua fayda etse ederdi, bu oğlanın özelliği inatçı olması, bir şeye razı olmuyor.”

“Türkmen Türkçesinde -an/ -en sıfat-fiil eki -ma/ -me olumsuzluk ekinden sonra kullanılmaz. Bunun yerine -ma/ -me olumsuzluk ekinden sonra -dyk/ -dik sıfat-fiil eki kullanılır” (Yıldırım, 2020:434).

Ol: «Idelen yerde irinme, gadriň bilinmedik yerde görünme» diylendir, diyip, atalar sözüni öz peydasyňa gışardyp aytdı. (72/1) ““İstendiğin yere erinme(üşenme), kadirinin bilinmediği yere görünme” derler, deyip atasözünü kendi faydasına kullanıp söyledi.”

Teniniň avusyna çıdamadık Batır öyüň içinde tovsakladı. (76/27) “Teninin acısına dayanamayan Batır evin içinde sıçradı.”

Batırıň gulaklary saziň ritmesini bir az sızsa-da, adatlanmadık ayaklary ilki bada oňly hereket edip bilmedi. (90/7) “Batır’ın kulakları sazın ritmini bir az hissetse de alışkın olmayan ayakları ilk başta doğru düzgün hareket edemedi.”

Çerkeziň gövne bolmasa, olarıň şol bolşy, bir näçe günden bäre çörek garasını görmedik adamlarıň sıpatındadı. (115/28) “Çerkez yanılmıyorsa, onların bu halini, birkaç günden beri ekmek yüzü görmemiş insanların yüzüydü.

1.2.8.4.2.1.2. -dIk/ -dUk Ekli Sıfat-Filler

“Türkmen Türkçesinin geçmiş zaman sıfat-fiil eklerinden biri de *-dIk/ -dUk* ekidir” (Beşen Delice, 2020: 266).

Garaz nätcek, oglana etmedik emim galmadı. (66/35) “Kısacası oğlana yapmadığım ilaç kalmadı.”

Ol özünde henize çenli görölmedik üytgeşik bir hereketdi. (87/1) “O kendisinde şimdiye kadar görülmemiş garip bir hareketti.”

Onuň päki azarı degmedik selçeň tüýleriniň çıkanı-çıkan yerinde yayraşıp yatır. (93/) “Onun ustura değmemiş seyrek tüylerinin çıktıkları gibi oldukları yerde yatıyordu.”

Çerkeziň ünsüni, pikirini, onuň oslamadık bir zadı bozdı, şol oslagsız yagday onuň bütün sırnı paş ederli, onı hovp astında galdırarlı boldı: onuň tayharı gulaklarını üşerdip, birdenkä hınçgırmaga durdı. (112/ 7) “Çerkez’in dikkatini, fikrini, onun beklemediği bir şey bozdu, bu beklenmedik durum onun bütün gizemini sonuçlandırdı, onu korkutarak titretti, onun eşeğinin kulakları dikelip, birdenbire anıracakmış gibi ses çıkardı.”

1.2.8.4.2.1.3. –mİş/ -mUş Ekli Sıfat-Fiiller

Oğuz grubu lehçelerinde geniş kullanım alanı olan *-mİş/ -mUş* ekli sıfat-fiillerin günümüz Türkmen Türkçesi edebî dilinde oldukça az kullanıldığı söylenebilir. (Beşen Delice, 2020: 271).

Ece, sen geleni geçirmişiň yalı, maňa hiç içirmän galdıran zadıň boldumı? (71/22) “Anne sen önüne gelen şeyi bana içirmediğin oldu mu?”

Batır öz mugallımı baradaki «miş-mışlarıň» barınıň yerliksizdigini aňladı, şeyle mişmiş habarları yayradyan adamlara öz yanından yigrenç duydu. (78/4) “Batır öğretmeni hakkındaki “dedikoduların” hepsinin yersiz olduğunu anladı, böyle dedikodulu haberleri yayan insanlara nefret duydu.

1.2.8.4.2.2. Geniş Zaman Bildiren Sıfat-Filler,

Geniş zaman sıfat-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde “*Ortak işligiň häzirki zaman şekili*” denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 406)

Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller *-yan/ -yän*, *-Ar* ve *-mAz* ekli sıfat fiiller Türkmen Türkçesi gramerlerinde incelenişi Türkiye Türkçesi gramerlerinden farklıdır. (Beşen Delice, 2020: 273)

1.2.8.4.2.2.1. *-yan/ -yän*

“Türkmen Türkçesinde bu sıfat-fiili yapan *-yan/ -yän* eki, herhangi bir sözcükle birleşme olmaksızın yapısında dolaylı uzun ünlü bulunduran eklerdendir. Bu eke, diğer Türk lehçelerinde de rastlanmamaktadır” (Beşen Delice, 2020: 273).

A gız, Dursun, meniň yagdayımı özüň bilyän ahırı: öz öyümde tegelek gün arkayın oturyan vagtım barmı näme! (64/11) “A kız Dursun benim durumumu biliyorsun ama kendi evimde bütün gün rahatça oturacak vaktim var mı?”

Garrınıň yüzünde çilşırımly çizilyan sırlı hatlardan Batırın manı aňlap bilmedikleriniň biri-de şoldı. (67/7) “Yaşlı kadının yüzünde karmaşık çizilen gizemli hatlardan Batır’ın anlamını anlamamasının biri de buydu.”

Ol, duzakdan sıpmak isleyän tovsanını urnuşı yalı, özüni gayrarak siltedi-de, Bossana yigrenci göz bilen garap: “Daglatcak däl!” diyip gıgırdı. (69/28) “O, tuzaktan kurtulmaya çalışan tavşanın çırpınışı gibi kendini geriye attı ve Bossan’a nefret dolu gözlerle bakıp: “Dağlatmayacağım,” deyip bağırdı!”

Annamıradıň ata-enesinden, belki, babasından miras galan zürrücek garaca öyüň gurumlan ukları gışarışyp yatırdı, tärimleriniň kökleri gırlanı üçin, käbir yerinden arkayın sümäymelidi, durluklarına näçe yamag basılan bolsa-da, deşiklerinden görünyän ısların sanı yokdı. (72/30) “Annammırat’ anne babasından belki dedesinden miras kalan küçük siyah evin kurumlanan ukları eğilmiş duruyorlardı, terimlerin kökleri kırıldığı için bazı yerlerinde o kadar gevşek duruyordu ki ne kadar yama yapılırsa yapılsın görünen deliklerinin sayısı yoktu.”

Ol öz aytmak isleyän zadını aydıp bilmeyşi yalı, etmek isleyän zadını hem çendan vagtı bilen yerine yetirip bilmeyärdi. (75/) “O söylemek istediği

şeyi söyleyemediği gibi yapmak istediği şeyi de bazen yerine getiremiyordu.”

*Ol şol cülğeleriň, şol dag-daşlaryň özi bilen däl, onuň içinde **yaşayan** mör-möcekler bilen hem övrenişipdi.* (110/1) “O bu vadilerin bu dağ-taşların kendisiyle değildi, onun içinde yaşayan böcekleri de öğrenmişti.”

*Aradan bir az salım geçensoň, Çerkez önde adam barını saygaran, olaryň ısını alan, şolara bakan **dızayan** tayharyň boynuna tayagy bilen kakdı-da sakladı.* (112/23) “Aradan biraz zamana geçtikten sonra önünde adam olduğunu fark etti, onların kokusunu alan, onlara doğru ilerleyen eşeğinin boynuna değnekle vurdu ve durdurdu.”

*Tayhar **gözleyün** adam bagry bilen süýşüp gezesi yok.* (116/34) “Eşek arayan adamın sürünerek gezmez.”

*Emma Çerkez şolaryň **gürleyün** diline-de kem-käs düşünyärdi.* (118/15) “Ama Çerkez onların dilini de biraz anlıyordu.”

1.2.8.4.2.2.2. –Ar Ekli Sıfat-Filler

Türkmen Türkçesinde -Ar ekli sıfat-fiillerin kullanım alanı oldukça dardır. Türkmençe gramerlerde bu sıfat-fiiller, gelecek zaman anlatan sıfat-fiillerden biri olan belirsiz gelecek zaman sıfat-fiili olarak incelenmektedir. -Ar ekli sıfat-fiillerin Türkiye Türkçesine aktarımının -AcAk ekli sıfat-fiillerle yapılabildiği görülmektedir. Beşen Delice, 2020: 276)

*Onu çepine yatırp, onuň aşagından göterip **durar** yalı zat goydular-da, bilini bir az yokarı galdırdılar.* (98/18) “Onu soluna yatırp, onun aşağı kısmını kaldırıp tutan bir şey koydular ve belini biraz yukarı kaldırdılar.”

*Batırın gövniüni **göterer** yalı ya-da müynürgeder ýalı bir söz aytmaga tayınladı.* (66/18) “Batır’ın gönlünü alacak veya onu mahcup edecek bir söz söylemeye hazırlandı.”

*Ol şol keşbi bilen Batırın gövniüni göterer yalı ya-da **müynürgeder** yalı bir söz aytmaga tayınladı.* (66/27) “O bu görünüşüyle Batır’ın gönlünü alacak veya mahcup edecek bir söz söylemeye hazırlandı.”

Melhem eder yalı görnüp duran başam yok diyip, ikinci barmagını yumdı. (68/25) “İlaç yapılacak bir yarası da yok deyip ikinci parmağını yumdu.”

Çopan-çolukdır diyeyin diyse, ol yerde goyun sürüsü gezer yalı yayla-da yokdı. (111/2) “Çoban-çoban yalağı dese orada koyun sürüsünün gezebileceği gibi yayla da yoktu.”

1.2.8.4.2.2.3. –mAz Ekli Sıfat-Filler

“-Ar ekli sıfat-fiillerin olumsuz şekli olan bu sıfat-fiil, olumsuzuna kıyasla daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Türkmen Türkçesinde belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil olarak incelenen -mAz ekli sıfat-fiiller, hem geniş zaman hem de gelecek zaman anlamı taşımaktadır” (Beşen Delice, 2020: 111).

Annamırat onuñ bir gısumını Bossanıñ dolmaz holtumuna dıkandan, aç guşlara sepenini yüz esse ey görýäninden onuñ habarı yokdı. (74/27) “Annammırat onun bir bölümünü Bossan’ın dolmayan holtumuna koymaktansa, aç kuşlara serpmeyi yüz kat daha iyi gördüğünden haberi yoktu.”

Ol ilki bada oña näçe garşılık görkezse-de, ayrılmaz içagırı hem ecesi Dursunuñ üznüksiz zarı öz gövresini Bossanıñ erkine bermäge mecbur etdi. (75/26) O ilk başta ne kadar karşı çıkmaya çalışsa da ayrılmaz karın ağrısı da annesi Dursun’un sürekli yakınması vücudunu Bossan’ın iradesine bırakmaya mecbur etti.”

Onuñ aşakı gabaklarında, tumşuklarında gahardandığı, şatlıkdandığı sızılmaz bir zat emele geldi. (86/35) “Onun alt göz kapaklarında öfkelenildiğinde, neşelendiğinde hissedilmeyen bir şey oluşuyordu.”

Ol edil yolbarsıñ ava agız urşy yalı, Döwletmıradıñ iki çigninden mäkäm yapışgıp, göz ilmez çaltlık bilen onu yokarı galdırdı, dikeltdi. (87/12) “O aynı kaplanın av için ağzıyla savaşması gibi, Döwletmırat’ın omzuna hızlıca yapıştı, o hızla onu yukarı kaldırdı, doğrulttu.”

Dırnaklı pencäniñ tutan yeri bolsa çıdalmaz bir derecede avadı. (116/8) “Tırnaklı pençenin tuttuğu yer dayanılmaz bir derecede acıdı.”

“Türkmen Türkçesinde -mAz ekli sıfat-fiiller, -lIk yapım eklerini alabilmekte ve bu ekle kullanıldığında Türkiye Türkçesine aktarımı -mAk’li isim-fiillerin olumsuz şekliyle yapılabilir” (Beşen Delice, 2020: 279)

Han ogul, sen indi aklına aylanarça bolupsıñ, düşünmezlik etme. (70/8)

“Han oğul, sen şimdi aklın yetecek seviyeye geldin, anlayışsızlık yapma.”

Birdenkä bolsa, häzirki tayınlanyan yigrenci zadı hem öz oglunıñ azabını görmezlik niyeti bilen, «görmez arkası güyçli» nakılına görä, yerinden galdı-da, iki elini arkasında tutup, çıkıp gitdi. (75/16) “Aniden, şimdi hazırlanan iğrenç şeyi de öz oğlunun acısını görmezden gelmek niyetiyle “görünmeyen kişinin arkası güçlüdür” atasözüne göre yerinden kalktı ve iki elini arkadan bağlayıp çıkıp gitti.”

Kim onı üsgermezlik etse, öküner. (77/30) “Kim onu dikkate almazsa pişman olur.”

Çerkeze öz niyetlerini aňlatmazlık için, olar köplenç başga bir dilde gepleşyärdiler. (118/14) “Çerkez’e niyetlerini belli etmemek için, onlar çoğunlukla başka bir dilde konuşuyorlardı.”

Çerkez ecesini gorkuzmazlık hem şol direnip duran adamınıñ gövniüne başga zat getirmezlik için, şol ilki agşamkı aydan cogabını gaytalamagı makul bildi. (124/32) “Çerkez annesini korkutmamak ve duvara dayanıp duran adamın da gönlüne başka şeyler getirmemek için önceki akşam ki söyleyeceği cevabını tekrarlamayı uygun bulmadı.”

Şeyle-de bolsa, ony gözden salmazlık, ony öñe goybermezlik için, naçalnik soldatlardan birine buyruk berdi. (132/1) “Öyle de olsa, onu gözden kaçırmamak, onu ön tarafa koymamak için, başkan askerlerden birine emretti.”

1.2.8.4.2.2.4. –IcI/ -UcI Ekli Sıfat-Filler

“-IcI/ -UcI ekli sıfat-fiiller, oldukça az kullanılmaktadır. Getirildiği fiile bir işi alışkanlık hâlinde yapma veya yapan niteliği yükleyen sıfat-fiiller türetir” (Beşen Delice, 2020: 281).

Şol ot Batırın gözüne hakikatdan-da yandırıcı yalı, köydürici köz yalı bolup görünyärdi. (75/19) “Bu ateş Batır’ın gözünde gerçekten yanıyor gibi, yandırıcı köz gibi göründü.”

1.2.8.4.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiil ekleri

Gelecek zaman sıfat-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde “*Ortak işligiň nämälim gelcek zaman şekili*” denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 415)

“Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller olarak -cAk ekinin yanı sıra -Ar ve -mAz ekleri de incelenmektedir. Gelecek zamanı belirli ve belirsiz gelecek zaman olarak iki kısımda ele alan gramerlerde -cAk eki, belirli gelecek zaman, -Ar ve -mAz ekleri de belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil yapan ekler olarak değerlendirilmektedir” (Beşen Delice, 2020: 282).

1.2.8.4.2.3.1. -cak/ -cek

-cAk ekli sıfat-fiiller, gelecek zamanda gerçekleşmesi düşünülen hareketi belirten geçici sıfat işleviyle sıfat tamlamasının tamlayanı görevinde gelir.

Viy, gız, ol, hey, akıla gelcek zatmı! (65/22) “Vay kız o hiç akla gelecek şey mi?”

Batır oňa garşılık görkezcek yalı etse-de, dürli ündevler täsirindenmi ya öz endamında ot bolup oynacak orağı görmek islemändigindenmi, haysından hem bolsa, öz yüzüniň örtüğini arkan serpmedi. (75/22) “Batır ona direnecek gibi olduysa da, çeşitli akıl verenlerin etkisinden mi ya da kendi vücudunda ateş olup oynayacak orağı görmek istemediğinden mi hangi sebepten olursa olsun, yüzündeki örtüğü açmadı.”

Olar avçılar diyeyin diyse, ol dere avuň bolmacak yeri, ava gezilcek yeri dälidi. (111/2) “Onlar avcıdır diye dese, o derede av olacak yer, av için gezilecek yer değildir.”

Munuň agzından çıkýan sesler, hey, oglanıň aytcak sözümi? (117/28) “? Bunun ağzından çıkan sözler bir çocuğun söyleyeceği sözler mi?”

Häzir nirä barcakları, nirede düşekleri, Çerkezi çörek üçin ibercekleri- ibermecekleri hakkında-da agızları alardı. (118/35) “Şimdi nereye

gideceklerini, nereye inceklerini Çerkez'i ekmek için gönderip-göndermeyecekleri hakkında fikir ayrılığına düştüler.”

1.2.8.4.2.3.2. –AsI Ekli Sıfat-Fiiller

“Geçici sıfat göreviyle sıfat tamlaması kurarlar” (Beşen Delice, 2020: 286).

*Batırı **gucaklası**, bagrına **basası**, yüzünden-gözünden **ogşası geldi**. (71/32)*

“: Batır’ı kucaklayası, bagrına basası, yüzün-gözünü öpesi geldi.”

*Batırın hem tans **övreneşi** gelyär ahırı. (90/5)* “Batır’ın da dans öğrenesi geliyor sonuçta.”

*Şonuň üçin kakasınıň barına şeklenmän, öylerine girmäge-de gıssanıp: «Kaka, ha-av!» diyip **gıgırası** geldi. (124/8)* “Bundan dolayı babasının varlığından şüphelenmeden evlerine girmeye acele etti: “Baba hey!” diye bağırısı geldi.”

*Tayhar gözleyän adam bagrı bilen süýşüp **gezesi** yok. (116/34)* “Eşek arayan adamın sürünerek gezmez.”

1.2.8.4.2.3. 3. –maz/ -mez

“Ek, gelecek zaman ifade eden –ar/er sıfat-fiil ekinin olumsuz şeklidir. Türkmen yazı dilinde –maz/ -mez biçiminde olup damak uyumuna uyar. Söyleyişte ise yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra ek ünlüsü –moz/ -möz biçiminde yuvarlak telaffuz edilir” (Yıldırım, 2020:453).

Bazen sıfat olarak kullanılan yeni isimler türetir. Birleşik kelime yoluyla yeni isimler türetirken de –maz/ -mez eki kullanılabilir. Bazen de ikilemeler oluşturur. Ek, gelecek zaman ifade eder. Kullanımı oldukça işlektir. (Yıldırım, 2020:453)

*Annamırat onuň bir gısmını Bossanıň **dolmaz** holtumuna dıkandan, aç guşlara sepenini yüz esse ey göryäninden onuň habarı yokdı. (74/27)*

“Annammırat onun bir bölümünü Bossan’ın dolmayan holtumuna koymaktansa, aç kuşlara serpmeyi yüz kat daha iyi gördüğünden haberi yoktu.”

*Ol ilki bada oňa näçe garşılık görkezse-de, **ayrılmaz** içagırı hem ecesi Dursunıň üznüksiz zarı öz gövresini Bossanıň erkine bermäge mecbur etdi.*

(75/26) O ilk başta ne kadar karşı çıkmaya çalışsa da ayrılmaz karın ağrısı da annesi Dursun'un sürekli yakınması vücudunu Bossan'ın iradesine bırakmaya mecbur etti.”

Onuň aşakı gabaklarında, tumşuklarında gahardandığı, şatlıkdandığı sızılmaz bir zat emele geldi. (86/35) “Onun alt göz kapaklarında öfkелendiğinde, neşelendiğinde hissedilmeyen bir şey oluşuyordu.”

Ol edil yolbarsıň ava agız urşy yalı, Döwletmıradıň iki çigninden mäkäm yapışgıp, göz ilmez çaltlık bilen onu yokarı galdırdı, dikeledi. (87/12) “O aynı kaplanın av için ağzıyla savaşması gibi, Döwletmırat'ın omzuna hızlıca yapıştı, o hızla onu yukarı kaldırdı, doğrulttu.”

Dırnaklı pencäniň tutan yeri bolsa çıdalmaz bir derecede avadı. (116/8) “Tırnaklı pençenin tuttuğu yer dayanılmaz bir derecede acıdı.”

Bunlar haricinde Türkmen Türkçesinde, -mAlli ekinin de sıfat-fiil olarak kullanıldığı görülmektedir. (Dinç, 2017: 47)

Sen bolsa onuň gadırını bilip, hormat goymalı halıňa, gayta yoknasız sözüň bilen incıdyañ. (71/2) “Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun.”

Oňa belli bir barmalı günü, belli bir sagadı bardır. (102/24) “Onun belli bir günü, belli bir saati vardır.”

Çerkez hâzir arkayın bolmalı vagt dâldigini unutmadı. (112/19) “Çerkez şimdi rahat davranma zamanı olmadığını unutmadı.”

1.2.8.4.3. Zarf-fiil ekleri

Zarf-fiil eklerine Türkmen Türkçesinde *Hal işlikler* denilmektedir. (Borcakov vd., 2000: 425)

1.2.8.4.3.1. -A Ekli Zarf-Fiiller

“Türkmen Türkçesinde -A zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -I/ -U ekine göre daha işlek bir kullanım alanına sahiptir. -A eki özellikle zarf-fiil tekrarlarında görülür. Türkmen Türkçesi gramerlerinde -A ekli zarf-fiilleri yapan ekler arasında -y eki de gösterilmektedir” (Beşen Delice, 2020: 287/288).

*Sen bolsa onuň gadırını bilip, hormat goymalı halıňa, **gayta** yoknasız sözüň bilen incıdyaň. (71/2)* “Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun.

*Yzly-yzyna çykan daglamak sözi Batyryň gulagyna **goşa** ýumruk bolup degdi, nähili tisginenini-de duýman galdy. (69/13)* “Arka arkaya çıkan dağlamak sözcüğü Batır’ın kulağına çift yumruk gibi çarptı, nasıl irkildiğinin de farkına varmadı.”

1.2.8.4.3.2. –Ali Ekli Zarf-Fiiller

Bu zarf-fiil ekine, özellikle *bäri* “beri” edatıyla birlikte rastlanır. -*Ali* eki, ünlü sesle biten fiillere eklendiğinde fiilin sonundaki ünlüyü uzatır; *a* sesi *a:*’ya, *e* sesi *ä:*’ye dönüşür.

Sen bolsa onuň gadırını bilip, hormat goymalı halıña, gayta yoknasız sözüň bilen ynjdyaň. (71/2) “Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun.”

Batırın kakası Annamırat gürriň başlanalı bäri sesini çakarman, dımıp otırdı. (71/5) “Batır’ın babası Annamırat konuşma başladığından beri sesini çıkarmadan susup oturuyordu.”

Batır özüni bileli bäri Dursun onuň «vah» diyen sesini eşitmändi. (76/5) “Batır kendini bildiğinden beri Dursun onun “vah” dediğini duymamıştı.”

1.2.8.4.3.3. –agada(n)/ -ägäde(n) Ekli Zarf-Fiiller

“Türkmen Türkçesinde işlek bir kullanım alanı olmayan bu zarf-fiil, asıl fiilldeki hareketin zarf-fiilldeki hareketin hemen arkasından yapıldığı durumlarda kullanılır. -*agada(n)/ -ägedede(n)* ekli zarf-fiil, Türkiye Türkçesine aktarılırken ...*Ir* ....*maZ* yapısıyla karşılanır” (Beşen Delice, 2020:292).

Birdenkä bir govakdan ayı çıkagadan, meni holtumına atıp ötäytse nätcek! (117/6) “Birdenbire bir mağaradan ayı çıkar çıkmaz beni karnına indirirse ne yaparım!”

Eger kakasını tapan bolsa, Çerkez derrev gidägeden daňdandan ozal araçäk sakçılarına habar bererdi, gizlin yaraglı adamlar, belki, gola düşerdi. (121/33) “Eğer babasını bulursa, Çerkez hemen gider gitmez sabahın köründe önce sınır bekçilere haber verecekti, gizli silahlı adamlar belki, yakalanırdı.”

Ol Çerkezden her bir zat oslanı, ondan ayratın heder edeni üçin, onuň çigninden yapyşagadan, egnime atıp galıbersem diyip hem oylandı.

(125/29) “O Çerkez’den her şey bekledi, ondan özellikle çekindiği için, onun omzuna yapışır yapışmaz, sırtıma atıp kalksam diye düşündü.”

1.2.8.4.3.4. –AndA Ekli Zarf-Filler

Sıfat-fiil eki -An ile bulunma hâli eki -dA’nin birleşip kaynaşmasıyla oluşan -AndA ekiyle yapılan zarf-fiillerdir. (Beşen Delice, 2020: 293)

*Bossan diñe şol çuvallara gözi **düşende**, yenillik bilen dem alıpdı. (73/27)*

“Bossan sadece o çuvallara gözü düştüğünde rahatlıkla nefes aldı.”

*Hava-da, meniñ hem belli emgegim köyüp duranok, çuvalıñ dolusı bol may yarısı **bolanda** nâme, meniñ içime depyâmi!.. (74/21)* “. Evet, benim de emeğim boşa gitmiyor çuvalın tamamı değil de yarısı dolu olsa ne olacak.”

*Oslagsız yerden peyda bolan yaqtı Annamıradıñ gözüne urup, ol öz gözünü yeñi bilen süpürdi-de, hâlki **tisginende** yere gaçan telpegini eglip aldı. (93/12)* “Aniden ortaya çıkan ışık Annamırat’ın gözüne vurup o gözlerini elbisesinin koluyla sildi ve az önce irkildiğinde yere düşen kalpağını eğilip aldı.”

*Hatda **yatanda** düüşüne-de girdi. (100/27)* “Hatta yattığında rüyasına bile girdi.”

*Bardı-geldi **geçüyende**, Çerkez baryança, olar şol duran yerlerinde durcaklarını? (111/22)* “Vardı-geldi diyelim geçtiğinde, Çerkez ulaştığında onlar o durdukları yerde olacaklar mıydı?”

*Ol kakası bilen ava **gidende**, şonuñ yalı çöplügiñ içinde hatda tovşan yatan hem bolsa saygaryardı. (114/2)* “O babasıyla ava gittiğinde bunun gibi bir otluğun içerisinde bile tavşan yatıyor olsa da fark edilirdi.”

*Çerkez gelip, onuñ tanapına **yapışanda**, tayhar oña oykanmaga başladı. (119/28)* “Çerkez gelip onun halatına yapıştığında eşek ona sürünmeye başladı.”

1.2.8.4.3.5. –gAç Ekli Zarf-Filler

“Bu zarf-fiil şekli daha ziyade zaman bildirme işleviyle karşımıza çıkar” (Beşen, Delice, 2020: 294).

İncelenen metinlerde örneğine rastlanmamıştır.

1.2.8.4.3.6. –I/ -U Ekli Zarf-Filler

“I/ -U zarf-fiil eki, *ber-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiillerde kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2020: 295).

*Şu vagt maňa «Gullı aga, bar, sen indi **gaydıber**» diýseler-de, obanı tapjak gümanım yokdur. (122/16) “Şu an bana: “Gullı ağa, var, sen şimdi dönüver” deseler de köyü bulacak gücüm yoktur.”*

1.2.8.4.3.7. mça/ -inçä Ekli Zarf-Fiiller

Türkmen Türkçesinde bu zarf-fiil, yüklem görevindeki asıl fiilin bildirdiği hareketin kendi bildirdiği hareketten önce yapıldığını anlatmak için kullanılır. (Beşen Delice, 2020: 296)

*Ya bu yönekey kömekçi bolup, doktor **gelyänçä**, bu adam meni güymemekçi bolyamıka?» diyip oylandı. (91/2) “Ya bu basit bir yardımcı olup doktor gelene kadar bu adam beni oyalayacak olmasın? diye düşündü.”*

*Bardy-geldi geçäýende, Çerkez **baryançä**, olar şol duran yerlerinde durcaklarmı? (111/16) “Vardı-geldi diyelim geçtiğinde, Çerkez ulaştığında onlar o durdukları yerde olacaklar mıydı?”*

1.2.8.4.3.8. –Ip/ -Up Ekli Zarf-Filler

“Türkmen Türkçesinin en işlek kullanım alanına sahip olan -Ip/ -Up eki, ünlü sesle biten fiillere getirildiğinde dolaylı uzunluk ortaya çıkar ve fiilin sonundaki *a* sesi *a:’ya*, *e* sesi ise *ä:’ye* dönüşür” (Beşen Delice, 2020: 297).

*Özüne duydurman, assırınlık bilen bir yerine dogä dakanımı sizaysa, içgili yalı yolya-da, eliniň tersi bilen **zuňup** goyberyär. (66/19) “Kendisine hissettirmeden, bir yerine muska taktığımı hissetse sarhoş gibi koparıyor da elinin tersiyle atıyor.”*

*Dursun vagtlı-vagtında demini alman, dört göz bilen Bossanıň hereketini, elleriniň nirelere **barıp** yetyänini sınlayardı. (67/21) “Dursun vakti vaktine*

nefesini almadan dört gözle Bossan'ın hareketini ellerinin nerelere varıp yettiğine izliyordu.”

*Bu oğlanınkı bolsa bütün töveregini barda alan, gidere yol tapman, **gizlenip** galan yel.* (69/11) “Bu oğlanın ki ise bütün çevresini ele geçiren, gidecek yol bulmayan, gizlenip kalan yel.”

*Bossanyň tebipligine bütün yüregi bilen inanyan Dursun bolsa ot ölçeryän vagtında, otdan göterilyän uçgunlary «gorkan öňürder» nakılina görä, Batırı azara goyyan, onuň içinden **göterilip** gidyän beladır **diyip** düşündi.* (75/20) “Bossan'ın tabipliğine bütün yüreğiyle inanan Dursun ise ateşi güçlendiği anda ateşten yükselen kıvılcımları “korkan kaçar” atasözüne göre Batır'ı rahatsız veren şey onun içinden çıkıp giden beladır deyip düşündü.”

*Batırın ellerini, ayaklarını **tutup** oturan ayallar ızan-çuvan arkan serreldi, oların bürükleri pökgi yalı togalandı.* (76/18) “Batır'ın ellerini ayaklarını tutup oturan kadınlar arka üstü düştü, onların takkeleri top gibi yuvarlandı.”

*Şonuň bilen bile, ovkalamak dag basan yalı ayılgaňç **bolup** görünmedi.* (83/5) “Bununla birlikte ovalamak dağlamak gibi korkunç görünmedi.”

*Professor ukıplı ellerine rezin ellik **geyip** duran vagtı, rezin tigrirli krovat sessiz-üynsüz **süynüp** geldi-de, kabinetiň ortasında dayandı.* (97/32) “Profesör yetenekli ellerine lastik eldivenleri giydiği zaman, lastik tekerlekli yatak sessiz-sedasız sürülerek geldi ve odanın ortasına durdu.”

*Ol öňki gelen yeri bilen, yol bilen **aylanıp** gaytman, kötel yoda bilen dağıň cülgelerinden eňdi-de, öylerine bakan **gönülüp** gaytdı.* (109/23) “O önceden geldiği yerle, aynı yoldan dönüp gitmedi, yokuş patika olan dağın boğazından indi ve evlerine bakan yola doğru döndü.”

*Çerkez kakasına çalşırılık geyim **salıp** baran attorbasını gaňňanının gürlüğinden **çözüp** aldı-da, tayharın burnuna **geydirip**, gulaklarının yeňsesinden berk bagladı.* (112/17) “Çerkez babasına yedek giysi koyduğu

at torbasını semerin gürlüğüden içinden bulup aldı ve eşeğin burnuna giydirip kulaklarını ensesine sağlam bağladı.”

*Tayhar gözleyän adam bagrı bilen **süyşüp** gezesi yok.* (116/34) “Eşek arayan adamın sürünerek gezmez.”

*Oña meniñ yeke özümiñ güycüm yetmän, onu tayharıñ üstüne ecem ikimiz zordan **göterip** atdık ahırı!..* (117/18) “Ona benim tek gücüm yetmeyip, onu eşeğin üstüne annemle ikimiz zor kaldırıp attık nihayetinde!”

*Olar iñ soñunda köne yoda **düşüp** ugramakçı bolanlarında, dat eteginde, Çerkeziñ gözi bir yılpılda düşdi.* (119/1) “Onlar en sonunda eski patikaya doğru yola çıkacaklarında dağ eteğinde, Çerkez’in gözü bir parıltıya düştü.”

*Meniñ bu oba yakında **göçüp** gelenimi özüñ bilyäñ ahırı!* (122/20) “Benim bu köy yakınından göçüp geldiğimi kendin bilirsın, nihayetinde.”

“Bu zarf-fiilin yokluk şekli -mA olumsuzluk ekiyle değil de eski *matın/ -mätin, -madın/- mädin* ekinden gelişmiş olan -*mayın/ -meyin* ekinin aradaki y sesinin erimesi ve kalan ünlülerin kaynaşmasıyla ortaya çıkmış olan -*ma:n/ mä:n* ekiyle yapılmaktadır.

*Emma Dursun oña düşünmän, onuñ sözüni kesenini hem **duyman** galdı.* (65/) “Ama Dursun onu anlamayıp onun sözünün kestiğini bile fark etmedi.”

*Annamırat Dövletmıradıñ gıcıcına cogap gaytarmayşı yalı, onuñ yüzüne-de **seretmän** oñdı, emma onuñ soñkı sözi Annamıradıñ dudaklarında-da yırsarmak emele getirdi.* (83/28) “Annamırat Dövletmırat’ın sinirlenmesine cevap vermemesi gibi onun yüzüne de bakmıyordu ama onun son sözü Annamırat’ın dudaklarında da gülümsemeler oluşturdu.”

*Emma tayharıñ guşgunlı gañnası Çerkezi hovatırsız, hovpsuz, **incıtman** saklayardı.* (110/8) “Ama eşeğin ipli eyeri Çerkez’i kuşkusuz, korkusuz, eziyetsiz koruyordu.”

*Ol nähili bolanını hem **bilmän** gıssanmaç daşarık çıkdı.* (128/11) “O nasıl olduğunu anlamayıp aceleyle dışarı çıktı.”

1.2.8.4.3.9. –ka:/ -kä Ekli Zarf-Filler

Türkiye Türkçesindeki -ken zarf-fiil ekine karşılık Türkmen Türkçesinde ünlü uyumuna girebilen -ka:/ -kä: ekiyle karşılaşılmaktadır. Bu ek şahıs eklerini almaktadır. –man/ män ekleriyle birlikte de kullanılmaktadır. (Beşen Delice, 2020: 301)

Emma veli aradan salım geçmänkä, eyläk-beyläk burlup başladı. (86/3)
 “Ama aradan zaman geçmemişken, o tarafa bu tarafa kıvranmaya başladı.”

Ol meñzeş gapı, meñzeş tamlarıñ sanını yitirdi: «Indi özüñ çık-da ötägit diyseler, men nähili taparkam?» diyip hovatır etdi (106/17) “O aynı kapıların, aynı odaların sayısını unuttu: “şimdi bana çık da gidiver deseler, ben nasıl bulurum?” deyip endişe etti.”

Hava, ondan-oña ılgap yörkäm, tayharımıñ hınçgıranını men özüm hem eşitdim. (116/22) “Evet, ben ona doğru koşuyorken, eşeğimin anırmasını ben kendim de işittim.”

1.2.8.4.3.10. –man/ män Ekli Zarf-Filler

“Türkmen Türkçesinde daima uzun ünlülü -ma:n/ -mä:n eki, Türkiye Türkçesindeki -mAdAn zarf-fiil eki yerine kullanılmaktadır” (Beşen, Delice, 2020: 302).

Ip/ -Up ekli zarf fiillerin olumsuz şekli olarak kullanılır. (Beşen Delice, 2020: 303)

Izlı-ızına çıkan dağlamak sözi Batırın gulagina goşa yumruk bolup degdi, nähili tisginenini-de duyman galdı. (69/13) “Arka arkaya çıkan dağlamak sözcüğü Batır’ın kulağına çift yumruk gibi çarptı, nasıl irkildiğinin de farkına varmadı.”

Iñ soñunda sağlık görevlisi gözüme bir derman damdırdı veli, gözümiñ agırısı tarpa-tayın gutulıp, iki gice-gündiz oyanman yatdım. (78/19) “En sonunda sağlık görevlisi gözüme bir ilaç damlattı, gözümün ağrısı çarçabuk geçti iki gece-gündüz uyanmadan yattım.”

*Batır nâme aytcagını **bilmän** sakındı-da: “Cibot, cibot!” diydi. (80/7)* “Batır ne konuşacağını bilemedi duraksaya duraksaya konuştu: ‘Cibot, cibot...’ dedi.

*Ol gobsundı, galkıncak yalı etdi, emma yene sesini çıkarman, **butnaman** oturdu. (87/1)* “O yardıma kalkacak gibi oldu, ama yine sesini çıkarmadan kımıldamadan oturdu.”

*Elbetde, bolyandır, doktorlar **bilmän** aydyan dälür, ılayta-da meniñ içimiñ suratını aldılar ahırı. (94/10)* “Elbette olur, doktorlar bilmediğini söyleyecek değil ya, özellikle benim karnımın görüntüsünü aldılar sonuçta.”

*Ol sovet urşucısınıñ faşistleriñ eline düşende, **alcıraman** cogap berenini bir kitapçada okapdı. (115/9)* “. O Sovyet Savaş’ının faşistlerin eline düştüğünde şaşırmadan cevap vermesi gerektiğini bir kitapta okumuştur.”

*Adatda şonuñ yalı üşerilende, Çerkez onuñ yanında bolmagına-da **garaman** sandırardı. (119/14)* “Genellikle bunun gibi kulaklarını kabarttığına, Çerkez onun yanında olmasına bakmaksızın titriyordu.”

-man/ män zarf-fiil eki üzerine -ka zarf-fiil eki de gelebilir. (Beşen Delice, 2020: 304).

*Ol öz oyunu **durlamanka**, doktor öz sözüni devam etdi. (94/4)* ““O kendine çeki düzen verdi, doktor sözüne devam etti”

1.2.8.4.3.11. -mAzdAn Ekli Zarf-Filler

“Türkmen Türkçesinde -man/ -män ekine eşdeğer bir de -mAzdAn eki kullanılmaktadır. Bu yapıyı -man/ -män ekli zarf-fiilden ayıran en önemli özellik, ekin -mAz kısmından sonra iyelik eki alabiliyor olmasıdır” (Beşen Delice, 2020: 305).

İncelenen metinlerde örneği tespit edilememiştir.

1.2.9. Ek Fiil

Türkmen Türkçesi gramerlerinde *kem işlik* olarak adlandırılmaktadır. (Borcakov vd., 2000: 361)

“Ek Fiiller, isim soylu sözcükleri yüklem yapma ve basit zamanlı kiplere gelerek birleşik zaman çekimleri yapma görevini üstlenmektedir” (Beşen Delice, 2010: 166).

1.2.9.1. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zamanı

“Türkmen Türkçesinde *kem işligiň -dı, -di goşulması* olarak adlandırılmaktadır” (Borcakov vd., 2000: 369).

“Ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli *-dI* ekiyle yapılmaktadır. Şahıs çekimi, iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde kaynaştırma ünsüzü “y” sesinin kullanılmamasından kaynaklı ünlüyle biten sözcüklere araya bir ses almadan bağlanır” (Beşen Delice, 2010: 172).

*Garrıniň yüzünde çılşırımlı çizilyan sırlı hatlardan Batırıň many aňlap bilmedikleriniň biri-de **şoldı.*** (67/4) “. Yaşlı kadının yüzünde karmaşık çizilen gizemli hatlardan Batır’ın anlamını anlamamasının biri de buydu.”

*Annamıradıň ata-enesinden, belki, babasından miras galan zürrücek garaca öyüň gurumlan ukları gışarışıp yatırdı, tärimleriň kökleri gırlanı üçin, kábir yerinden arkayın sümäymelidi, durluklarına näçe yamag basılan bolsa-da, deşiklerinden görünyän işlariň sanı **yokdı.*** (72/21) “Annammırat’ anne babasından belki dedesinden miras kalan küçük siyah evin kurumlanan ukları eğilmiş duruyorlardı, terimlerin kökleri kırıldığı için bazı yerlerinde o kadar gevşek duruyordu ki ne kadar yama yapılırsa yapılsın görünen deliklerinin sayısı yoktu.”

*Şol öyüň içindäki goşlarda Bossanıň gözünüň egleneni — yünleri çıkışıp duran yırtık yorganlarıň aşagındakı iki sanı dolı **çuvaldı.*** (73/18) “Bu evin içindeki eşyalarda Bossan’ın gözünün üstüne kaldığı yünleri çıkmış yırtık yorganların altında iki adet dolu çuvaldı.”

*Şonuň üçin obalarda okuvlarıň gidişi-de onçaklı öwerli **däldi.*** (77/12) “. Bunun için de köylerde eğitimin gidişatı o kadar başarılı değildi.”

*Ol özünde henize çenli görülmedik üytgeşik bir **hereketdi.*** (87/1) “O kendisinde şimdiye kadar görülmemiş garip bir hareketti.”

Her zat hem bolsa, onı bilmek gerekdi. (114/8) “Her ne olursa olsun onu bilmek gerekirdi.”

Ol hakikatdan-da şeyledi. (118/24) “O, gerçekten de öyleydi.”

Tayhara bakan haydap gelyän Çerkezdi. (119/19) “Eşeğe doğru aceleyle gelen Çerkez’di.”

Çerkeziň gövniüne bolmasa, ol pallayan yalı ya-da goyun sürüsine topulanda, adatda agzınıň açık bolşy yalı, hâzir hem onuň agzı açık yalıdı. (121/9) “Çerkez yanılmıyorsa esniyor gibi ya da koyun sürüsüne saldırdığında normalde ağzının açık oluşu gibi şimdi de onun ağzı açık gibiydi.”

Şol yeri hakikatdan-da dağıň etege inyän bayırlaç kötel bir yeridi. (130/) “Burada gerçekten de dağın eteğine inilen bayır yokuş bir yerdi.”

Çerkeziň beren maglumatlarına görä, bu gün olarıň şu sazlıktan çıkıp bilmecekleri hem anıkdı. (130/12) “Çerkez’in verdiği bilgilere göre bugün onların bu sazlıktan çıkamayacaklarını da açtı.”

Tapayaňda-da, yarağly adamlarıň üstüne barmak örän hatarlıdı. (132/1) “Bulduğunda da silahlı adamların üstüne gitmek çok tehlikeliydi.”

1.2.9.2. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zamanı

Türkmen Türkçesinde *kem işligiň -mış, -miş goşulması* olarak adlandırılmaktadır. (Borcakov vd., 2000: 375)

“Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı *-mış/-miş* ekiyle yapılır. Şahıs çekimi iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılmaktadır. Sadece çokluk birinci şahıs eki olarak hem *-Ik* hem de *-ImIz* ekleri kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2010: 174).

Onuň barasında «ay köne mollamış, doga beryämiş» diyen yalı yaşlar arasında her hili mıcabatlar-da gidyardı. (77/14) “Onun hakkında “deneyimli hocaymış, muska veriyormuş” diyenler gibi gençler arasında her türlü söylentiler de oluyordu.”

- *Vay, agyryy etmän nämemişin?* (66/8) “Vay ağrıyı yapmamış olur muyum?”

1.2.9.3. Ek Fiilin Geniş Zamanı

“Türkmen Türkçesinde *kem işligiň -dır, -dir goşulması* olarak adlandırılmaktadır” (Borcakov vd., 2000: 365).

“Türkmen Türkçesinde ek fiilin geniş zamanı aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade etmek için kullanılır. Ek fiilin Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı *-mIş/-mUş* ekiyle yapılır. Türkmen Türkçesinde bu ekin yalnız ötümlü şekli kullanılır. Zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek kullanılmaktadır” (Beşen Delice, 2010: 168).

*Hava-da, seni idäp gelyän dertli-azarly bendeler **kändir**.* (64/9) “Evet ya gerçekten de seni arayıp gelen dertli-sıkıntılı garibanlar çoktur.”

*Hava, hava, **şeyledir-le**.* (65/10) “Evet evet öyledir.”

*Ecesi Dursuniň «Inha, basım tebip geler, Onuň eli Lukman hekimiň **elidir**.* (65/26) “Annesi Dursun’un yakın zamanda tabip geliyor, onun eli Lokman Hekimin elidir.”

*Onuň birden-bir emi... **daglamakdır**.* (69/11) “Onun bire bir ilacı dağlamaktır.”

*Tebibiň diyenini etmek dertliniň **borcudur!*** (69/22) “Tabibin dediğini yapmak hastanın borcudur.”

*Ya-da eneň-ataň saňa yamanlygy **bardır** öydyämiň?* (71/3) “Ya da annenin babanın sana kötü düşüncesini var sanıyorsun.”

*Batır öz azary bilen ecesiniň derdini ya-ha sızan **däldir**, ya-da sızmak islän **däldir**, onda gıııldı peyda bolmadı.* (72/16) “Batır kendi ağrısıyla annesini derdini ya hissetmedi ya da hissetmek istemedi onda hiç hareketlilik olmadı.”

*Bossaniň tebipligine bütün yüregi bilen inanyan Dursun bolsa ot ölçeryän vagtında, otdan göterilyän uçgunlary «gorkan öňürder» nakılina görä, Batırı azara goyyan, onuň içinden göterilip gidyän **beladır** diyip düşündi.* (75/15) “Bossan’ın tabipliğine bütün yüreğiyle inanan Dursun ise ateşi güçlendiği anda ateşten yükselen kıvılcımları “korkan kaçar” atasözüne

göre Batır'ı rahatsız veren şey onun içinden çıkıp giden beladır deyip düşündü.”

*Çerkez uzak vagt oylanandan soň: «Olar, elbetde, **adamdır!**» diyip tassıkladı. (110/23)* “Çerkez uzun bir süre düşündükten sonra: “Onlar elbette insandır” diye onayladı.”

*Kakam düýnden bəri aç bolanı üçin, onuň birsıhlı gözi **yoldadır.** (117/8)* “Babam dünden beri aç olduğu için onun sürekli gözü yoldadır.”

*Kim orak üstünde, kim goyun **üstündedir.** (120/20)* “Kimi orak işinde, kimisi koyun işindedir.”

*Çerkez öz yanından: «Kakam **öydedir.** (124/2)* “Çerkez içinden: “babam evdedir.”

*Hanım, bizi galtamandır ya **kaçakçıdır** diyen oy seniň gövnüňe gelmesin. (126/19)* “Hanım, bizi eşkiyadır ya da kaçakçıdır diye düşünce senin aklına gelmesin.”

*Yok, Şucagaz gerişden aşan yerimiz **zastavdır.** (129/20)* “Hayır, şu dağ sırtını aştıktan sonra ki yer karakoldur.”

1.2.9.4. Ek Fiilin Şartı

“Günümüz Türkmen Türkçesinde bulunmamaktadır. Ek fiil yerine bu yapılar “*bol-*” fiiline şart eki getirilerek kullanılır” (Dinç, 2017: 153).

*Men batıram **bolsam**, gorkagam **bolsam**, seniňki yalı adamıň tenine ot basmaga-ha yüregim takat bermez. (70/20)* “Ben bahadır da olsam, korkak da olsam senin ki gibi insanın tenine ateş basmaya da yüreğim dayanmaz.”

*Sen adam şekilli adam bolyan **bolsaň**, oglanıň azarı maňa galarmıdy? (71/12)* “Sen adam gibi adam olsan, oğlanın sıkıntısı bana kalır mı?”

*Şol derä yetmek üçin **bolsa**, kötel bir dağı söküp geçmelidi. (111/15)* “O dereye ulaşmak için ise yokuş bir dağı aşıp geçmeliydi.”

*Onuň gövnüne **bolmasa**, şol çöplügiň içi boş däl yalı bolup duyuldi. (114/1)* “Ona öyle gelmiyorsa bu otlugun içi boş değilmiş gibi geldi.”

*Üçüncisi **bolsa**, gözleri yanıp duran, seňrigi tüňňi, sakgalı çotga yalı, reňki öçük, inedördül bir adam.* (114/21) “Üçüncüsü ise, gözleri yanıp duran, burnunun üst tarafı kabarık, sakalı fırça gibi, rengi sönmüş, bodur bir adam.”

*Men galat aydyan **bolsam**, onda siz tapayıň.* (116/13) “Ben yalan söylüyorsam, o zaman siz bulun.”

SONUÇ

Çalışmamız Berdi Kerbabayev'in "Saylanan Eserler" adlı kitabının 1992 yılında basılan Latin harfli örneği içerisinde yer alan 'Batır' ve 'İhlasa Mırat' adlı hikâyeler kaynak alınarak hazırlanmıştır. İlk olarak metin Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarıldı. Daha sonra Şekil Bilgisi yönünden incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bilgiler şu şekildedir:

1. İncelenen metinlerde yirmi yedi adet addan ad yapım eki tespit edilmiştir. Bunlardan +cEñ ekinin Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur. (*höves+ceñ "heves"*)

2. İncelenen metinlerde on altı adet addan fiil yapım eki bulunmuştur. Tespit edilen eklerden +cAr, +gAr, +sIrA eklerinin Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur. (*tüy+cer- "tüylen-", say+gar- "görün-"*)

3. İncelenen metinlerde yirmi dokuz adet fiilden ad yapım eki bulunmuştur. Bunlardan +dAcI, +g, +gI, +gIr, +mAç, +mIt, +U(v), +vUk, +vUl eklerinin Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur. (*gir-deci "kârlı", beze-g "süs", sal-gı "tarif", hunç-gır "anırmak", artık-maç "gerekli", iy-mit "yiyecek", daya-v "iri-yarı", yaldıra-vuk "pırlıltı", gara-vul "kontrol etmek"*)

4. İncelenen metinlerde on bir adet fiilden fiil yapım eki tespit edilmiştir. Bunlardan -(A)klA, -cAkI, -(I)msIrA/- (U)msIrA, -(I)ncIrA/- (U)ncIrA, -mAIA-, -mArlA-, -dAkI- eklerinin Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır. (*oyna-kIa- "oynayıp duran", galkı-cakIa- "titre-", gül-ümsire- "gülümse-", tovlan-cıra- "kıvrın-", dır-mala- "tırmala-", yuv-marla- "düzelt-", buk-dakIa- "düzelt-"*)

5. Türkmen Türkçesinde teklik ikinci şahıs iyelik ekinde ve çokluk ikinci şahıs iyelik ekinde damak +ñ'si korunmuştur.

6. Türkmen Türkçesinde fiillerde iki tip şahıs eki bulunmaktadır. Bunlardan 1.tip şahıs eki zamir kökenli iken 2.tip şahıs ekleri iyelik kökenlidir. 1.tip şahıs ekleri; teklik 1.şahıs: -ın/-in, -un/-ün, 2.şahıs: -sıñ/-siñ, -suñ/-süñ, 3.şahıs: Ø, çokluk 1.şahıs: -ıs/-is, -us/üs, 2.şahıs: -sıñız/-siñiz, -suñız/-süñiz, 3.şahıs: -lar/-ler. 1.tip şahıs ekleri; geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik kipinin çekiminde kullanılmaktadır. 2.tip şahıs ekleri ise; teklik 1.şahıs: -m, 2.şahıs: -ñ, 3.şahıs: Ø, çokluk 1.şahıs: -k, 2.şahıs: -

ňiz/-ňiz, 3.şahıs: **-lar/-ler**. 2.tip şahıs ekleri; bilinen geçmiş zaman ve şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır.

7. Türkmen Türkçesinde yer-yön zarflarının bazılarında yönelme eki olarak **+k** eki kullanılmıştır. “*Batır köynegini aşak goyberip, dikelip oturda-da, derdiniň dermanını tebipden soramak küyüne düşdi.* (Batır gömleğini aşağıya doğru indirip, oturdu ve derdinin dermanını tabipten sormak derdine düştü.)”

8. Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman **-mIş/-mUş** eki ile yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise **-ıpdır/-ipdir**, **-ıpdır/-üpdır**, **-pdır/-pdır** ekleri kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu **-mandır/-mändır** eki kullanılarak oluşturulur. Bunun yanı sıra üç tip öğrenilen geçmiş zaman vardır ve bunun en işlek olarak kullanılan yapısı **-ıpdır/-ipdir**, **-ıpdır/-üpdır**, **-pdır/-pdır** ekleriyle kurulan yapıdır. “*Olar Bossanı hem eyyäm çörekden kesipdirler.* (82/20) (Onlar Bossan’ı da çoktandır ekmekten kesmişler.)” Olumsuz yapısı örneği: “*Ol yerde goş sakçıdan başga hiç kim hem galmandır.* (121/26) (Orada yük bekçisinden başka hiç kimse de kalmamıştı.)”

9. Türkmen Türkçesinde dört tip şimdiki zaman eki bulunmaktadır. Birinci tip şimdiki zaman eki **-ya:r/ -yä:r** ve **-ya/ -yä** eki ile kurulur. İkinci tip şimdiki zaman eki **-Ip** zarf fiil ekini almış asıl unsur olan fiil ile **du:r, otı:r, yatı:r** ve **yö:r** yardımcı fiillerinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulur. Üçüncü tip şimdiki zaman eki **-An** sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki almış fiille **yok** sözcüğünün birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapıyla ifade edilir. Dördüncü tip şimdiki zaman eki ise **-yandyr/ -yändır** ekiyle oluşturulur.

10. Türkmen Türkçesinde gelecek zaman eki **-cAk** ekiyle yapılmaktadır ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu ek sonrasında şahıs eki almaz ve işi yapan eklerle değil şahıs zamirleriyle belirtilir. “*Munuň agzından çıkyan sesler, hey, oglanıň aytcak sözümi?*” (Bunun ağzından çıkan sözler bir çocuğun söyleyeceği sözler mi?)

11. Türkmen Türkçesinde emir kipinin şahıs ekleri Türkiye Türkçesinde farklıdır. 1. Şahıs: **-Ayn**, 2. Şahıs: **gIn/ -gUn/-gIl -Ø** 3.Şahıs: **-sIn/ -sUn** çokluk 1. Şahıs: **-Alyň/ -All** 2. Şahıs: **-Iň/ -Uň/-ň** 3. Şahıs: **-sInlar/ -sUnlar**

12. Türkmen Türkçesinde emir kipinin 1. ve 3. şahısları Türkiye Türkçesinde kullanılan şekliyle benzerlik göstermektedir.

13. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak dört tip istek kipi kullanılır. En işlek yapısı **-mAçI** ekiyle kurulan istek kipidir. “*Dursun onı okuvdan alıp*

galmakçı, öz gözünüň önünde saklamakçı boldı. (Dursun onu okuldan almaya, gözünün önünde tutmaya niyetlendi.)”

14. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi gereklilik kipinde –*mAlI* eki kullanılır. Fakat bunun yanında iki tip daha bulunmaktadır. İkinci tip olarak –*mAlIdIr* eki kullanılmaktadır. Üçüncü tip gereklilik kipi ise “*gerek*” “*lazym, vacyp, zerur*” kelimeleri kullanılarak da kurulur.

15. Türkmen Türkçesinde şart kipi Türkiye Türkçesinde kullanılan hâline benzer olarak –*sA* ekiyle kullanılır. “*Sen aklıňa aylanarça bolupsıň, oňlurak bolaysaň bolmayamı?*” (Sen aklın yetecek seviyeye geldin, öyle olsan olmuyor mu?)”

16. Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak sıfat-fiil ekleri zaman bakımından üç grupta incelenir. Geçmiş zaman sıfat-fiil eklerini –*An*, –*dIk/ -dUk* ve –*mIş/ -mUş* ekleri karşılar. Geniş zaman sıfat-fiil eklerini –*yan/ -yän*, –*Ar* ve –*mAz* ekleri karşılar. –*yan/ -yän* eki yalnız Türkmen Türkçesine kullanılmaktadır. Gelecek zaman sıfat-fiil ekleri ise –*cAk* eki, belirli gelecek zaman, –*Ar* ve –*mAz* ekleri de belirsiz gelecek zaman bildiren sıfat-fiil ekleridir. Bu eklere ek olarak –*AsI* eki de bu grupta incelenir.

17. Türkmen Türkçesinde –*An* sıfat-fiilin üzerine yeniden bir geçmiş zaman sıfat fiil eki olan –*dIk/ -dUk* ekinin getirildiği de görülmektedir. Bu yapı sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. “*Onuň aşakı gabaklarında, tumşuklarında gahardandığı, şatlıkdandığı sızılmaz bir zat emele geldi*”. (Onun alt göz kapaklarında öfkelenildiğinde, neşelendiğinde hissedilmeyen bir şey oluşuyordu.)

18. –*An* sıfat-fiil eki kendinden sonra yapım ekleri de alabilmektedir. Özellikle –*Ilk* yapım eki sıfat-fiilin hem olumlu hem de olumsuz şeklinin üzerine diğer eklerden ziyade arasına herhangi başka bir ek almaksızın iyelik ekli yapılar da üzerine getirilmektedir.

19. Türkmen Türkçesinde –*An* sıfat-fiil ekinin karşılığı Türkiye Türkçesinde –*mIş* sıfat-fiil ekidir.

20. Türkmen Türkçesinde zarf-fiil ekleri –*A*, –*All*, –*agada(n)/ -ägäde(n)*, –*AndA*, –*gAç*, –*I/-U*, –*ınça/ -inçä* –*Ip/ -Up*, –*ka/ -kä*, –*man/ -män*, –*mAzdAn*, ekleridir. Türkiye Türkçesiyle ortak olan eklere –*A*, –*y* ve –*Ip/ -Up* ekleri gösterilebilir.

21. *-mAn/ män* zarf-fiil eki üzerine *-kA* zarf-fiil eki de gelebilir. Bu yapı sadece Türkmen Türkçesinde görülmektedir. *Ol öz oyunı durlamanka, doktor öz sözünü dovam etdi.* (O kendine çeki düzen verdi, doktor sözüne devam etti)

22. Ek fiilin görülen geçmiş zaman şekli *-dI* eki kullanılarak yapılmaktadır Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı *-mIş/-mUş* eki kullanılarak yapılır ve aynı zamanda gelecek zamanı da ifade eder. Ek fiilin şartı ise günümüz Türkmen Türkçesinde tek bir ek olarak yoktur. “*bol-*” fiiline şart eki getirilerek karşılanır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Denir, N., Gültekin, B. (2011). *Türkçe Sözlük*. (11. baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azimov, P.; Hıdırov, M. N. Ve Sopiye, G. (1960). *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşgabat.
- Baskakov, N. A.; Garriyeva, B. A. ve Hamzayev, M. Y. (1968). *Turkmensko-Russkiy Slovar / Türkmençe Orsça Sözlük*. Moskova: Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Magtımguş Dil ve Edebiyat İnstitutı.
- Baskakov, N. A.; Hamzayev, M. Y. ve Çarıyarov, B. (1970). *Grammatika Turkmenskogo Yazıkı, I Fonetika i Morfologiya*. Aşgabat.
- Baylıyev, S. (1992). *Türkmen Diliniñ Tarihi Grammatikası*. Aşgabat: Magarıf Neşiriyatı.
- Beşen Delice, T. (2020). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Beşen Delice, T. (2002). *Türkmen Türkçesinde Edatlar*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi.
- Borcakov, A. (1992). *Türki Dilleriñ Günorta-Günbatar Toparında İşligiñ Buyruk Forması*. Aşgabat: İlim Neşiriyatı.
- Borcakov, A.; Sarıhanov, M.; Söyegov, M.; Hocayev, B. ve Ämazarov, S. (2000). *Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya*. Aşgabat, 1999. (TDK hediyesi). Ankara: Ruh Neşiriyat.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2006). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Dinç, S. (2017). *Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi*. Kayseri: Fenomen Yayınları.
- Gökçür, E. (2015). *Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ortak Söz Varlığı Üzerine*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: C. 8 S. 36, s. 135-155.
- Gökçür, E. (2018). *Türkmen Türkçesinde Ünlemler*. Cass Studies-The Cournal of Academic Social Science Studies: S. 73, s. 141-162.
- Hamzayev, M. Y.; Altayev, S.; Atayev, G.; Açilova, G.; Mesgudov, V. ve Meretgeldiyev, A. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlügi*. Aşgabat: Turkmenistan Ilımlar Akademiyası Dil Bilim İnstitutı.

- Hamzayev, M. Y.; Kulmanov, G. ve Muhiyev, H. (1964). *Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, Fonetika i Morfologiya I*. Aşkat.
- Hıdırov, M. N. ve Begencev, K. (1977). *Türkmen Diliniň Fonetikası*. Aşkat.
- Hudayguliyev, M. (1992). *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşkat: Fonetika, Turan I. Neşiryat.
- Kara, M. ve Karadoğan, A. (2004). *Türkmen Türkçesi - Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Çağlar Yayınları.
- Kara, M. (2015). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesinin Grameri* (3.baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2009). *Berdi Kerbabayev Kararlı Adım Tarihi Türkmen Romanı*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Sarıyev, B. ve Güder, N. (1998). *Türkmencenin Grameri (I Fonetik = Ses Bilgisi)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Tekin, T.; Ölmez, M.; Ceylan, E.; Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2014). *Türk Dilleri*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Yıldırım, H. (2017). *Türkmen Türkçesinde “hem” Bağlacının Tipik Bir Kullanımı*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi: S. 42, s. 59-83.

Yardımcı Kaynaklar

<http://enedilim.com>

<http://sozluk.gov.tr>

EKLER

ASIL METİN

BATYR

Birinji baş

- Salamälik! - diýip, şaňňy sesi bilen kürsäp uran garry aýaly öý eýesi Dursun ýitirip tapan ýaly garşylady. Ol oňa uzak wagtdan bäri sabyrsyzlyk bilen garaşyany üçin, gadyr bilen görüşdi, amanlyk-saglyk soraşdy, hoşamaý söz urdy: — Geleveri, Bossan eje!.. Saňa garaşyp, üç günden bäri gözüm ýoldady. Bossan mürähede mähetdel, öýüň oňaly ýerine geçdi, oýjarylyp oturdy, agzyny-burnuny tovlady:

- A gyz, Dursun, meniň ýagdaýymy özüň bilýän ahyry: öz öýümde tegelek gün arkaýyn oturýan vagtym barmy näme! — Hava-da, seni idäp gelýän dertli-azarly bendeler kändir. Bossan burnuny çekip, özüni övmäge durdy: — Hava, gyz: «Bossan eje, seniň eliň haýyrly... Bossan eje, seniň demiň düşgür» diýip, gelýän adamlar kileň tanyş ýüzler. Men olaryň haýsy biriniň göwnüni ýykaýyn, gyz!

— Viý, näsini aýdýasyň, Bossan eje, özüň ýaly şypaly tebip setanda-seýranda bir tapylýar ahyry. Ýüzüň diýip aýtdygym däl, Bossan eje, seniň aýagyň düşen ýerde kesel duranok. Seniň demiňde şypaly derman gatanjy bar bolara çemeli. Hernä entekler il bendäniň derdine derman bolup ýöreweri-dä! Bossan ulumsylyk atyna atlandy:

— Hava, janym, men ýogsam öýümden düýn däl, öňňün çykdy. Meniň ýüregime düwen niýetimi ýüz ýerde bozýarlar:nirä barsam, nireden geçsem, dumly-duşumdan gadyrdan ýaly ýapysýarlar. Hava, Gijenleriň kiçi gelniniň kiçijik çagasynyň kiçi dili ýykylypdyr. Ovunjak çyrçyklaryň meniň ýanymda manysynyň ýoguny özüň bilýän. Hava, gyz, şeýle

-64-

bir syladylar, şeýle bir syladylar. Viý, gyz, ýene bir sylamagam däl, meniň gitjek ugruma goýbermän, gije-gündiz hezzetlediler. Dursundan hem aýratyn sylaga göz diken Bossan gürrüňini uzadyp, özüne aýratyn hormat goýdurmaga çalyşdy. Emma Dursun oňa düşünmän, onuň sözünü kesenini hem duýman galdy:

— Sözüň agzynda, Bossan eje, çaganyň häli-şindi kiçi dili ýykylyar, hemişe tebibem miýesser gelip duranok. Ýogsamam, Bossan eje, çaganyň kiçi dilini nähili galdyryanyňy men senden soramakçy bolup ýördüm.

Ähmiýetli ýerinde sözi kesilen Bossan ynjyly jogap gaýtardy:

— Ol her tebibniň öz ukybyna degişli.

— Hava, hava, şeýledir-le.

— Men-ä onuň ýaly ovunjak çyrçyga ähmiýedem beremok-da, erinlek ak köpegiň ýalagyndan suw içiräýýän.

— Viý, gyz, ol, heý, akyla geljek zatmy!

— A gyz Dursun, sen ony geň görme. Dert beren ýaradanyň özi gerekli ýerinde dermanyňy hem salgy berýär ahyry. Aslynda tebib şekilli tebibniň diyeni derman, aýdany em bolmalydyr, — Şeý diýsene! — diýip, elini agzyna tutan Dursun: — Düzdür — diýip hümürdedi.

— Hava, onsoňam... hä, ýadyma düşdi. Gyrnagyn gyzynyň göbegi çözülen ekeni. Düýn uzak gün şolarda boldum. Sag eli bilen garmyny sypal oturan Batyr, agzyny burnuny tovlap, gürrüni uzadýan garmynyň gelşiksiz, elhenç ýüzünden gözünü aýyрман seredýärdi. Batyr zehinli okuvçy bolsa-da altmyşdan agan garmynyň ýygırt atan ýüzündäki oýnaklap duran gözleriniň syrlaryndan many aňlap bilmedi. Bossanyň öz öýüne gelen ýaly gapbövre geçip, eýemsiräp oturyşyny, hyrydar gözleriniň üýtgeşik bir zat agtarýan ýaly alakjaşyny Batyr geňirgedi. Garmynyň diliniň dek durmaýşy ýaly, düvünli barmaklarynyň hem mydama hereketdeligi Batyra ýaramady. Ol öz ýanyndan garmyda bir ýigrenjilik syzdy: ony özüne golaýlatmasy, ondan has gaçarak durasy geldi. Ýöne veli, içinden tutýan symyljyk agyry ony öz erkine goýmady. Ejesi Dursunyň «Ynha, basym tebib geler, Onuň eli Lukman hekimiň elidir. Onuň edeni em bolmalydyr» diýýän sözlerine-de bir az imrindi.

-65-

Dursun bilen Bossanyň uzaga çeken gürrüni iň soňunda Batyryň keseliniň üstünden düşdi.

— Bossan eje, indi ýyldan artdy, ine şu oglan birsyhly «içim» diýip ýör. Munuň özi ýata hassa-da däl, seniňmi diýen sagat hem däl. Munuň içi agyrrak yük göterse-de agyrýar, ylgasada agyrýar, gatyrap ýörese-de agyrýar, gavun-garpyz iýse-de agyrýar, köpräk suw içse-de agyrýar, aý garaz, başyňy agyrdyp nädeýin, batlyrak üsgürse-de agyrýar.

Onuň sözünü geň galyjylyk bilen diňlän Bossan:

— A gyz, ýyly ýeteläp agyry etmediňmi? — diýip sorady.

— Waý, agyry etmän nämemişin?

— Näme, peýda etmedimi?

Bir az bövrüni diňirgän Dursun bir gezek Bossana, bir gezek Batyra garap, sözünü dovam etdi:

— Bossan eje, alladan ýaşyrmadygymy senden ýaşyryp näme edeýin: doga-tumar haýyr etse ederdi veli, bu oglanyň özi bir hili ýoknasyz, kes-kelläm oňa razy bolanok. Bilmedim, muňa mekdepde övredilişi şeýlemi ýa asyl munuň özi şeýle kesirmi? Özüne duýdurman, assyrynlyk bilen bir ýerine doga dakanymy syzaýsa, içgili ýaly ýolýa-da, eliniň tersi bilen zyňyp goýberýär.

Batyryň ýüzüne çişerilen Bossan:

— Viý, gyz, nalaç edeýin!—diýip, içini çekdi.

Bossanyň kirpikleri selçeňlän gözleriniň symgylt garasynyň ornuny hem bir salym mähleşik ak eýeledi, şol mähleşik göz onuň keşbine has-da aýylganç sypat berdi. Onuň beýnisinde emele gelen hile, söze salym ýok, ýene onuň ýüzüne ýyljyraklap galdy. Ol şol keşbi bilen Batyryň gövnüni göterer ýaly ýa-da müýnürgeder ýaly bir söz aýtmaga taýynlandy. Emma onuň şol halyny saýgarmadyk Dursun sözünü dovam etdi.

— Men munuň gözüne güýdüşin, Amyderýadan alty geçen Aman işanyň ellerini ýuvduryp, suvuny içirdim. Munuň garnyna sary ýaga bişen çapady ýapdyrdym. Kyrk tüýkülik ýygnap, süýjüli suva garyp içirdim. Munuň bövrüne eşek tezegini, sygyr paçasyny hem ýapdym. Garaz nätjek, oglana etmedik emim galmady. Emma hiç birinden peýda bolman, bu birsyhly «içim»

-66-

diýip tovlanyp ýör.

Bossan eje, sen özüň geldiň, indi işallam gutular.

Bossan «hym-m» edip, burnundan ses çykardy-da, barmaklarynyň bogunlary ýumralan eli bilen agzyny tutup oturdy, öz içinden pirim oýlady. Ondan soň gözlerini örtüp duran galyň gabaklaryny emay bilen galdyryp, tüňni maňlaýynda ýygırt emele getirdi. Garrynyň ýüzünde çylşyrymly çyzylýan syrly hatlardan Batyryň many aňlap bilmedikleriniň biri-de şoldy. Bossan çalaryp selçeňlän zülplerini sypaşdyryp, aýylganç ýüzüne aýgytly sypat bermäge çalyşdy-da:

— Bossanyň henize çenli abraý alman giden ýeri ýokdur. Bossan ondan soň Batyryň içine seretmekçi bolup, ony arkan ýatyrdy-da, köýnegini ýokary serpd, ýeňlerini çermeşdirip, gapdalynda çöke düşüp oturdy:

— Meniň elim däl, Lukman hekimiň eli! — diýip, agaç ýaly gaty barmaklary bilen Batyryň garnyny sypaşdyryp başlady. Bossanyň tagaşyksyz barmaklary sag bövrüne golaýlanda, Batyr tisingindi, gaýtalap gatyrap bosanda bolsa tovlanjyrady. Dursun vagtly-vagtynda demini alman, dört göz bilen Bossanyň hereketini, elleriniň nirelere baryp ýetýänini synlaýardy. Ol öz ýanyndan «Batyryň iç agyry keseli körün eline düşen büre ýaly, Bossan ejäň eline düşer, juda bolmasa, onuň syňraklarynyň arasyndan sypyp, gelmesiz gapa bakan ümdüzine ökje göterer» diýip oýlanýardy. Batyr tisinginde, belli-beter hem tovlanda, «Bossan onuň agyrysyny çekip alandy» diýip düşündi. Şonuň üçin onuň gövni hem, gövresi hem Batyryň gövresi bilen bile hereket edip, gözleri Bossanyň eliniň yzynda ýyljyraklap gezdi.

Bossan Batyryň agyryly bövrüniň üstüne elini goýup, ýeke dyzynyň üstünde otyrды. Dursun sabyrсызлык bilen garady. Bossanyň Dursuna ýyljyraklap sereden süzgek gözleri buşluk mälüm edýän ýaly ýylpyldady:

— Dursun, seniň ogluň içinde gezme ýel ýok... Hava hiç bir ýerinde çiş-piş hem mälüm bolanok...

-67-

Dursun onuň sözünü gutarmagyna maý bermän, öz şatlygyny duýdurды:

— Ogluň gutuldy diýip buşlasana. Bossan eje!

— Gutular işallam... ýöne...

Dursunyň şatlykly ýüzüne aljyraňňlyk alamaty gонды:

— A gyz, hovply bir zat barmy?

— Ýok. Hovply-hovatyrlы üýtgeşik bir zat ýok. Ýöne oglany ynjalykdan aýyrýan gümürtik bir zat mälüm bolýa.

— Bossan eje, ol nämekä?

— Munuň sar bövründe bir şikesjik bar. Bossanyň şol sözi Batyryň ýüreginden turды. Ol şol sekunda çenli Bossana ynamsyz garan bolsa, häzir ol Bossanyň pikiri bilen razylaşды, göýä Bossan özüniň keselini bilýär diýip düşündi. Emma Dursunyň ýüregi suv üstünde bolany üçin, Bossanyň «şikes» diýen sözi onuň ýüreginden iňne bolup sanjyldy, ol allaniçiksi tisingjek ýaly etdi, şol sekuntda Batyryň «dogry» diýip tassyklamagy. onuň ýaraly ýüregine bir az melhem boldy. Dursun dodaklarynda ýasama ýylgyrmak emele getirip, Bossana ýüzlendi:

— Bossan eje, oglanyň keselini tapdyň, melheminiň hem seniň eliňden geljegine men kemsiz ynanyan. Keşbine ulumsylyk şöhlesi çaýylan Bossan:

— Geler işallam! — diýip, iki elini ýere pat-pat kakdy-da: — Daglara git, daşlara git! — diýip, kesele «ýol salgy berdi. Bossanyň şahdi bilen şähtlenen Dursun:

— Ylahym şeýle bolsun — diýip, onuň alkyşyna goşuldy. Bossan sag eliniň aýasyny maňlaýyna goýup, öz ýanyndan on çümdi. Batyr köýnegini aşak goýberip, dikelip oturdy-da, derdiniň dermanyny tebipden soramak küýüne düşdi. Emma Dursun ondan öňe düşüp, Bossanyň elini maňlaýyndand aýyrmagyna mähetdel:

— Bossan eje, oňa näme em oýladyň? — diýip sorady. Bossan bogazyny arçandan soň: — Hava, oglanyň derman eder ýaly iç kesel-ä ýok — diýip, bir barmagyny ýumdy. Melhem eder ýaly görnüp duran başam ýok diýip, ikinji barmagyny ýumdy.

Munuň bövründe, hava,

-68-

gypjynmakdan galan bat bar! — diýip, iki barmagyny hem birden ýazdy. Dursun onuň nähili keseldigine düşünmän:

— «Bat?...» — diýip gaýtalady.

— Hava, janym, ba-at. Batyr hem ondan hiç bir zat düşünmedi. Dursun ýene gaýtalap sorady: — Bossan eje, bat nähili kesel bolýa?

— Bat diýmek, Dursun jan, ýel diýmekdir. Hava, nähoşuň keseli nähili gelişsiz-de oňa haklydyr: adamyň içi ýelleneňde-de, ynjalykdan aýyrýar ahyry. Bu oglanyňky bolsa bütün töveregini barda alan, gidere ýol tapman, gizlenip galan ýel. Hava, oglany ynjalykdan aýyrýan hem şol. Dursun sabryny giderdi:

— Bossan eje, onuň emi näme?

— Onuň birden-bir emi... daglamakdyr. Dursun geň galyjylyk bilen:

— Daglamak?.. — diýip gaýtalady.

— Hava, daglamak. Yzly-yzyna çykan daglamak sözi Batyryň gulagyna goşa ýumruk bolup degdi, nähili tisginenini-de duýman galdy. Ol özüni bir az raslandan soň, «Tokmak» žurnalynda gören suraty ýadyna düşdi. Onda bir oglanyň elini, aýagyny tutduryp, Ogultäç atly bir aýal onuň maňlaýyny daglaýardy. Batyr şol suraty gözünüň önüne getirip, gözleriniň agyny ygtyýarsyz köpelti-de, Bossana çinerildi. Bossan onuň gözüne «Tokmakdaky» Ogultäç bolup görüni, özüni-de maňlaýy daglanýan oglandyryn diýip

düşündi. Ol, duzakdan sypmak isleýän tovşanyň urnuşy ýaly, özüni gaýrarak siltedi-de, Bossana ýigrenji göz bilen garap:

— Daglatjak däl! — diýip gygyrdy.

Dursun iki ot arasynda galan ýaly ör-gökden gelip, Batyry haýalçyratmak küýüne düşdi:

— Viý, Batyr jan, sen nähili gürrüň edýäň? Ýetginjek ýigit çykypsyň, utanaňokmy? Tebibiň diýenini etmek dertliniň borjudyr! Goýaveri, masgara bolmaveri, balam!

-69-

Şol söz öz ömründe gören garşylyklarynyň birinjisi bolmany üçin, Bossan oňa darykmady: — Hava, hanym, «Ot assynda bela galmaz» diýlendir. Otdan ötgür derman bolmaz. Batyr oňa kesgin jogap gaýtardy:

— Oda çydan gövre-de bolar öýdemok. Dursun naýynjar bir garaýyş bilen ogluna ýalbardy: — Han ogul, sen indi aklyňa aýlanarça bolupsyň, düşünmezlik etme. Bossan ejäň «daglamak» diýeni — bela-beter ürküzmek diýdigidir. Ýogsam, men näme, seniň teniňe tiken dürtülmegine razy bolarynmy? Sen, janym, nähak ýere özüňi onda-munda urma-da, Bossan eje näme diýse, hoş diý! Kejine kän gaýdylmaýan, gaýdylaýanda-da, diýeniniň üstünde berk durýan Batyr ejesiniň sözüne gulak asman, öňki sözünü gaýtalady:

— Ýok, daglatjak däl!

Bossanyň keýpiniň bozulmagyndan, raýynyň gaýtmagyndan heder eden Dursun ogluny köşetmegiň küýüne düşse-de, Batyra aýdan sözünüň orun almajagyny aňlany üçin, dilini dişlemekden başga çäre tapmady. Emma Bossan oňa darykman, bir oturyşyny üýtgetmän, Dursundan soval sorady:

— A gyz, Dursun, seniň ogluň ady näme?

— Batyr.

— Onuň ady-ha govy ekeni, özem ýaman ýigit däl ýaly. Ýöne men bir zada düşünemok: munuň batyr bolany haýsy, beýle ýel ýürek bolany haýsy? Bossanyň gyjydy Batyry müýnsüretmän, gaýta ýüregine ot bolup ýapyşdy.

— Men batyram bolsam, gorkagam bolsam, seniňki ýaly adamyň tenine ot basmaga-ha ýüregim takat bermez. Oglunyň ajy sözi Bossanyň ýüregini bular, gaharyny getirer diýip, Dursun ýene durup bilmedi:

— Batyr jan! Ejeň-ä seniň üstünde jan berýä. Men seniň rahadyňy isläp, bütin ynjalýkdan aýrylýan. Seniň derdiňe derman tapyp bilerin diýen niýet bilen, men geleni geçirmän, geçeni saklap, melahat soraýan. Bossan ejäni men nähili günler

-70-

bilen tapdym.

Sen bolsa onuň gadyryny bilip, hormat goýmaly halyňa, gaýta ýoknasyz sözün bilen ynýdyň. Diýmäýin diýsem, seniň okadygyňça, yzgytsyzlygyň artýa. Näme, siziň mollaňzyň övredişi şeýlemi? Ýa-da eneň-ataň saňa ýamanlygy bardyr öýdýämiň? Sen aklyňa aýlanarça bolupsyň, oňlurak bolaýsaň bolmaýamy? Batyryň kakasy Annamyrat gürrüň başlanaly bäri sesini çykarman, dymyp otyrды. Onuň Batyra rehimi indimi ýa Dursunyň gidişini gatyрак gördümi, ep-esli salym dodaklaryny münküldedip oturandan soň, dillendi:

— A-hov, sen oglana artykmaç azar berip durmasaň näderkä? Batyry ýaňyjak haýalçyradandyryn hasap eden Dursuna Annamyradyň sözi ýokuş degdi. Ol ärine gyjytly garady:

— Aýu, saňa diýýän, seniňki näme? Sen beri öňki oturyşyň ýaly dymyp otursaň bolmaýamy? Sen adam şekilli adam bolýan bolsaň, oglanyň azary maňa galarmydy?

Annamyradyň keşbinde görnetin närazylyk duýulsa-da, aýalyna jogap gaýtarmady. Onuň ýañaklary utançly ýaly çekeleşýän ýüzi aşak sallandy, barmaklary bolsa bir zat agtarýan ýaly ýer dyrmalady, Kakasynyň sözünüň sonuň bilen gutaranyny gören Batyr kakasynyň ýerine ejesine özi jogap berdi:

— Eje, sen geleni geçirmişiniň ýaly, maňa hiç içirmän galdyran zadyň boldumy? Sen her bir ötegçiniň gepine gidip, meni ölüm pillesine ýetirdiň. Hava, eje, maňa övredilişi şeýle: aldavçylaryň gepine gitmän, gaýta olaryň garşysyna göreş etmeli. Emma seniň ynanjaňlygyň zerarly, men öz borjumu ýerine ýetirip bilemok... ýok men daglatjak däl, daglatjak däl! Batyryň gany gyzmagyndanmy ýa ejesine gahar edip, birdenkä gobsunyp galjak bolmagyndanmy — içiniň agyrysý tutdy, bilini бүkdi. Ol iň soňunda elini ýere diräp galdy. Batyryň gyjytly sözleri ejesine ok bolup degse-de, oglunyň ýanyny ýere bermegi Dursunyň ýüreginiň başyndan tutdy: Batyry gujaklasy, bagryna basasy, ýüzünden-gözünden ogşasy geldi. Emma onuň şol meýline maý bermedik Bossan tasanjyrap galdy.

Ol:

71-

— «Idelen ýerde irinme, gadryň bilinmedik ýerde görünme» diýlendir—diýip, atalar sözüni öz peýdasyna gysardyp aýtdy. — Ideldim — geldim, gadrym bilinmedi — gidýän! — diýip, ýüzüniň ugruna ugramaga taýynlanan ýaly görüldi.

Dursun iki ýalyn arasynda galdy: haýsyny öçürip biljegine bir bada akyly çatmady. Ol Batyryň derdini paýlaşsynmy, Bossanyň gövnünden tursunmy? Iki ýalynyň ikisi bir vagtda Dursunyň daşyna geçdi. ýaşly gözünü tutup, Bossanyň gujagyna özünü goýberdi. Onuň ýüregi ot bolup lovlady. Ol göýä öz oduny öçürmäge kömekçi agtarýan ýaly, naýynjar gözleri bilen bir gezek Batyra, bir gezek Bossana garady, olaryň haýsynadyr bir zat aýtmak isleýän ýaly, ýumry dodaklarynda münküldi emele getirdi. Emma bogazy doldy-da, dili diýen etmedi. Onuň gözleriniň agy-garasy tapyşyp, görejiniň önüni buz reňkli ümez aldy: ýaz gününüň ýagşy ýaly, şol gözlerden biriniň yzyndan ikinji damjalar togalandy. Dursunyň şondan soň dik durmaga-da mejaly galman, bir eli bilen gursagyny tutdy.

Annamyrat kirpikmen gabaklaryny galdyryp, Dursuna garady-da, oňa baryp ýapysjak ýaly ýa Bossana bir zat aýtjak ýaly, ýa-da onuň ýeňsesinden südürlejek ýaly görüldi, hatda ýerinden hem gobsundy, emma ýerinden galman, dilini ýarman, ýene şol sekundyň özünde rahatlanyp oturdy. Batyr öz azary bilen ejesiniň derdini ýa-ha syzan dälidir, ýa-da syzmak islän dälidir — onda gymyldy peýda bolmady. Emma iki syrkaýyň arasynda galan Bossan in soňunda Dursuny köşetmäge mejbur boldy.

Ikinji baş

Bossanyň alakjaýan tamakin gözleri Dursunyň öýüniň içinde ondan-oňa at çapsa-da, göreji eglener ýaly mähirli zadyň üstünden barmaýardy. Annamyrazyň ata-enesinden, belki, babasyndan miras galan zürrüjek garaja öýüň gurumlan uklary gysaryşyp ýatyrdy, tärimleriň kökleri gyrlany üçin, käbir ýerinden arkaýyn sümäýmelidi, durluklaryna näçe ýamag basylan bolsa-da, de

-72-

şiklerinden görünýän yşlaryň sany ýokdy.

Bossan öz ýanyndan: «Ýagyş ýaganda, bu öýüň içi bilen daşynyň tapavudy barmykan» diýip oýlanýardy. Seçekleri gyrlyp, ýüzlerini gurum basan çemçe torbalar göz-gülban asylyşyp durdy. Gözenegiň iki gapdalyndaky gyzyň çuwallaryň garynlary pökgi görünse-de, içindäki har-hamyrlaryň gyzan bazarda bir pula geçmejegini Bossanyň synçy gözleri kemsiz aňlaýardy. İçerdäki düşekleriň diňe terdäki gülli keçeden özge hemmesi

garaja öýüň özi bilen ýaşdaşdygyny habar berýärdi: iki ýa üç arka aýlanan palasyň erňekleri gemrilen bolsa, gövresi çapgy ýassygy ýaly kertim-kertimdi. Keçeleriň-de haýsy dövrüňkidigi mälim bolman, diňe oýmur-oýmur deşikleri, tüýjeren ýüňleri saýgarylýardy. Bossan öz ýanyndan: «Men nirä gelip düşdüm? Anna baýlaryň çakylygyna barman, näme üçin ýer urup, ýerde galan Dursunyňka geldim?» diýip, özüne igenýärdi. Dövrüň deňsizlik kanunyna görä, şol öýüň maşgalasy çagalygyndan bəri örän hor ýaşaýardy. Annamyrat gyşyň aýazyna, tomsuň hovruna parh goýman, ömrüni daýhandaşbilen geçirse-de, öýüniň eşiğini däl, hatda ýylda bir gezek maşgalasynyň geýimini-de tazeläp bilmeýärdi. Dursunyň-da biderek oturýan çaş ýadyna düşmeýärdi: öý işiniň, çaga-çugasynyň aladasyndan başga, ýylda juda bolmasa bir halyça dokap satýardy. Şeýle-de bolsa olaryň gara gün üçin artdyrýan zatlary bolman, gaýta gündelik iýmitleri sovulmaz aladady: olaryň zähmetleri özlerine dälde, özgelere siňýärdi... Şol öýüň içindäki goşlarda Bossanyň gözünüň egleneni ýüňleri çykyşyp duran ýyrtyk ýorganlaryň aşagyndaky iki sany doly çuvaldy. Bossan diňe şol çuvallara gözi düşende, ýenillik bilen dem alypdy. Şol çuvallar-da şol öýde diňe şu ýyl ýagny bir müň dokuz ýüz ýigrimi altynjy ýyldaky ýer-suv reformasyndan soň peýda bolupdy. Annamyrat agyr oýuny, gövün hoşuny, gaýgysyny, şatlygyny daşyna çykarmaýan, ýetmezine zeýrenmeýän, buýsanjyny dillenmeýän bir adam bolany üçin, öýüň içindäki doly çuvallara—bol çörege guvanjyny diňe Dursun öz içinde saklap bilmeýärdi. Ol öz şatlygyny, durmuşdan razyligyny goňşy-golamlaryň ýanynda häli-şindi gaýtalaýardy:

— Hudaýa şükür, biziň hem zähmetimiz indi özümize siňýä,

-73-

iýjek nanymyz indi öz ýerimizden emele gelýä.

Biziň hem indi hiç kime mätäçligimiz ýok. Ýaşasyn sovet hökümeti!..

— Şol çuvallar häzir Bossany-da Dursundan az guvandyrmaýardy. Ol öz ýanyndan gövün ýüvürdýärdi: «Men, elbetde, ýalňyşmandyryn. Diňe syňragyndan syzanyny ýalaýan Anna baýlara baramda, maňa şyryk çal bilen gaty çörekden başga näme hezzet ederler öýdýäsiň. Aklyk diýip hem, ujuna bir gyran düvlen iki garyş bizi berer, vessalam. Ogluna em edenim üçin, Dursun maňa şol çuvaldaky gallalaryň birini beräýse gerek. Şeýle bolanda, meniň pul düvünçegim, ep-esli galňaysa gerek. Dogrusyny aýtsam, Dursunyň häzir oglundan başga dünýä maly gözüne görünýän dälidir. Men özüm ejap etmesem, ol maňa çuvaldaky gallanyň ikisini hem hödürläversin... Ýöne veli, sesini çykaraysa, gorpa ýykylaýjak ýaly syzyp; ümüş mal ýaly dymyp oturan Annamyrada meniň pisindim

oturanok. Beýle önjeýli zada bu dözmez. Çagasyny janyndan eý görýän Dursun eçilämekçi bolsa, Annamyradyň, belki, dili açylar: «Dursun, Bossan bize ýer sürşen däl, orak orşan däl, sen ony unutma» diýer. Men nebsime haý bermän, öteräk gidämekçi bolsam, belki, ýeňsamden südürlär. Hava-da, meniň hem belli emgegim köýüp duranok, çuvalyň dolusy bol maý ýarysy bolanda näme, meniň içime depýämi!..»

Şol çuvalardaky dänäni emele getirmek üçin Annamyradyň ýyly ýete zähmet çekenini, şol dänäni öýüniň bezegi, maşgalasynyň gurby hasap edýänini nebsi öňüne düşen Bossan ýadyna-da salmaýardy: Annamyrat onuň bir gysymyny Bossanyň dolmaz holtumyna dykandan, aç guşlara sepenini ýüz esse eý görýäninden onuň habary ýokdy. Annamyrat bilen Dursun ýeneki ýyllarda-da az-azdan artdyryp, öýlerini hem onuň içiniň goşlaryny täzelemek küýüne düşýärdiler.

Emma almyta adatlanan açgöz Bossan bolsa Batyryň derdine em etmek üçin çalasyn taýynlyk görýärdi. Ýörite ýakylyp, kesindileri köze aýlanan oduň içinde köne orak täze dogan aý ýaly gyzaryp ýatyrdy. Ol çuvalyň arkasynda kän vagtdan bäri ýatany üçin, çygdan, zeýden alan posuny

-74-

endamyndan sypyryp, ilki ýasalyşyndaky ýaly tämiz polada aýlanypdy-da, gyzyl köz bolup lovurdap ýatyrdy.

Ava gözi ilen tazynyň göreçleriniň hövesjeňlik bilen ýalpyldaşy ýaly, otdaky oraga gözi düşen Bossanyň ýüzi barha ýagtylýardy. Onuň ýeser gözleri gülümsiräp, küti dodaklarynda ýylgyrma emele gelýärdi. Şol orak onuň girdeji akymlaryň in şovlularyndan biridi. Annamyradyň oda seretdigiçe, gaşlary çytylýardy. Onuň hem Batyr ýaly ýetginjek çagynda çakyza zerarly maňlaýy daglanypdy. Şol dag ýadyna düşende, onuň maňlaýy heniz hem avap duran ýalydy. Şol orak onuň kejebesini garyşdyrany üçin, yerinden turarly, oraga ýapyşarly, eliniň tersi bilen dazyrdadyp zyňyp goýbererli göründi. Ol öz aýtmak isleýän zadyny aýdyp bilmeýşi ýaly, etmek isleýän zadyny hem çendan vagty bilen yerine ýetirip bilmeýärdi. Şol agyr häsiýeti zerarly, häzir hem ol sesini çykarman, azaryny öz içine salyp otyrdy. Birdenkä bolsa, häzirki taýynlanýan ýigrenji zady hem öz oglunyň azabyny görmezlik niýeti bilen, «görmez arkasy güýçli» nakyllyna görä, yerinden galdy-da, iki elini arkasynda tutup, çykyp gitdi.

Bossanyň tebipligine bütün ýüregi bilen ynanyan Dursun bolsa ot ölçerýän vagtynda, otdan göterilýän uçgunlary «gorkan öňürder» nakyllyna görä, Batyry azara

goýýan, onuň içinden göterilip gidýän beladyr diýip düşündi. Şonuň üçin hem gyzaran oragy has ökderäk gyzartmaga çalyşdy.

Şol ot Batyryň gözüne hakykatdan-da ýandyryjy ýaly, köýdüriji köz ýaly bolup görünýärdi. Ol ilki bada oňa näçe garşylyk görkezse-de, aýrylmaz içagyry hem ejesi Dursunyň üznüksiz zary öz gövresini Bossanyň erkine bermäge mejbur etdi.

Batyry çep gapdalyna ýanyň ýatryp, köýnegini ýüzüne bürediler. Batyr oňa garşylyk görkezjek ýaly etse-de, dürli ündevler täsirindenmi ýa öz endamynda ot bolup oýnajak oragy görmek islemändigindenmi, haýsyndan hem bolsa, öz ýüzüniň örtügini arkan serpmedi. Onuň töweregindäki gaýmalaşýan aýallar, Bossanyň tabşyrygyna görä, ellerini, aýaklaryny mäkäm tutdular. Göreşe girjek ýaly, bilini gyňajy bilen bogan Bossan sapsyz oragy esgi bilen tutup, Batyryň sagyndan bardy. Gyzgyn oragyň

-75-

gyzyl şöhesi Batyryn agajet näzik endamynda ýylpyldap gezdi: gonjak bolýan garaguşuň maslyk töwereginde oňaly ýer agtaryp, pelpelleýşi ýaly, egri orak hem näzik teniň üstünde bir näçe sekunt pelpelledi. Bossanyň nazarynda maslyk bilen Batyryň endamynda hiç bir tapavut bolmany üçin, oňa örän dözümlü darady.

Gyzyl orak näzik tene göz ilginsiz degip galdy. Batyr özüni bileli bári Dursun onuň «vah» diýen sesini eşitmändi. Batyryň birdenkä «Eý vä-äk!» diýip, gygyran çasly sesi gulagyna ilende, Dursun allaniçigsi tisgindi. Dursun tisginende, onuň tirsegi Bossanyň orakly eline kakdy. Onsuz-da sypjap duran gyzgyn orak Bossanyň elinden sypdy-da, ýyldyrym ýaly ýylpyldap, näzik tene jazyrdap düşdi.

Hakykatdan hem ýere ýyldyrym düşene döndi. Gyzyl közüň jazyrdysy Batyra elektrik togunyň kuvvatyny berdi. Ol ýatan yerinden aýratyn bir güýç bilen ýokaryk zyňdy. Onuň şol vagtky hereketi dinamit ýarylandan enaýy dälidi. Batyryň ellerini, aýaklaryny tutup oturan aýallar yzan-çuvan arkan serreldi, olaryň börükleri pökgi ýaly togalandy. Nähili güýç, nähili zarba degeni mälim bolman, Bossan-da ýumak ýaly togalandy. Onuň eti gaçan tumşugy dokma gazygyna degip, ikbaş ýaly çişdi, burnundan bolsa ik ýaly gan zogduryldy. Düşen yerini tütedip barýan gyzgyn oragyň üstünden basan bir aýal taňkadaky suvy eñterdi. Dursun Batyryň täze ýarasyna em etjegini, Bossanyň burnuna esgi dykjagyny bilmän, iki arada sergezdan galdy. Teniniň avusyna çydamadyk Batyr öýüň içinde tovsaklady. Burnunyň ganyny saklap bilmedik Bossan bolsa inñilli bilen ýassyga gyşardy.

Üçünji baş

Batryň ýagdaýy Bossan ony daglandan tenine otly orak gaçandan soň has hem ýamanlaşdy: içiniň agyrysý ýygy-ýygydan tutdy. Ejesiniň tebipli gürrüni eşidende, indi ýüregi bulandy;

-76-

okuvyna-da oňly ýaramady.

Mekdepde arakesme wagtynda okuwçy oganlar çendan şagalaň turuzýardylar: degişýärdiler, gülüşýärdiler, kowalaşýardylar. Emma Batyr şol keýpden mahrumdy. Onuň şol şowhuna näçe ýüregi atygsasa-da, keseli oňa mümkinlik bermeyärdi, Şonuň üçin ýa-ha bir burçda bövrüni tutup oturýardy, ýa-da aýak üstünde olaryň oýnuny synlaýardy.

Bir gün ol oganlaryň oýunlaryna gyzygyp durna, kowalaşýan oganlardan biri şoňa bukulmak üçinmi ýa hüjümden özüni goramak üçinmi, atanlykda Batryň egninden ýapyşdy-da, ony gömelteý silkdi. Onsuz-da bövri sanjyp duran Batyr pyçak urlan ýaly tisginip, ýüzüni çytdy-da, özüni aşak goýberdi. Özi bilen deň-duş oganlar onuň keselinden habardar bolsalar-da, mugallym onuň şeýle agyr ýagdaýyny birinji gezek görýärdi. Mekdep täze bolup, obanyň iň gözəl jaýlaryndan biri hasap edilse-de, mugallymlar entek galapyn köne adamlardy: ýokary bilimli täze mugallymlar şindi ýetişmändi. Şonuň üçin obalarda okuwlaryň gidişi-de onçakly öwerli däl. Häzirki Batryň ýanyna gelen mugallym könedan çala sovatly-bolup, diňe gysga wagty mugallymlar kursuny gutaran sakgally-murtly daýaw bir adamdy. Onuň barasynda «aý köne mollamyş, doga berýämiş» diýen ýaly ýaşlar arasynda her hili myjabatlar-da gidýärdi. Onuň gürründeşleri garry adamlar bolup, ýygnaklardan gaçarak durmagy hem şol pikiri goldaýardy. Şonuň üçin Batyr öz ýanyndan «belki, mugallym maňa-da doga-tumar hödürlär» diýip oýlanýardy. Emma mugallym onuň agyr ýagdaýyny aňlandan soň, Batryň gövünüň keçjesine atalarça maslahat berdi:

— Meniň, elbetde, tebiplikden habarym ýok. Ýöne veli, Batyr, seniň keseliň oýunjak däl bolara çemeli. Keseli, ogul, bejeren ýeňer. Kim ony äsgermezlik etse, öküner. Dert-azary doga-tumar bilen «bejerilýän» vagt yzda galdy. Seniň keseliň içinde bolany üçin, oba tebipleriniň hem ondan başy çykamaz. Sen başarsaň, ejeň ýa kakaň bilen Aşgabatdaky uly doktorlara git, juda bolmasa, häzirlilikçe feldşere bar. Isleseň, eneň-ataň bilen men özüm sözleşýin. Her halda, meniň aňlaşyma görä, seniň keseliňe tizräk çäre görmek zerur.

-77-

Mugallymyň sözi ýönekeý sada, ýaly bolsa-da, Batyra ol nähili ýakymly hem örän dogry eşidildi. Şeýle ýakymly sözi ol henize çenli öz kakasyndan-da eşitmädi. Oglunyň agry halyna Annamyradyň ýüregi, belki, beterräk awaýandyr. Emma onuň çuňňur ýüreginden gaýnap çykýan gyzgyn mährini mälim etmäge agyr dili mümkinlik bermeýärdi. Batyr öz mugallymy baradaky «myş-myşlaryň» barynyň ýerliksizdigini aňlady, şeýle myşmyş habarlary ýaýradýan adamlara öz ýanyndan ýigrenç duýdy. Geljek okuv ýylyndan Aşgabatdaky rabfaga geçmek üçin Batyra arza ýazmagy ündän-de şol mugallymyň özüdi ahyry... Özüni doktora görkezmek barada deň-duşlary-da Batyra maslahat berdiler. Uzynak şiiňil bir oglan agzyny pakgyladyp gepledi:

- Täge açylan dugtorhana gelen pilşir diýýäler veli, men-ä şony dugtormykan öýdýän. Baýak içim agyranda, maňa bir derman berdi veli, sanly salymyň içinde edil ýolnup zyňlana dönderdi! Togalak, burny ýemşik bir oglan onuň aýdany bilen razylaşman, seňrigini ýygryp gepledi:
- Näme diýseňem, meniň-ä şoňa pisindim oturanok. Ol gün meniň injigim sypjyrylanda, toşap ýaly goýy goňur zat çaldy veli, men-ä aýagyma ot basaýdymykan öýdүpdim. Gövnüme bolmasa, injigim heniz hem avap duran ýaly. Çepiksi bir oglan iňňä sapaýmaly inçemik ses bilen sözledi:
- Ýok, dogry däl. Meniň gözümiň agyrap, bir hepde okuvdan galanymy hemmãñiz bilýãnsiñiz. Baş günüň içinde men ne ýatyp bildim, ne-de rahatlandym. Iň soňunda feldşer gözüme bir derman damdyrdy veli, gözümiň agyrysy tarpa-taýyn gutulyp, iki gije-gündiz oýanman ýatdym. Men-ä, gövnüme bolmasa, şol adam ýönekeý dälmiñ öýdýän. Belki hem, ol profi- sor diýilýänidir. Batyr, sen hiç kimiň sözüne gulak gabartma-da, özüñi hökman şoňa görkez.

Şol övüt-ündepler Batyryň öz niýeti bilen birikdi.

Dördünji baş

Batyr özüne gezek gelip, gapydan girende, aňyrsyny bakyp duran uzyn ak geýimli bir adama gözi düşdi. Ol Batyryň girenini ýa-ha duýmady, ýa-da ähmiýetli bir zat bilen meşgul bolany üçin, dolanyp seretmäge mümkinlik tapmady. Derman ysy Batyryn burnuna urup, gaňşyravugyny tütetdi-de, birdenkä asgyrdy. Feldşer ýalta bärsine garanda, egnini gysyp duran Batyra gözi düşdi. Ol burnunyň üstündäki äýnegini ýokarrak galdyryp, eserdeň çişerildi-de:

- Eri, ogul, näme kemiň bar?— diýip sorady.

Feldşeris ýogyn murtlary Batyryň sussuny basdy. Şonuň üçin onuň keşbini only saýgarman, ýüzüni aşak saldyda:

- İçim... içim... — diýip hümürdedi.
- A-ha... içiň niresi agyrýa?

Batyr sag eli bilen bövrüni tutup, ýarym-ýalňyş rusça jogap gaýtardy:

- Jibot.. jibot.
- A-ha. Diýmeli, içiň agyrýar.
- Hava, ýoldaş dugtar, hava.

Feldşer barmaklarynyň hereketi bilen Batyry öz ýanyna çagyryp, goşaryndan tutup gördi, damarynyň urşuny barlady. Ondan soň gabaklaryny çövrüp, aşak-ýokary seretdirdi:

- Meniň gözlerime dogry seret — diýdi. Feldşer ondan soň: «Şeýle, şeýle» diýip hümürdedi-de, dermanly çüýşelere ýapyşdy.

Feldşer onuň içini barlamany üçin, Batyr öz ýanyndan, belki, bu meniň gözüme derman taýynlaýandyр diýip düşündi. Ol Gadymy gürrüň kitaplaryndan birini okanda, bir keselliniň tebibe baryp: «İçim agyrýa» diýenini, tebip ondan «näme iýdiň» diýip soranda, «ýanyk çörek iýdim» diýip jogap berenini, tebip «Onda seniň agyryň içiňde däl, gözüňde» diýip, gözüne melhem etmekçi bolanyny ýadyna saldy. Şonuň üçin Batyr feldşerden soramakçy boldy, emma feldşer oňa «seniň içiňde däl, gözün

-79-

de» diýer öýdüp çekindi.

Eýsem-de bolsa, ýanyk çörek iýmänini, özüni bilip, gözünüň agyrmanyny ýadyna salyp, ikerjiňledi-de:

- Dugtar aga... — diýdi.

Öz işi bilen meşgul feldşer «A-a» edip, başyny galdyrdy, Batyrdan jogap bolmandan soň bolsa:

- Hä, näme? — diýip sorady. Batyr näme aýtjagyny bilmän sakyndy-da:
- Jibot, jibot! — diýdi.
- Bilýän, bilýän. Derrev.
- Dugtar aga, meniň gözüm agyranok ahyry.
- Bilýän, bilýän.

Feldşer ýene öz işi bilen meşgul boldy. Feldşeriň gözüne derman taýynlaýanyňa Batyryn indi şübhesi galmady: «Meniň içim agyrýa, bu bolsa düýäň sinohor keseline dag basylyşy ýaly, meniň gözüme derman taýynlaýa» diýip oýlandy. Ynjalykdan aýrylan Batyr nähili aýdanyny-da duýman galdy:

- Dugtar aga, ýok etdirjek däl! Feldşer Batyryň nämeden boýun tovlaýanyňa düşünmän:
- Nämäni etdirjek däl? — diýip sorady.
- Nähili nämäni?.. Gözüme derman etdirjek däl?

Feldşer Batyryň nämeden hovatyr edýänine oňly düşünmän, onuň ýüzüne seretdi: oglanyň gansyz ýüzünde aljyraňny bir ýagdaýyň baryny saýgardy. Şonuň üçin ýañadan sova-jogap başlandy:

- Eri ogul, sen nämeden hovatyr edýäsiň?
- Men gözüme derman etdirjek däl diýýän.
- Gözüme derman?!
- Meniň gözüm agyranok ahyry!
- Kim seniň gözüň agyrýa diýdi?
- Onda näme derman taýynlaýasyň?
- Aý sen gyzyk oglan! — diýip, feldşer keýp edip güldi-de, oňa degdi. Şu saýgaryşyň bilen, oglum, hakykatdan-da seniň gözüne derman etmeli. Batyr onuň ýañsa alýanyňa düşünmän:
- ýok, etdirjek! diýip gaýtalady.

-80-

- Aý, ogul, men bu dermany seniň üçin däl, başga biri üçin taýynlaýan.

Batyr utanjyndan ýüzüni aşak saldy. Feldşer ondan soň Batyry kuşetkanyň üstünde ýatyryp, emäý bilen içini barlady. Onuň bövründäki sanjynyň ýönekeý ýel ýa iç

gatamadan dældigini aňlady, emma onuň nähili keseldigini dogrusy aňlap bilmedi. Ol öz ýanyndan «belki hem, kör içegedir» diýip düşündi. Eýsem-de bolsa, ol pikirini Batyra mälim etmän, oňa ata hökmünde nesihat berdi:

- Oglum, sen bu keseliňden tiz saplanmak isleseň, kakaň bilen şähre git-de, özüňi şäher doktoryna görkez. Keseliň ornaşmagyna maý bermän, önünden çäre gören, elbetde, ýagşydyr. Feldşer onuň derdine dări-derman edip bilmedik hem bolsa, aýdan ýakymly sözleri Batyryň göwnünde şol adama bir hili söýgi galdyrdy. Ol hatda çykyp gidende, ak ýürek bilen seslendi:
- Dugtar aga, sag bol!

Bäşinji baş

Feldşeris «Şähre git» diýen maslahatyny Batyr ejesine mälim edende, ol elden-aýakdan düşdi.

- Ýo-ge-ý, bolmaz, oglum, bolmaz!.. Adam kesýän dugtara-da heý, jan ynanyp bormy?.. Kim bilýä, belki, ol seniň garnyňy keser? Va-eý, hudaý görkezmäversin!.. Sende şeýle uly keseliň ýoguny men bilýän ahyr! Sen bir az sabyr et. Ynha eli ýeňil tebip taparys. Işallam, derrevjik gutularsyň!..

Annamyrat Dursun ýaly uly garşylyk görkezmese-de, şäher oňa bir hili garaňky geldi. Dursunyň «keserler» sözi onuň-da gulagyna ýaramady.

Ejesiniň haýýarlygyna garaman, Batyr näme-de bolsa feldşeris maslahatyny makul bildi.

Emma içagyry oňa ynjalyk bermedi.

Batyryň kakasy Annamyrat söze gysganç bolsa-da, işe gezek gelende, iki paý ýalydy. Ol ýer-suv reformasyndan ýeten ýerini kemsiz bejereni üçin, bol hasyla garaşýardy. Gavun-garpyzyň-da

-81-

boýy ýeteňkirläp barýardy. Ol öz ýanyndan «Gavun ýetişse, Batyryň içi gutulaýsa gerek» diýip oýlaýardy. Emma gavun-garpyz-da, süýt-gatyk-da Batyryň içine peýda etmedi. Ol vagtal-vagtal içim diýip gyşardy, reňkine-petine gelmän, ýüzi bir hili sargylt övüsdü, ynjalykdan aýryldy. Dursun oglunyň keseline näme çäre etjegini bilmedi, gelenden-geçenden maslahat sorady. Biri «ötledir» diýse, beýleki biri «dalakdyr» diýýär. Onuň keseline her kimiň her hili düşünişi ýaly, her kim oňa her hili derman salgy berýär. Biri «Ötledir, ol tutan vagty onuň çep çignini mäkäm

saratmak gerek» diýse, ikinji biri «Dalakdyr, tutan vagty mazalyja ovkalatmak, tapan-tupanyňy üstüne üýşürüp, kemsiz derletmek gerek» diýýär, üçünji biri bolsa «Ol hökman kakyn-silkindir, tutan vagty ýa-ha porhan oýnatmak, ýa-da Garahojama ýykmaq gerek» diýýär. Dursun kimiň sözüne gulak asjagyny, näme etjegini bilip bilmeýär, edeýin diýenini edip biljegine-de ynanmaýar. Garahojama äkideýin diýip, agzap-da biljek däl. Batyr onsuz-da Garahojama gargap ýör. Belki, ol bu vagta güýçden hem düşendir, belki, düşürendirler. Porhan oýnatmaga Batyr hasap hem däl, oba guramalary hem oňa ygtyýar berjek däl. Olar Bossany hem eýýäm çörekden kesipdirler.

Iň soňunda şol çäreleriň hemmesinden amatlyrak bir habar Dursunyň gulagyna ildi. Döwletmyrat diýen bir adam şonuň ýaly içagyry keselleri ovkalap gutarýarmyşyn... «Ol nähili oňat zat?.. Emma ony nähili getirip boljak? Ol hem hökümetden gorkusyna tebiçilige gezmesini goýanmyşyn. Bardy-geldi, ony bir söý bilen ele salaýanda-da, Batyry oňa razy edip boljakmy ýa-da ýokmy?

Şol hem belli däl...»

Dursun janserek bolup galdy.

Dursun iň soňunda ýakyn tanşynyň, dostunyň üsti bilen Döwletmyrady getirmegiň ýoluna düşdi. Ol Batyryň hem taryna kakyp gördi. Emma Batyr oňa gövnedi. Batyryň dostlarynyň, deň-duşlarynyň üsti bilen hem aýtdyryp gördi. Onuň tebiçiliginiň dine-şerigata hiç bir dahylynyň ýokdugyny hem ynandymaga çalyşdy. İçagyry Batyry hem az oýlandyрмаýardy. Ol ony birsyhly

-82-

ynjalykdan aýyrýar. Onuň iýenini ýokduranok. Oňa bir gün azar bermese, ikinji gün rahat berenok. Şu gidişde gitse, elbetde, okuva-da ýarajak däl. Okuvdan galmak Batyr üçin nähili haýp!.. Bir ýandan içiniň azary, ikinji ýandan ejesiniň zary Batyry ýene öz erkine goýmady. Şonuň bilen bile, ovkalamak dag basan ýaly aýylganç bolup görünmedi.

Altynjy baş

Annamyrat bilen tirkeşip gelen Döwletmyratdy.

Dursun ony gadyrly garşy aldy.

Süýji sözli, açyk ýüzli Dursuny gören aksakgalyň peşeneli ýüzi has hem aýdyňlandy. Ol saglyk-amanlykdan soň, sakgalyny sypap:

- Hudaýa şükür! dilimize düşýän dostlukly adamlara-da duş geldik! — diýip, mys-mys güldi.

Dursun aksakgalyň sözüne derrev düşünip ýylgyrdy:

- Viý, näme, Batyryň kakasy bilen gürrüňiňiz birikmedimi?
- Birikme niräň gürrüňi! Asyl ondan on sovalyňa bir jogap hem alyp bolmasa nätjek? Beýle-de bir gysganç adam bolar ekeni?
- Hava, Batyryň kakasy kän geplemsekdäldir.
- Az sözli adamlary hem, türkana adamlary hem görüpdik. Biz-ä heniz şuna meňzeş adam gören däldiri. Bu edil bir gurruk guýy ýaly-la!
- Hava, onuň sözi tygşytlydyr.
- Aý, gelin, ýumarlajak bolmasana! Ol hatda «bar», «ýok» diýen ovazy çykarjak bolanda-da, edil ýün iýen güjük ýaly, suw içim salym gerjeşip durýa.

Annamyrat Döwletmyradyň gyjydyna jogap gaýtarmaýşy ýaly, onuň ýüzüne-de seretmän oňdy, emma onuň soňky sözi Annamyradyň dodaklarynda-da ýyrşarmak emele getirdi. Ýaşulynyň şovhunly gürrüňi Batyra ýagşy ýarady. Ol öz kakasy Annamyradyň söze gysgançlygy hakynda onuň aýdanlaryna hahahaýlap güldi. Batyr onuň ýüzüne hyrydar göz bilen seretdi.

-83-

Onuň gyrađen sakgalynyň duv ak bolmagyna garaman, ýüzüniň ýekeje-de ýygırt atan ýeri ýokdy. Onuň ýüzi edil çirtibermeli bolup, ýagjymak ýañaklarynda gan görünýärdi. Batyr onuň ýyljyraklap duran sada gözlerinde bir az gödeklik syzsa-da, şol göreçlerde hile damarynyň baryny seljermedi. Onuň degişgen, şorta gürrüňleri Batyryň gövünü açdy, ony özüne övrenişdirdi. Batyr Döwletmyradyň keşbinde Bossanyňky ýaly ýigrenjilik syzmady. Ýaşulynyň Annamyrat barasyndaky gürrüňi ep-esli dovam etdi. İn soňunda gürrüň Batyryň keseline aýlandy. Onuň içiniň agrysynyň taryhy barasynda Dursun oňa jikme-jik gürrüň berdi. Döwletmyrat Batyra derrev ýapyşman, özüniň tebiçilik edişinden, käbir adamynyň ondan gorkuşyndan gyzykly gürrüň berdi, şol väşi sözleri bilen ol Batyry öz täsirine aldy. Döwletmyrat Batyryň içagrysyny: «Tutgaýly ötle» diýip mälüm etdi. «Tutgaýly» sözi Dursunyň ýüregine jüňküldedi, Batyryň hem maňzyna damdy. Ol keseliň Batyry vagtal-vagtal tutýanyny hatda Annamyrat-da bilýärdi. Dursun onuň «Tutgaýly ötläni» nähili gutarjagyny bilmek niýeti bilen, oňa sorag berdi:

- Döwletmyrat aga, onuň emi näme bolar?

- Aý, gelin, onuň emi elde bolar. Dursun «elde» diýen sözden elini açygrak tutmaly, eçilmeli, köpräk emlemeli diýen many aňlady. Şonuň üçin:
- Tebipden elimizde baryny aýamarys — diýdi. Şol jogaba Döwletmyrat keýpion güldi.
- Aý, gelin, sen meniň sözüme keçe düşündiň. Elde diýenim meniň elimdedir diýdigimdi. Men ele garaýan, şondan çörek iýmek üçin gezyňan tebiplerden däl. Meniň oňa mätäçligim hem ýok. Men onuň dermanyna-da pul harç edemok. Men diňe şol käriň keýpine düşen bir adam. Birine peýdam degse, begenýän, zyýanym bolsa ýeter öýdemok. Öz aýdan jogabyna utanan Dursun eňegine düşen ýaşmagyny ýokarrak galdyrdy. Döwletmyrat özüniň hünärini bilmeýän adam bardyr öýtmeýärdi, Dursunyň ondan habarsyzlygy ony haýran

-84-

galdyrdy. Şonuň üçin öz aýdan sözlerini kime-de bolsa tassyklatdyrmak isläp:

- Şeýle dälmi aýt, Annamyrat? — diýdi.

Annamyrat oňa jogap ýerine, diňe gabagyny galdyryp seretdi-de, ýene ýüzüni aşak saldy. Annamyratdan ses-üýn çykmazlygy, öz sözünü tassyklamazlygy tebibniň gonjuna gor guýdy, ol oňa gyjytly göz bilen seredip:

- Päh-eý! Adam diýip, muňa seret-le! Haývanam çagyrsaň, juda bolmasa mäleýändir, yňraljyraýandyr. Mundan o-da ýok aýt!.. Şeýle dälmi, han ogul?

Batyr onuň sözünü:

- Dogry! — diýip tassyklady-da, hahahaýlap güldi. Dursunyň ýylgyrýan dodaklary ýaşmagyny çeynedi... Döwletmyrat ilki gelende, gyzykly gürrüňe başlanda, Batyr öz ýanyndan: «Bu-da Bossan ýaly daglarmyka? Ýa-da has aýylganjyrak bir zat taparmyka?» diýip oýlanýardy. Emma onuň ol oslaglarynyň hiç biri hem çykman, tebibniň «emi elimdedir» diýeni Batyryň gövününe makul geldi. Batyr ondan heder etmedi. Döwletmyrat neşelenip tikilen, tygşytly geýilýän gyzgylt silkme telpegini çykaryp, ýabadan asdy, ýaňy ysgyny gaçan içi pagtaly ýüpek donuny çykardy. Ol der bilen bir az garalan, ak ezyka köýneginiň ýeňlerini çermeşdirdi. Batyryň gözüne bolmasa, söweşe girjek ýaly taýynlyk gördi.

Döwletmyradyň syrkava seredişi özge tebipleriňkiden, doktoryňkydan üýtgeşigräk boldy. Ol Batyry ýüzin ýatyrdy. Hatda onuň köýnegini hem arkan

serpmedi. Ýeke Dursun däl, Batyr hem onuň özüne etjek bolýan emini geň gördi. Birdenkä bolsa, ýene «synahoryň dagy» ýadyna düşdi. Şeýle-de bolsa, Döwletmyrada ynanany üçin, sesini çykarmady. Emma Dursun durup bilmedi:

- Döwletmyrat aga, Batyr janyň azary içindedir — diýip ýatlatdy. Döwletmyrat:
- Aý, gelin, sen ondan arkaýynja bolaý! İçinde bolsa daşyna çykararys! Tutgaýly ötläni öteräk tutmalydyr — diýip,

-85-

Batyryň üstüne aýtlaýyn mündi. Ondan soň güýçli gollary bilen ikiýan boýun damarlaryndan tutup başlady. Ol ilki bada ýuvaşrak tutdumy ýa Batyr özüni mertlige saldymy, garaz onuň burgusyna çydady. Emma veli aradan salym geçmänkä, eýläk-beýläk burlup başlady. Döwletmyrat öz hünärine gyzykmak bilen, durdugyça özüni tijäp, hyrçyny dişledi-de, oglana içgili ýaly ýapyşdy. Batyr oňa çydaman, her tutanda: «Vah! Vaheý!» diýip seslendi. Emma Döwletmyrat oňa garaman, durdugyça berkräk ýapyşdy, elinde bar güýji bilen ony mynçgap başlady. Onuň ýagymysyndan köýneginiň daşyna der çykdy. Batyr «Eý va-eý!» diýip, bogazyna sygdygyndan gygyryp başlady. Emma tebibiniň äpet elleri onuň näzik damarlaryny sypdyrmady, agyr gövresi ony ýekeje-de butnatmady.

Batyryň gykylygyna soňa bakan Dursunyň ýüregi takat bermedi. Ol emdireneni elinden aldyran boz maral ýaly garanjaklady. Batyryň gykylygy ahrynda onuň ýüregine düşdi. Ol gözlerini elek-çelek edip:

- Aýu, oglany öldürdiň! — diýip gygyrdy.

Uruşda ökdälän itiň gykylyga garaman aşagyndakyny beter çekeleýşi ýaly, Döwletmyrat hem olaryň hiç biriniň gykylygyna gulak asman, Batyry it alan sanaja dönderdi. Batyryň çendan ara:

- Vaý, eje! Öldürdi-le! — diýen çasly sesi çykdy.

Dursun elini, aýagyny ýitirip, gözlerinden ýaş akdyrdy-da:

- Aýu! Çaganyň janyny aldyň! Goýber! — diýip, aýylganç seslendi. Döwletmyrat onuň ýüzüne-de seretmän:
- Bir gygyrar, bir goýar — diýip, maňlaýyndan akan derini sakgalyndan syrykdyryp, ýene has berkräk ýapyşdy. Batyryň iki egninden başlap, ýagymysy zady bilen mynçgalady-da, türresine baryp ýetdi, ýene şol hereketi bilen yzyna gaýtdy. Ol şol

aýylganç hereketini ikiýanlaýyn dowam etdirdi. Batyryň ysgyny gaçan, garyllyk, güňleç sesi çykdy:

- Vaý, kaka!.. Öldüm-le!.. Alsana! Annamyrat, galyň gabaklaryny bir galdyryp seretdi-de, uludan dem aldy. Onuň aşaky gabaklarynda, tumşuklarynda gahardandygy, şatlykdandygy syzylmaz bir zat emele geldi. Ol özünde

-86-

henize çenli görülmedik üýtgeşik bir hereketdi. Ol gobsundy, galkynjak ýaly etdi, emma ýene sesini çykarman, butnaman oturdy. Dursunyň aýagy oda bişen ýalydy. Onuň ýüregi ýarylan ýaly bolup, gözleriniň ýaşyny saçdy-da, Batyryň daşyna ýedi aýlandy, oňa hiç bir taýdan kömek edip bilmän, iň soňunda Annamyradyň üstünden düşdi, onuň egninden silterläp gygyrdy:

- Oglany öldürtdiň-le, doňgara daş!..

Annamyrat ýene sesini çykarman, butnaman, diňe aýylganç gözleri bilen tebibe seretdi. Onuň gözlerinde gan çylgymlyary görnüp, ikiýan egni bir az herekete geldi, birdenkä oturan ýerinden dazyrdap galdy. Ol edil ýolbarsyň ava agyz urşy ýaly, Döwletmyradyň iki çigninden mäkäm ýapyşgp, göz ilmez çaltlyk bilen ony ýokary galdyrdy, dikelti. Annamyradyň şol garaýşy, tebibiň ovurdyna goşa ýumruk goýarly göründi, tebip hem ondan şoňa garaşan ýaly, der basan gyzyl ýüzüni bir az sovdy. Emma Annamyradyň penjeleri, kemsiz ornaşan çeňňel ýaly, ýapyşan ýerlerinden butnaman durdy.

Iki egindeşiň ikisi hem iki eginlerinden dem aldylar.

Annamyradyň penjesiniň avysy Döwletmyradyň ýüregine baryp uran bolara çemeli, ol siltenjiräp, onuň elinden sypmaga çalyşdy, emma Annamyradyň çeňňekleri ony butnatmady. Onuň gözlerindäki gan çylgymlyary tebibiň has-da sussuny basdy. Tebip özüni ikiýanlaýyn gapjan gyýçak gara daşyň arasynda ýaly syzdy. Ol sözüni şelaýynlyga salyp, Annamyradyň ýüzüne ýasama ýylgyryş bilen garady. Gözlerinden gyzgyn ýaşy seçelenýän Dursunyň iki egindeşe gözi düşmän, diňe özüni bilmän haslap ýatan Batyra düşdi. Onuň ýüzi gök dalak gögerip, gözleri gabaklarynyň ýelgini bilen gömlüp, agzyndan gyllyk akýardy.

Dursunyň huşy başyndan uçdy, ýüzi ak tam ýaly agardy, naýynjar gözlerinden boýur-boýur ýaş akdy, dodaklary agy münküldisi bilen herekete gelip: — Batyr jan, Batyr ja-an! — diýip seslendi. Batyrdan ses çykmady. Ol hatda gözlerini açyp hem seretmedi.

-87-

Batyryň bolup ýatyşy Annamyrada-da adatdakydan artygrak täsir etdi, Döwletmyrada ýañadandan gazap bilen garanda, ony parçalarly göründi, emma tebibini günäkär sypatyna, müzzerýän ýüzüne gözi düşende, öňki küýünden dänen ýaly bolup, Batyra göz gezdirdi-de, ävmez bir ses bilen:

- Usurgapdyr — diýdi.

Oglanyň bolup ýatyşy Döwletmyradyň gözüne ilmesede, dilini ýaramaga Annamyratdan heder etse-de, özüni odaköze urýan Dursuna kömek edip bilerin, şonlukda öz günämi ýeňlederin diýen niýet bilen:

- Görýärmisiňiz? Oglanyň agyrysý aýrylypdyr. Ol indi rahatlanypdyr, indi gutuldygydyr, işallam — diýdi.

Dursun oňa: «Çaganyň azarly ýeri bilen azarsyz ýerini deňlediň, ony gök daş edip taşladyň, dilden galdyrdyň» diýip çeynäsi geldi, emma dili diýen etmedi, başy aýlandy, Batyry gujaklady...

Ýedinji baş

Döwletmyradyň eminden soň, Batyr bir hepdeläp ýassykdan galman ýatdy. Onuň endam-janynda azarsyz ýeri galman, bütin gövresi soka salnan ýaly bolupdy, bütin ýagyrynysy zerzavdy. Ol ilki bada boýnuny hem tovlap bilmeýärdi, elleri ysgynsyz gymyldaýardy, dili peltek ýaly garyşyk gepleýärdi. Dursun ony okuvdan alyp galmakçy, öz gözünüň önünde saklamakçy boldy. Emma Batyr özüni tutup, öňki tabyna gelenden soň, ejesiniň sözüne gulak asman, Aşgabada okuva gitdi. Aşgabat Batyryň gözüne örän uly şäher bolup göründi, ilki batlarda azaşmagyndan heder edip, ýeke özi köçelere-de çykyp bilmedi. Ylaýta-da onuň täze okuv jaýy rabfak ony geň galdyrdy. Bu ýeriniň okuvy-da, düzgün-tertibi-de obaňka hiç meňzeş däl. Rabfakda respublikanyň dürli ýerlerinden gelen iki ýüze golaý oğlan okaýar. Her üç-dört oglana bir otag. Her kiminiň-de özüniň krovady, tumboçkasy bar. Bu ýeri gör nähili arassalyk. Ýymit gör nähili süýji. Okuvarlar gör nähili tertipli gidýär. Bu ýerde

-88-

okuvçydan talap hem başga. Mugallymlar gör nähili bilimli, salyhatly adamlar.

Rabfakda agşamlaryna her hili kružoklar-da dovam edýär. Bu ýerde henize çenli görmedik oglanyň bilen derrev dostlaşmak-da mümkin. Marydan gelen Nury Myradov gör

nähili oňat oglan. Batyr onuň bilen sanly günüň içinde nähili dostlaşanyňy-da duýman galdy.

Batyryň gövnüne bolmasa, indi içiniň agyrysý-da ýeňläň ýaly: rabfaga geleli bäre bir aýa golaý vagt geçse-de, heniz bir gezek hem tutanok. Belki, arassalykdan, iýmitiň oňatlygyndandyr? Belki, dostlaryň mähirliginden, keýpiniň sazlygyndan, vagtynyň hoşlugyndandyr? Belki, ol eýýäm gutulyp gidendir? Sag adamynyň gövni nämeler islemeýär? Kružoklara gatnaşmak, aýdym aýtmak, saz çalmak, tans öwrenmek, gör, nähili oňat zatlar!.. Batyr heniz içiniň agyrysý güýjemänkä, ýaz aýlary çöle çykanda, bogazyna sygdygyndan aýdym aýdýardy, onuň şaňňyja zovvam sesi giň-geriş gumlaryň üstünden aşyp gidýärdi. Gövnüne bolmasa, ol özüni örän hoş ovaz, heňini bolsa örän ýakymly duýýardy: «Utanjaňlyk zerarly köplükde men sesimi çykaryp bilemok, ýogsam meniň hem bagşy bolup gitmegim mümkin» diýip oýlaýardy.

Bu ýerde bolsa bütinleýin başga: oglanlar biri-birlerinden utanman, aýdym hem aýdýarlar, her hili oýunlar hem edýärler, biri-birlerine kömek hem berýärler. Batyr näme üçin öz hünäriňi, özüňde bar sungatyny barlap görmeli däl?

Hakykatdan-da, Batyryň ovazy diňe bir özüňe däl, hatda ýoldaşlaryna-da govy ýarady. Dogry, ol ilki bada utandy, ikerjiňledi, emma sanly günde däl, bir gijäniň özüňde adatlanyp gitdi. Aýdyma batly ses bilen gygyranda-da, Batyryň içi agyrmady. Sazsyz aýdym bir hili jalbarsyz penjege meňzeýän ýaly. Mümkinlik bar vagtynda sazy näme üçin öwrenmeli däl? Batyryň gövnüne bolmasa, balalaýkanyň perdelerine basmagyna, kirişlerine kakmasyna barmaklary adatlanyp barýan ýaly, onuň tiňňildisi özüňiň adajyk sesine goşulýan ýaly. Ýok, onuň gövnüne däl, Nury Meredovyň aňlyşyna görä-de şeýle.

-89-

Batyr ejesine hat ýazanda, içiniň gutulanyny, okuvda otliçnikligini, keýpiniň köklügiňi hoşallyk bilen ýazdy.

Ýaşlygyň hövesi çekdirmezek at ýaly, birsyhly öňe dyzaýar. Özüň ýaly oglanlar tans edenlerinde, bökjekleşenlerinde, ýönekeý gapdaldan synlap durmak aňsatmy? Batyryň hem tans öwrenesi gelýär ahyry.

Batyryň gulaklary sazyň ritmasyny bir az syzsa-da, adatlanmadyk aýaklary ilki bada oňly hereket edip bilmedi. Ol aýagyny süýrüp alanda, hatda entände, hiç kim oňa gülmesine-de, ol öz ýanyndan özüni başaryksyz saýyp, bütin durmuşy bilen aýaklaryny sazlamaga ymtyldy, hatda ýadanyňy, derläni-de duýmady: «Meniň iňdi janym sag, elim, aýagym

kiminikiden kem? Özüm ýaly oglanlardan yza galmak meniň üçin utanç dälmi neme?» diýip oýlandy. Ýadavlygyndanmy ýa birdenkä entäp, elini ýere diremekçi bolany üçinmi onuň «köne» keseli duýdansyz täzelenip gitdi — içiniň agyrysý ýañadandan tutdy, ýöne bir tutmak däl, hatda oňa aýak üstüne galmaga-da mümkinçilik bermedi. Ony öz otagyna, öz krovadyna Nury bilen ýene bir oglan goltugyndan söýget berip eltdi. Batyryň içiniň agyrysý şol günden başlap ýygy-ýygydan tutdy. İçiniň agyrysý Batyry ýazmady. Ony bütinleýin ýadatdy. Ol her bir zada kaýyl boldy. Ol öz deň-duşlaryndan, dost-ýarlaryndan maslahat sorady. Olaryň hemmesi oňa ökderäk doktora görünmek maslahadyny berdiler. Batyryň ýagdaýy komsomol ýaçeýkasyna-da, mekdep müdirine-de mälum boldy. Ony çagyrdylar, halyndan habar aldylar, gövünlik berdiler, ýanyna adam goşup, şäher keselhanasyna, uly hirurga iberdiler.

Meşhur hirurg orta boýly, saçy, sakgaly, murty syrylgy, mähirli bir adam. Ol Batyry öz ýanynda oturtdy. Onuň keseli barada zat soraman, ilki bilen obanyň ýagdaýyndan, çagalyk dövründen, ejesinden kakasyndan, ekin-tikinden hemaýyn gürrüň etdi, bir az degişdi, gülüşdi, Batyryň gövününi açmaga çalyşdy.

-90-

Batyr öz ýanyndan ony geňirgedi: «Bä, bu adamyn başga işi ýokmyka? Oba ýagdaýy bilen, meniň çagalyk dövrüm bilen, iýýän-içýän zadym bilen munuň näme işi barka? Ýa bu ýönekeý kömekçi bolup, doktor gelýänçä, bu adam meni güýmemekçi bolýamyka?» diýip oýlandy.

Batyryň oýy dogry çykmady.

Professor onuň keseliniň taryhyna geçdi: nähili ýagdaýda beter agyrýanyny, nähili zatlaryň ýakmaýanyny sorady. Ony oturtdy-turuzdy, egildirdi, göneldi, ýatyrdy, mylaýym elleri bilen garnyny, agyrýan ýerlerini emay bilen sypady, barlady, bütin töverekleýin derňedi. Batyryň keseliniň ýönekeý ýel, iç gatama, ötle bolman, düýpli bir zatdygyny — derdiniň bövregindedigi aňlady. Şeýle-de bolsa professor öz eden aýgydy bilen kanagatlanman, onuň jikme-jigine ýetmek üçin, Batyry rentgen kabinetine içiniň suratyny aldyrmaga iberdi.

Batyr rentgene baranda, öz kakasy bilen bile bardy: Dursun onuň gulagyny kamata getirip, Batyryň yzyndan iberipdi. Annamyrady obada hiç bir zat geň galdyрмаýan bolsa-da, şäher durmuşy: ikiýanlaýyn üstüne abanyşyp duran tamlar, dürli agaçlar, goşa atly paýtunlar, iki-ýeke üýtgeşik maşynlar hem başga hereketler onuň bir hili gözlerini

tegeletdi... Batyr doktora gatnamak bilen övrenişipdi. Ýöne «İçin suratyny aljak» diýen habar ony bir az ynjalykdan aýyrýdy. Kim bilýär: için suratyny ýönekeý bir tilsim bilen aljakmy ýa Döwletmyradyňky ýaly usurgadyp aljakmy? Onuň şeýle aýyrganç ýagdaýlardan ozal gözi gorkupdy. Rentgen kabinetinde bolan ýoldaşlarynyň ony arkaýyn etmegine ynansa-da, nämälim bolany üçin, ony bir hili ini söýmedi. Şonuň üçin içiniň suraty alnanda, öz kakasynyň ýanynda bolany kem görmedi: doktordan şony ýörite haýyş etdi. Döwlettapan ogul, başagaý bir ýagdaýa düşäýse, özüni kakasy myrat özüni ölüm pillesine ýetirende, atasyndan arka ýene goldar diýip düşündi. Emma rentgen kabinet onuň gövününe gelşinden üýtgeşik bolup çykdy. Annamyrat telpegini goltugyna gysyp, gapdaldan syn edip durdy.

-91-

Batyryň daşky geýimini, içki köýnegini çykardyp, ony iki gapynyň arasy ýaly darajyk bir ýerde duruzdylar. Soňra şol iki gapyny gysyp daraltdylar. Batyryň argas-gyzgylt teni buz ýaly bir zadyň aňyrsyndan symgyltlanyp göründi. Şol vagt doktoryň:

- Söndür! diýen, buýrugy eşidildi.

Ýarym gündizlik ýaly ýagty içeri dem alar salymda tüm garaňkylyga aýlandy. Annamyrat hiç bir zada darykmaýan, agras adam bolsa-da, gözüne gurşun guýlan ýaly bolup, hiç bir zady saýgarmany üçin, ýüregine hovsala düşdi. Şonuň üçin birdenkä «Batyr!» diýip, gygyrasy geldi. Emma onuň adatdaky geplemezekligi bu ýerde-de päsgel berip, bir näçe sekuntlap, dodagyny münküldedip durdy. Annamyradyň gözi bir az övrenişdi, gulaklaryna ujypsyz bir vyzzylady eşidildi. Batyr onuň gözüne, aýdyň gijede salgymylanyp görünýän bir surat ýaly boldy. Doktor şol ölügsi ýykda Batyryň gursagyna goýan zadyny aşak ýokary galdyryp, ileri-gaýra süýşürüp seretdi, Batyry ýanyn aýlap, sag gapdalyndan seretdi, şol vagt Annamyradyň düşünmeýän, Batyryň aňlamaýan dili, ýagny doktor dili bilen sarnap, sekretara bir näçe zatlar ýazdyrdy. Ondan soň Annamyradyň elinden çekip, ony özüne golaýjak getirdi-de:

- Seret! — diýdi. Annamyradyň gözüne Batyryň içgoşy dumanlanyp görnende, ol bir hili iňne urlan ýaly tsgindi: arkan çekilmekçi boldy. Emma doktor onuň arkasyndan söýget berip ýene-de:
- Görýärmiň? — diýip sorady. Annamyratdan jogap bolmady. Doktor oňa barmagy bilen salgy berip:

- Ana, gör, sag bövregi. Onuň aşak gapdalynda bir gara tegmilt görüňär. Seret gördüňmi?—diýip gaýtalady.

Annamyradyň mähleşik gözüne bövrek haýsy, tegmilt haýsy hiç bir zat äşgär bolmady. Onuň görünmäni hem kem bolmady, belki, ol bozulardy. Ol doktora jogap hem bermedi.

-92-

Doktor, bir tarapdan, başga garaşýanlara alňasap, ikinji ýandan, oňa görkezmäge janygyp, ýamaşgandan ýene barmagy bilen salgy berdi:

- Şony göreňokmy? Annamyrat ne onuň aýdan sözüne düşündi, ne-de jogap berdi. Batyr öz kakasynyň syryny bildirmezlyk üçin:
- Görendir— diýip, doktory kanagatlandyrdy. Doktoryň:
- Ýagtylt! — diýen buýrugyndan soň, tamyň içi ýene ýagtylandy.

Oslagsyz ýerden peýda bolan ýagty Annamyradyň gözüne urup, ol öz gözünü ýeňi bilen süpürdi-de, hálki tisginende ýere gaçan telpegini eglip aldy. Doktor Annamyradyň ýüzüne seretdi. Onuň tegelek tumşuklary tümmüräk, burny ýapbaşygrak, gözleri gyýygrak, güne ýanan boýnunda, könelişen ýüzünde monjuk-monjuk der ýalpyldaýar. Şol derler onuň üç bölek sakgalyndan syrygýar. Annamyrat ony süpürmek üçin alňasamaýar. Onuň gymyldysyz gözleri müýnli ýaly, aşak seredýär. Onuň päki azary degmedik selçen tüýleriniň çykany-çykan ýerinde ýaýraşyp ýatyr.

Doktor onda ýeňillik, ýeserlik ýokundysyndan hiç bir zat saýgarmady, sadalyk, sabyrlylyk, agraslyk, çydamlylyk onuň keşbini bütinleýin gaplap ýatyr. Doktoryň gözüne bolmasa, onuň keşbine haývanlaç bir gylyk kölege salýan ýalydy.

Sekizinji baş

Batyr rentgenden berlen haty hirurga getirip berdi. Rentgeniň görkezeni öz pikirini tassyklany üçin, professor oňa öňki pikirini indi aýyk mälim etdi:

- Han ogul, doktorlaryň käri — adama kömek bermek, olary sagaltmak. Şonuň üçin hem olar örän dözümlü hem dogry gepli bolýar. Biz bilýän zadymyzy ýaşyrmaýarys, syrkava bir bada

-93-

ýaramajagyna garaman, keseli bolşy ýaly, onuň özüne mälim edýäris. Sende, elbetde, gorkuly zat ýok. Şeýle-de bolsa, meniň habarym saňa bir az ýokuş deger. Seniň

keseliň... bövregiňde. Rentgende sereden doktoryň «Bövregiň aşagyndaky tegmilt» sözi Batyryň güpbe ýadyna düşdi. Ol öz oýuny durlamanka, doktor öz sözünü dovam etdi:

- Biziň bilşimize, rentgeniň görkezişine görä, onda... daş bar. Saňa azar berýän, seni ynjalykdan aýyryýan hem şol daş.
- İçin gatapdyr, «içinde ýel bar», «bat» bar, «dalak», «tutgaýly ötle»... Indi bolsa «Bövregiňde daş bar»... Bu nähili eşidilmedik atlar? Bular nähili jebirli zatlar? Heý, bu eýmenç atlaryň soňuna çykmak, olardan dynmak bolmazmy?.. «Daş bar»... Onda-da nirede? Bövrekde... Heý, bövrekde-de daş bolarmy?.. Elbetde, bolýandyr, doktorlar bilmän aýdýan däl, ylaýta-da meniň içimiň suratyny aldylar ahyry. Ýagşy, daşy nätmeli?..

Batyr şol oýlardan soň:

- Doktor, ony nähili aýyrmak bolar? — diýip, şol soragy nähili daşyna çykaranyny duýman galdy. Professor onuň jogabyna gyssanmady, Ol elini süpürüp, ýerinde oturandan soň, Batyra düşündirmäge durdy:
- Sen, hanym, düşünmeýän oglan däl, özüň okuvçy. Şonuň üçin senden ýaşyrmaga hajat ýok. Bövrekdäki daşy derman bilen aýyrmak, elbetde, aňsat iş däl. Onuň in govy çäresi kösip aýyrmak.
- Bövregi? — ýok, bövregi däl, onuň içindäki daşyny aýyrmak gerek. «Kesmek»... Kesmek dilde aňsat. Barmagyňy çakgy kesende çydaňok... Bu nähili aýylganç zat!.. Batyr şol gorkuly oýlar netijesinde, doktoryň soňky sözünü gaýtalady.
- Bövregi kesmek?! Professor ol habaryň Batyra ýokuş degenini, ony bir az hovatyra salanyny aňlady, şonuň, üçin ony ýumşatmak, taýynlamak niýeti bilen, öňki aýdan sözünü ýuvmarlap başlady.
- Kesmek, elbetde, hökman däl. Onçakly ynjdyl duran bolmasa, entek sabyr etmek bolar. Belki, daş şindi onçakly

-94-

ulalan däl, gatan däl, belki, däri-dermanyň täsiri bilen onuň eräp gitmegi-de mümkin. Şol söz Batyry nähili gozgalaň salan hem bolsa, ol şol sözün aýgytly çäredigini bir az aňlady,—ol belki, şonsuz gutulmak mümkin däl diýip oýlandy. Şonuň üçin doktora ýene soval berdi:

Doktor, kesmek hovatyrlý dälmidir?

Doktor Batyryň gönügiň başlanyny aňlady. Ony bir az synamak, öňünden mazaly taýynlamak, boýun egdirmek üçin, hovplurak hem vehimliräk jogap gaýtardy:

- Biz medisina adamlary, kesel adamyň garamatyny öz boýnumyza götermeýäris. Şonuň bilen birlikde, günde onlarça operasiýa edýäris. Dogry, negada bir şowsuzlyk hem bolýar, emma köpüsi sagalyp gidýär. Sen özüň oýlap gör, adam ýönekeý bir ýaña gidende, sag-aman gaýdyp geljegine ynanýarmy? «Emgek göz bilen gaşyň arasynda» diýen türkmen nakyly bar, bagtsyzlyk sähel bir ýerde miýesser bolýar. Ýöne veli, gidenleriň gelip durşy ýaly, kesilenler hem sag-gurgun gutulyp gidýär. Biz ömrümüzüň agramyny şol tejribede, adamy sagaltmak ugrunda geçirýäris. Sovet hökümeti hem onuň üçin gerekli çäreleri görýär, millionlap pul harç edýär. Biz adama näçe ýarag ursak-da, her adamyň janyny öz janymyz bilen deň görýäris!

Doktoryň gürrüňi Batyryň maňzyna damdy. Ol iň soňky kararyny ýüze çykardy.

- Ýoldaş doktor, men köp ejir çekdim. Munuň berýän azabyny mundan artyk çekmäge mende mydar galmady. Menrazy. Professor Batyryň aýgytly ýüzüne garandan soň:
- Bu ýerde hossaryň barmy? — diýip sorady. Batyr öz ýany bilen gelen ýoldaşyny görkezip:
- Hossarym ýanymda — diýip jogap berdi. Doktor onuň sözüne şeklenip, Batyryň ýoldaşyna garady-da:
- Şeýlemi? — diýip sorady. Batyryň ýanyndaky ýoldaşy okuvçylaryň ekabyrraklaryndan biri bolup, doktoryň sovalyna bolşy ýaly jogap gaýtardy:

-95-

- Men munuň garyndaşy däl. Emma bu biziň mekdebimizde okaýan oğlan, ikimiz dost. Şu vagt onuň iň ýakyn hossary men. Kakasy bardy, oba gaýtdy.

Doktor Batyry ýaş hasap edip, ikerjiňlejek boldy:

- Ýakyn hossaryň bolmasa, nähili bolarka? Kim bilýär...
- Gerek bolsa, men öz dilimden hat bereýin. Siz ol tarapdan hatyrjem boluň.
- Sen näçe ýaşyňda?
- On dört.
- Bir az ýaşrak ekeniň. Ýanynda hossaryň bolaysa, govy bolardy...

- Kakamyň bolany bilen bolmany deň. Ejem bolsa ala gykylyk edip, sizi gaýta aljyradar. Asyl, olaryň duýmany ýagşy. Doktor Batyra artykmaç zat diýmän, bövrüni diňledi. Batyr onuň aýgysyz ýüzüne garandan soň, kesmekden ýüz tovlajak bolýandyр hasap etdi. Şonuň üçin onuň özünden ozal, ondan haýyş etdi:
- Doktor, men kesdirmäni ýüregime düvdüm. Şonuň üçin näçe tiz bolsa, şonça ýagşy.
- Seniň adyň näme?
- Batyr.
- Berekella, ogul, sen hakykatdan hem batyr. Haýsy bir işe ýapyşsa, seniň şu bolşuň ýaly batyrgaý ýapyşmak gerek. Seni men öz çagam hasap edip, öz elim bilen operasiýa ederin. Saňa men özüm hossar bolaryn. Böwregiňdäki daşy emaý bilen çykaryp. ony seniň özüňe-de görkezerin.
- Men indi haçan geleýin?
- Iki güni geçirip, üçünji gün. Häzir boş ýerimiz hem ýok. Işiň çigini galdyrmaz ýaly, ýene bir gezek rentgende garaly, oňa men özüm hem bararyn.

Dokuzynjy baş

Keselhananyň ysy ilki bada Batyryň beýnisine ornady. Ondaky ýatan adamlar Batyryň gözüne üýtgeşik bir ruhda göründi.

-96-

Adamlar şol ýerde-de mekdepdäki ýaly köplükdi. Her otagda dördten-başden ýatanlar bardy. Emma veli, ol ýerde mekdepdäki ýaly galmagal, gopgun ýokdy. Adamlar ýatymda ýatan avçylar ýaly, adajyk ses bilen pyşyrydaşyp gepleşýärdiler. Ýöreyänler, gije ogrusy ýaly ýere agram salman, emaý bilen ädim ädýärdiler.

Batyr şol durmuş bilen hem derrev övrenişdi. Onuň burny indi ys-kok syzmady. Ondaky durmuş hem ýönekeý bir durmuş ýaly, onuň özi hem şolaryň biri bolup övrüldi. Uzyn ak geýimli, ak tahýaly doktorlar-da, ak halatly, başlary ak ýaglykly sestralar-da onuň gözüne indi geň görünmedi. Aşagy rezin tigirli krovadyň üstünde ýatyrylyp, aýratyn otaga äkidilip getirilýän adamlar bilen-de gözi övrenişdi.

Batyryň böwregindäki daşy rentgen ýene bir gezek tassyklady. Batyr bu ýerde rahatlanyp, onuň gövnüne bolmasa, içagyrysý hem ýagşyлаşyp барýан ýaly syzdy. Onuň yüz-gözünüň täzelenip барýаны barada sestralar oňa şatlyk bilen habar berdiler..

Ertir sagat ondy.

Hirurgiki kabinete ýagty günün kümüş nury bolluk bilen dökülýärdi. Spirtden çykan esbaplar ýörite goýlan stoluň üstünde ýaldyraşyp ýatyrdy. Gyýlyp goýlan matalar, bintler, dermanly pagtalar, ýüpekden işilen sapaklar ýerli-ýerinde düzgünli durdy. Goşalanyşyp ýatan rezin ellikler, kimiň elinedir garaşýan ýaly uzyn barmaklaryny gerip ýatyrdylar.

Ak geýimli doktorlar, sestralar, kimedir garaşýardylar. Birdenkä: «Professor gelýär» diýen ses hemmesiniň ünsüni özüne çekdi. Şol vagt bolsa, Batyra sereden doktor hirurgiki kabinete gelip girdi. Onuň çaklaň gövresinde janly hereket bardy. Başyna çümre geýen ak tahýasy takyr kellesini örten bolsa-da, ýakymly ýüzüniň nury şöhlelenip görünýärdi. Ol tejribeli gözlerini otagyň içine gezdirdi. Görejine bidüzgün zat ilmäni üçin:

- Syrkavy getirň! — diýip buýurdy.

Professor ukyply ellerine rezin ellik geýip duran vagty, rezin tigirli krovat sessiz-üýnsüz süýnüp geldi-de, kabinetin ortasynda daýandy. Doktor oňa ýylgyrdy:

- Hä Batyr, keýp niçik?

-97-

Batyr oňa:

- Kök — diýip jogap berdi. Soňra töweregine göz gezdirdi.

Onuň gözünüň önünden hatara geçen ak geýimli adamlar ony geňirgendirmedi. Görejine kaklyşan ýaldyravuk ýarag—gurallarda onuň sussyny basmady. Emma onuň gözüne ilmedik bir zat boldy, hemişe şonuň ýaly üýşmeleňde Dursunyň naýynjar gözleri aram-kararsyz bakjaklap görünýärdi. Batyr öz töweregindäki adamlary bir minutlyk unudyp, ejesiniň halyny ýadyna saldy. Ol öz ýanyndan «Şu vagt ejemiň bolmany hem govy. Ýogsam, bu ýagdaýda onuň ýüregi ýarylardy. Her zat hem bolsa, eneň ýanynda bolanda, özüni arkaýyn syzýarsyň. Ene mähri saňa gurp beren ýaly bolýar... Meniň ejem häzir näme işleýärkä?.. Ýok, men indi oglan-oglanjyk däl ahyry... Men özümiň mertligimi oňa bir vagt gürrüň bererin...» diýip oýlandy. Onuň allanirelere uçan gövün hyýaly şol minudyň özünde ýene otagyň içine aýlanyp geldi. ...Batyryň agyz, burnuna bir az ýag çalyp, gözenek demriň üstünden beýhuş dermanyny damdyrdylar. Batyryň oýlanmaga öwrenmedik başyndan bir sekundyň içinde ýüzlerçe oý gelip geçdi, tebipleriň beren azary, ejesiniň mähri, kakasynyň Döwletmyrat bilen sarmaklaşany, ünji-azarsyz bökjekläp ýören çagalyk döwri, häzirki operasiýa... Onýança bolsa söze salym ýok, uzyn süýndi.

Ony çepine ýatyrp, onuň aşagyndan göterip durar ýaly zat goýdular-da, bilini bir az ýokary galdyrdylar.

Doktor onuň bövrüni sypaşdyryp, bir hili derman çaldy. Onuň derman çalnan ýeri sargylt gyzaryp göründi. Teniň şol reňkli ýerinden özge hemme ýerine ak mata örtdüler. Batyr garyllyk dem alyp ýatyr. Doktor vagtal-vagtal derman ysgatmagyny dowam edýär.

Professoryň agzynyň gymyldamagyna mähetdel, onuň eline näzik, tämiz tyg tutdurdylar.

Batyryň tenine bir näçe jübüt göz birden nazar saldy.

Doktoryň elindäki tyg ýalav ýaly ýalpyldady. Ol şol tyg bilen Batyryň teninden emäý bilen çyzyk çekdi. Onuň yzyndan hakykatdan-da näzik bir çyzyk görnen ýaly boldy. Emma şol çyzyk şol sekundyň özünde iki baka ýaýrap, gyzgylt teniň üstünde

-98-

açyk ýoda emele geldi. Doktor ýene bir gezek çyzandan soň, her ýerinden çintik-çintik gan göründi.

- Bint — diýen sözi gutarmanka, onuň eline gysgyç bilen gapjalan bint tutduryldy.

Professor ýüze çykan gan damjalaryny sylandan soň, adatdan daşary eserdenlik bilen ýene bir näçe gezek tyg ýöretdi. Onuň:

- Ysaç! — diýen sözünüň yzy bilen onuň eline gaýçy sypatynda bir gural gelip girdi. Şonuň bilen syrlaç eti gapjadyp arkan serpip goýdy. Ýene berdiler, ýene gaýtalady; ýene berdiler, ýene gaýtalady. Etden dişläp asylan onlarça ysaç kesilen ýeri arkan serpip durýardy.

Batyryň garnyny kesenlerinde, doktoryň duýgusy uýtgeşik bir zat syzman, gözleri adatdaky garaýşy bilen seretdi. Emma olarda şeýle bir nyzam-tertip bolup, ony ýazyp görkezmek aňsat bir iş däldi.

Kesmek dowam etdi. Kesilen ýer otuz santimetre çenli uzap, teniň ýüzünde çukurjak joýa emele geldi. Doktorlar gan gatyşykly gyzgylt çukurjyga aý görjek ýaly seredişdiler. Ana bövrek! Sabyrsyz garap duran gözlere garamtyl gyzgylt bir zat göründi. Emma ol şol gözleriň garaýşyny üýtgetmedi. Esli vagtdan soň,

doktoryň rezinli eli bövrege ýetdi. Ol ony barlap gördi. Onuň ukyply barmaklary böwregiň içinde bir ýerde gatyrap bir zat baryny syzdy-da:

- Daş! — diýdi.

Professor çep eliniň barmaklary bilen böwregi bir az bärräk çekip, sag eliniň barmaklary bilen hálki tygy uzatdy. Doktorlar şol herekete demlerini alman diýen ýaly, aýratyn bir üns bilen garap durdular. Sestralaryň ýüregi suw üstünde galkyjaklady. Şol gözleriň şol wagt bir az üýtgäni daşky duranlara-da saýgartdy. Bövrek kesilende, ondan gan çogup çykdy. Yzly-yzyna akyp gelýän ak matalar şol sekundyň özünde gyzaryp geçdi. Gerekli ýerinde gaýyş ýaly gaýşarýan goşa barmak şanik ýaly gögümtil, бүдүр-сүдүр даş алып чыкды.

-99-

Hemmeler ýeňillik bilen dem aldylar. Göýä diýersiň, edilen iş netije berene, syrkav gutulana döndi. Emma daşyň yzy bilen herekete gelen goýry gyzyl gan yzyny kesmedi. Sansyz ak matalar ak reňkini gyzyla boýap geçdi.

Gan diňmedi.

Batyr ol ýagdaýdan habarsyz arkaýyn horlap ýatyrdy. Doktorlaryň garaýşy üýtgedi. Sestralaryň ýüzünde ene mähirli gaýgy alamaty syzlydy. Olar bir az aljyraýan, ellerini bir az ýitirjege meňzeýän ýaly göründi. Professoryň garaýşynda bir az ýitilik duýlan ýaly bolsa-da elleri bir hereketden üýtgemedi. Ol «bint, bint» diýip, birsyhly süpürişdirenden soň, böwregi emaý bilen beýlesine öwürdi. Gan pessaý-pessaý diňdi. Bövrek ýerinde goýuldy, ýara tikildi. Doktor Muhammet derman damdyrmagyny kesdi. Kem-kemden Batyryň horlamasy galyp, ýeňillik bilen dem alyp başlady. Rezin tigirli krovat yzyna bakan hereket etdi.

Onunjy baş

Annamyradyň: «Batyryň içini aýna bilen gördüler. Onuň böwreginde jerhet bar ekeni. Ony maňa-da görkezdiler» diýen habary Dursuny ynjalykdan aýyrady. Ol ondan her näçe janygyp, gaýtalap sorasa-da, şondan başga düşündiriş alyp bilmedi. Batyryň «içim» diýip, tovlanjyrap ýörmesi, oňa dürli tebipleriň beren emgekleri, onuň böwreginde çirk bary, onuň naýynjar keşbi häli-şindi Dursunyň gözünüň önünden gitmedi. Ol oglunyň gaýgysyny çekmän, ýekeje minut hem ýazylyp oturyp bilmedi. Hatda ýatanda düýşüne-de girdi. Onuň iýeni-içeni bogazyndan geçmän, gözleri buldurap, ygtyýarsyz suratda ýaş damdyran vagtlary-da gyt bolmady. Ol içerde oturman, daşarda durman, aýagy bişen ýaly zovzuldap

gezdi. Onuň hiç ýerde karary ýetmedi. Eli işe barmady. Şonuň üçin ol giç gününü ir etdi-de, Batyryň zyzndan Aşgabada gitdi.

-100-

Dursun mekdebe golaýlanda, dört göz bilen töveregine garanjaklady. Onuň ýüregi atygsaýardy, Batyry göresi gelýärdi, ony görmäge ymtylýardy. Onuň ýyljyraklap Duran suraty her minutda gözünüň önüne gelip durýardy. Ol öz ýanyndan: «Ine ýetip geldim. Batyr jan önümden çykar. «Eje jan» diýip, salam berer. Men ony bagryma basaryn, ýüzünden, gözünden ogşaryn» diýip oýlaýardy. Onuň guwanjy barha artýardy, gözlerinden guwanç ýaşy daşýardy.

Emma Batyr onuň önünden. çykmady. Dursun ýitireni bar ýaly, gözünü elek-çelek edip, dört ýanyna garanjaklasa-da, Batyra gözi düşmedi. Ol ilki bilen özüne düş gelen bir oglandan:

- Janym, Batyr nirede? — diýip sorady. Ol oglan onuň göwnüni ýykmak islemedimi ýa hakykatdan hem habarsyzmydy:
- Bilmedim — diýip, jogap berdi.

Ondan soň Dursun hiç zatdan habarsyz öňräk bir oglana düş gelip:

- Hany, hanym, Batyr nirede? — diýip, öňki soragyny gaýtalady.

Ojagaz oglanyň näzik ýüzünde, ýyljyraklap duran günäsiz gözlerinde hile damaryndan hiç zat ýogy köre hasady. Emma Dursunyň bu vagt gözüne dürtüläýse-de, onuň ýaly näzik zatlary saýgaryp biljek gümany ýokdy. Ol oglan şol soragyň yzy bilen:

- Batyr içini kesdirdi. Keselhanada ýatyr — diýip, pertpert jogap gaýtardy. Ol habar Dursuna ok bolup degdi. Onuň ganynyň ýöremesi üýtgedi, depe saçy düýrükdi, ýüzünüň reňki soldy, gözleriniň garasy çalardy, kellesi saňnyldady, ellerini uzadyp, näme sorajygyna-da akyly ýetmän:
- Batyr... hany... ha... — diýip, elenip durdy.

Soňraky gelen akabyrrak bir oglan onuň başynyň aýlananyňy aňlady, egnine ýapyşdy-da:

- Daýza, bir azajyk dynç al. Ýadapsyň. Ine, derrev Batyry taparys — diýip, ony bir basgançagyň üstünde oturtdy.

-101-

Dursunyň gözleri zat saýgarmady. Ol şol vagt hiç bir zady öz akylyndan durlap geçirip bilmeýşi ýaly, hiç bir zady hem seljermedi, aýagy hem ädilmedi. Onuň gözünüň

öňüne Batyryň içi kesilýän suraty gelip, naýynjar bir ses bilen: «Eje, aý eje, meni alsana!» diýip ýalbarýan sesi gulagyna ilen ýaly boldy, allaniçigsi tisingindi. Ol gözlerini elek-çelek edip, kellesini saňnyldatdy:

- A ýu-ýuv... — diýip gygyrdy.

Oglanlar Dursundan gorkdular. Onuň reňksiz gözlerinden, dagynyk saçlaryndan, tozana basdyran gövresinden hovatyr etdiler: «Bä, bu aýal garaguş agyrylymyka? Aklyly gelip-gitmelimikä? Ýa telbemikä?» diýip oýladylar. Dursun bir näçe vagtdan soň özüni dürsedi, gyňajynyň ujy bilen gözlerini süpürdi. Eýsem-de bolsa, rahatlanyp bilmän, oglanlara ýalbardy:

- Balalarym, başyňyza döneyin! Aýtsaňyz-laň! Batyr jan nirede?

Soňky gelen oglan ony rahatlandyrmak isläp, Batyryň ýagdaýyny bütinleýin aýdyp bermekçi boldy: —

- Batyryň bövreginde daş bar eken. Ony operasiýa etdiler. Dursunyň ýene şol surat gözünüň öňüne gelip, ol oglanyň sözünü kesip, aýylganç gygyrdy:
- Vaý, nalaç edeyin!

Dursuny, iň soňunda, birneme köşetdiler.

Häлки oglan ýene sözünü dovam etdi:

- Onuň bövreginden barmak başy ýaly daş çykardylar. Onuň ýarasy eýýäm bitip barýar. Ol indi kemsiz-keselsiz galdy. Ol indi mundan soň «içim» diýip bövrünü tutmaz. Dursuny ol sözler doly kanagatlandyrmady, oglanlara ýalbardy:
- Başyňyza döneyin! Ol nirede bolsa, ony maňa görkezeveriň!
- Oňa belli bir barmaly günü, belli bir sagady bardyr. Bu vagt barsaň hem goýbermezler.
- Maňa diňe şonuň jaýyny görkezseňiz bolýa.

-102-

Ekabyr oglanlardan biri Dursuny hirurgiýa keselhanasyna alyp bardy. Şol vagt ir ikindinlerdi. Keselhananyň gapysy ýapykdy.

Dursun gapyny goşa ýumrugy bilen urup başlady.

Gapy sakçy kiçijik äpişgäni açyp seretdi-de:

- Size näme gerek? — diýip sorady. Dursun oňa:
- Aç gapyny! — Maňa Batyr gerek!

Gapy sakçy öz gulluk borjuna görä, Dursuna düşündirmekçi boldy.

- Bu vagt kabul edilýän vagt däl. Gapyny açmak bolmaz. Dursun onuň kiçijik äpişgäni ýapmagyna garaman:
- Aç diýdim, aç! — diýip, gapyny elindäki kövşi bilen urdy. Sakçy kiçijik äpişgäni ýene açyp:
- Dur entek. Näme beýle gygyrýarsyň. Bu vagt gapynyň açylýan vagty däl. Saňa asyl näme gerek?
- Maňa Batyr gerek, Batyr.
- Men Batyry bilemok. Ol habar Dursunyň has hem ýüregini gopdurdy. Ol ýene-de:
- Aç derrev! — diýip gygyrdy.

Gapy sakçy daşyna çykyp, oňa mazaly düşündürmek üçin, gapyny açdy. Emma Dursun ondan öňürti hovlynyň içine kürsäp urdy. Gapy sakçy ony tutdy.

Dursun dyzady. Ikisiniň arasynda dava turdy. Şol gykylyk-gopguna nobatda duran doktor çykyp seretdi. Görse saçlary dagynyk, tozan basan ýüzünden der akýan, bilini gyňajy bilen guşan, dyzyndan aşagyny tozan basan, kövüşlerini ellerine alan, gapy sakçynyň elinden boşamaga bar güýji bilen dyzaýan, orta ýaşly, aljyraňňy bir aýal göründi. Doktor onuň naýynjar sypatyna dözmän, sakça bakan:

- Goýber! — diýdi.

Doktoryň sesini eşiden Dursun gapy sakçynyň elinden sy pandan soň, onuň ýüzüne üşerilip bir seretdi. Dursun oňa bakan gorkuly ädim urdy-da:

- Töväriş, Annamyrat ogly Batyr bar? — diýip sorady.

-103-

Doktor Dursunyň bolup gelşinden, gapyny urşundan, sakçy bilen çekeleşişinden hovatyr edipdi. Emma «Annamyrat ogly Batyr» diýenden soň, onuň kimdigini, näme üçin beýle aljyraňňydygyny derrev aňlady.

- Aha-a, siz Batyr edjesi?.. Ýakşi, ýakşi... Kurukdy ýokdur... Batyr gördi bardy... Znaçit, edže... meniňki doktor. Dursun onuň sözünü kesdi:
- Dugtar töväriş, Batyr davaý, Batyr!
- Ýakşi, ýakşi, mama... seýças...
- Dugtar ýagşy, Batyr ýagşy.

Olaryň ikisi hem biri-biriniň gepleýşine ýylgyryşdy. Emma ikisi hem biri-biriniň sözünü düşündi, ikisi biri-birine eneli-ogul ýaly mähirli daryşdy. Dursun Batyra gözi düşenden:

- Hiý, Batyr jan! — diýip içini çekdi. Doktor oňa:
- Batyr, seniňki mama keldi — diýip, oňa buşlamakçy boldy.

Emma ol sözünü gutarmanka, Dursun Batyry gujaklady. Onuň elindäki kövüşleriniň her haýsy bir ýana patlap gaçdy. Dursun bulduraýan gözleri bilen Batyry başdan-aýak synlady. Onuň egnindäki ak köýnek-balaga, daşyndan geýen paltosyna, hatda aýagyndaky şypbyga çenli nazar saldy. Onuň ýüzi aksovult görünýär. Şol ýüzde gan ýok. Emma onuň şahdiniň açyklygy mese-mälim görünip dur. Şol görnüş Dursuna teselli berdi. Dursun söz gatmazyndan ozal, Batyr oňa:

- Eje, sen hem geläýdiňmi? — diýip, habar gatdy.
- Vah, balam, seniň şeýtjegiňi bilen bolsam, heý ýanyňdan aýrylarmydym.
- Päheý, ejemiň aýdýanyny, gorkuly bir zat bolsa, saňa duýdurman, gymyldajak gümanym barmy! Dursun:
- Hany... — diýip, agzyny münkületdi-de dymdy. «İçini kesdiripdir diýýärler-le» diýen sözi aýtmaga dili barmady. Batyr ejesini övrenişdirmäge çalşyp:
- Meň bövregimde daş bar eken — diýdi.
- Eri onsoň?

-104-

- Onsoňam ýok, bir iki barmak ýerini çala dildiler-de, içine maşyn sokup, daşy çykardylar.
- Heý, içine maşyn!?
- Aý, eje, hiç bir zat ýok-la! Näme beýle haýygyň? Men eýýäm gutuldym ahyry!

Dursun Batyryň ýarasyny görmek isledi, Emma berk saralgy bolany üçin, ony görmegi ertire galdyrdylar. Ýüregi teselli tapan Dursun tanşynyňka bakan gitdi.

On birinji baş

Dursun bu gün gelende, gapydan tälkevsiz girdi. Keselhana gelip, öňi bilen uzyn ak geýimli adama gözi düşdi. Bu sapar oňa ýyljyraklamak bilen seretdi. Onýança doktor oňa salam berdi-de:

- Eri, ýeňňe, näme gerek? — diýip sorady.

Doktoryň ýüzüne Dursun haýran galyjylyk bilen seretdi. Eýsem-de bolsa, düýnki gören doktory bilen bu günkiniň arasyndaky tapawudy saýgarman, onuň türkmen dilinde geplänini hem unudyp:

- Ihiý, töwäriş ýagşy, Batyr bardyr? — diýip sorady. Doktor oňa ýylgyryp seretdi-de:
- Ýeňňe, sen öz oba diliň bilen gepläber. Seniň näme kemin, näme ýetmeziň bar? — diýip, Dursunyň gulagy gangyn dili bilen sözleşdi. Dursun doktoryň ýüzüne hyrydar seretse-de, ony aýyk saýgaryp bilmedi. Şeýle-de bolsa, düýnki gepleten doktorydyr öýtdi:
- Bä, sen näme, düýn garyşyk gepleýärdiň-le, bu gün arassa? — Düýn...: Düýn men bu ýerde ýokdum ahyry.
- Düýn ýokduň?... Sen... sen hanym türkmenmi?
- Hava.
- Viý, nalaç edeýin... Körlük gurasyn, ylahym. Men seljermändirin. Dogrusyny aýtsam, hanym, seljerer ýalam däl, köçeleriňizem biri-birine meňzeş, tamlaryňyzam biri-birinden tapawudy ýok, özüňizem ak mata çolanypsyňyz-da, hemmäňiz bir tovugyň

-105-

jüýjesi ýaly... Menden aýyp görme, janym, men düýnki gören dugtarymmykaň öýtdüm.

- Ýagşy, bu güňküden näme islegiň bar?
- Janym, guzym, meniň şu ýerde oglum bar. Onuň ady Annamyrat ogly Batyrdyr. Maňa ine şol gerek. Doktor Dursuna bir ak halat berdi. Dursun ony elinde tutup, oňa bir seretdi, doktora bir seretdi, iň soňunda:
- Meniň egnimde köýnegim bar, hanym —diýdi.
- Köýnegiň baryny görýän. Keselhana ak geým geýip girmek düzgüni bar.

Dursun ol halada ýene ikerjiňläp seretdi, ony bir hili ini söýmedi, doktordan haýyş etdi:

- Men şuny geýip ýörmäýin-le, hanym.
- Ýok, geýmeseň, goýberip bolmaz — diýip, doktor ol meseläni çürt-kesik ýoldy.

Dursun ol halada ýokanç bir zada seredýän ýaly, närazy bir garaş bilen ýene bir gezek seretdi-de nalaç geýdi. Doktor Dursuny yzyna düşürüp ugrady. Agryljyk ys onuň

burnuna urdy, gaňşyravugyny tütetdi, asgyrtly. Ol agzyny eli bilen tutdy. Uzyn koridoryň aňyrsyna Dursunyň gözi ýetmedi, onuň birini gutaranda, ikinjisine övrülmeli boldy. üçünjisine aýlandy. Ol aýak astynda tozan görmedi. Bütün töveregini aýna ýaly ýalpyldamasy onuň gözünü gamaşdyrdy. Ol meňzeş gapy, meňzeş tamlaryň sanyny ýitirdi: «Indi özüň çyk-da ötägit diýseler, men nähili taparkam?» diýip howatyr etdi. Olar iň soňunda, kiçiräk bir tamyň agzyndan bardylar. Dursunyň baran wagty, Batyryň ýarasyny çözüpdiler. Batyryň iki barmak diýen ýeri bir garyşdan artyk bolup, Dursunyň oňa ilki gözi düşende, ýüregi hopukdy. Eýsem-de bolsa, onuň ýarasyny bitip, diňe çatylan ýeri mälim bolup galany üçin, ol onçakly haýykmany. Professor oňa:

- Ogluň indi gutuldy. Ol hakykatdan hem batyr ekeni. Ony ertir keselhanadan çykarýarys — diýip, habar berdi. Ol habara şatlan Dursun:

-106-

- Dugtarlar sag bolsun! — diýdi.

Professor Batyryň keseliniň sebäbini anygrak bilmek niýeti bilen, Dursunyň gelmeginden peýdalanyp:

- Batyryň içiniň agyryp başlanyna näçe wagt boldy? — diýip sorady.
- Indi üç ýyla ser urandyr.
- Siz oňa nähili дәri-derman etdiňiz?

Dursun Batyra beren emgeklerini birin-birin sanap geçdi. Gürrüň berýän wagtynda, eden işlerine ýüregi awap, gýňajynyň ujy bilen gözlerini süpürdi.

- Batyryň çagalykda nähili terbiýelediňiz?
- Ony men janymdan eziz sakladym. Şeýle-de bolsa, «goralan göze çöp düşer!» diýen ýaly, onuň çyrçykdan gözi açylmady. — Çyrçyk zerarly çagalykda içirip-iýdiren zadyňyz barmy? — Oňa edilmedik em galan däl. Däligöjelemini, porsaňňyzamy... aý garaz, başyňy agyrdyp nädeýin, it ýalagyndan suw hem içirendirin. Doktor oňa Batyryň böwreginden çykan daşy görkezip:
- Ine, görýärmisiňiz? Bu, elbetde, ýöne bir zat däl, daş... Böwrekde daş emele gelmegi, bir ýanyndan, adamyň öz agzasynyň işlemegine bagly bolsa, ikinji ýandan, şol hapa iýme-içmelerden emele gelýär.

Daşy pytanakly daş gözüňe ilende, Dursun içini çekdi, tısgindi. Professor çykyp gidenden soň:

- Batyr jan, içini kesen şümüdi? — diýip sorady.

- Hava.
- Elhepus!.. Ökde adam ogşyýa!
- Grigorýev.
- Hä-ä, Göreger... Batyr myssa ýylgyrjak ýaly etdi. Dursun ony syzan, sözünü dovam etdi:
- Elhepus, göreger diýseň göreger eken-ov! Hiýdäninim, adamyň içindäkini, onda-da bövrekdäki şänik ýalyjak bir zady görmäge göz ýetermi? Onuň adyny örän bilip dakypdyrlar. Sen hanym, Göregeri ýadyňdan çykarmagyn, onuň gadyryny bilgin.

-107-

- Dogry aýdýarsyň, eje. Şol meni adam sanyna goşdy. Eger şol boluşda ýene bir näçe vagt geçen bolsa, şol daş meniň böwregimi çüýretjek ekeni. Men oňa gaty minnetdar! Batyryň ynjalygy Dursuna ganat bekledi.

Batyr sanly gün içinde Özüni tutdy. Onuň ýüzi doluşyp, ýaňaklary gyzyl övsüp başlady. Biri-birine çatlyşyp duran kirpikmen gara gözleri gaşlarynyň aşagynda janly hereket bilen ýalpyldady. Goşarlary bir az ýognaýan ýaly, çiginleri dikelyän ýaly, baldyrlarynda ýumry et emele gelyän ýaly, bili bekeýän ýaly duýuldy.

Ol indi gaty ýörese-de, bökse-de, ylgasa-da, gavun-garpyz iýse-de, göreşse-de, hatda basalassa-da, içi agyrmaýardy. Ol indi özüni bir kemsiz sagat syzyp başlady. Ol indi okuvda-da bövrünü tutup, gyşaryp oturman, janly hereket bilen tagta çykdy, çykarmasy kyn hasaplary çykardy. Ol indi ertirki zarýadkada hem öz ornuny tutdy, her hili çylşyrymly çalasyn oýunlara-da gatnaşdy. Batyryň beýnisinde dert bilmez, derman talamaz tebiplere ýigrenç emele gelip, keseli tanap, laýykly çäre görýän doktorlara hormat beslendi.

Batyr öýlerine gelende, dostlary ony zordan tanady. Batyryň keşbine gözi düşende, hatda Annamyradyň hem dodaklarynda ýylgyrma emele geldi.

-108-

YHLASA—MYRAT

Olar kimler?

Araçäge golaý, dag etegini erňekläp oturan çaklaňrak bir oba görünýärdi. Şol obanyň günbatar çetinde gapysy tamlyja bir öý otyrды. Ol öý-ýes-ýekeräkdі. Onuň

gapdalynda pessejik haýat bardy. Şol haýatyň içinde dürli iýmişli ağaç bolup, ep-esli ýerden hem göm-gök bolup görünýärdi. Irki erikleriň eýýäm boýy ýetipdi, alma, saralypdy, şetdalylar hem gök ýapraklaryň arasynda türşek ýaly ýumralyşyp görünýärdi.

Şol öý Çerkez Çary atly oglanyň öýleridi.

Şol obanyň ortasyny bölüp geçýän kiçijik ýabyň ýalpajyk, durnañ gözi ýaly suvy buldurap, şagyrdy bilen seslenip akýardy. Çerkez adatda şol ýapjagazyň ördegi ýalydy, emma bu ýyl iýun aýy salkynlyk bilen geçeni üçin, ol onuň duruja suvunda entek jülpüldemeýärdi. Okuvlar ýaňyjk gutaryp, kanikul başlansa-da, şol ýapjagazda «şallak mende» oýnap ýörmäge Çerkeziň häzir wagty ýok. Ol öz kakasyna, kolhoz işine kömek edýärdi. Onuň kakasy ýatymlyk gidip, dag içiniň amatly ýerlerinde ekilen düme bugdaýlary orýardy. Çerkez bir gün kakasynyň yzyndan baranda, onuň bilen bile ikinji bir baýyrdak ekilen bugdaýlara aýlanmaga gidip, şol ýerde güni gijikdiripdi.

Ol öňki gelen ýeri bilen, ýol bilen aýlanyp gaýtman, kötel ýoda bilen dagyň jülgelerinden eňdi-de, öýlerine bakan gönülöp gaýtdy. Öz kakasy bilen şol daglarda, şol jülgelerde sansyz gezek aýlanany üçin, oňa her bir govak, hatda har bir daş tanyşdy. Gün dagdan aňryk aşyp, jülgelere goýry kölje düşeni üçin, hova bir az garaňkyrasa-da, şol adamsyz daglar aýylganç ýaly bolup görünse-de, Çerkez çigit ýalyjak hem gorkmaýardy. Ol şol jülgeleriň,

-109-

şol dag-daşlaryň özi bilen däl, onuň içinde ýaşaýan mör-möjekler bilen hem övrenişipdi. Onuň şol derelerden, şol jülgelerden aýsyz garaňky gije gaýdýan vagtlary hem gyt bolmaýardy.

Çerkeziň gökje taýharynyň keýigiňki ýaly ýitije toýnaklary kötel ýodajygyň kä ýerine çümüp, kä ýerde gyçak gara daşlara ilgençek ýaly ilip, hatarly ýerlerde aýaklary vavaly ýaly ätleýärdi-de, Çerkezi ýapaşak alyp gelýärdi. Çerkez her minutda dik aşak togalanarly bolup görünýärdi. Emma taýharyň guşgunly gaňňasy Çerkezi hovatysyz, hovpsuz, ynýtman saklaýardy. Gökje taýhar bir az amatlyrak ýoda düşende, ýeňillik bilen dikgirdäp, öz yzynda inçejik tozanjyk emele getirýärdi. Çerkez çendan inçemik uzynja sesi bilen damana ýoluna aýdyma-da gygyrýardy. Onuň enaýyja sesi dagyň gaýalarynda ýaňlanyp, dereden-derä düşüp gidýärdi. Onuň şol inçemik çaga sesi bilen övrenişen guş-gumrular, möjek, şagallar hem ondan onçakly heder etmeýärdiler.

Çerkez gyçak daşlary somalyşyp duran bir kötelden inip barýarka, onuň ýitiye gözleri ikinji bir deräniň kötel ýapysyndaky bir gyrmylda düşdi. Ol öz taýharynyň boýnuna kakyp, bir az saklandy-da, şol gyrmylda bakan üns bilen seretdi... Ol gyrmyldy bir dälidi. Bir garaňda, iki ýaly, ikinji gezek garaňda, üç ýaly görünýärdi. Emma hova garaňkyrap başlany, ylaýta-da şol gyrmyldy dagyň kölegeli, garaňky tarapynda bolany üçin, onuň ynsandygyny, haývandygyny, mör-möjekdigini saýgarmak örän kyndy. Şol gyrmyldy Çerkezi alada goýdy. Eger olar keýik bolsalar, Çerkeziň duranyny görüp, sakga daýanardylar, oňa bakan üşerilerdiler, birdenkä-de yzlaryna bakan ökje götererdiler. Eger ol gyrmyldy möjek ýa şagal bolsa, Çerkeziň duranyny saýgarardy-da, derrev özüni gizlemek bilen bolardy. Çerkez olary haývandyr hasap edeýin diýse, bu derelerde bu günler öz peývagtyna gezip ýören sygyrlaryň, kakabaş ýabylaryň baryny-da akylyna getirip bilmedi. Çerkez uzak vagt oýlanandan soň: «Olar, elbetde, adamdyr!» diýip tassyklady.

-110-

Emma nähili adam?

Olar avçylar diýeýin diýse, ol dere avuň bolmajak ýeri, ava geziljek ýeri dälidi. Çopan-çolukdyr diýeýin diýse, ol ýerde goýun sürüsi gezer ýaly ýaýla-da yokdy. Şol gyrmyldy Çerkezi ýöne bir alada däl-de, bütinleýin inkişe goýdy. «Goý, näme bolsa, şol bolsun» diýip, taýharyň gerşine basmaga, oba bakan haýdamaga onuň ýüregi etmedi. Çerkeziň gözleri şol gyrmyldyda bolsa-da, gövñüne başga zatlar gelip geçdi. «Ýaş kommunist» gazetinde okan bir habary onuň ýadyna düşdi: Araçäge golaý bir obada onuň edil özi ýaly bir oglanyň araçäk sakçylaryna kömek edenini, araçäk sakçylarynyň şol oglanyň kömegi bilen galtaman tutanlaryny ýadyna saldy. Şonuň bilen bir vagtda, «Mydam taýýar» gazetiniň pionerleri hüşgärlige ündeýäni huşuna geldi. Ol göýä öz ýanynda biri bilen gepleşip duran ýaly, birdenkä aýgytly sözledi: «Ýok! Men ol gyrmyldynyň nämedigini bilmän, öýe gaýtman!» Ony nähili bilmeli?

Hova has garaňkyrap barýardy.

Aslynda, ol gyrmyldy Çerkeziň barýan jülgesiniň ugrunda bolman, ikinji bir deräniň ugrundady. Şol derä ýetmek üçin bolsa, kötel bir dagy söküp geçmelidi. Şol kötelden asyl geçip berin boljakmy? Bardy-geldi geçäýende, Çerkez barýança, olar şol duran ýerlerinde durjaklarmy? Hamana arasy golaýlan hem ekeni, garaňkynyň içinde olaryň kimdigini tanap berin biljekmi? Ýagşy, tanan hem ekeni: olar dost bolman, duşman eken, — ýumruk ýaly Çerkeziň olara edip biljek zady näme? Eger olar, gara ýürek adamlar bolaýsalar, Çerkezi şol

deräniň içinde ýok etmezlermi?.. Çerkez öz ýanyndan şol kyn ýagdaýlary oýlasa-da, iň soňky hovatyrly meseläni huşuna getirmedi, belki hem, getirmek islemedi. Ol asyl ikerijäňläp hem durmady...

Çerkez taýharynyň gerşine basdy.

Ol kötel dagyň belent ýerinden ikinji derä geçmegi nazarda tutman, aşakda, onuň bir az peselýän ýerinden, ikisiniň arasynyň bir az golaýlaýan ýerinden geçmegi akylyna getirdi. Düzje ýola düşen mes taýhar guýrugyny bulaýlap dikgirdedi.

-111-

Çerkeziň niýeti ýüze çykmady

Çerkez şol gyrmylda golaýlanda, hova tüm garaňkydy. Asmanda aý hem ýokdy. Deräniň içine diňe sanlyja ýyldyzyň şöhesi düşýärdi.

Çerkeziň göwnüne bolmasa, olar bilen arasy indi taýak salymdan daş dälidi.

Çerkeziň ünsüni, pikirini, onuň oslamadyk bir zady bozdy, şol oslagsyz ýagdaý onuň bütün syryny paş ederli, ony hovp astynda galdyraryly boldy: onuň taýhary gulaklaryny üşerdip, birdenkä hynçgyrmaga durdy. Şol hynçgyrmak Çerkezi hakykatdan-da hovsala saldy. Şol gyssag arada, ol öz ýanyndan «Ýoldaşyň eşek bolmasyn!» diýip hem käýindi. Ol elindäki taýagy bilen taýharyň gulaklaryna urdy, gazap bilen pyşyrdady:

- Heý, zannyýaman! Sen meniň syrymy paş etmek— meni duşman eline bermek isleýämiň?

Çerkez kakasyna çalşyrylyk geým salyp baran attorbasyny gaňňanyň gürlüğinden çözüp aldy-da, taýharyň burnuna geýdirip, gulaklarynyň ýeňsesinden berk baglady. Onuň üstüne ýañadandan böküp münenden soň, gyjyt bilen:

- Indi bogazyňa sygdygyndan gygyr! — diýip, pyşyrdady-da, bövrüne depdi.

Aradan bir az salym geçensoň, Çerkez öňde adam baryny saýgaran, olaryň ysyny alan, şolara bakan dyzaýan taýharyň boýnuna taýagy bilen kakdy-da saklady. Çerkez şol ýerde bir salym oýa çümdi. Onuň ýagdaýy häzir kynalypdy. Ol öz taýharynyň hynçgyranyny ýolagçylaryň eşidenini, öz yzlaryndan biriniň anyk gelýänini olaryň duýandygyny aňlady. Çerkez häzir arkaýyn bolmaly vagt dældigini unutmady. Ol öz garşysyndakylaryň ýeke dældigini hem bilýärdi: ol ýagtygözin olaryň näçedigini saýgarypdy. Tüm garaňky gije bolmagyna garaman, olaryň gaty gepleşmeýändiglerini, gülüşmeýändiglerini, aýdym aýtmaýandyklaryny bileni üçin, olaryň oba adamsy dældigini hem aňýardy.

-112-

Eýsem-de bolsa, Çerkez öz beýnisini hovsala aldyrmady. Ol şol inçemik ýodadan başga bir ýanlygyna bakan sovuldy; başy torbaly taýharyny mäkäm daňdy; ondan soň, çak eden ugruna bakan emedeklöp ugrady.

Çerkez şol emedeklöp barşyna bir zat ýadyna düşüp, birdenkä sakga daýandy. Ol göni ýodajyk bilen emedeklöp barmagynyň keçjedigini, şol ýodajygyň edil olaryň üstünden eltjegini ýadyna saldy. Şonuň üçin hem on-ýigrimi ädim sag gapdalyna bakan süýşüp, selçeňräk çöplügiň içinden bukdaklap gitdi. Çöplügiň içindäki dyza golaýlan çygly gök otlaryň ysy Çerkeziň burnuna urdy, ony asgyrdarly boldy. Ol eli bilen agzyny, burnuny tutup, bijay ses çykarmazlyga çalyşdy. Onuň emedeklöp barýan ýerinde semavaryň jüründiginden dökülýän ýaly, ujypsyzja suvjagaz hem şirildeýärdi. Çerkez şondan geçende, aýaklary bir az palçyga bulaşdy. Ilki agşamynyň sergin şemaly, onda-da dag şemaly onuň endamyny digdenekletjek ýaly etdi. Emma ol häzirki gyzgalaňly ýagdaýda olaryň birini hem syzmady. Çerkez hemişeler şu ýerlerden gije geçende, birden onuň öňünden dişlerini syrtardyp, seňkildäp barýan möjek, birdenkä gyzgylt tüýli, emelsiz, samsyk şagal, birdenkä-de guýrugyny sümek ýaly bulaýlaýan tilki çykardy. Emma bu gije onuň öňünden hiç bir janavar çykmady. Belki hem, onuň öňündäki ýolagçylar olary ürküzendirler?.. Diňe onuň bilejigi ýaly ýogynlykda, bir metre çenli uzynlykda alahövren ýylan golaýjagyndan şovlap geçdi. Çerkeziň şondan endamy bir az tikeneklese-de, häzirki hövesjeňlik, öňe ymtylyş, öňdäki hovp oňa şol ýylany derrev unutdyrdy.

Çerkez oslan çenine ýetse-de, onuň duşundan bir az ötendirin hasap etse-de, ne olaryň yzyndan ýetdi, ne-de olaryň sesini eşitdi. Ol şemalsyz, gymyldysyz, asuda garaňkynyň içinde näçe diňirgense-de, onuň ötgür gulagyna ses-de gelmedi, çybsyldy-da eşidilmedi. Ol öz ýanyndan: «Olar aýak aldygyna gaçdylarmyka ýa-da çöplügiň içinde bir ýerde gizlendilermikä?» diýip oýlandy. Onuň ýitije gözleri her bir çugmak çöpe, her bir ulurak daşa çenli saýgarmaga çalyşýardy. Emma uzak vagtlap onuň gözlerine üýtgeşik bir zat görünmedi... Şol barmana, birdenkä bolsa

-113-

ýigrimi ädimlik öňündäki gür çöplük onuň gözüne has goýry bolup göründi. Onuň gövne bolmasa, şol çöplügiň içi boş däl ýaly bolup duýuldy. Ol kakasy bilen ava gidende, şonuň ýaly çöplügiň içinde hatda tovşan ýatan hem bolsa saýgarýardy. Içi jandarly çöpüň daşynyň ham üýtgeşik görünýänini kakasy oňa övredipdi.

Ýöne veli, kim bilýär: şol çöplügiň içindäki jandarlar Çerkeziň yzarlaýan adamlarymy ýa-da yzy jojukly mekejinmi?.. Şonuň ýaly çolalykda, şonuň ýaly gür çöpde çendan doňuz hem uçraýardy.

Her zat hem bolsa, ony bilmek gerekdi. Çerkez şol çöplüge bakan emedekläp, däl, bagry bilen süýşüp ugrady, göwnüne bolmasa, gursagynyň gürsüldisi edil ýeri sarsdyrýan ýalydy: şol sarsgyny diňe onuň öz garşysyndaky jemendeler däl, hatda dagyň etegindäki araçäk sakçylary hem syzýan ýaly duýuldy. Çerkez oňa on ädimlik golaýlanda, ýyldyz ýagtysyna, şol çöpüň içinde bir gymyldy hem bar ýaly duýuldy. Çerkez ayak çekip, diň salanda, onuň gulagyna bir güpürdi hem eşidilen ýaly boldy. Çerkez ýene iki-üç ädim süýşende, gurply penje onuň näzik çigninden ýapyşdy.

Torguş kapas içinde

Ýeňsesi tüýli barmaklar Çerkeziň çignine gan öýdürdi. Şol sekuntda onuň üstüne üç adam abandy. Hepbige düşen torguş ýaly sandyraýan Çerkez ýyldyz ýagtysyna gorkuly gözjagazyny petredip, olaryň ýüzlerine seretdi. Olaryň biri — murtlary pezzik, eňegi gyrçuv, çep gaşynyň üstünde eşek toýnagynyň çuňňur tagmasy galan, daýav bir adam. Ikinjisi— murty ýaňy taban, ýalyň ýüz, heniz eti-gany doluşmadyk, inçemik, orta boýly ýaş ýigit. Üçünjisi bolsa, gözleri ýanyp duran, seňrigi tüňňi, sakgaly çotga ýaly, reňki öçük, inedördül bir adam. Olaryň üçüsiniň hem gizlin ýaraglary bar.

-114-

Olaryň üçüsi üç ýerden Çerkezi ala gözleri bilen iýerli boldular. Oňa bakan döwülgi ýumrugyny gezäni hem boldy. Çerkeziň gapana düşen tovsanjyk ýaly tyrsyldaýanyňa gözleri düşenden soň, olar ony onçakly gynamadylar-da, sorag berip başladylar:

- Eri oğlan, nireden gelýän?

Çerkez garyljk ses bilen jogap berdi:

- Men-ä hiç ýerdenem gelemok.
- Onda nirä barýaň?

Çerkeziň çigni avasa-da, olaryň murtundan, billerindäki sapaňçalardan sussy basyljak ýaly etse-de, birdenkä aljyraňňylyga düşmän, gaýta kem-kemden özüni tutdy. Ol sovet urşujysynyň faşistleriň eline düşende, aljyraman jogap berenini bir kitapçada okapdy. Çerkez şony ýadyna salyp, özüni şol sovet soldatynyň dogany hasap etdi-de, gaşjagazlaryny çytmak bilen, pert-pert jogap gaýtardy:

- Kakamyň ýanyna.

- Kakaň nirede?
- Dagda.
- Dagda näme işleýär?
- Orak orýar.
- Kakaň ýanyňa näme işe barýaň?
- Çörek alyp barýardym... Olaryň üçüsi hem birden seslendi:
- Çörek!?
- Hava, çörek.

Olaryň üçüsi hem Çerkeziň egnine ýapyşdy. Çerkeziň gözüne bolmasa, olaryň üçüsiniň hem kepän dodaklary tamşanan ýaly, bir zatdan ät galan ýaly göründi. Çerkeziň gövnüne bolmasa, olaryň şol bolşy, bir näçe günden bäri çörek garasyny görmedik adamlaryň sypatyndady. «Çörek» sözüni eşidenlerinde, olaryň soragly gözleri hanasyndan çykaýyna geldi. Şol soragy olaryň üçüsi birden gaýtalady:

- Hany, ol çöregiň nirede?
- Taýharymyň üstünde.
- Hany, ol çöregiň nirede?
- Gaçyrdym.

-115-

Çerkeziň soňky jogabyny eşidende, olaryň üçüsiniň hem murty aşak sallandy. Olaryň üçüsiniň hem naýynjar gözleriniň soragly şöhleleri öçdi, olaryň üçüsiniň hem ala gözleri gazap bilen ýandy.

Çerkeziň çigninden gysymlan penje, ony ýañadandan. has ykjamrak gysymlady, onuň beýleki penjesi bolsa Çerkeziň dulugyna şarpyldap degdi. Çerkeziň ýañagy ýanana, gözleri hanasyndan çykyp gidene döndi. Dyrnakly penjäniň tutan ýeri bolsa çydalmaz bir derejede avady. Aslynda Çerkez niresiniň awaýanyňy, niresiniň sagatdygyny hem unutdy. Şol minutda ol özüniň mertligini ýa müzzerýänini hem akylyna getirip bilmedi. Maňlaýy toýnak tagmaly sesine bat berip, gygyranyny hem duýman galdy:

- Galat aýdýaň, doňuz ogly! Seniň eşegiň hynçgyranyna heniz çay içim salymam geçenok. Sen kimi aldamak isleýäň? Çerkez özüni mert saklaýandyryn hasap etse-de, sözlände, onuň sesi agyly çykdy:
- Men galat aýdýan bolsam, onda siz tapaýyň.
- Sem bol! Çerkez ýüzüni aşak saldy. Maňlaýy tagmaly oňa ýene herreldi:

- Năme sesini çykaraňok?
- «Sem bol» diýdiň ahyry.
- Sen ýalan sözleme-de, dogryňy aýt.
- Men năme üçin ýalan sözläýin? Dagyň jülgesinde ýeke özüm gorkyma janym çykýady. Size duşanyma men iki bolup bilmedim. Siz maňa rehim etmeli halyňyza, gaýta meni urýaňyz.
- Sen samahullama-da, taýhardan, çörekden habar ber.
- Men şol sese bakan ylgamda, birdenkä sizi saýgardym. Meniň taýharym size bakan topulandyr diýip, men hem şu ýere bakan haýdadym... Ýogsamam, agalar, meniň taýharymy siz görmediňizmi?
- Eri, sözi başga ýana sovjak bolma! Taýhar gözleýän adam bagry bilen süýşüp gezesi ýok.

-116-

- Ýapyrylmasaň, Onsoňam, meniň gözüm gijesine govy göreňok ahyry!
- Eşek ýitiren adam «kür-kür» diýip gygyrman, ogurlyk edýän ýaly, sümsünip gezermi?
- Sesimi çykarmaga men möjekden, şagaldan gorkýan ahyry. Birdenkä bir govakdan aýy çykadadan, meni holtumyna atyp ötäýtse nätjek!

Çerkezi năçe gyssasalar-da, ol hiç bir zat boýun almady. Gaýta ol özüni mert görkezmäge çalyşdy:

- Kakam düýnden bäri aç bolany üçin, onuň birsyhly gözi ýoldadyr. Belki, meniň taýharymy bu gije möjek iýer? Ondan soň dat meniň günüme!.. Agalar, maňa kömek etseňiz-le! Çerkez özüni năçe naýynjar görkezse-de, olar onuň sözüne ynanman, oňa münkürlük edip:
- Sen çöregi tap. Biz seni boşadaly — diýip hüňürdeşdiler. Çerkez bir jogabyny üýtgetmedi:
- Vah, agalar, năsini aýdýasyňyz! Ol edil bir tamdyr, ýok, bir tamdyr hem däl, edil bir horjun çörek ahyry! Oňa meniň ýeke özümüň güýjüm ýetmän, ony taýharyň üstüne ejem ikimiz zordan göterip atdyk ahyry!.. Ony tapsak, kakama-da boljak, size-de boljak... Gözleşäýseňiz-le, agalar! Seňrikmen adam taýhary gözlemegi teklipe etse-de, Çerkeziň çigninden ýapyşan penjäniň eýesi oňa gövnemedi. Ol Çerkeze münkürligini devam etdi, başga bir dilde öz ýoldaşyna gürrüň berdi:

- Men bulara ýigrimi ýyldan bäri, şu dagdan ilerik ätlän günümden bäri belet ahyry? Bujagazyň mekirjedigini görmeýärmiň? Munuň agzyndan çykýan sesler, heý, oglanyň aýtjak sözümi? Biziň bular ýaly çagalarymyz ejeleriniň ýakalaryndan ellerini aýyrman, yzlaşyşyp otyrlar...

Ol birdenkä Çerkeze çişerildi:

- Ýogsa-da, häлки аýdymа gygyrýan sen dälmidin? Çerkez ony bilmezlige saldy:
- Haýsy аýdym?

-117-

- Haýsy bor öýdýäsiň, damana ýoly. Gün erňegini ýere berende «Çykaly bulgur dagyna...» diýip, gulagyna urlan ýaly gygyrýan sendin ahyry!
- Viý, bu aganyň аýdýanyňy! Meniň аýdym ýadymа düşýämi? Men taýharymyň yzynda ylgap, аýaklarymy daşa gyýdyryp ýörün ahyry!.. Hava, dogry аýdýasyň, şonuň ýaly bir аýdym sesi meniň hem gulagymа ilipdi.

Çerkezden göni jogap alyp bilmänleri hem oňa münküri bolanlary üçin, ony sypdyrmadylar. Olar Çerkeze «Sen obaňzyň nirededigini aýtsaň, öýüňize gidip, çörek getirip berseň, seni goýbereli» diýdiler. Çerkez oňa keýpihon razy bolsa-da, olar ony goýbermegi makul bilmediler.

Olar, hem türkmen dilinde, hem başga bir dilde gepleşýärdiler. Çerkeze öz niýetlerini aňlatmazlyk üçin, olar köplenç başga bir dilde gepleşýärdiler. Emma Çerkez şolaryň gürleýän diline-de kem-käs düşýärdi. Obalary araçäge golaý bolany üçin, olaryň obasynda şol dilde gepleýän kändi. Ylaýta-da onuň kakasy şol dili suw ýaly bileni, onuň hemişe gerek boljagyny аýdýany üçin, Çerkez ilki dil çykaryp başlandan bäri, onuň bilen şol dilde gepleşýärdi: «Çaý mihori», «koža miravi?» sözleri bilen Çerkeziň üç ýaşyndaka gulagy öwrenişipdi.

Ýolagçylar gür çöplügiň içinden çykyp, ýüklerini eginlerine atmaga durdular. Şol ýükler onçakly gaba bolmasa-da, örän saldamly görünýärdi. Çerkez ol ýükleri ilki bada kümüş puldur hasap edipdi. Emma olaryň daşlary gat-gat galaýyly bolmagyna garaman, şolardan kükeýän ys Çerkeziň beýnisini çaýkaýardy. Şonuň üçin hem ol ýükleriň nämedigini Çerkez derrev aňlady. Çerkez ol adamlaryň galadan çykanyna, jülgeden-jülge egni ýükli ýol sökenine azyndan baş-alty gün bolandyr diýip oýlady. Açmaňyz çörek talap edişleri hem olaryň ýa azaşandyklaryny, ýa-da bir ýandan gondalav ýetip, dag içinde bir näçe gün aýlananlaryny aňladýardy.

Ol hakykatdan-da şeýledi. Olar öz aralarynda üýtgeşik dilde gepleşip, biri-birine igenişdiler, azaşanlaryna, açlyklaryna biribirlerini aýyplaşdylar. Häzir nirä barjaklary, nirede düşjekleri, Çerkezi çörek üçin iberjekleri-ibermejekleri hakynda-da agyzlary

-118-

alardy.

Olar iň soňunda köne ýoda düşüp ugramakçy bolanlarynda, dat eteginde, Çerkeziň gözi bir ýylpylda düşdi. Ol örän tiz ýanyp söndi. Çerkez olaryň araçäk sakçylarydygyny şol signaldan azda-köpde aňlady. Häzir Çerkeziň ýagdaýy örän agyrdy. Olar ony çörek bahanasy bilen öýlerine bakan sypdyrjaklarmy ýa özleri bilen allovarralara alyp gitjeklermi, ýa-da bir ýerde gorpa süsdürjeklermi? Häzirki ýagdaý Çerkezi has aljyraňňylyga saldy. Ol sesiniň ýetdiginden:

- Men eşegimi tapmaly ahyry! Kür-kür-kür! — diýip, gygyrmaga başlady.
- Ýeňsesi gylly penje şol sekuntda onuň agzyna hem bokurdagyna ýapyşdy.

Nähili boldy?

Ep-esli vagt ýeke galyp, möjekden hovatyr etmek bilen gulaklaryny üşerdip duran taýharyň ýiti gözleri uzakdan bir zat saýgardy. Ol bir durşuny üýtgetmän, dikilgi gazyk ýaly somaldy-da, şol tarapa bakan gulaklaryny keyerdip seretdi. Onuň bu saparky garaýşynda bir üýtgeşiklik bardy. Adatda şonuň ýaly üşerilende, Çerkez onuň ýanynda bolmagyna-da garaman sandyrardy. Emma häzir onuň birje tüýi hem gymyldamady. Ol şol gapdaldan bir çygşyldy hem eşitdi.

Başyna geýdirilen torba hynçgyrmaga maý bermäni üçin, taýhar tanapynyň ýetdiginden gerşi şol gelýän gara bakan urundy, ol şol gelýän garany tanady...

Taýhara bakan haýdap gelýän Çerkezdi.

Çerkez gelip, onuň tanapyna ýapyşanda, taýhar oňa oýkanmaga başlady. Çerkez «olardan» indi onçakly hovatyr etmedi. «Olaryň» öz yzyna düşmäge, özüni agtarmaga vagtlarynyň ýoguny, gaýta bar dertleriniň-azarlarynyň özlerini gizlemekdigini ol indi bilýärdi. Şonuň üçin ol onçakly gyssanman, taýharyň gaňňasyna

-119-

ýaplandy-da, oýa çümdi: «Ol adamlar häzir dagyň etegine golaýlaýandyrlar. Olar giň meýdana girip gitseler, daň atýança ovarradan çykarlar. Şeýle ýagdaýda olaryň gutulyp gitmekleri hem mümkin».

Şol mesele Çerkezi aljyraňňylyga saldy. Ol şol adamlary çala saýgarandan, bu işde özüni peýdaly bolaryn hasap edipdi. Emma iş çepbesine çövrülip barýar. Sovet çagasynyň, onda-da araçäge golaý oturýan düşünjeli bir pioneriň okly-ýaragly gümürtik adamlary sypdyryp goýbermegi, heý akyla sygiak zatmy? Kakasy ony eşitse, näme diýer? Kakasynyň tanşy komandir onuň arkasyny syparmy? Özleriniň wožatysy oňa nähili ynamsyz göz bilen garar! Birdenkä onuň nalajedeýinligi, emelsizligi, gorkaklygy barasynda «Mydam taýýar» gazetinde-de, ýazylaýsa-ha — bar onsoň...

Çerkez uludan dem alyp, taýharyna tovsup münenini duýman galdy. Ol taýharyň bövrüne debsäp, gerşine dürtüp, şol nämälim adamlaryň yzy bilen haýdady. Ýyldyz ýagtysyna onuň taýharynyň toýnaklaryndan ujypsyzja tozan göterildi, hatda öňürdikleýän taýharyň toýnaklary güpürdäp, deräniň içinde ýaňlanýan ýaly duýuldy...

Çerkeziň birdenkä dürli kүйler oýuna geldi: «Viý, meniň gözüm daňylgymy näme? Ýa aklymydan azaşdymmy? Olar edil meniň garşymda ahyry! Men dagyň etegine çykyp-çykmankam, olaryň meni ýañadandan ele salmaklary mümkin? Olar menden ahmyrlydyrlar ahyry! Bu sapar eger tutaýsalar, meniň elimi-ayagymy daňarlar, ýa, belki...» Çerkez soňky pikirini soňlaman, başga bir pikire aýlandy: «Aslynda, oba baramda, men kime habar bererin? Mugallymlar bolsa şäherde. Obada kân adam ýokdur. Kim orak üstünde, kim goýun üstündedir. Vah, ar man, zastav bizden uzakda-da! Men asyl onuň nirededigini hem bilemok, ony tapjak hem däl...» Çerkez taýharyny saklap, şolar ýaly uzak oýdan soň, kakasyna bakan haýdamakdan başga çäre tapmady. Ol asyl öz kakasyny ýadyna salanda guvandy: Vatançylyk urşy günlerinde kakasynyň bir gezek araçäk sakçylaryna «jansyz» tutuşanyň ýadyna

-120-

saldy. Ol öz kakasyny şonuň ýaly işlerde ýörite çagyryanlaryny hem bilýärdi. Eger bu sapar hem iş şovuna düşäýse, onda: «Çerkez Çary uly iş bitirdi» diýlip, gazetde ýazyljagyny ýadyna saldy-da ganatlandy. Ol guýrujagyny bulaýlap, däbişeklöp barýan taýharyň gidişini haýal gördi-de, ony birsyhly debsedi, «hyh», «hyh» diýip, birsyhly gaýtalap, onuň gerşine dürttdi.

Çerkez indi gündizkisi ýaly damana ýoluna gygyrmady. Birden onuň ýoluny kesip geçen mähnet möjek ony az-kem hovatyrlandyrdy. Möjek ondan gaçmady, gaýta bir zada ymtylýan ýaly, göýä ýaş taýharyň üstüne zyňmaga hyýallanýan ýaly, onuň yzy bilen dähedem-dessemlöp ýöredi. Çerkeziň gövnüne bolmasa, ol pallaýan ýaly ýa-da goýun

sürüsine topulanda, adatda agzynyň aýyk bolşy ýaly, häzir hem onuň agzy aýyk ýalydy. Çerkeziň endam-jany dyglady, depe saçy üýşdi. Taýharyň gulaklaryny ýapyryp, guýrugyny ýamzyna gysmagy, sandyramagy ony has hem gorkuzdy. Şeýle-de bolsa, Çerkez dovla düşmedi. Ol elindäki taýajygyny ykjam tutdy. Birdenkä-de gaňňanyň gürlüğinde asylgy gezligi ýadyna düşüp, şoňa ýapyşdy. Onuň ýüregi bir az suvlulandy: gezligi möjegiň agzyndan sokup, bokurdagyndan dilerin diýip oýlandy. Çerkez ertekide, eli gylyçly bir batyryň gylyjyny kese tutup, aždahany iki ýaryp, onuň içinden diri geçip gidenini hem eşidipdi.

Birsyhly yzyna garanjaklaýan Çerkez, möjegiň uzyn-uzyn pallanyny, iň soňunda garysyny ýassanyp galanyny saýgardy. Çerkez öz kakasyny orak orulýan ýerden tapmady, Ol ýerde goş sakçydan başga hiç kim hem galmandyr. Goş sakçy Çerkeziň kakasynyň agşamky şamdan soň, garaňky mazaly düşenden soň, bir ýana çykyp gidenini bilse-de, onuň nirä gidenini bilmedi: ol ýa-ha daňdan inýän keyigiň ýolunda oturmaga, av avlamaga gidendir, ýa-da oba gaýdandyr, kim bilýär? Çerkeziň işi şovuna düşmän, birsyhly çoçgara çolaşýar. Eger kakasyny tapan bolsa, Çerkez derrev gidägeden daňdandan ozal araçäk sakçylaryna habar bererdi, gizlin ýaragly adamlar, belki, gola düşerdi. Çerkeziň indi öňki plany hem bozuldy. Ol elindäki taýagy bilen taýharyň gürlüğine kakyp,

-121-

bir salym oýlandy, ondan soň sakça habar gatdy:

- Gully aga, aý Gully aga! Sen zastavyň nirededigini bileňokmy?

Gully ýaňy dogan aý ýagtysyna kirpikmen gabaklaryny üşertdi, Çerkeze garady, onuň sovalyny geňirgedi:

- Kassap?.. Ol näme diýdigiň boldy? Bu ýerde kassap neme işlesin!

Gullynyň jogaby gülkünç hem bolsa, Çerkeziň bu vagt gülki ýadyna düşmeýärdi. Ol Gully aga düşündirdi:

- Ýok! Kassap däl. Araçäk sakçylarynyň naçalnikleriniň durýan ýeri.
- Hä-ä, şeýdiýsene! Ýeri, hanym, sen ony nädersiň?
- Aý, hij-ä... ýöne kakam şol ýana ötägitdimikä öýdýän.

Gully aga Çerkeziň sovalyna-da, jogabyna-da münkür bolman, ol barada hiç bir zat oýlaman, gövnüne getirmän, barjasy agaran gür sakgalyny sypamak bilen hilesiz jogap gaýtardy:

- Han ogul, gumuň haýsy bir ýerini sorasaň, men saňa aýdyl bererdim. Belent daglaryň haýsy biriniň adyny tutsaň, belki-de, salgy berip bilerdim. Emma zassabyň nirededigini men saňa aýdyp bilmerin. Meniň bu oba ýakynda göçüp gelenimi özüň bilýän ahyry! Şu vagt maňa «Gully aga, bar, sen indi gaýdyber» diýseler-de, obany tapjak gümanym ýokdur.

Çerkez Gully aganyň halys ýadandygyny bileni, özünden öň onuň zastava baryp habar bermejegini aňlany üçin, bütin vakany oňa gürrüň berdi. Düýäniň öz köşegini ysyrwanyşy ýaly, Gully aga-da taýharyň gaňňasyna ýaplanyp, Çerkeze gulagyny tutdy. Ol duran ýerinden butnaman, gymyldaman, onuň hekaýasyny nebsewürlik bilen diňledi. Birdenkä-de ýaşuly onuň sesini kesdi:

- Oglum, sözüň agzyňda. Sen entek maňa düşündir: ol zalymlaryň penjesinden sen nähili sypdyň?
- Olar ýol-ýoda bilen ýöremän, çarkandaklyk bilen ýöränleri üçin, birdenkä kert gaýa uçradylar. Olaryň arasyndaky biri içki daglara belet bolsa-da, araçäkden geçip, etege golaýlanlary üçin azaşdy, başyny çaşyrdy. Olar iň soňunda maňa ynanmakdan, maňa hoşamaý söz urmakdan, ýoly maňa tabşyrmakdan başga çäre

-122-

tapmadylar. Men olara yhlas bilen hyzmat edýänimi bildirmek üçin, olary ilki bir az gönükdirdim. Ondan soňra bolsa terslin-oňlyn aýlap, öňküden beter başlaryny garyşdyrdym. Men öz ýanymdan käýinen kişi bolup, ojagaz ýerini barlamaga, bujagaz ýerini derňemäge sovlan kişi boldum-da, şol garma-gürmelik arasynda, assyrynlyk bilen ökje göterdim. Taýharyň üstünde oturan Çerkezi Gully aga gozgalaň bilen gujaklady.

- Oglum, sen on biriňi ýaňyjk doldurypsýň. Men häzir segsene gadam basdym. Emma seniň edeniňi, seniň başaranyňy şu daglaryň içinde men başaryp biljek däl. Berekella, oglum. Gully aganyň aýdan sözleri Çerkeze onçakly täsir etmedi. Onuň öz pikiri başga ýerde bolany üçin, onuň sözlerine onçakly üns hem bermän, ondan maslahat sorady:
- Gully aga, indi men näme işläýin? Gully aga öz sadalygyny sadalyk bilen boýun aldy:
- Han ogul, ýer depmekde, orak ormakda belki, şindi hem bir adamynyň edenini ederin. Emma beýle çolaşyk meseleleri çözmekden meniň başym ejiz. Gijäniň bir

vagty, dagyň içinde men-ä kimi tapjagyňy hem bilemok. Meniň bilşime görä, oba ýüzlenäýseň kem bolmazmykan öýdýän.

Gully aganyň maslahaty Çerkeziň öz pikiri bilen birikdi. Ol taýharyň boýnuna taýak bilen kakyp, bövrüne depdi-de, ýapaşak eňdi.

Taýharyň toýnaklarynyň güpürdisi parahat gijede, sap hovada uzaga gitdi. Naýza boýy galan aýyň şöhlesine taýharynyň uzyn kölegesi daşly baýryň üstünden tiz-tiz taýyp gitdi.

Oslagsyz myhman

Çerkez obanyň çetinden inende, gije ýarymdan agypdy. Ol obanyň içini kesip geçýän pessejik ýapjagazdan geçjek bolanda, taýhar onuň meýline görä hereket etmedi: ol dury suva eňegini urdy. Çerkez näçe gyssansa-da, taýharyň ganynyň gatanyny aňlany üçin, oňa suv içmäge maý berdi.

-123-

Çerkez dury suva syn edende, doluşan aýyň şol suvuň bir çetinden girip barýanyny gördi. Çerkez öz ýanyndan: «Kakam öýdedir. Biz derrev zastava gideris. Giç galsak, hova ýagtylar uçurda men olardan iň soňky aýrylyşan ýerimi hem olaryň giden yzyny görkezerin. Belki, olaryň yzyndan ýeterin diýip, öz ýanyndan arzuw edip gelýärdi. Ol gapylaryna gelip, taýharyny iltände, öýlerinde ölügsi yşyk gördi. Şonuň üçin kakasynyň baryna şeklenmän, öýlerine girmäge-de gyssanyp: «Kaka, ha-av!» diýip gygyrasy geldi. Şol sekundyň özünde bolsa, goňşularyny oýarjagyny ýadyna salyp, öňki pikirlerinden dändi. Çerkez heniz içerik girmänkä, öýüň yşygyndan içerde bir telpekliniň baryna gözi düşdi. Ol ölügsi çyranýň yşygyňa onuň kimdigini saýgarman, asyl saýgarmak hem islemän, aňyrdan ýüregine düwüp gelşine gapyny açmaga mähetdel:

- Kaka-a! -diýip, kürsöp urdy.

Çerkez şol sekuntda, şol ýerde doňana döndi. Içerdäki adam taýharyň dükürdisinden üýşenip, yerinden galypdy-da, öýüň günbatar dulunda özüni ykjamlyp durdy. Çerkeziň ol adama gözi ilenden, süňni bir hili govşady-da, oňa näme diýjegini, hatda näme oýlajagyny-da akylyna getirip bilmedi. Oňa kän vagtdan bäri garaşan, onuň şol aljyraňny ýagdaýyny gören ejesiniň hem ýüregine hovsala düşdi, Çerkeze topuldy, ony gujaklady.

- Balam, Çerkez jan, saňa näme boldy? Näme üçin beýle gijä galdy? Uzak gije meniň gözüme çöp germelene, bagryma hanjar urlana döndi. Seniň reňkiň solupdyr. Sen heniz hem özüni dürsöp bileňok. Saňa näme boldy, näme?

Gapydaky direnip duran adam bilen Çerkez ikisi biri-birini tanadylar. Şonuň üçin olara biri-birinden syr gizlemäge-de hajat galmady.

Çerkez ejesini gorkuzmazlyk hem şol direnip duran adamynyň gövününe başga zat getirmezlik üçin, şol ilki agşamky aýdan jogabyny gaýtalamagy makul bildi:

- Eje, aý eje, maňa hiç zat bolanok. Men... taýharymy gaçyryp eglendim.
- 124-
- Gaçyrdym?!
- Hava. Ony gözläp, kän heläk boldum.
- Vah, balam, kakaň sana kän garaşandyr!
- Ýok, eje jan, sen arkaýyn bol. İn soňunda taýhary hem tapdym! Orakçylaryň ýanynda bardym.

Çerkeziň jogaby maňlaýy toýnak tagmaly adamyny bir az rahatlandyrdy. Ol Çerkeziň ilki agşamky sözüne häzir ynanyş başlady; ony nähak ýerden horlanyna, şol horlugyň muzzuny aljagyny aňlanyna bir az öküdi. Ol Çerkeziň öýkesini nähili ýazjagyna akyly ýetmän, birdenkä seslenenini hem duýman galdy.

- Ah, dogry diýsene!

Çerkez arkasy gylly penjäniň ýapyşan ýerini duýdansyz barlap, toýnak tagmaly gaşyň aşagyndaky müýnli gözlere gazap bilen seretdi. Häzir ondan ätiýaç etmäni üçin, oňa ýakymsyz söz aýtmakdan hem çekinmedi:

- Ogry hem özüne osar, orramsyz hem diýen ýaly, näme, meniň sözüm hem siziňki bilen deňdir öýdýämisiniz?.. Biri-birlerine gözleri düşende, olaryň ikisiniň hem bir hili bolanyny Çerkeziň ejesi hem aňlapdy. Häzir bolsa şol ikisiniň üsti örtüli sözleri ony aljyraňnylyga salyp başlady. Ol bularyň ikisiniň hem ýüzlerine taýly gezek garap, ikisiniň arasynda mojuk bir işiň turmagyndan gorkdy-da, Çerkeziň sözünü kesdi:
- Viý, myhman! Näme beýdip aýak üstünde dursuň?.. Otur ahyry! Çerkez jan, sen näme kişi öýüne gelen myhman ýaly? Seniň asyl bolşuň nähili?

Ne myhmandan ses çykdy, ne-de Çerkez ejesine jogap gaýtardy. Çerkez gövünli-gövünsiz ýokaryk geçende. İki gövünli myhman iki aýagynyň üstünde yraň atyp durdy. Ol Çerkezden her bir zat oslany, ondan aýratyn heder edeni üçin, onuň çigninden ýapyşagadan, egnime atyp galybersem diýip hem oýlandy. Emma obanyň içinde ony hem edip bilmejegini akylyna getirdi. Eger ony alyp gidiberse, ejesiniň uly gykylyk edip, bütin obany

örüzjegini, öz işiniň şumluk boljagyny aňlady. Olaryň ikisini birden ýere çüýläp ötäýtmäni hem küýüne getirdi. Emma ol işiniň hem şovly geçjegine ynanmady...

-125-

Ol Çerkeze şelaýynlyk etmekden başga çäre tapmady.

Çerkez ol adama gözi düşenden, ýüzüniň ugruna ökje götermegi, obanyň adamlaryny örüzmegi küýüne getiripdi. Emma onuň darajyk beýnisi onçakly dury işlemän, şeýle gömelteý çäräniň zyýan berjeginden gorkupdy. Maňlaýy toýnak tagmaly adamyň sag gapdalynda gizlenýän sag eliniň aşagy örän ýumry görünýärdi. Çerkez şol ýumrynyň altatar ýa ondan hem aýylganjrak bir ýaragdygyny göz önüne getiripdi. Şonuň üçin ol hem oňa gaty-gaýrym zat aýtmazlyga, oňa öz niýetini bildirmezlige çalyşdy.

Olaryň ikisi biri-birine golaý oturyp, biri-biriniňkä onçakly sepleşmeýän gürrüňe başlady. Myhman özüniň uly agzyna gelişmeýän, pişge ýaly murtlaryny gymyldatmak bilen, küşdün pyýadasy ýalyjak Çerkeziň batyrlygyny, çola daglaryň içinde gije bilen gündize parh goýman gezip ýörenini magtady, övdi. Çerkez özüni, göýä diýersin, şol övgä buýsanýan ýaly görkezmek bilen çagalarça ýylgyrdy. Emma onuň şol ýylgyryşynda-da bir ýaňsa almak baryny, maňlaýy toýnak tagmaly şelaýyn adamyň özi hem aňlady. Myhman iň soňunda olaryň öýüne näme üçin gelenini, öz habaryny ozal mälüm edenini Çerkeze-de duýdurdy:

- Sen, hanym, biziň ýagdaýymyzy bilýärsiň: biz häzir nana mätäç.—Ol gözüniň gyýtagyny Çerkeze tarap aýlanda, onuň garaýsyndaky muňkurligi, onuň hileli görejinde-de görnüp durdy. Şol garaýşa nazar eden Çerkeziň bir zat sorajagyny aňlany üçin, şol barada özi gürrüň açmagy ol makul bildi
- Hanym, bizi galtamandyr ýa gaçakçydyr diýen oý seniň gövnüňe gelmesin. Biz hatly-petekli adamlar. Biz araçäkden gaçak geçmän, göni postuň üsti bilen geçdik. Biz sovet adamlary bolup, gizlin ýumuş ugrunda gezyän adamlar. Häzir bolsa uzak bir ýere ýörite tabşyryk bilen barýarys. Onuň nirededigini, näme üçindigini aýdyp durmagyň, elbetde, geregi ýok, aýtmaga hakymyz hem ýok. Başyň ýaşlygy üçin, onuň ýaly zatlara sen entek onçakly düşüňýän dälsiň, emma daýzam düşüňýändir... Çerkez vagtdan peýdalanap, gizlin üm bilen şeýle diýdi:
- Hava, agam, ýaňy sen galtaman diýende, meniň güpbe ýadyma düşdi: men öten ýyl «galtaman» diýilýän adamy görüpdim.

-126-

Onuň şeýle bir bedev aty bardy, heý, goýaý! Onuň barmaklarynyň arasyna gysdyrylan hasap hem däl, dişleriniň arasyna gysdyrylan zatlar hem men-ä okmykan oýdúpdim. Baý, onuň haýbaty bardy-ov! Emma «gaçakçy» diýilýän özünden-özi öleýin diýip duran bir adam ekeni. Eje, sen bilýänsiň-le, ony oba Sovetine tutup getiripdiler ahyry... Onuň köne şylhasynyň içinde diňe iki gadaga golaý tirýek bardy... Hava, agam, sen aýtsaň-aýtmasaň, men-ä sizi örän döwletli adamlarmykaňyz öýdýän. Siziň şol horjun-horjun ýükleriňiziň bary gyran bolsa gerek. Ba-aý, eje, bular örän baý adamlar-a!.. Men-ä şol horjunlaryň her biri bir süri goýun emele getirermikä diýýän... Hava, ýogsa-da çörek diýeňde ýadyma düşdi. Men horjun dolduryp alyp gidemsoň, bizde oňly çörek beri galdymyka? Ä, eje? Çerkeziň ejesi onuň ümüne düşüneni üçinmi ýa hakykatdanda ýagdaýyň şeýleligi üçinmi, her halda Çerkeziň gövnüden turdy:

- Viý, Çerkez jan, sen gideňde, diňe iki sanyjak çörek galypdy ahyry! Onuň hem birini çagalar iýip gutardy.
- Zyýany ýok, eje. Myhman bu gije bizde ýatar. Sen ala-garaňkyda turup, bir-iki tamdyr çörek bişirersiň. Şeýle dälmi? Myhman başga bahana tapman:
- Ýatyp-turup ýörmäge biziň vagtymyz ýok ahyry!— diýdi.
- «Ýarym güne ýaryş ýok» diýipdirler. Gaýta ýoldaşlaryňy hem çagy. Bir-iki gün dem-dynç alyň. Ertir kakam hem gelse gerek. Saý-sebäp bilen tanyş bolduk. Bizden hiç çekinmäň. Şeýle dälmi, eje?
- Viý, çekinip näme, guzym?

Çerkez nähili kiçijik hem bolsa, ol öz gürrüni çyn ýürekden janygyp aýdýan ýaly hem bolsa, myhman oňa ynam etmedi, özüni gürrüňe güýmemekçi bolýandyr diýip düşündi. Şol vagt obanyň içinde itleriň üýrmesi hem artyp başlady. Ol derrev ýerinden galdy-da, iň soňky sözünü aýtdy:

- Men gürrüňe güýmenip, köpräk eglenäýdim öýdýän, gideýin. Hoş vagtyňyz.

-127-

- ýok, myhman, bir az sabyr et. Sizi çöreksiz goýmak bolmaz. Eger gyssanýanyň çynyň bolsa, ejem ynha, goňşulary turzar-da, çöregi karz alaýar.

Çerkeziň şol teklibi oňa näçe ýarasa-da, onuň yzynyň bir çöpi bardyr hasap etdi, gaýta çörek bahanasy bilen, goňşularyny turzar, adamlary üýşürer diýip gorkdy.

- Ýok, ýatan adamlary bimaza etmek gerek däl. Myhman bir tegelek çöregi iki epläp, goltugyna saldy-da, yzyna garanjaklap, daşaryk çykdy.

Çerkeziň ýüregi gobsunan ýaly, elindäki guşuny uçuran ýaly duýuldy. Ol nähili bolanyňy hem bilmän gyssanmaç daşaryk çykdy.

Şol wagt maňlaýy toýnak tagmaly, penjesiniň arkasy gylly adam demirgazyga bakan ýegdekläp, iki sany jabjynyp uýrýän iti yzyna tirkäp barýardy. Mähmet gövre sanly salymyň içinde nokada döndi-de, Çerkeziň gözünden ýitdi.

Iki ýanlaýyn yzçy

Bu gije Çerkez üçin nähili şowsuz gije boldy. «Jansyz» öz aýagy bilen öz üstüne gelende-de, ol bir zat edip bilmedi. Ol aýyň aýdynlygyna garaman, zym-zyýat gözden ýitip gitdi. Hany Çerkeziň hüşgärligi! Hany onuň başarjaň, ukyply pionerligi! Şu gijeki bolup geçen vakalary gürrüň berse, kim oňa sag bol aýdar? Belki, onuň öz deň-duşlary oňa «Sen saman kelle!» diýip igenerler? Öýlerine duşman gelenini duýdurmany üçin, ony aýyplamaklary hem mümkin...

Çerkez şol oýlar bilen agyr dem aldy-da, içerik kürsäp urdy. Ol öz ejesini rahatlandyrmak üçin, iki söz aýdandan soň, ýamaşgandan hasyrdap çykdy-da, aýak aldygyna ýüwürdi. Aý ýagtysyna ol öz kölegesi bilen ýaryş edýäne döndi. Ol durý suvly ýalpajyk ýabyň üstünden vazyrdap geçdi. Iki-ýeke sammyklaç itiň onuň yzyna düşmegine, üýrmegine garaman, bir zarbada baryp komsomol guramasynyň sekretarynyň gapysyna dayan

-128-

dy (pioner vožatynyň ýaşaýan ýeri daşdady, obanyň gündogar çetindedi), demini dürsemän, gapyny ýumruklamaga durdy:

- Sazak! Sazak ha-av!

Içerden wagty bilen jogap bolmandan soň, gapyda ýatan daş bilen gapyny urdy-da, ýañadandan gygyrды:

- Sazak ha-av! Tizräk aç-sana, ha-av!... Men... Men Çerkez Çary!

Gapynyň urluşyndan, Çerkeziň çasly sesinden haýygan Sazak işigi içki geýiminde gelip açdy. Ol Çerkeze soragly, gorkuly göz bilen garanda, Çerkez özüniň kiçijikligine, ýaşynyň azlygyna, edýän işiniň öz gövresine garaňda ululygyna garaman, buýruk berdi:

- Derrev geýin! Sazagy Çerkeziň buýrugy aljyraňňylyga salman, onuň bivagt şol bolup gelşi, gyssanmaçlygy aljyraňňylyga saldy:
- Eri, näme boldy?
- Ýör derrev, zastava gideli.

- Zastava?!

Çerkez bolup geçen vakany gysgajyk gürrüň berdi. Olar baýryň gömelteý aýlanýan ýerindäki ýolaýyrdä bakanlarynda, hova süýt ýaly ýagtylyp, guşlar öz dillerinde jürrüldeşip başlapdylar.

Çerkez şol ýerde Sazaga soval berdi:

- Zastav ýene yzmyzça ýer barmy?
- Ýok. Şujagaz gerişden aşan ýerimiz zastavdyr.

Çerkez şol ýerde öz ýanyndan kakasyna igendi. Ol öz kakasy bilen şol ýere, hatda onuň aňry ýanyna-da baryp gaýdypdy. Kakasy ony bir gezek şol ýerde galdyrypdy-da, baýryň beýle ýüzüne geçip, nahar bişim salym eglenip hem gelipdi. Çaky, ol şol wagtda zastava baran bolara çemeli. Eger ol şonda Çerkezi özi bilen alyp baran bolsa, onda Çerkeziň bu gijeki heläkçiligi bolmazdy. Gizlin adamlar eýýäm ele düşerdiler. Emma indi olar ele düşjekmi-ýokmy, kim bilýär? Zastav hakykatdan-da baýryň aňry ýüzünde ekeni. Çerkez naçalnigiňkä baranda, ýene oslagsyz adama duşdy... Ony şol ýerde öz kakasy gujaklady.

-129-

Gizlin adamlaryň araçäkden geçenleri mälim bolup, olaryň nirä zym-zyýat bolanlary mälim bolmany üçin, naçalnik Çerkeziň kakasy Çaryny öz ýanyna çagyrypdyr-da, olaryň nirä gitjegi, olary nirelerden agtarmalydygy, olary nähili ele salyp boljagy barasynda maslahatlaşyp oturan eken.

Çerkeziň kakasy Çarynyň ýeke avçylykdan bolman, yzçylykdan hem habary bardy. Naçalnik ony şonuň ýady ýagdaýlarda peýdalanýardy. Bu sapar hem ol iki sany soldaty daýhan geýimine salyp, Çarynyň ýanyna goşdy.

Olar oba baryp, demirgazyga bakan giden «myhmanyň» yzyny yzarlamalydylar.

Naçalnik ondan soň, Çerkezi öz başyna bir ata ataryp, bir näçe atlyny yzyna tirkedide, günün dogjak ýeri gyzaranda, dagyň etegini syrýp, günbatarlygyna bakan at goýdy. Çerkeziň şol gijeki gyrlan ganaty ahyrynda ýelegini ýetirdi. Ol gümürtik adamlary ilki agşamky aldap gaçan ýerine barýança, at başyny çekmedi. Şol ýeri hakykatdan-da dagyň etege inýän baýyrlaç kötel bir ýeridi. Olar öz yzlaryny gizlemäge näçe çalyşsalar-da, wagty bilen etege çykyp bilmän, darajyk övrümde terslin-oňlyn aýlanypdyrlar.

Naçalnigiň ýanynda öz kärine ökdelen akylyly bir köpek hem bardy. Ol şol ýerleri ysyrandy. Ondan soň çarkandaklygyň içi bilen ýuvaş-ýuvaş seňkildäp ugrady.

Köpek dagyň etegine çykandan soň, uzak ýeňsede görüňýän gamyşlyga-sazlyga bakan ýöneldi. Olar sazlyga baranda, onuň guşluk gapdalyndan hem bir näçe atlynyň geleni görüldi. Şol tarapa dürbi tutan naçalnik ol gelenleriň Çary dagydygyny tanady. Naçalnik atynyň başyny çekdi. Sazlygyň aňyrsyna-bärsine göz ýetmeýär. Onuň içinde baş-üç adam däl, sürüli goýun, sürüli düýe-de gizlemek boljak. Eýsemde bolsa, onuň ýeňsesiniň gum, ilersiniň dag, iki gapdalynyň çöldüginini naçalnik bilýärdi. Çerkeziň beren maglumatlaryna görä, bu gün olaryň şu sazlykdan çykyp bilmejekleri hem anykdy. Beýevar çykaýanlarynda-da, onuň daşyndan yz çalyň, olaryň yzyny alyp kovmaga vagt ýeterlikdi. Emma velin, giň sazly

-130-

gyň içinden olary tapmak aňsat iş däl. Tapaýaňda-da, ýaragly adamlaryň üstüne barmak örän hatarlydy. Şolary gola salmagyň zerurlygy bolsa hovpdan, hatardan ýokary durýardy. Naçalnik Çerkeze garap, emma häzirki hovatyryny oňa duýdurman, öz niýetini oňa sypaýçylyk bilen mälim etdi:

- Çerkez, sag bol! «Jansyzlar» indi biziň elimizden sypmazlar. Sen indi öýňüzejik gaýdyber. Aty bolsa, soňra özümiz alyp gaýdarys.

Naçalnigiň teklibi Çerkeze örän ýokuş degdi. Ol özüni taýyn aşyň, onda-da öz taýyn eden aşynyň gyrasyndan kovlan bilen deň saýdy. Şonuň üçin ýüzüni aşak saldy-da, eýeriň gaşyndaky ýylpyldavuk бүрүнji barmaklary bilen dyrmady, burnuny çekdi, hümürdedi.

- Ýoldaş naçalnik...

Onuň naýynjar keşbine naçalnigiň haýpy geldi. Şeýle-de bolsa, ony sazlygyň içine alyp gelmek islemän, başga bahana agtardy:

- Sen uzak gije ukudan galdyň, ýadadyň... Çerkez onuň sözünü kesdi:
- Ýok, ýoldaş naçalnik, men ýadamok. —
- Çerkez, hanym, sen düşün ahyry: senlik iş indi gutardy.
- Ýok, ýoldaş naçalnik, gutaranok.
- Näme üçin gutaranok?
- Men öz «dostlarym» bilen gündiziň günü, ylaýta-da siziň ýanyňyzda «salamlaşasym» gelýär. Naçalnik oňa:
- Sen olar bilen zastavda «salamlaşmagyň» hem mümkin — diýip, ony galdyrmak isledi.

Çerkez gövnemedi. Naçalnik onuň gylygyna, tutanýerliligine haýran galdy. Oňa näçe övüt-ünde etse-de, ony ynýtman galdyryp biljegine akyly ýetmedi, soldata berýän buýrugyny oňa bermäge bolsa dözmedi. Ol iň soňunda oňa berk tabşyryk berdi:

- Meniň seni öz ýanym bilen alyp gitmäge hakym ýok. Seni ynýdasym hem gelenok. Saňa berk tabşyryk: sen hemişe taýak salym yzda bolmaly. Çerkez şatlykly ses bilen jogap gaýtardy:
- Hoş, ýoldaş naçalnik!

-131-

Şeýle-de bolsa, ony gözden salmazlyk, ony öňe goýbermezlik üçin, naçalnik soldatlardan birine buýruk berdi. Naçalnik sazlyga girmänkä, köpegi tutduryp, onuň boýun halkasyna bag dakdyrды-da, uzyn tanapyny atlylardan biriniň elinde saklatdy: öň bir sapar başga bir köpegi boş goýberenlerinde, ol atlylardan kän ozupdy-da, öňdäki bukup ýatanlar ony atyp goýberipdiler.

Soňky duşuşyk

Ýarty çörek olaryň hiç haýsyna ýok bolmandy: beýleki ýartysyny maňlaýy toýnak tagmaly adam ýolda lakluk atypdy. Olaryň içi eljuk diýýärdi. Üç günden bäri iýmitleri tirýek bolup, olar diňe şonuň bilen mydar edýärdiler. Emma iýmitsiz tirýek hem indi işlerini gyýyp barany üçin, olara gurp bermän, gaýta olary kem-kemden burýardy. Olaryň garynlary gapyrgalaryna ýelmeşip başlapdy. Bir ýerden azyk tapmasalar, olaryň indi artykmaç ýöremäge, hiç ýere gitmäge-de mejallary galmandy.

Hemmesinden ýamany hem, ýumruk ýalyjak Çerkez olaryň ýüregini siňekden beter bulapdy. Çerkez belli-beter hem maňlaýy toýnak tagmaly adamyň gözünüň önünden gitmeýärdi. Ol gije, olaryň öýünden gaýdanda, yzyna dolanyp-dolanyp garapdy: Çerkeziň gapylaryna çykyp, garap duranyny göreňde, küýüne ýok zatlar getiripdi.

«Biz araçakden, hovatyrly ýerlerden sag-aman aşdyk. Biz indi öz maksadymyza ýetdik hasap edipdik... Şol kekene ýaly çaga bize nireden duşdy? Ol ýöne bir çaga-da däl, ýürek bulaýjy bir siňek! Ol, belki, bizi gusdurman hem dynmaz... Onuň gögeýiniňki ýaly vyzzyl dysy heniz hem biziň gulagymyza gelip duran ýaly. Ah, nähili bagtsyzlyk!.. Şol mülhit bize duşmadyk bolsa, bizi bu sazlygyň içinde on gün ýatamyzda, kim biljekdi!.. Indi şu gamyşlar hem biziň gözümize adam bolup görünýär. Vah, şol kekenejik ýene bir biziň zlimize düşsedi!...» Maňlaýy toýnak tagmalynyň şolar ýaly oýlar bilen ýüregi ýandy-da, Çerkeziň külembibisiniň ujy ýalyjak tirýegi ýuvutdy,

-132-

maňlaýyna eliniň aýasy bilen kakdy: «Ah, sen akmak! Şojagaz çagany sen dagyň içinde näme üçin şujagaz tirýek ýaly edip ýuvutmadyň?..»

Olaryň beýlekileri hem maňlaýy toýnak tagmalydan görelde aldylar. Tirýek olaryň göwnüni bir az göterdi. Tämiz hovada gün guşluga galyp, guşlar asudalyk bilen saýraýany üçin, olaryň beýnisini gaplap alan hovsala kem-kemden söndi. Olar özlerine tabşyryk beren döwleti gerek maglumatlar bilen kanagatlandyryjaklaryna, abraýlarynyň artjagyna, ýakyn geljekde her haýsynyň bir ýerde han boljaklaryna buýsanyşyp başladylar. Olar töveregi garavullamagy hem unudyp (gür gamşyň içinde garavullyk çekmek mümkin hem däl) süýji-süýji gürrüňe gyzykdylar... Neşäniň keýpi mazaly ýetende, guşluk tarapdan olaryň gulagyna şytyrdy eşidildi. Olar keýerjekleşip, diň salanlarynda, şonuň ýaly şytyrdy günbatardan hem eşidildi. Aradan kän salym geçmänkä, sazlygyň içi şytyrdydan doldy. Gamış gür hem belent bolany üçin, olaryň gözüne hiç bir zat görünmedi. Kim bilýär, sazlyga, belki, sygyr sürüsi girendir... Şeýle-de bolsa, şol şytyrdy olaryň mazasyna sogan dogrady, şol şytyrdyny olar öz tövereklerinden ot berlenden enaýy syzmadylar. Olaryň janlary bokurdaklaryna geldi. Olara hatarly ýola baş uranlaryna ökünmäge, biri-biri bilen maslahatlaşmaga-da vagt galmady. Olaryň özara agyzlary hem birikmedi. Ýalyň ýüz oğlan abraý bilen tabşyrylmagy teklip etse, seňrikmeni gaçmagy makul bildi. Maňlaýy toýnak tagmalysy bolsa, soňky okuna çenli atyşjagyny mälim etdi. Olara sözlerini soňlamaga-da maý galmady. Sansyz şytyrdy olaryň edil aýaklarynyň astyndan çykýan ýaly, birdenkä-de depelerinden tokmak bolup inýän ýaly duýuldy, Hatda:

- Ýoldaş naçalnik, meni bagyşlaň! Men indi öňe geçmejegime pionerlerçe söz berýän! — diýen adajyk çaga sesi-de olaryň gulagyna eşidildi.

Maňlaýy toýnak tagmalyny şol ses belli-beterde ysgyndan saldy: ol Çerkeziň sesini tanady. Ol şol gyssag arada: «Vah, şol kekenejik bir gözüme ilseddi, men şony bir öňi bilen gaýdyrsamdym!» diýip ahmyr çekdi.

-133-

Onýança gamşyň arasy bilen görnen yzy soldatly köpek üýrmäge durdy. Maňlaýy toýnak tagmaly adam elindäki sapançasyny köpege bir, soldata bir gezände, gamşyň içi bilen bukulyp gelen Çarynyň tüpeňi atyldy, Ok maňlaýy tagmalynyň elindäki sapançany pytradyp geçdi.

Maňlaýy toýnak tagmaly heniz özüni raslamanka, Çerkez eýýäm onuň gaşynda peýda boldy, atynyň başyny çekip, oňa habar gatdy:

- Salam, ýarganat dost!

Maňlaýy toýnak tagmaly Çerkeze dikarynlap garandan soň, umytsyzlyk bilen seňrigini ýygurdy:

- Seniň külbikgäňçe ýok bir çagajyk seni suvly äkidip, suvsuz getirse, seniň ýazgydyňy şol çözse, dünýäde ýaşajak bolup azara galmagyň hem manysy ýok!

Onuň bu sözlerinden soň Çerkez üzeňňisine galyp, arkan gaýyşmak bilen, özüni epeý görkezmäge çalyşdy:

- ýok, dost, beýle däl! Sen gaty görme. Meniň topragym, meniň alan terbiýäm şeýle. Sen-ä meniň taýharymdan uly däl. Men senden has ulurak düýäni hem burunlyklap iýdýän ahyry!

Naçalnik atyň üstünde oturan Çerkezi özüne bakan gujaklap aldy-da:

- Berekella, hanym! — diýip ogşady.

AKTARIM

1. BATIR BİRİNCİ BÖLÜM

[64]

- Selamın aleyküm diye yüksek sesiyle giren yaşlı kadını ev sahibi Dursun kaybedip bulmuş gibi karşıladı. O onu uzun zamandan beri sabırsızlıkla beklediği için, hürmetle selamladı, esenliğini, sağlığını sordu, güler yüzle konuştu.

- Gel hele Bossan ana! Seni bekledim üç günden beri gözüm yoldaydı.

Bossan acele ederek sabırsızlıkla, evin rahat yerine geçti, oturdu ağzını burnunu buruşturdu.

- A kız Dursun benim durumumu biliyorsun ama kendi evimde bütün gün rahatça oturacak vaktim var mı?

- Evet ya gerçekten de seni arayıp gelen dertli-sıkıntılı garibanlar çoktur. Bossan burnunu çekip kendini övmeye başladı.

- Evet, kız “Bossan ana senin elin hayırlı... Bossan ana senin nefesin kuvvetli” diyip gelen adamlar, hep tanış yüzler. Ben onlardan hangi birinin gönlünü yıkayım, kız.

- Vay nasıl konuşuyorsun Bossan ana, senin gibi şifalı bir tabip arada sırada bir bulunur. Yüzün diye söylemiyorum Bossan ana senin ayağının bastığı yerde hastalık durmuyor. Senin nefesinde şifalı ilacın var, olmalı. Her neyse şimdi ilin halkım derdine derman oluver.

Bossan gurur atına bindi.

- Evet, canım yoksa ben evimden dün değil, önceki gün çıktım. Benim niyetlendiğim şeyi yüz yerde bozuyorlar: nereye varsam, nereden geçsem dört bir yanımdan kıymetli gibi yapışır. Evet, Gicenlerin küçük gelininin küçücük çocuğunun küçük dili parçalanmış. Ufak-tefek hastalıkların benim için öneminin olmadığını bilirsin. Evet, kız bu doğru öyle hürmet ettiler öyle hürmet ettiler.

[65]

- Vay kız bir de saygı göstermiyor değil, beni gidecek yoluma bırakmadılar gece gündüz ağırladılar.

Dursun'un da ayrı bir saygı bekleyen Bossan konuşmayı uzatıp kendisine özel hürmet göstermesine gayret etti. Ama Dursun onu anlamayıp onun sözünün kestiğini bile fark etmedi.

- Kusura bakma sözünü kestim Bossan ana çocuğun sürekli küçük dili düşünüyor, her zaman tabip nasip olmaz. Yok, Bossan ana çocuğun dilinin nasıl iyileştiğini ben sana soracaktım.

Önemli yerde sözü kesilen Bossan öfkeyle cevap verdi.

- O her tabibin kendi yeteneğiyle ilgilidir.
- Evet evet öyledir.
- Ben onun gibi ufak-tefek hastalıklara önem de vermiyorum, büyük ağızlı ak¹ köpeğin kabından su içiriveriyorum. .
- Vay kız o hiç akla gelecek şey mi?
- A kız Dursun sen buna şaşırma. Dert verene Yaradan gerektiğinde dermanını da salgı verir nihayetinde. Tabip gibi dediği gibi –derman dediğin- ilaç olmalıdır.
- Öyle desene! dedi, elini ağzına tutan Dursun “doğrudur” diye mırıldandı.
- Evet, ayrıca ha...aklıma geldi. Hizmetçinin kızının göbeği çözülmüş. Dün tüm gün oradaydım.

Sağ eliyle karnını okşayıp oturan Batır, ağzını burnunu kıvrarak konuşmasını uzatan yaşlının çirkin, korkunç yüzüne gözlerini ayırmadan bakıyordu. Batır akıllı öğrenci olsa da altmışını geçen yaşlının buruşuk yüzündeki oynayıp duran gözlerinin sırlarını anlayamıyordu. Bossan kendi evine gelmiş gibi gapgövre² geçip ev sahibi gibi oturuşuna, gözlerle farklı bir şey arıyormuş gibi acelesine Batır şaşırdı. Yaşlının dilinin durmaması, boğum-boğum parmaklarının da daima hareketli oluşu Batır'ın hoşuna gitmedi. O içinden yaşlıda bir iğrençlik sezdi; onu kendine yaklaştırmayıp ondan daha uzağa kaçması geldi. Ama içindeki sızı onu rahat bırakmadı. Annesi Dursun'un “ işte, yakın zamanda tabip geliyor, onun eli Lokman Hekimin elidir.” Onun yapacağı ilaç olmalı.” diye dediği sözlerinden de biraz etkilenmişti.

[66]

Dursun ile Bossan'ın uzun süren sohbetin sonu Batır'ın hastalığına geldi.

¹ Türkmen Türkçesinde köpek bu türün erkeği için kullanılır.

² Mutfağın eşyalı olan kısmına verilen isimdir.

- Bossan ana bir yılı geçti, işte, bu oğlan sürekli karnım diyor. Bu yatan hasta da değil, sağlıklı da değil. Bunun karnı ağır yük taşısa da ağrıyor, koşsa da ağrıyor, hızlı yürüse de ağrıyor, kavun-karpuz yese de ağrıyor çok su içse de ağrıyor, ay, kısacası başını ağrıtmayayım hızlıca öksürse bile ağrıyor.

Onu şaşkınlıkla dinleyen Bossan:

- A kız sıcak bir şeyler yapmadın mı?
- Vay sıcak olanı yapmamış olur muyum?
- Ne, fayda olmadı mı?

Biraz düşünceye dalan Dursun bir kez Bossan’a bir kez Batır’a bakıp sözüne devam etti.

- Bossan ana Allah’tan saklamadığımı senden saklayıp ne yapayım: muska-dua fayda etse ederdi, bu oğlanın özelliği inatçı olması, bir şeye razı olmuyor. Bilmiyorum, bu okulda mı öğretildi yoksa bunun kendisi mi inatçı! Kendisine hissettirmeden, bir yerine muska taktığımı hissetse sarhoş gibi koparıyor da elinin tersiyle atıyor.

Batır’ın yüzüne dikkatlice bakan Bossan:

- Vay kız ne yapayım, deyip içini çekti.

Bossan’ın kirpikleri seyrekleşen gözlerinin kızarmış karasının yerini de bir süre yaşarmış aklık kapladı, bu yaşaran gözler onun yüzüne daha fazla korkutucu hâl verdi. Onun aklında oluşan hile, lafa gerek kalmadan yine onun yüzünde gülümsemeyle kaldı. O, bu görünüşüyle Batır’ın gönlünü alacak veya onu mahcup edecek bir söz söylemeye hazırlandı. Ama onun bu durumunu fark edemeyen Dursun sözüne devam etti.

- Ben buna hissettirmeden Amuderya’dan Aman işanın³ ellerini yıkattırıp suyunu içirttim. Bunun karnına tereyağıyla pişen çapadı⁴ bağladım. Kırk tükürük toplayıp şekerli suya katıp içirdim. Bunun böğrüne eşek tezeğini sığır tezeğini de bağladım. Kısacası oğlana yapmadığım ilaç kalmadı. Ama hiçbirinden fayda görmedi, bu sürekli “karnım” diye yuvarlanıyor.

[67]

Bossan ana sen geldin, şimdi inşallah kurtulur.

Bossan “hmm” yapıp burnundan ses çıkardı ve parmakları boğumlu olan eliyle ağzını tutup, içinden kurnazlık düşündü. Daha sonra gözlerini kapatan kalın göz kapaklarını

³ Molladan sonraki dini derece, isim.

⁴ Hamuru yuvarlayıp, yukarı doğru yayarak yağda pişirilen bazlamaya benzeyen yiyecek.

usulca kaldırdı, kabarık alnında kırıksıklık oluşturdu. Yaşlı kadının yüzünde karmaşık çizilen gizemli hatları Batır'ın anlamını çıkaramamasının biri de buydu.

Bossan ağaran seyrek saçlarını okşayıp, korkunç yüzüne cesur bir görünüş vermeye çalıştı ve:

- Bossan'ın şimdiye kadar saygı gösterilmeden gittiği yer yoktur. "Allah, dost dediğini yaparsa iyileşir inşallah" deyip kendi kendine "velilik" tasladı.

Bossan daha sonra Batır'ın karnına bakmak için çalıştı onu yüz üstü yatırdı, gömleğini yukarı doğru açtı, kollarını sıvayıp yanına çöküp oturdu.

- "Benim elim değil Lokman Hekim'in eli" deyip ağaç gibi sert parmaklarıyla Batır'ın karnını ovmaya başladı. Bossan'ın güzel olmayan parmakları sağ böğrüne yaklaştığında, Batır irkildi, yeniden daha güçlü bastırdığında kıvrandı.

Dursun vakti vaktine nefesini almadan dört gözle Bossan'ın hareketini ellerinin nerelere varıp yettiğine izliyordu. İçinden "Batır canın, karın ağrısı hastalığı körün eline düşen pire gibi, Bossan ananın eline düşer, hiç olmazsa, onun tırnaklarının arasından kaçıp geri dönmeksizin kapı yönünde uzaklara topuklar" diye düşündü. Batır daha fazla kıvrandığında döndürdü "Bossan onun ağrısını çekip almıştır" diye düşündü. Bu nedenle onun gönlü de vücudu da Batır'ın vücuduyla hareket edip, gözlerini Bossan'ın elinin ardından gülümseyerek gezdirdi.

Bossan Batır'ın ağırlı böğrünün üstüne elini koyup, tek dizinin üzerine oturdu. Dursun sabırsızlıkla baktı. Bossan'ın Dursun'a gülümseyen güzel süzülen gözleri müjde verir gibi ışıldadı.

- Dursun senin oğlunun içinde gezen yel yok. Evet, hiçbir yerinde şiş-miş de bulunmuyor.

[68]

Dursun onun lafını bitirmesine zaman vermeden sevincini hissettirdi.

- Oğlun kurtuldu diye müjdelesene. Bossan ana!

- Kurtulur inşallah... ama...

Dursun'un mutlu yüzünün yerini şaşkınlık aldı.

- A kız korkulacak bir şey var mı?

- Yok. Korkulacak endişelenecek değişik bir şey yok. Ama oğlanı rahat bırakmayan belirsiz bir şey var.

- Bossan ana, o ne ki?

- Bunun sağ böğründe kusur var.

Bossan'ın bu sözü Batır'ın hoşuna gitti. O bu saniyeye kadar Bossan'a güvenmeden bakmış olsa da Bossan'ın düşüncesine katıldı, sanki Bossan kendisinin hastalığını biliyor sandı.

Ama Dursun'un kalbi su yüzeyinde olduğu için Bossan'ın "kusur " şeklindeki sözü yüreğine bir iğne gibi saplandı, o irkilecek gibi oldu, o saniyede Batır'ın “doğru” diye onaylaması onun yaralı yüreğine biraz merhem oldu. Dursun'un dudaklarında sahte bir gülümseme oluşturup Bossan'a yöneldi.

- Bossan ana oğlanın hastalığını buldun, ilacının da senin elinden geleceğine ben tam olarak inanıyorum.

Yüzü kibirle kaplanan Bossan:

- Gelir inşallah! deyip iki elini yere pat pat vurdu ve: dağlara git taşlara git! diye hastalığa yol tarifi verdi.

Bossan'ın keyfiyle keyiflenen Dursun:

- Ya rabbim öyle olsun deyip onun hayır duasına katıldı.

Bossan sağ el avucunu alına koyup, içinden düşünceye daldı. Batır gömleğini aşağıya doğru indirip, oturdu ve derdinin dermanını tabibe sorma derdine düştü. Ama Dursun onun önüne geçip, Bossan'ın elini alından çekmesini sabırsızlıkla bekleyip:

- Bossan ana “ona ne ilaç düşündün”? diye sordu.

Bossan boğazını temizledikten sonra:

- Evet, oğlanın tedavi edilecek gibi bir iç hastalığı yok, deyip bir parmağını yumdu. İlaç yapılacak bir yarası da yok deyip ikinci parmağını yumdu.

[69]

- Bunun böğründe evet, gıcırdatmaktan kalan güç var, deyip iki parmağını da açtı.

Dursun onun hastalandığının ne olduğunu anlamadan:

- Bat⁵ diye tekrarladı.

- Evet canım ba-at.

Batır da bundan hiçbir şey anlamadı. Dursun yine tekrarlayıp sordu.

- Bossan ana bat nasıl bir hastalık?

---

⁵ Bir işi yerine getirmek için toplanan güç, gayret, kuvvet, hareket.

- Bat demek, Dursun can yel demektir. Evet, hastanın hastalığı ne kadar uygun olmasa da haklıdır. İnsanın içine yel girdiğinde de rahat vermez nihayetinde. Bu oğlanın ki ise bütün çevresini ele geçiren, gidecek yol bulmayan, gizlenip kalan yel. Evet, oğlanı rahatlıktan ayıran da budur.

Dursun sabrını yitirdi:

- Bossan ana onun ilacı nedir?
- Onun bire bir ilacı dağlamaktır.

Dursun şaşkınlıkla:

- Dağlamak? Diye tekrarladı.
- Evet dağlamak.

Arka arkaya çıkan dağlamak sözcüğü Batır'ın kulağına çift yumruk gibi çarptı, nasıl irkildiğinin de farkına varmadı. O kendini biraz toparladıktan sonra "Tokmak" dergisinde gördüğü bir fotoğraf aklına geldi. Orada bir oğlanın elini ayağını tutup "Ogultaç" isimli bir kadın onun alnını dağlıyordu. Batır o resmi gözünün önüne getirip gözlerinin beyazını gayri ihtiyari büyüdü ve Bossan'a dikkatlice baktı. Bossan onun gözüne "Tokmaktaki" Ogultaç gibi göründü, kendisini de alnı dağlanan oğlan gibi diye düşündü. O, tuzaktan kurtulmaya çalışan tavşanın çırpınışı gibi kendini geriye attı ve Bossan'a nefret dolu gözlerle bakıp:

- Dağlatmayacağım, deyip bağırdı!

Dursun iki ateş arasında kalmış gibi hayretler içinde kaldı, Batır'ın kendini kaybettiğini düşündü.

- Vay,⁶ Batır can sen nasıl konuşuyorsun? Sen genç yiğit oldun, utanmıyor musun? Tabibin dediğini yapmak hastanın borcudur. Bırak, rezil olma yavrum!

[70]

Bu söz ömründe karşılaştığı ilk söz olmadığı için Bossan ona darılmadı:

- Evet, hanım "ateş altında bela kalmaz" denilir. Ateşten keskin ilaç olmaz.

Batır ona sertçe cevap verdi:

- Ateşe dayanacak beden de olacağını sanmıyorum.

Dursun mutsuz bir bakışla oğluna yalvardı:

- Han oğul, sen şimdi aklın yetecek seviyeye geldin, anlayışsızlık etme.

Bossan anan "dağlamak" derken bela-beteri ürkütmekten bahseder. Yoksa ben senin tenine

---

⁶ Türkmenistan'da kadınların kullandığı bir ünlem.

tiken batmasına razı olur muyum? Sen, canım, gereksiz yere kendine sağa sola vurma da Bossan anan ne derse tamam de.

İnadından çok döndürülmeyen, döndüğünde de dediğinin üzerinde sağlamca duran Batır annesinin sözüne kulak asmadan, önceki sözünü tekrarladı:

- Hayır, dağlatmayacağım

Bossan'ın keyfinin bozulmasından, gönlünün kırılmasından korkan Dursun oğlunu sakinleştirmenin derdine düşse de Batır'a söylediği sözün olmayacağını anlaması için dilini dişlemekten başka çare bulamadı. Ama Dursun ona darılmadı, oturuşunu bile değiştirmeden, Dursun'a soru sordu:

- A kız senin oğlunun adı ne?

- Batır.

- Onun adı da fena değilmiş, kendi de kötü bir yiğit değil gibi. Fakat ben bir şey anlamadım: bu bahadır mı, böyle kuş yürekli mi hangisi?

Bossan'ın söyledikleri Batır'ı utandırmadı aksine yüreğine ateş olup yapıştı.

- Ben bahadır da olsam, korkak da olsam senin ki gibi insanın tenine ateş basmaya da yüreğim dayanmaz.

Oğlunun sert sözü Bossan'ın keyfini kaçırrı, sinirini bozar diye, Dursun yine duramadı:

- Batır can! Anan sana kurban olur. Ben senin rahatını istediğim için, kendi rahatımdan feda ediyorum. Senin derdine derman bulurum niyetiyle, ben geleni geçirmeyip, geçeni durdurup, tavsiye alıyorum.

[71]

Bossan ananı ben kaç günde buldum. Sen ise onun kıymetini bilip, saygı göstermek yerine, aksine kötü sözlerle incitiyorsun. Demeyeyim diyorum, sen okudukça senin saygısızlığın artıyor. Nedir, sizin öğretmeniniz böyle mi öğretiyor? Ya da annenin babanın sana kötü düşüncesi mi var sanıyorsun? Sen aklın yetecek seviyeye geldin, öyle olsan olmuyor mu?

Batır'ın babası Annamırat konuşma başladığından beri sesini çıkarmadan susup oturuyordu. Onun Batır'a merhameti mi canlandı yoksa Dursun'un ileriye gitmesine mi darıldı, bir süre dudaklarını titretip oturduktan sonra konuştu:

- Hey ,sen oğlana daha fazla eziyet verip durmasan nasıl olur acaba?

Batır'ı daha yeni ikna ettiğini sanan Dursun'a Anammırat'ın sözü hoşuna gitmedi. O kocasına sinirle baktı:

- Ay, sana diyorum senin yaptığın ne? Sen az önceki oturuşun gibi sessizce otursan olmaz mı? Sen adam gibi adam olsan, oğlanın sıkıntısı bana kalır mı?

Annamırat'ın yüzünde memnuniyetsizliği belli olsa da karısına cevap vermedi. Onun yanakları utangaçlıktan çekişti yüzü aşağıya sallandı, parmaklarıyla bir şey arıyormuş gibi yeri tırmaladı, babasının sözünün bununla bittiğini gören Batır babasının yerine annesine cevap verdi:

- Anne sen önüne gelen şeyi bana içirmedığın oldu mu? Sen her gelen geçen sözüne uyup beni ölümün eşğine getirdin. Evet anne bana böyle öğretiliyor: sahtekarlığın peşine gitmem, aksine onların karşısında mücadele edilmeli. Fakat senin aşırı inanan biri kişi olman yüzünden ben kendi görevimi yerine getiremiyorum yok ben dağılatmayacağım, dağılatmayacağım!

Batır'ın kanının kaynamasından mı ya da annesine sinirlenip birdenbire kalkmasından mı karnının ağrısı tuttu, belini büktü. O en sonunda elini yere dayayıp kaldı.

Batır'ın sinirli sözleri annesine ok gibi değse de oğlunun yan tarafa yaslanmasına Dursun'un yüreği dayanmadı: Batır'ı kucaklayası, bağrına basası, yüzünü gözünü öpesi geldi. Ama onun bu meyline fırsat vermeyen Bossan aceleyle yerinden kalktı:

O:

[72]

- “İstendiğin yere erinme(üşenme), kadirinin bilinmediği yere görünme” derler, deyip atasözünü kendi faydasına kullanıp söyledi. Arandım, geldim kadirim bilinmedi gidiyorum deyip yoluna koyulmaya hazırlanır gibi göründü.

Dursun iki ateş arasında kaldı: hangisini söndürebileceğine bir anda kestiremedi. O Batır'ın derdini mi paylaşsın, Bossan'ın gönlünü mü alsın? İki ateş aynı anda Dursun'un önüne çıktı. Yaşlı gözünü tutup Bossan'ın kucağına kendini bırakıverdi. Onun yüreği ateş gibi yandı, mutsuz gözlerle bir kez Batır'a bir kez de Bossan'a baktı, onların herhangi birine bir şey söyleyecekmiş gibi, küçücük dudaklarında mırıldanma oluştu. Ama boğazı doldu ve dili varmadı. Onun gözlerinin akı-karası karışıp, gözbebeklerinin önünü buz renkli duman aldı: yaz yağmuru gibi, bu gözlerden birbiri ardına damlalar yuvarlandı. Dursun'un bundan sonra da dik durmaya mecali kalmayıp, bir eliyle göğsünü tuttu.

Annammirat göz kapaklarını kaldırıp, Dursun’a baktı ve ona gidip yapışacakmış gibi ya da bir şey söyleyecekmiş gibi ya da onun ensesinden sürükleyecekmiş gibi göründü hatta yerinden de kalktı ama yerinde kaldı, ağzını açmadan, yine bu anda kendini sakinleştirip oturdu.

Batır kendi ağrısından annesini derdini ya hissetmedi ya da hissetmek istemedi onda hiç hareketlilik olmadı.

Ama iki hasta arasında kalan Bossan en sonunda Dursun’u susturmaya mecbur kaldı.

İKİNCİ BÖLÜM

Bossan’ın acele eden umutlu gözleri Dursun’un evinin içinde bir o yana bir bu yana at koştursa da gözbebekleri üzerinde durmaya degecek seviyede güzel bir şeye denk gelmiyordu. Annammirat’a anne babasından belki dedesinden miras kalan küçük siyah evin kurumlanan ukları⁷ eğilmiş duruyorlardı, terimlerin kökleri kırıldığı için bazı yerleri o kadar gevşek duruyordu ki ne kadar yama yapılırsa yapılısın görünen deliklerinin sayısı yoktu.

[73]

Bossan içinden “yağmur yağdığında, bu evin içi ile dışı arasında bir fark var mı acaba?” diye düşünüyordu. Saçakları kırılıp, üzerileri kurum tutan kaşık torbaları gözünün önünde asılıp duruyorlardı. Kafesin iki tarafındaki kızıl çuvallar dolu gözükse de içindeki hamurların kızıışan pazarda beş para etmeyeceğini Bossan’ın gözlemleyen gözleri eksiksiz anlıyordu. İçerdeki döşeklerin sadece başköşede çiçekli olanı harici hepsi kara evin kendisiyle yaşıt olduğunu gösteriyordu: iki veya üç arkaya çevrilen döşeğin kenarları kemirilmiş olsa da, gövdesi satır tahtası gibi çizik çizikti. Keçelerin de nasıl kesildiği bilinmiyordu, sadece çukur delikleri, tüylenen yünleri görülüyordu. Bossan içinden: “Ben nereye gelip düştüm? Annabayların davetine gitmeyip niye yerin vurup yerde kalan Dursun’a geldim?” deyip kendisine kızdı.

Devrin adaletsizliğine uygun olarak, bu evin ailesi çocukluktan beri çok zor şartlarda yaşıyordu. Annammirat kışın ayazına yazın sıcağına bakmaksızın, ömrünü çiftçilikle geçirse de, evinin eşyasını değil yılda bir kere ailesinin giyimini de yenileyemezdi. Dursun’un da boş oturduğu zaman aklına gelmiyordu, evi işi ve çoluk-

---

⁷ Üst ucu, Türkmen otağının (ak öy) üst kısmında açıklık olmasını sağlayan kalın çember şeklindeki “tüynük” adlı ahşap parçaya, alt ucu ise “tārim” adlı otağın temelini oluşturan ahşap parçalardaki delikler geçirilen yay şeklinde eğik ahşap parçaların her birine verilen ad. Türkmen otağının iskeleti.

çocuğun derdi haricinde yılda hiç olmazsa bir halı dokuyup satıyordu. Buna rağmen onların kara gün için ayırdığı bir şeyleri olmayıp tam tersi gündelik yiyecekleri bile sıkıntıydı, onların emekleri kendilerine değil de başkalarındaydı.

Bu evin içindeki eşyalarda Bossan'ın gözünün takıldığı yünleri çıkmış yırtık yorganların altında iki adet dolu çuvaldı. Bossan sadece o çuvallara gözü düştüğünde rahatlıkla nefes aldı. Bu çuvallar da yine bu evde bu yıl yani 1926 yılında toprak-su reformundan sonra ortaya çıktı. Annammirat ağır dertlerini, mutluluğunu, kaygısını, neşesini, dışa yansıtmayan, eksikliklerinden şikâyet etmeyen, gururundan dillendirmeyen bir adam olduğu için evin içindeki dolu çuvallara, bol ekmeğe mutluluğunu sadece Dursun gizleyemiyordu. O kendi mutluluğunu hayattan memnuniyetini konu-komşularının yanında sürekli söylüyordu.

- Allah'a şükür bizim de işimiz şimdi içimize sınıyor, yiyecek ekmeğimiz şimdi kendi yerimizde oluşuyor.

[74]

Bizim de şimdi hiç kimseye muhtaçlığımız yok. Yaşasın Sovyet Hükümeti!

- Bu çuvallar şimdi Bossan'ı da Dursun'u da az gururlandırmamıştı. O içinden fikir yürütüyordu: Ben elbette yanılmamışım. Avucundan sızanı yalayan Anna Baylara vardığımda bana dupduru ayran ile kuru ekmekten başka ne ikram edecek sanıyorsun. Aklık⁸ diye de, ucundan bir gıran⁹ bağlanmış iki karış bez verir, vesselam. Oğluna tedavi ettiğim için Dursun bana bu çuvaldaki tahılların birini vermesi lazım. Böyle olduğunda benim para kesem, daha da dolması gerek. Doğrusunu söylemek gerekirse Dursun'un gözü oğlundan başka dünya malı görmez. Ben utanmasam, o bana iki çuvalı da ikram ediversin. Ama sesini çıkarırsa çukura düşecekmiş gibi hissedip; yavrusu ölmüş hayvan gibi sessiz oturan Annammirat benim hoşuma gitmiyor. Sanıyorum bu çok cimridir; yüzünü kaplayan kılların birini koparmaması bile şahitlik ediyor. Böyle iyi bir şeye bu sabredemez. Çocuğunu canından çok seven Dursun cömert olursa cömert davranırsa Annammirat'ın belki dili açılır: "Dursun, Bossan bizle birlikte toprak sürmedi, sen onu unutma" der. Ben nefsim tutamayıp ileri gitmeye kalkarsam belki ensemden tutup sürüklerler. Evet, benim de emeğim boşa değil, çuvalın tamamı değil de yarısı dolu olsa ne olacak, fazlası olsa zarar mı?

⁸ Aklık: halk tabiplerine verilen ücret ya da hediye.

⁹ Gıran: tümenin onda birine denk gelen para birimi

Bu çuvalardaki tahılı doldurmak için Annammırat'ın yıl boyu çektiği zahmet, bu tahıl evinin süsü, ailesinin dayanağı olduğunu hesap ettiğinde nefesine yenilmeyi Bossan aklına bile getirmedi: Annammırat onun bir bölümünü Bossan'ın dolmayan holtumuna¹⁰ koymaktansa, aç kuşlara serpmeyi yüz kat daha iyi gördüğünden haberi yoktu. Annammırat ile Dursun önümüzdeki yıllarda da azdan az artırıp, evlerini de onun içerisindeki eşyaları tazelemenin derdine düşmüşlerdi.

Ama bedavaya alışmış açgözlü Bossan ise Batır'ın derdine derman olmak için hızlı bir şekilde hazırlık görüyordu.

Özel olarak yakılıp parçaları köze döndürülen odun içinde eski orak yeni doğmuş ay gibi kızarıp duruyordu. O çuvalın arkasında çoğu zaman yattığı için, nemden, rutubetten oluşan pasını bedeninden ayırıp, ilk yapılışındaki gibi temiz çeliğe döndürüldüğünde kızıl köz olup parlıyordu.

[75]

Avcı gözlerin hevesle parıldayışı gibi, ateşteki orağa gözü düşen Bossan'ın yüzü gittikçe aydınlanıyordu. O hilekâr gözlerle gülümsedi, kalın dudaklarında gülümseme oluştu. Bu orak onun kârlı işlerinin en başarılı olduklarından birisiydi.

Annammırat'ın ateşe baktıkça kaşları çatılıyordu. Onun da Batır gibi küçükken migreni için alnını dağlatmıştı. O dağlama aklına geldikçe, onun alnı hala daha sızlıyor gibiydi. O orak onun evini karıştırdığı için, yerinden kalkıp orağa yapışıp, elinin tersiyle hızlıca fırlatıp atacakmış gibi göründü. O söylemek istediği şeyi söyleyemediği gibi yapmak istediği şeyi de bazen yerine getiremiyordu. Bu kötü özelliği yüzünden şimdi de sesini çıkarmıyor, acısını kendi içinde devam ediyordu. Aniden, şimdi hazırlanan iğrenç şeyi de öz oğlunun acısını görmezden gelmek niyetiyle “görünmeyen kişinin arkası güçlüdür¹¹” atasözüne göre yerinden kalktı ve iki elini arkadan bağlayıp çıkıp gitti.

Bossan'ın tabipliğine bütün yüreğiyle inanan Dursun ise ateşi güçlendiği anda ateşten yükselen kıvılcımları “korkan kaçır” atasözüne göre Batır'a rahatsızlık veren şeyin onun içinden çıkıp giden beladır deyip düşündü. Bunun için de kızgınlaşan orağı gayet ustaca kızdırmaya çalıştı.

¹⁰ Holtum: pelikanların gagasının altındaki torba.

¹¹ Göz görmeyince gönül katlanır anlamında kullanılmıştır.

Bu ateş Batır'ın gözünde gerçekten yanıyor gibi, yandırıcı köz gibi göründü. O ilk başta ne kadar karşı çıkmaya çalışsa da ayrılmaz karın ağrısı da annesi Dursun'un sürekli yakınması vücudunu Bossan'ın iradesine bırakmaya mecbur etti.

Batır'ı sol tarafına yatırıp, gömleğini yüzüne örttüler. Batır ona direnecek gibi olduysa da, çeşitli akıl verenlerin etkisinden mi ya da kendi vücudunda ateş olup oynayacak orağı görmek istemediğinden mi hangi sebepten olursa olsun, yüzündeki örtüğü açmadı. Onun çevresinde dönüp duran kadınlar Bossan'ın talimatına göre ellerini ayaklarını sıkıca tuttular.

Güreşecekmiş gibi, belini kemerle sıkan Bossan, sapsız orağı çaputla tutup Batır'ın sağ tarafına geçti.

[76]

Kızgın orağın kızıl ışığı Batır'ın ince ve narin vücudunda üstünde aydınlık saçarak gezdi: konacak olan akbabanın leş çevresinde uygun yer arayarak havada kanatlarını çırpması gibi, eğri orak da nazik vücudu üstünde bir saniye süzüldü. Bossan'ın gözünde leşle Batır'ın vücudunun hiçbir farkı olmadığı için, onu çok sağlamış gibi taradı.

Kızıl orak nazik bedenine bir anda yapıştı. Batır kendini bildiğinden beri Dursun onun “vah” dediğini duymamıştı. Batır'ın birdenbire “vaay” diye bağırın güçlü sesi kulağına ulaştığında Dursun irkilip sarsıldı. Dursun sarsılınca onun dirseği Bossan'ın oraklı eline çarptı. Sıcak olan kızgın orak Bossan'ın elinden kaydı ve şimşek gibi parlayıp, nazik tenine cızırdayarak düştü.

Gerçekten yere yıldırım düşmüş gibi oldu.

Kızıl közün cızırtısı Batır'a elektrik akımının kuvvetini verdi. O yattığı yerden inanılmaz bir güçle yukarı fırladı. Onun o sıradaki hareketi dinamit patlamasından farksızdı. Batır'ın ellerini ayaklarını tutup oturan kadınlar arka üstü düştü, onların takkeleri top gibi yuvarlandı. Nasıl güç nasıl darbeyle vurduğu belli olmadı, Bossan da yumak gibi yuvarlandı. Onun etinden kaçan gagası dokuma kazağına değip, tahta gibi şişti, burnunun iki tarafından da kan fişkırdı. Düştüğü yeri yakmakta olan kızgın orağa basan bir kadın çaydanlıktaki suyu devirdi.

Dursun Batır'ın yeni yarasına ilaç edeceğini, Bossan'ın burnuna çaput mu tıkacağını bilemeden iki arada bir derede kaldı.

Teninin acısına dayanamayan Batır evin içinde sıçradı. Burnunun kanamasına engel olamayan Bossan inleyerek yastığa yaslandı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Batırın durumu Bossan onu dağlarken tenine ateşli orağın çarpmasından sonra daha da kötüleşti; karnının ağrısı sık sık tuttu. Annesinin tabiple ilgili konuşmalarını işittiğinde artık midesi bulanıyordu, okulu da iyi geçmedi.

[77]

Okulda teneffüs vaktinde erkek öğrenciler bazen eğleniyorlardı; şaka yapıyorlardı, gülüşüyorlardı, kovalamaca oynuyorlardı. Ama Batır bu keyiften mahrumdu. Onun bu gürültüye ne kadar kalbi atsa da hastalığı ona izin vermiyordu. Bundan dolayı ya bir köşede böğrünü tutup otururdu ya da ayaküstü onların oyununu izlerdi.

Bir gün o oğlanların oyunlarını izlerken, kovalama oynayan oğlanlardan biri ona sığınmak için mi ya da hücumdan kendini korumak için mi Batır'ın omzuna yapıştı ve onu şiddetlice sarstı. Zaten böğrü sancıyan Batır bıçak saplanmış gibi irkilip, yüzü gerildi ve kendini yere bıraktı. Kendisiyle yaşıt olan oğlanlar onun hastalığından haberdar olsalar da öğretmen onun böyle ağır durumunu ilk kez görüyordu.

Okul yeni olup köyün en güzel binalarından biri kabul edilse de, öğretmenler henüz çoğunlukla yaşlı insanlardı; yüksek eğitilmiş yeni öğretmenler henüz yetişmemişti. Bunun için de köylerde eğitimin gidişatı o kadar başarılı değildi. Şuanda Batır'ın yanına gelen öğretmen yaşlı, yavaş hareket eden soğuk biri olup sadece yarı zamanlı öğretmenlik kursunu bitiren sakallı-bıyıklı iri yarı bir adamdı. Onun hakkında “deneyimli hocaymış, muska veriyormuş” diyenler gibi gençler arasında her türlü söylentiler de oluyordu. Onun muhatapları yaşlı insanlar olup, toplantılardan kaçıp durması da bu düşüncüyü destekliyordu. Bunun için Batır içinden “belki öğretmen bana da muska yapmayı teklif eder” diye düşündü. Ama öğretmen onun ağır durumunu anladıktan sonra Batır'ın gönlünden geçen belirsizliğine baba gibi nasihat verdi.

- Ben elbette tabiplikle anlamam. Ama Batır senin hastalığın oyuncak değil gibi gözüküyor. Hastalığı, oğlum tedavi gören yener. Kim onu dikkate almazsa pişman olur. Acıyı ağrıyı “duayla-muskayla” tedavi etmek geçmişte kaldı. Senin hastalığın içinde olduğu için köy doktorları da halledemez. Sen yapabilirsen annen ya da babanla Aşkabat'taki büyük doktorlara git, çok fazla olmasa da şu anda sağlık memuru var. İstersen annen ve babanla ben konuşayım. Herhalde benim anladığıma göre senin hastalığına çabucak çare bulmak lazım.

[78]

Öğretmenin söyledikleri basit gibi gelse de Batır’a güzel ve çok doğru geliyordu. Böyle güzel sözleri o henüz kendi babasından işitmemişti. Oğlunun ağır durumuna Annamırat’ın yüreği belki daha fazla acıyordur. Ama onun derin yüreğinden kaynayıp çıkan sıcak sevgisini ifade etmeye ağır dili izin vermiyordu. Batır öğretmeni hakkındaki “dedikoduların” hepsinin yersiz olduğunu anladı, böyle dedikodulu haberleri yayan insanlara nefret duydu. Gelecek eğitim yılında Aşkabat’taki işçi fakültesine geçmek için Batır’a dilekçe yazmayı tavsiye eden de bu öğretmendi sonuçta...

Kendisini doktora gösterme konusunda yaşlıları da Batır’a tavsiye verdi. Uzun boylu bir oğlan kendini beğenmiş şekilde konuştu:

- Yeni açılan hastane gelene feldşer¹² diyorlarmış ama ben onu acaba doktor mudur diye düşünüyorum. Geçenlerde karnım ağrıdığına bana bir ilaç verdi fakat kısa süre içerisinde sanki ağrıyı söküp attı.

Toparлак, burnu basık bir oğlan onun söylediklerine katılmayarak, omuzunu silkip konuştu:

- Ne diyorsun, o benim içime sinmiyor. O gün benim baldırım yaralandığında hoşaf gibi koyu esmer bir şey sürdü ancak ayağıma ateş basılmış gibi sandım. Yanılmıyorsam inciğim hala ağrıyor gibi.

Zayıf bir oğlan iğneye geçirilecek ip gibi ince bir sesle konuştu:

- Hayır, doğru değil. Benim gözüm ağrıyordu bir hafta okuldan geri kaldığımı hepiniz biliyorsunuz. Beş günde ben ne uyuyabiliyordum ne de rahat durabiliyordum. En sonunda sağlık görevlisi gözüme bir ilaç damlattı, gözümün ağrısı çarçabuk geçti iki gecegündüz uyanmadan yattım. Bana öyle geliyor ki bu adam basit biri değil sanıyorum. Belki de o profesör denilendendir. Batır sen hiç kimsenin sözüne kulak verme ve kendini mutlaka ona göster.

Bu öğütler Batır’ın niyetiyle uyuştu.

[79]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Batır sırası gelip kapıdan girdiğinde, arkasına bakıp durdu uzun beyaz giyimli bir adama gözü takıldı. O Batır’ın girdiğini ya duymadı ya da önemli biriyle meşgul olduğu için dönüp bakmaya imkân bulamadı. İlaç kokusu Batır’ın burnuna geldi, yutkundu ve

---

¹² Sağlık memuru

birdenbire hapşırdı. Acele etmeyen sağlık görevlisi bu tarafa baktığında omzunu eğmiş duran Batır’a gözü takıldı. O burnunun üzerindeki gözlüğünü yukarı kaldırarak, dikkatlice inceledi ve:

- “Söyle, oğlum, senin sorunun nedir?” diye sordu.

Sağlık görevlisinin kalın bıyıkları Batır’ın sessizliğini bastırdı. O yüzden onun görünüşünü çok fazla seçemedi, başını aşağı indirdi:

- Karnım... karnım... diye mırıldadı.
- Hı hı, karnın neresi ağrıyor?

Batır sağ eliyle böğrünü tutarak, Rusça cevap verdi.

- Jibot... jibot...¹³
- Ha demek karnın ağrıyor.
- Evet yoldaş doktor?... evet.

Sağlık görevlisi parmak hareketiyle Batır’ı yanına çağırarak bileğinden tutup baktı, damarını kontrol etti. Ondan sonra göz kapaklarını çevirerek aşağı yukarı baktırdı.

- Benim gözlerimin içine doğru bak, dedi.

Sağlık görevlisi daha sonra “böyle böyle” diye mırıldadı ve ilaç şişelerine yapıştı.

Sağlık görevlisi onun karnını muayene etmediği için Batır’ı içinden belki bu benim gözüme ilaç hazırlıyordur diye düşündü. Eski sohbet kitaplarının birini okuduğunda bir hastanın doktora gidip; “karnım ağrıyor” dediğini doktor ona “ne yedin” diye sorduğunda “yanık ekmek yedim” diye cevap verdiğini doktor “ondan senin ağrın karnında değil, gözünde” diye gözüne merhem yaptığı aklına geldi. Bunun için Batır sağlık görevlisine soracak oldu, ama sağlık görevlisi ona da “senin karnında değil gözünde” der diye düşünüp çekindi.

[80]

Yine de yanık ekmek yemediğini bilerek gözünün ağrımadığı aklına geldi, tereddüt etti.

- Doktor ağa... dedi.

İşiyle meşgul sağlık görevlisi “ha diyerek başını kaldırdı, Batır’dan cevap alamadıktan sonra:

- Ha, ne? diye sordu.

---

¹³ Жибот: karın demektir.

Batır ne konuşacağını bilemedi duraksaya duraksaya konuştu:

- Jibot, jibot... dedi.
- Biliyorum, biliyorum. Hemen.
- Doktor ağa benim gözlerim ağrııyor nihayetinde.
- Biliyorum, biliyorum.

Sağlık görevlisi yine işiyle meşgul oldu.

Sağlık görevlisinin gözüne ilaç hazırladığına Batır'ın şimdi şüphesi kalmadı. "Benim karnım ağrıyor bu ise deve hastalığına damga basar gibi benim gözüme ilaç hazırlar" diye düşündü. Sakinliğini yitiren Batır ağzından çıkanı da duymadan:

- Doktor ağa yaptırmayacağım.

Sağlık görevlisi Batır'ın neyden kaçındığını anlamadan:

- "Neyi yaptırmayacaksın?" diye sordu.
- "Ne demek neyi?" gözümü ilaç yaptırmayacağım.

Sağlık görevlisi Batır'ın neden endişe ettiğini doğru dürüst anlamadı, onun yüzüne baktı: oğlanın kansız yüzünde şaşkın bir ifadenin varlığını fark etti. Bundan dolayı soru-cevap başladı:

- Delikanlı, sen neyden endişe ediyorsun?
- Ben gözlerimi ilaç yaptırmayacağım diyorum.
- Gözüme ilaç!
- Benim gözüm ağrııyor nihayetinde.
- Kim senin gözün ağrıyor dedi ki?
- O zaman ne diye ilaç hazırlıyorsun?
- "Ay seni şaşkın oğlan" diye sağlık görevlisi keyifle güldü ve ona dokundu.

Bu görüşünle, oğlum, gerçekten de senin gözüne ilaç vermeli.

Batır onun alayını anlamayıp:

- Hayır, istemiyorum diye tekrarladı.

[81]

- Ay, oğul ben bu ilacı senin için değil başka biri için hazırlıyorum.

Batır utancından yüzünü aşağı eğdi.

Sağlık görevlisi daha sonra Batır'ı sedyenin üzerine yatırıp yavaşça karnını kontrol etti. Onun böğründeki sancının basit yel ya da ilk kademelerde olmadığını anladı ama onun

ne hastalığı olduğunu da doğrusu anlayamadı. İçinden “belki de kör bağırsaktır” diye düşündü. Yine de o fikrini Batır’la açıklamadı baba gibi nasihat verdi:

- Oğlum sen bu hastalıktan bir an önce kurtulmak istiyorsan babanla şehre git de kendini şehir doktoruna göster. Hastalığın yerleşmesine zaman verme, önceden çare bulmak elbette iyidir.

Sağlık görevlisi onun derdine derman bulamamış olsa da güzel sözleriyle Batır’ın gönlünde bu adama bir çeşit sevgi oluştu. O hatta giderken içtenlikle seslendi:

- Doktor ağa, sağ ol!

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sağlık görevlisinin “şehre git” diye tavsiyesini Batır annesine anlatınca o elden ayaktan düştü.

- Yok, hayır, olmaz oğlum olmaz! İnsan kesen doktora da inanılır mı? Kim bilir belki o senin karnını keser? Vay Allah göstermesin! Sende böyle büyük bir hastalık olmadığını ben biliyorum, sonuçta. Sen biraz sabret. Sonunda eli hafif bir doktor buluruz. İnşallah, hemencecik kurtulursun!

Annamırat Dursun kadar karşı çıkmasa da, şehir ona biraz karanlık geldi. Dursun’un “keserler” lafı onun da kulağına hoş gelmedi.

Annesinin yaygarasına bakmayan Batır ne olursa olsun sağlık görevlisinin tavsiyesi makul buldu. Ama karın ağrısı ona rahat vermiyordu.

Batır’ın babası Annamırat laf söylemede cimri olsa da işe sıra geldiğinde, iki hisseli gibiydi. O yer ve su reformundan eline geçen yeri eksiksiz işlediği için o bol hasılat bekliyordu.

Kavun-karpuzunda boyu yetişmeye yakındı.

[82]

O içinden “kavun yetişirse, Batır’ın da karnının iyileşmesi lazım” diye düşündü.

Ama kavun-karpuz da süt-yoğurt da Batır’ın karnına fayda etmedi. O zaman zaman karnım der eğilirdi, yüzünün rengi kaçmıştı, yüzü bir çeşit sarımsı renge bürünmüştü, rahatlıktan uzaklaşmıştı.

Dursun oğlunun hastalığına nasıl çare bulacağını bilemedi gelenden gidenden tavsiye alıyordu. Biri safra kesesi sancısıdır der başkası dalak hastalığı derdi. Onun hastalığına herkes her türlü düşüncesini söylediği gibi herkes her türlü ilaç tarifi veriyordu.

Biri “safradır, o tuttuğu zaman onun sol omzunu sağlam sarmak lazım” derken başka birisi “dalaktır, iyi ovalamak, bulduğunu üstüne örtüp terletmek lazım” der başka birisi de, “o mutlaka nöbet silkelemesidir, tuttuğu zaman ya şaman oynatmak ya da Garahocama’ya itmek lazım” derdi.

Dursun kimin sözüne kulak asacağını bilemiyor, yapacağım dediğine de yapıp olacağına inanmıyordu. Garahocama’ya götüreyim diye ağzına da alamıyordu. Batır zaten Garahocama’ya lanet okuyordu. Belki o şu anda güçten düşmüştür belki de düşürülmüştür. Şaman oynatmayı Batır savunacak da değildi hem de ona köy düzenleyicileri de itibar edecek değildi. Onlar Bossan’ı da çoktandır ekmekten kesmişler.

En sonunda bu çarelerin hepsinden uygun bir haber Dursun’un kulağına geldi. Dövmüştür diye bir adam bunun gibi bağırsak hastalıklarını ovalayarak kurtarıyormuş... o ne güzel şey? Ama onu nasıl getireceğiz? O da hükümetin korkusundan tabiplik için gezmeyi bırakmış. Varıp-geldi diyelim, onu bir sebeple yakaladıklarında da Batır ona razı olacak mı olmayacak mı? O da belli değil...

Dursun şaşırıp kaldı.

Dursun en sonunda yakın tanıdığı, dostu vasıtasıyla Dövmüştür’ü getirmenin yolunu bulmaya çalıştı. O Batır’ı da denemiş, görmüştü. Ama Batır ona güvenmedi. Batır’ın arkadaşlarının, yaşlılarının da vasıtasıyla da konuştu. Onun tabipliğinin dinle-şeriatla hiçbir alakası olmadığına onu inandırmaya çalıştı.

Karın ağrısı Batır’ı da az düşündürmüyordu. O onu sürekli rahatsız ediyordu.

[83]

Onun yedikleri de durmuyordu. Onda bir gün ağrı olmasa, ikinci gün rahat vermiyordu. Bu şekilde giderse elbette okuması da hiçbir şeye yaramayacak. Sınıfta kalmak Batır için nasıl kötü olur...

Bir yandan karının ağrısı bir yandan annesinin ağlaması Batır’ı yine kendi haline bırakmadı. Bununla birlikte ovalamak dağlamak gibi korkunç görünmedi.

ALTINCI BÖLÜM

Annammüştürle birlikte gelen Dövmüştür’dü.

Dursun onu hürmetle karşıladı.

Tatlı dilli, temiz yüzlü Dursun’u gören yaşlı adamın güzel yüzü daha da aydınlandı. O hal-hatır sorduktan sonra sakalını sıvazlayıp:

- Allah’a şükür! Dilimize anlayan dost olan insanlara rast geldik, deyip kıs-kıs güldü.

Dursun ihtiyarın söylediğini hemen anladı ve gülümsedi:

- Vay, ne, Batır’ın babasıyla konuşmadınız mı?

- Konuşamadık! Asıl on soruya bir cevap almak mümkün olmayınca ne yapacaksın? Böyle bir cimri adamla olur mu?

- Evet, Batır’ın babası çok konuşkan değildir.

- Çok konuşan adamları da sade adamları da gördük. Biz henüz buna benzer bir adam görmüş değiliz. Bu tıpatıp kuru bir kuyu gibi.

- Evet, o söz söylemede cimridir.

- Ah, gelin sakıncası yoksa, o hatta “var, yok” diye ses çıkaracak olduğunda da tıpatıp yün giyen eniğin su içtiği an gibi gerginleşiyor.

Annamırat Dövmırat’ın sinirlenmesine cevap vermemesi gibi onun yüzüne de bakmıyordu ama onun son sözü Annamırat’ın dudaklarında da gülümsemeler oluşturdu.

Yaşlının neşeli konuşması Batır’ın hoşuna gitti. O babasının söz cimriliği hakkında onun söylediklerine kahkahayla güldü. Batır onun yüzüne alıcı gözle baktı.

[84]

Onun sakalının bembeyaz olmasına bakmaksızın, onun yüzünün tek bir yerinde kırışıklık yoktu. Onun yüz hatları tam keskin olup, tombul yanaklarındaki kan görünüyordu. Batır onun gülümseyen gözlerinde biraz kabalık sezse de, o gözbebeklerindeki hileli bakışı fark edemedi. Onun şakacı, komik konuşmaları Batır’ı neşelendirdi, kendisine alıştırdı. Batır Dövmırat’ın yüz çizgilerinde Bossan’nın ki gibi kötülük sezmedi.

Yaşlının Annamırat hakkındaki konuşması da bir hayli devam etti. En sonunda sohbet Batır’ın hastalığına döndü. Onun karın ağrısının tarihi hakkında Dursun ona ayrıntılı anlattı.

Dövmırat Batır’a hemen yaklaşmadı kendisinin tabiplik yaptığını, bazı insanların ondan korkması hakkında ilginç bir konuşma yaptı, o şakacı sözlerle Batır’ı etkisi altına aldı.

Dövmırat Batır’ın karın ağrısını “sara hastalık sancısı” diye tanımladı. “Sara hastalığı” sözü Dursun’un yüreğine oturdu, Batır’ın da hoşuna gitmedi. O hastalığın Batır’ı zaman zaman tuttuğunu Annamırat’ta biliyordu.

Dursun “sara hastalığından” nasıl kurtaracağını öğrenmek niyetiyle ona sordu:

- Dövlətmırat ağa onun ilacı nasıl olur?
- Ay, gelin onun ilacı elde olur.

Dursun “elde” diyerek elini açarak tutmalı, cömertlik yapmalı çokça para vermeli diye anladı. Bunun için:

- Tabipten elimizdeki varlığımızı esirmeyiz, dedi
- Bu cevaba Dövlətmırat keyifle güldü.

- Ay, gelin sen benim lafımı yanlış anladın. Elde dediğim benim elimdir demek istedim. Ben ele bakan şundan-bundan ekmek yemek için gezen tabiplerden değilim. Benim ona ihtiyacım da yok. Ben onun ilacına para harcamıyorum. Ben sadece bu meslekten keyif alan bir adamım. Birine faydam olursa sevinirim, zararım da olmaz diye düşünmüyorum.

Cevabından utanan Dursun çenesine düşen yaşmağını yukarı kaldırdı. Dövlətmırat, kendi becerisini bilmeyen yoktur sanıyordu. Dursun’un onu tanımamasına şaşırdı.

[85]

Bu yüzden ne düşündüğünü sözleriyle kim olursa olsun onaylatmak isteyip:

- Öyle değil mi söyle, Annamırat? dedi.

Annamırat ona cevap vermek yerine sadece kaşlarını kaldırıp baktı ve yüzünü tekrar indirdi. Annamırat’tan ses-seda çıkmaması, sözünü onaylamaması tabibin ayağının altına köz koydu, o ona kızgınlıkla bakarak:

- Hey, adam buna bak! Hayvanı çağırırsan hiç olmazsa meliyor, inliyor. Bunda o da yok söyle!.. öyle değil mi han oğul?

Batır onun sözüne:

- Doğru... diye onayladı kahkahayla güldü. Dursun gülümseyen dudaklarıyla yaşmağını çiğnedi.

Dövlətmırat ilk geldiğinde ilginç konuşmaya başladığında Batır içinden: “bu da Bossan gibi dağlar mı acaba? Ya da daha tuhaf bir şey bulur mu acaba?” diye düşünüyordu. Ama onun o beklediklerinin hiçbiri çıkmadı, tabibin “ilaç elimdedir” demesi Batır’ın hoşuna gitti

Dövlətmırat neşelenip modaya göre, düzenli giydiği kırmızımsı kıvrıcık tüylü deri kalpağını çıkarıp, duvardaki askıya astı, yeni eskimiş içi pamuk ipek cüppesini çıkardı. O

terden biraz kararmış ezyaka¹⁴ beyaz gömleğinin kollarını sıvadı. Batır'ın gözüne savaşa girecekmiş gibi gözüktü.

Dövmümrat'ın hastayı muayene etmesi diğler tabiplerden, doktorlardan farklıydı. O Batır'ı yüzüstü yatırdı. Hatta gömleğini bile açtırmadı. Sadece Dursun değıl Batır'da onun kendisine yapacağı ilacı şaşırtıcı buldu. Birdenbire, yine “vücudunun dağılanması” aklına geldi. Buna rağmen Dövmümrat'a inandığı için sesini çıkarmadı.

Ama Dursun duramadı:

- Dövmümrat ağı Batır canın ağrısı içindedir diye hatırlattı.

Dövmümrat:

- Ay, gelin, için rahat olsun! İçindeyse dışarıya çıkarırız! Sara hastalığını çok sıkı tutmalı, deyip Batırın üstüne bastırdı.

[86]

Daha sonra güçlü kollarıyla boynunun iki tarafındaki damarlardan tutmaya başladı.

O ilk başta yavaş tuttuğı için mi yahut Batır mertlik mi yapmak istedi, kısacası onun çimdiğine dayandı. Ama aradan zaman geçmemişken, o tarafa bu tarafa kıvranmaya başladı. Dövmümrat kendi işiyle ilgilenip, gittikçe kendini toparladı, pişman oldu ve oğlana ayyaş gibi yapıştı. Batır ona dayanamayıp, her tutuşunda “vay-vay” diye bağırdı. Ama Dövmümrat ona bakmadan, gittikçe daha sıkı yapıştı, ellinin tüm gücüyle onu mıcıkklamaya başladı. Onun sırtından gömleğinin dışına terleri çıktı. Batır “ey-vay-ey” deyip, boğazı yırtılırcasına bağırmaya başladı. Ama onun nazik damarları tabibin koca ellerinden kaçamadı. Ağır gövdesi onu bir defa bile kıpırdamasına müsaade etmedi.

Batır'ın bağrıışlarının sonuna doğru Dursun'un yüreğı dayanamadı. O emdirdiğı yavrusu elinden alınan boz geyik gibi bakındı. Batır'ın bağrıışları sonunda onun yüreğini yaktı. O gözlerini devirip:

- Ay, oğlanı öldürdün, diye bağırdı!

Kavgada galip gelen köpeğın bağrıışına bakmadan aşağıdakini daha fazla çekıştirmesi gibi, Dövmümrat da onların hiçbirinin bağrıışına kulak asmadan Batır'ı hırpaladı.

Batır ara sıra:

- Vay anne öldürdü, diye yüksek sesle bağırdı.

---

¹⁴ Türkmen erkek gömleğinde bir yaka türüdür.

Dursun'un eli ayağı kesilip, gözlerinden yaşlar aktı ve:

- Ayy! Çocuğun canını aldın, bırak, diye korkunç bir şekilde bağırdı.

Dövmüştür onun yüzüne bakmadan:

- Bir bağırdı, bir bırakır deyip, alından akan teri sakalından silip, yine daha sıkı yapıştı. Batır'ın iki omzundan başlayıp sırtını bir şeyle ezdi ve tümüne yetti ve yine bu hareketiyle geri döndü. O bu korkunç hareketini iki taraflı devam ettirdi.

Batır'ın mecali kalmadı, kısık sesle, uğultulu sesle:

- Vay, baba... ! Öldüm, alsana!

Annamırat kalın göz kapaklarını kaldırıp baktı ve derin bir nefes aldı. Onun alt göz kapaklarında öfkelenildiğinde, neşelendiğinde hissedilmeyen bir şey oluşuyordu. O kendisinde şimdiye kadar görülmemiş garip bir hareketi.

[87]

O yardıma kalkacak gibi oldu, ama yine sesini çıkarmadan kımıldamadan oturdu.

Dursun'un ayakları ateşte pişmiş gibiydi. Onun yüreği patlayacak gibi oldu, gözlerinden yaşlar döküldü ve Batır'ın etrafında yedi kez döndü, ona hiçbir taraftan yardım edemedi, en sonunda Annamırat'ın üzerine gitti, onu omuzlarından tutup silkeleyip bağırdı:

- Oğlanı öldürdün, lanet herif!

Annamırat yine sesini çıkarmadı, kımıldamadı, sadece korkunç gözlerle tabibe baktı. Onun gözlerinde kan şeritleri görüldü, bir aşağı bir yukarı iki omuzu biraz hareketlendi, birdenbire oturduğu yerden hızlıca kalktı. O aynı kaplanın av için ağzıyla savaşması gibi, Dövmüştür'ün omzuna hızlıca yapıştı, o hızla onu yukarı kaldırdı, doğrulttu. Annamırat'ın bu bakışı tabibin yanağına çift yumruk indirecekmiş gibi görüldü, tabipte ondan bekliyormuş gibi ter basmış kırmızı yüzünü biraz çevirdi. Ama Annamırat'ın pençeleri kusursuz yerleşmiş olta gibi yapıştığı yerde kımıldamadan durdu.

İki denk bedeninin ikisi de derin derin nefes aldılar.

Annamırat'ın pençesinin zehiri Dövmüştür'ün yüreğine vurulmuş gibi o silkelendi onun elinden kurtulmaya çalıştı ama Annamırat'ın pençeleri onu hareket ettirmedi. Onun gözlerindeki kanlı damarlar tabibin daha da sesini kesti. Tabip iki taraflı sıkışan keskin kara taş arasındaymış gibi hissetti. O sözünü dalkavukluğa vererek, Annamırat'ın yüzüne sahte bir gülümsemeyle baktı.

Gözlerinden kızgın yaşlar dökülen Dursun'un iki aynı boydaki kişiye bakmadı, sadece bilinçsizce yatan Batır'a baktı. Onun yüzü morarmış, gözleri göz kapaklarının rüzgârıyla dolmuş, ağzından salya akıyordu.

Dursun'un aklı başından gitti, yüzü ak ev gibi ağardı, acılı gözlerinden damla damla yaşlar aktı, dudakları ağlama yakarışlarla harekete geçti:

- Batır can, Batır can diye seslendi.

Batır'dan ses çıkmadı hatta o gözlerini bile açıp bakmadı.

[88]

Batır'ın yatışı Annamırat'ı da her zamankinden daha fazla etkiledi. Dövmümrat'a tekrardan gazaplı bir şekilde baktı, onu parçalayacakmış gibi göründü, ama tabibin günahkâr yüzüne, gözü takıldığında önceki düşüncesinden vazgeçer gibi oldu, Batır'a göz gezdirdi ve alçak sesle:

- Uyuyor, dedi.

Oğlanın bu durumu Dövmümrat'ın gözüne gözükmese de, konuşmak için Annamırat'tan korksa da, kendini ateşe veren Dursun'a yardım edip, böylece günahını hafifletmek niyetiyle:

- Görüyor musunuz? Oğlanın ağrısı kesildi. O şimdi rahatlamış, şimdi kurtulmuştur inşallah, dedi.

Dursun ona: “çocuğun ağrılı yeriyle ağrısız yerini eşitledin, onu morartıp attın dili tutuldu” diyesi geldi ama dili dönmedi, başı döndü. Batır'ı kucakladı...

YEDİNCİ BÖLÜM

Dövmümrat'ın tedavisinden sonra Batır bir hafta boyunca yataktan kalkmadan yattı. Onun tüm bedeninde ağrısız yeri kalmadı, tüm bedeni kötü durumdaydı, sırtının tamamı sızlıyordu. O ilk başlarda boynunu da çeviremiyordu, elleri güçsüzdü kımıldatamıyordu, dili peltek gibi karışık konuşuyordu.

Dursun onu okuldan almaya, gözünün önünde tutmaya niyetlendi. Ama Batır kendisini tuttu, önceki haline döndükten sonra annesinin sözüne kulak asmayıp, Aşkabat'a okula gitti. Aşkabat Batır'ın gözüne çok büyük bir şehir gibi göründü, ilk başlarda yolunu kaybetmekten korkup, tek başına sokaklara da çıkmadı. Özellikle onu yeni okul binası rafbak¹⁵ onu şaşırttı. Buranın eğitimi de disiplini de köydekine hiç benzemiyordu. Rafbakta

¹⁵ Devrimin ikinci yılında, işçiler ve çiftçileri üst sınıflara hazırlamak için kurulan okul binası, iş fakültesi.

Cumhuriyetin farklı yerlerinden gelen iki yüze yakın erkek öğrenci okuyordu. Her üç-dört oğlana bir oda düşüyordu. Herkesin kendi yatağı, komodini vardı. Burayı görseniz nasıl temiz. Yemeği görseniz nasıl lezzetli. Öğrencileri görseniz ne kadar düzenli. Buradaki öğrencilerde istek de başka.

[89]

Öğretmenleri görseniz ne kadar bilgili, saygılı insanlar.

Rabfakta akşamları her türlü dernek işleri de devam eder. Burada şimdiye kadar hiç görmediğin oğlanlarla hemen arkadaş olmak da mümkündür. Marı'dan gelen Nuri Miradov görün nasıl iyi oğlan. Batır onunla kısa süre içinde nasıl arkadaş olduğunu bile anlayamadı.

Batır'a da şimdi karnının ağrısını da azalmış gibi geliyordu: rafbağa geleli nerdeyse bir aya yakın zaman geçtiyse de henüz bir kere bile karın ağrısı tutmadı. Belki temizliğinden, yemeğin iyiliğinden olabilir mi? Belki de arkadaşların sevgisinden, keyifli oluşundan, zamanın güzelliğinden olabilir mi? Belki de çoktan kurtulmuş mudur? Sağlam insanın gönlü neler istemez ki? Derneklere katılmak, şarkı söylemek, saz çalmak, dans etmeyi öğrenmek, bakın, ne güzel şeyler...

Batır henüz karnının ağrısı artmadığından, bahar aylarında çöle çıktığında, boğazının alabildiğince şarkı söylerdi, onun çınlayan güçlü sesi sıra-sıra kumların üstünden aşip giderdi. Sanki o, kendini çok güzel sesli, melodisini çok hoş duyardı: "Utandığımdan dolayı toplulukta ben sesimi çıkaramıyorum, yoksa benim türkücü olmam mümkün." diye düşündü.

Burada tamamen farklı: oğlanlar birbirlerinden utanmaz, türkü de söylerler, her türlü oyunlar da oynarlar, birbirlerine yardım da ederler. Batır neden yeteneğini, kendisinde var olan sanatı kontrol edip, görmemeli?

Gerçekten de Batır'ın sesi sadece kendisine değil, hatta arkadaşlarına da hoşuna gidiyordu. Doğru, o ilk başta utandı, tereddüt etti, ama sayılı günde değil, bir gecede alıştı. Türküyü yüksek sesle söylediğinde de Batır'ın karnı ağrımadı. Sazsız türkü bir tür şalvarsız gömlek giyinmeye benzer gibi. İmkân varken zamanında sazı niye öğrenmemeli ki? Batır sanki balalaykanyñ¹⁶ perdelere basmayı, tellerini vurmaya parmakları alışmış gibi geldi, onun tıngırtısı kendisinin yavaş sesine eşlik ediyordu gibi. Hayır, sadece ona öyle gelmiyordu, Nuri Meredov'a göre de böyleydi.

---

¹⁶ Rusların sazının adıdır.

[90]

Batır annesine mektup yazdığında karın ağrısından kurtulduğunu, okuldaki başarısını, keyfinin yerinde olduğunu mutlulukla yazdı.

Gençliğin hevesi kendini çektirmeyen bir at gibi her daim öne atılır. Kendi gibi oğlanlar dans ettiğinde, sıçradıklarında öylece kenardan bakmak kolay mı? Batır'ın da dans öğrenesi geliyor sonuçta.

Batır'ın kulakları sazın ritmini bir az hissetse de alışkın olmayan ayakları ilk başta doğru düzgün hareket edemedi. O ayaklarını alanda sürüklediğinde hatta sendelediğinde hiç kimse ona gülmese de o kendi kendine kendisini başarısız görüp tüm gücüyle ayaklarını ayarlamayı amaçladı, hatta yorgun ve terli olmasını da umursamadı: “Benim şimdi canım sağ, elim ayağım hangisinden eksik? Kendim gibi oğlanlardan geri kalmak benim için utanç değil midir?” diye düşündü.

Yorgunluğundan mı nedir birdenbire sendeledi, elini yere dayamak için uzattı, onun eski hastalığı ansızın yenilendi, karının ağrısı yeniden başladı, ama öyle bir başlamak ki onun ayakta durmasına imkân vermedi.

Onu odasına, yatağına Nuri ile yine bir oğlan kollarından tutarak destek vererek götürdü.

Batır'ın karın ağrısı o günden başlayıp sık sık tuttu.

Karının ağrısı Batır'ı yatırmadı. Onu tamamen yordu. O her şeye memnun oldu. O akranlarından arkadaşlarından dostlarından tavsiyeler aldı. Onların hepsi ona iyi bir doktora görünmesi gerektiğinin tavsiyesini verdi.

Batır'ın durumundan komsomol¹⁷ birimi de mektep müdürüne de haberdar oldu. Onu çağırdılar, durumunu sordular, teselli ettiler, yanına adam verip şehrin hastanesine, büyük cerraha gönderdiler.

Ünlü cerrah orta boylu, saçlı, sakallı, bıyıklı kibar bir adamdı. O Batır'ı yanına oturttu. Onun hastalığını hakkında bir şey sormadan önce ilk olarak köyün durumundan, çocukluk zamanından, annesinden-babasından, tarım işlerinde sade bir sohbet etti, şakalaştı, güлüştü, Batır'ı neşelendirmeye çalıştı.

[91]

---

¹⁷ Komünist partisinin gençlik örgütü ve bu örgütün üyesi.

Batır içinden ona şaşırdı: yahu bu adamın başka işi yok mu? Köyün durumuyla, benim çocukluk zamanımla, yediğim-içtiğim şeylerle bunun ne işi var ki? Ya bu basit bir yardımcı olup doktor gelene kadar bu adam beni oyalayacak olmasın? diye düşündü.

Batır'ın düşüncesi doğru çıkmadı.

Profesör onun hastalığının tarihine geçti, nasıl durumlarda şiddetli ağrıdığını, nasıl şeylerde etkilemediğini sordu. Onu oturttu-kaldırdı, eğdirdi, doğrulttu, yatırdı, yumuşak elleriyle karnını, ağırlı yerlerini, yavaşça sıvazladı, yokladı, bütün çevresini kontrol etti.

Batır'ın hastalığının basit bir yel, karnının sertliği, kısa süreli sancı değil, köklü bir şey olduğunu, hastalığın böbrekte olduğunu anladı. Ancak profesör kendi kararıyla yetinmedi, ayrıntılara ulaşmak için Batır'ı röntgen odasına karnının röntgenin çekilmesi için gönderdi.

Batır röntgene gittiğinde babasıyla birlikteydi: Dursun onun kulağını açıp, Batır'ın peşinden gönderdi.

Annamırat'ı köyde hiçbir şeye şaşırmamış olsa da şehir hayatı: iki taraflı üstün sarkmış olan çatılar, çeşitli ağaçlar, koşan atlı faytonlar, çok az olan değişik arabalar ve başka hareketler onun gözlerini devirdi.

Batır doktora gidip gelmeye alışmıştı. Ama “içinin resmini alacağız” denmesi onu biraz endişelendirdi. Kim bilir, içinin resmini basit bir tılsımla mı alacak, ya da Dövmümrat'ın yaptığı gibi uyuklatacak mı? Onun böyle tuhaf durumlardan daha önce gözü korkmuştu. Röntgen kabininde olan yoldaşlarının onu rahatlatmasına rağmen ne olduğunu bilmediği için, onu bir türlü sevmeydi. Bu yüzden karnının röntgeni alındığında babasının yanında olmasından rahatsızlık duymadı: doktora özellikle bunu rica etti. Çocuk, endişe verici bir duruma düşerse babası Mırat kendisi ölümün eşğine yetirdiğinde aldığı gibi babasından yine destek alır, diye düşündü. Ama röntgen odası onun düşündüğünden farklı bir yer olarak çıktı. Annamırat kalpağını koltuğunun altına sıkıştırıp, yan tarafta durup izledi.

[92]

Batır montunu, gömleğini çıkardı, onu iki kapı arası gibi dar bir yerde durdurdular. Sonra bu iki kapıyı kısarak daralttılar. Batır'ın pembemsi teni buz gibi bir şeyin arkasındaymış gibi soluk kırmızı göründü. Annamırat kendi kendine “oğlanın ezilmiş kutu gibi sıkmasalar, onun karnını yarıp bir şey almasalar, onun ömründe hiç görmediklerini göstermeseler iyidir” diye düşündü. O anda doktorun “söndürün” diye emri duyuldu.

Öğle güneşi gibi ışık, nefes aldığı an her yer karanlığa dönüştü.

Annamirat hiçbir şeyden rahatsız olmayan ağırkanlı bir adam olsa da gözüne kurşun dökülmüş gibi oldu, hiçbir şey görmediği için yüreğine endişe düştü. Bundan dolayı birdenbire “Batır” diye bağırası geldi. Ama onun konuşmama alışkanlığı burada da engel oldu, biraz durakladı, mırıldandı. Annamirat’ın gözü biraz karanlığa alıştı, kulaklarına kısa bir vızıltı sesi geldi. Batır onun gözüne ışıklı bir gece de serap görür gibi bir resim olarak göründü.

Doktor o cansız olan ışıktaki Batır’ın göğsüne koyulan şeyi aşağı yukarı doğru kaldırıp, ileri-geri yavaşça hareket ettirip baktı, Batır’ı yan çevirip sağ yanına baktı, o zaman Annamirat’ın anlamadığı Batır’ın bilmediği bir dille, yani doktor diliyle mırıldandı, sektire birkaç bir şey yazdırdı. Daha sonra Annamirat’ın elinden çekerek onu yakınına getirdi ve:

- “Bak” dedi.

Annamirat’ın gözüne Batır’ın midesi sisle kaplanmış gibi görüldüğünde, o bir çeşit iğne vuruluyormuş gibi irkildi: geriye doğru çekilecek gibi oldu. Ama doktor onun arkasından destek verdi ve yine:

- “Görüyor musun” diye sordu?

Annamirat cevap veremedi.

Doktor ona parmağıyla gösterdi.

- İşte gör bak sağ böbreği. Onun aşağı tarafında bir siyah leke görünüyor. Bak gördün mü, diye tekrarladı?

Annamirat’ın yaşlı gözlerinde böbrek hangisi, leke hangisi hiçbir şey aşikar değildi. Onun görünmemesi de noksan bulmadı, belki o incinirdi. Doktora cevap da vermedi.

[93]

Doktor bir yandan diğer bekleyen için acele ediyordu, diğer yandan ona göstermeye çabalıyordu, tekrardan yine parmağıyla işaret etti.

- Şunu görmüyor musun?

Annamirat ne onun söylediğini anladı ne de cevap verdi.

Batır öz babasının huyunu anlamaması için:

- Gördü deyip, doktoru memnun etti.

- Aydınlat, diye emrinden sonra odanın içi tekrardan aydınlandı.

Aniden ortaya çıkan ışık Annamirat’ın gözüne vurdu, o gözlerini elbisesinin koluyla sildi ve önceki tiksinişinden dolayı yere düşen kalpağını eğilip aldı.

Doktor Annamırat'ın yüzüne baktı.

Onun yuvarlak ağız-burun çevresi kabardı, burnu yassı, gözleri şaşlı, güneşte yanmış boynundan, yaşlanmış yüzünden boncuk-boncuk ter aktı. Söyle denilir: o terler onun üç bölük sakalından akıp gidiyor. Annmırat terini silmek için acele etmedi. Onun hareketsiz gözleri düşünceli gibi yere baktı. Onun ustura değmemiş seyrek tüylerinin çıktıkları gibi oldukları yerde yatıyordu.

Doktor onda sadelik sabırlılık ağır başlılık gibi hiçbir şeyi görmedi, tabakasından hiçbir şey anlamadı, yalınlık, sabırlılık, ağır başlılık, dayanıklılık, onun yüzünü tamamen kaplıyordu. Doktorun gözleri yanılmıyorsa onun yüzünde hayvan gibi bir karakter gölgesi yerleşmiş gibiydi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Batır röntgenden verilen kâğıdı cerraha getirip verdi. Röntgenin sonucu onun düşüncesini onayladığı için profesör ona önceki düşüncesini şimdi açıkça bildirdi.

- Han oğlum, doktorların işi, insana yardım etmek, onları iyileştirmektir. Bu yüzden de onlar çok sabırlı ve doğru sözlüdür.

[94]

Biz bildiğimiz şeyleri saklamayız, hastanın yararına bakarız, hastalığını olduğu gibi kendisine bildiririz. Sen de elbette korkulacak bir şey yok. Ancak benim haberim seni biraz üzebilir. Senin hastalığın böbreğinde.

Röntgene ona bakan doktorun “böbreğin aşağısındaki leke” dediği Batır'ın hemen aklına geldi. O kendine çeki düzen verdi, doktor sözüne devam etti:

- Bizim bildiğimiz kadarıyla, röntgenin gösterdiğine göre onda taş var. Seni rahatsız eden huzurunu kaçıran bu taş.

- Karnın sertleşmiş, karnında yel var, dalak, sara hastalığı sancısı... Şimdiyse “böbreğinde taş var” bu ne kadar duyulmamış isimler? Bunlar nasıl azaplı şeyler? Hey, bu tuhaf isimlerin sonu yok mu, onlardan kurtulamaz mıyım? “Taş var.” O da nerede? Böbrekte... Hey, böbrekte taş olur mu? Elbette olur, doktorlar bilmediğini söyleyecek değil ya, özellikle benim karnımın görüntüsünü aldılar sonuçta. İyi, taşı ne yapmalı?

Batır³ bu düşüncelerden sonra:

- Doktor, onu nasıl çıkarılabilir, diye sesli sorduğunun bile farkına varmadı.

Profesör ona cevap vermek için acele etmedi. O elini temizleyip yerine oturduktan sonra Batır'a açıklamaya başladı.

- Sen, han oğlum, anlamayan oğlan değilsin, öğrencisin. Bu yüzden senden saklamaya gerek yok. Böbrekteki taşı ilaçla çıkarmak, elbette, kolay iş değil. Onun en iyi çaresi kesip almak.

- Böbreği mi?

- Hayır, böbreği değil onun içindeki taşı almamız lazım.

“Kesmek” dile kolay. Parmağını çakı kestiğinde dayanamıyorsun. Bu nasıl korkunç şey! Batır bu tuhaf düşünceler sonucunda, doktorun son söylediklerini tekrarladı.

- Böbreği kesmek mi?

Profesör bu haberin Batır’ı üzdüğünü onu biraz korkuttuğunu anladı, bundan dolayı onu yumuşatmak için hazırlamak niyetiyle önceki söylediklerini düzeltmeye çalıştı.

- Kesmek, tabi ki mecburi değil. O kadar rahatsız edici değilse şimdilik sabırlı olabilirsin. Belki taş şimdi o kadar büyük değildir, katılaşmamıştır, belki ilaçla tedavi edilerek eritilmesi de mümkündür.

[95]

Bu söyledikleri Batır’ı ne kadar tedirgin etmiş olsa da o bu sözün onu cesaretlendirmek için olduğunu anladı, o belki de tamamen kurtulmak mümkün değildir diye düşündü. Bundan dolayı doktora yine soru sordu.

- Doktor, kesmek tehlikeli değil mi?

Doktor Batır’ın yola geldiğini anladı. Onu biraz sınamak, öncesinden iyi hazırlamak, kabullendirmek için yersiz korkusuna da geçirmek için cevap verdi.

Biz tıpçılar, hastanın yükümlülüğünü üzerimize almayız. Bununla beraber günde onlarca ameliyat yaparız. Doğru, bazen başarısızlık da olur ama çoğunluğu iyileşerek gider. Sen kendin düşün, insan basit bir yere gittiğinde sağ salim geri döneceğine inanıyor mu? “Hastalık gözle kaşın arasında” diye Türkmen atasözü var, bahtsızlık bir anda insanın başına gelebilir. Ama gidenlerin geri gelmesi gibi, ameliyat olanlar da sağ salim kurtulup gider. Biz ömrümüzün büyük bir kısmını bu tecrübede, insanı iyi etme uğruna geçiririz. Sovyet hükümeti de bunun için gerekli çareleri görür, milyonlarca para harcar. Biz insana ne kadar bıçak vursak da her insanın canını kendi canımızla aynı görürüz.

Doktorun sözleri Batır’ın hoşuna gitti. O son kararını açıkladı:

- Yoldaş doktor ben çok azap çektim. Bunun verdiği azabı bundan sonra çekmeğe benim gücüm kalmadı. Ben razıyım.

Profesör Batır’ın cesur yüzüne baktıktan sonra:

- Burada bir akraban var mı?

Batır yanında gelen yoldaşına gösterip

- Akrobam yanımda, diye cevap verdi.

Doktor onun söylediğinden kuşku duyarak Batır'ın yoldaşına bakarak:

- Öyle mi, diye sordu?

Batır'ın yanındaki yoldaşı öğrencilerden yaşça büyük olan biri olup, doktorun sorusuna tavrılı şekilde cevap verdi:

[96]

- Ben bunun akrabası değilim. Ama bu bizim okulumuzda okuyan oğlan, ikimiz arkadaşız. Şuan onun en yakın akrabası benim. Babası vardı, köyüne döndü.

Doktor Batır'ın yaşını hesaba katarak tereddüt etti:

- Yakın bir akraban olmazsa nasıl olacak ki? Kim bilir...
- Gerek varsa ben kendim doğrudan yazı veririm. Siz o yönden tereddüt

etmeyin.

- Sen kaç yaşındasın?
- On dört.
- Biraz gençsin. Yanında akraban olsa, iyi olurdu.
- Babamın olmasıyla olmaması aynı. Annem olursa bağırır-çağırır çok kez

şaşırtır. Asıl onların duymaması iyidir. Doktor Batır'a gereğinden fazla bir şey demedi, düşünceye daldı. Batır onun kararsız yüzüne baktıktan sonra, ameliyat etmekten vazgeçeceğini düşündü. Bundan dolayı onun konuşmasından önce ona rica etti:

- Doktor, ben ameliyat olmaya niyetlendim. Bunun için ne kadar çabuk olursa o kadar iyi olur.

- Senin adın nedir?

- Batır.

- Aferin, oğul, sen gerçekten de yiğitsin. Herhangi bir işe yapışırsan, senin bu yaptığın gibi cesurca yapışmak gerek. Seni ben öz çocuğum gibi hesap ederek, kendi ellerimle ameliyat edeceğim. Sana ben akraba olurum. Böbreğindeki taşı dikkatlice çıkarıp onu sana da gösteririm.

- Ben şimdi ne zaman geleyim?

- İki günü geçir, üçüncü gün. Şuan boş yerimiz de yok. İş tereddütte bırakmamak için yine röntgende bir kez daha bakmalıyız, ona da ben kendim gelirim.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Hastanenin kokusu hemen Batır'ın beynine yerleşti. Orada yatan insanlar Batır'ın gözüne değişik bir ruh hali içinde göründüler.

[97]

İnsanlar burada da okulda olduğu gibi çoktu. Her odada dört-beş kişi yatıyordu. Ama orada okuldaki gibi gürültü-patırtı yoktu. İnsanlar birkaç geceliğine pusuya yatan avcılar gibi sessizce fişildayarak konuşuyorlardı. Yürüyenler geceleri bir hırsız gibi yere sert basmadan yavaşça adım atıyorlardı.

Batır bu hayatı hemen öğrenmişti. Onun burnu şimdi kokuyu hissetmiyordu. Oradaki hayatta basit bir hayat gibiydi, kendisi de onlardan biri gibi olmuştu. Uzun beyaz önlüklü, beyaz örtülü hemşireler de ona şimdi tuhaf görünmüyordu. Altı lastik tekerlekli yatakların üstüne yatırılıp özel odaya götürülen insanlara bile gözü alıştı.

Batır'ın böbreğindeki taşı röntgende yine bir kez daha onaylandı.

Batır burada rahatladı, o yanılmıyorsa karın ağrısı da iyileşiyormuş gibi hissetti. Onun yüzünün-gözünün yenilendiği hakkında hemşireler ona sevinçle haber verdiler.

Yarın sabah saat ondu.

Ameliyat odası aydın bir günün gümüş nurun bolluğu dökülüyor gibiydi. Alkolden çıkan araç-gereçler özel olarak yerleştirilen masanın üstüne parlatılıp koyuldu. Bıçakla kesilerek koyulan kumaşlar, sargılar, ilaçlı pamuklar, ipekten işlenen iplikler yerli-yerine düzgünce yerleştirildi. Çiftleştirilmiş duran lastik eldivenler kim giyecek diye bekler gibi uzun parmaklarını gerilip koyuldular.

Beyaz giyimli doktorlar, hemşireleri beklediler. Birdenbire “profesör geliyor” diye bir ses herkesin dikkatini çekti. O zaman Batır'a bakan doktor ameliyat odasına geldi. Onun kısa gövdesinde canlı hareketler vardı. Başına şapka gibi beyaz takkesi saçsız kafasını örtüyor olsa da güzel yüzünün ışığı görünüyordu. O tecrübeli gözlerle odanın içine göz gezdirdi. Görüşüne düzensiz şeyler düşmediği için:

- “Hastayı getirin” diye buyurdu.

Profesör yetenekli ellerine lastik eldivenleri giydiği zaman, lastik tekerlekli yatak sessiz-sedasız sürülerek geldi ve odanın ortasına durdu. Doktor ona gülümsedi:

- Evet Batır, keyfin yerinde mi?

[98]

Batır ona:

- “Çok iyi” diye cevap verdi. Sonra çevresine göz gezdirdi. Onun gözünün önünden sırayla geçen beyaz önlüklü insanlar onu şaşırtmamıştı. Gözbebeğine pırıltıları düşen araç gereçler de onu korkutmadı. Fakat onun gözüne ilişmeyen bir şey oldu, her zaman bunun gibi topluluklarda Dursun’un çaresiz gözleri huzursuz-kararsız bakıyor gibi görünüyordu. Batır etrafındaki insanları bir anlığına unutup, annesinin halini aklına getirdi. İçinden “şimdi annemin olmaması da iyidir. Çünkü bu duruma onun yüreği dayanmazdı. Her ne olursa olsun annen yanında olduğunda rahat hissedersin. Anne sevgisi sana güç verir gibi olur. Benim annem şimdi ne yapıyordur? Hayır, ben şimdi küçük çocuk değilim sonuçta. Ben mertliğimi ona bir gün anlatırım”... diye düşündü. Onun uzaklara giden gönlünün hayalleri bir dakika içinde tekrardan odanın içine dönüp geldi.

Batır’ın ağzına, burnuna bir yağ sürüp, demir kafes üstünden uyku ilacını damlattılar. Batır düşünmeye başladığında kafasından bir saniye içinde yüzlerce düşünce gelip geçti, tabiplerin verdiği azap, annesinin sevgisi, Dövmemirat’la kavgaları, endişesiz-ağrısız sıçrayarak yürüdüğü çocukluk zamanı, şimdiki ameliyatı... O sırada söze zaman olmadı, uyuyakaldı.

Onu soluna yatırıp, onun aşağı kısmını kaldırıp tutan bir şey koydular ve belini biraz yukarı kaldırdılar.

Doktor onun yan tarafını sıvazlayıp bir tür ilaç sürdü. Onun ilaç sürülen yeri sarardı. Vücudun bu renkli yerinden hariç tamamına beyaz kumaş örttüler.

Batır kısıp kısıp nefes alarak yatıyor. Doktor zaman zaman ilaç koklatmaya devam ediyordu.

Profesörün ağzının kımıldamasını sabırsızlıkla bekleyenler, eline ince, temiz neşter verdiler.

Batır’ın vücuduna birkaç çift göz aynı anda baktı.

Doktorun elindeki neşter ışıltak gibi parlıyordu. O, bu neşterle Batır’ın vücuduna yavaşça kesik açtı. Daha sonrasında gerçekten de ince bir çizik görünür gibi oldu. Ama bu kesik o saniyede iki tarafa doğru yayıldı, sararmış vücudun üzerinde açık yol oluşturdu.

[99]

Doktor yine bir kesik attıktan sonra, her yerinden kan göründü.

- Sargı diye sözünü bitirmeden eline kerpetenle sıkıştırılmış sargı tutturuldu.

Profesör çıkan kan damlacıklarını sildikten sonra sıra dışı şekilde dikkatle yine birkaç kez neşteri kullandı. Onun:

- Maşa diye sözünden sonra onun eline makas görünümünde bir alet getirildi. Bununla birlikte küçük et parçası arkaya serildi. Yine verdiler, yine tekrarladılar, yine verdiler yine tekrarladılar. Etin dışında asılan onlarca maşa kesilen, arkaya serilen yerleri tutuyordu.

Batır'ın karnını kestiklerinde doktor farklı duygular hissetmedi, gözleriyle her zaman ki gibi baktı. Ama onlarda böyle bir kural olup onu yazıp göstermek kolay bir iş değildi.

Ameliyat devam etti. Kesilen yer 30cm kadar uzunlukta, teninin üzerinde çukurcuk oluştu.

Doktorlar kanla karışık kırmızımsı çukurda ay göreceklermiş gibi baktılar.

İşte böbrek! Sabırsız bakan gözlere kara, kırmızımsı bir şey göründü. Ama o şey bu gözlerin bakışını değıştirmeydi. Uzun bir aradan sonra doktorun eldivenli eli böbreğe ulaştı. O onu kontrol ederek gördü. Onun yetenekli parmakları böbreğin içinde bir yerde sert bir şeyin varlığını hissetti ve:

- Taş, dedi.

Profesör sol elinin parmaklarıyla böbreği biraz bu yana çekerek sağ elinin parmaklarıyla önceki neşteri uzattı.

Doktorlar bu hareketine nefes almadan, özel bir dikkatle baktılar. Hemşirelerin kalbi su üzerindeymiş gibi titredi. Bu gözlere o anda dışarısı biraz değışik göründü.

Böbrek kesildiğinde ondan kan fışkırdı. Peşi peşine gelen beyaz kumaşlar o saniyede kıpkırmızı oldu. Gerektiği anda kayış gibi bükülen çift parmak meyve çekirdeği gibi mavimsi pütürlü-tümsekli taşı alıp çıkardı.

[100]

Herkes rahat bir nefes aldı. Sanki yapılan iş sonuçlanmış gibi, hasta iyileşmeye başladı.

Ama taşın sonrasında çoğalan yoğun kırmızı kanın sonu gelmedi. Sayısız beyaz kumaşlar ak rengini kızıla boyayıp geçti. Kan dinmedi.

Batır o durumdan habersiz rahatça horuldayıp, yatıyordu. Doktorların yaklaşımı değışmedi. Hemşirelerin yüzünde anne sevgisinin kaygısı hissedildi. Onlar biraz şaşırdı, elleri ayakları birbirine dolandı. Profesörün bakışı biraz düşünceli gibi hissediliyor olsa da ellerinin hareketi değışmedi. O “sargı, sargı” diye sürekli sildikten sonra böbreği yavaşça diğer tarafına çevirdi.

Kan yavaş yavaş dindi. Böbrek yerine koyuldu, yara dikildi.

Doktor Muhammet ilaç damlatmayı kesti.

Yavaş yavaş Batır'ın hırıldaması kesildi, hafifçe nefes almaya başladı.

Lastik tekerlekli sedye geriye doğru hareket etti.

ONUNCU BÖLÜM

Annamirat: Batır'ın karnını aynayla gördüler. Onun böbreğinde irin varmış. Onu bana da gösterdiler.” diye şeklindeki haberi Dursun’u telaşa düşürdü. O ona her ne kadar yanarak tekrarlayarak sorsa da açıklama alamadı. Batır'ın “karnım” diye kıvranarak yürümesini, ona türlü tabiilerin verdiği ısırapları, onun böbreğinde kir var, onun çaresiz hali şimdi Dursun’un gözünün önünden gitmedi. O oğlunun derdini çekmeden, bir dakika bile rahat oturamadı. Hatta yattığında rüyasına bile girdi. Onun yediği içtiği boğazından geçmedi, gözlerini kırpmıyordu elinde olmadan gözyaşlarının dökülmesi de az değildi o içerde oturamadı, dışarda duramadı, o ayağı yanmış gibi koşturup durdu. O hiç bir yerde rahat edemedi. Eli işe gitmedi. Bundan dolayı o geç gününü erken etti de Batır'ın peşinden Aşkabat’a gitti.

[101]

Dursun okulun yakınlarında, dört gözle etrafına bakındı. Onun kalbi çarpıyordu, Batır'ı göresi geldi, onu görmek için umutlanıyordu. Onun parlayan yüzü her dakikada gözünün önüne geliyordu. O içinden: “işte yetişip geldim. Batır can önüme çıkar. Anne can diye selam verir. Ben onu bağrıma basarım, yüzünü, gözünü öperim.” diye düşünüyordu. Onun gururu gittikçe artıyordu, gözlerinden gurur yaşı akıyordu.

Ama Batır onun önüne çıkmadı.

Dursun bir şey kaybetmiş gibi, gözlerini hızlıca hareket ettirerek, dört tarafına bakınsa da Batır’a göremedi.

O ilk denk gelen bir oğlana:

- Canım, Batır nerede? diye sordu.

O oğlan onun kalbini kırmak mı istemedi yoksa gerçekten de habersiz miydi?

- Bilmiyorum, diye cevap verdi.

Daha sonra Dursun hiçbir şeyden habersiz biraz sonra bir oğlana denk geldi.

- Hani, hanım Batır nerede? diye önceki sorusunu tekrarladı.

O kadcırcık oğlanın narin yüzünde, gülümseyip duran günahsız gözlerinde haince hiçbir şey olmadığını kör bile görürdü. Ama Dursun'un o an gözüne batsa da bunun gibi ince detayları seçmeye hali yoktu. O oğlan bu sorunun ardından:

- Batır ameliyat oldu. Hastanede yatıyor, şeklinde net cevap verdi.

Bu haber Dursun'a ok gibi saplandı. Onun kan akışı değişti, onun saçları diken-diken oldu, yüzünün rengi soldu, gözlerinin karası grileşti, başı sarsıldı, ellerini uzatarak ne soracağını da bilemedi.

- Batır... hani... ha... diye sallanıp durdu.

Sonradan gelen ekabır¹⁸ bir oğlan onun başının döndüğünü anladı, omzuna yapıştı ve:

- Teyze, biraz dinlen. Yorulmuşsun, hemen Batır'ı buluruz, diye onu basamağın üstüne oturttu.

[102]

Dursun'un gözleri hiçbir şey görmüyordu. O, o anda hiçbir şey aklına gelmediği gibi hiçbir şeyi de fark edemedi, ve yürüyemedi. Onun gözünün önüne Batır'ın karnının kesildiğinin hayali geldi, çaresiz gibi bir sesle “ana, ay ana, beni alsana” diye yalvaran sesi kulağına ilişir gibi oldu, ırkıldı. O gözlerini devirdi ve başını salladı.

- Oy anam oy, diye bağırdı.

Oğlanlar Dursun'dan korktular. Onun renksiz gözlerinden, dağınık saçlarından, tozlanan vücudundan endişe ettiler: “Yahu bu kadın sara hastası mı? Akıllı bir gelip gitmeli mi acaba? Ya da deli mi ki acaba ? diye düşündüler.

Dursun bir süre sonra kendine çeki düzen verdi, yün şalının ucuyla gözlerini sildi. Yine de rahatlayamadı, oğlanlara yalvardı.

- Çocuklarım, kurbanız olayım! Söylesenize. Batır can nerede?

En son gelen oğlan onu rahatlamak istedi, Batır'ın durumunun tamamını anlatacak gibi oldu:

- Batır'ın böbreğinde taş varmış. Onu ameliyat ettiler.

Dursun yine onun yüz hali gözünün önüne getirdi, o, oğlanın sözünü kesip korkarak bağırdı:

- Vay, nasıl edelim!

---

¹⁸ Yaşça büyük olan.

Dursun’u en sonunda biraz sakinleştirdiler.

Az önceki oğlan yine sözüne devam etti.

- Onun böbreğinden parmak ucu gibi taş çıkardılar. Onun yarası çoktan iyileşti. O şimdi dertsiz-kedersiz. O şimdi bundan sonra “karnım” diye böğrünü tutmaz.

Dursun bu sözler tam olarak ikna etmedi, oğlanlara yalvardı.

- Kurbanız olayım! O neredeyse onu bana gösteriverin.

- Onun belli bir günü, belli bir saati vardır. Bu vakitte gitsen de izin vermezler.

- Bana sadece onun bulunduğı yeri gösterin.

[103]

Ekabır oğlanlardan biri Dursun’u cerrahi hastaneye alıp gitti. O zaman ikindiden önceydi. Hastanenin kapısı kapalıydı.

Dursun kapıyı iki eliyle yumruklamaya başladı.

Kapıdaki görevli küçük pencereyi açıp baktı ve:

- Size ne lazım, diye sordu?

Dursun ona:

- Aç kapıyı bana Batır lazım!

Kapıdaki görevli kendi görevine göre Dursun’a açıkladı:

- Bu vakit kabul edilen vakit değıl. Kapıyı açmak olmaz.

Dursun onun küçük penceresini kapatmasına bakmadan:

- Aç dedim aç, deyip kapıya elindeki ayakkabısıyla vurdu.

Görevli küçük pencereyi yine açarak:

- Dur şimdi. Niye böyle bağıryorsun. Bu vakit kapının açılma vakti değıldir.

Sana asıl ne lazım.

- Bana Batır lazım, Batır.

- Ben Batır’ı bilmiyorum.

Bu haber Dursun’un yüreğini yerinden oynattı. O yine de:

- Aç hemen, diye bağırdı!

Kapı görevlisi dışarıya çıkarak ona iyice anlatmak için kapıyı açtı. Ama Dursun ondan daha önce avlunun içine sokuluverdi. Kapı görevlisi onu tuttu. Dursun atıldı. İkisnin arasında kavga çıktı.

Bu gürültü-patırtıya nöbette olan doktor çıkıp baktı ki saçları dağınık, toz olmuş yüzünden ter akan, belini şalıyla bağlamış, dizinden aşağısı toz olmuş, ayakkabılarını ellerine almış, kapı görevlisinin elinden kurtulmak içinvar gücüyle çabalayan, orta yaşlı, şaşkın bir kadın göründü. Doktor onun sıkıntılı yüzüne sabredemeyip görevliye doğru:

- Bırak, dedi!

Doktorun sesini duyan Dursun kapı görevlisinin elinden kurtulduktan sonra onun yüzüne dikkatlice baktı.

Dursun ona doğru korkuyla adımlayarak:

- Yoldaş Annamirat oğlu Batır var mı, diye sordu?

[104]

Doktor Dursun'un gelişinden, kapıyı vuruşundan, görevliyle tartışmasından endişe etti. Ama "Annamirat oğlu Batır" dedikten sonra onun kim olduğunu, ne için böyle şaşırmış olduğunu hemen anladı.

- Aha siz Batır annesi? İyi, iyi... korukdu yok... Batır gördü vardı. Znaçit, edže. Benimki doktor.¹⁹

Dursun onun sözünü kesti:

- Batır hani Batır?

- İyi, iyiy...mama.. seýças...

- Doktor iyi, Batır iyi.²⁰

Onların ikisi de birbirlerinin konuşmasına gülümsedi. Ama ikisi de birbirinin sözünü anladı, ikisi de birbirine ana-oğul gibi nazıktı?

Dursun'un Batıra gözü düştüğünde:

- Oyy Batır can, diye içini çekti.

Doktor ona:

- Batır, annen geldi, diyerek ona müjdeledi. Ama o sözünü bitirmeden Dursun Batır'ı kucakladı. Onun elindeki ayakkabıların her biri bir yana düştü.

Dursun parlayan gözleriyle Batır'ı baştan aşağıya gözden geçirdi. Onun gömleğine-pantolonuna üzerine giydiği paltosuna hatta ayağındaki terliğe kadar baktı. Onun yüzü

¹⁹ "Aha, siz Batır'ın annesi misin? İyi iyi, korkulacak bir şey yok. Batır'ı gidip gördüm. Demek, annesisiniz. Ben doktoruyum."

²⁰ Doktor Yoldaş, Batır hadi, Batır!

İyi iyi annesi... şimdi...

Doktor; iyi mi, Batır iyi mi?

solgun göründü. Bu yüzde kan yok. Ama onun keyifli oluşu açıkça görünüyordu. Bu görünüş Dursun'a teselli verdi. Dursun bir şey söylemeden önce Batır ona:

- Anne sen de geliverdin mi, dedi?
- Vah yavrum senin böyle yapacağını biliyor olsaydım yanından ayrılır mıydım?

- Aman, annemin söylediğine, korkulacak bir şey olsa sana haber vermeden hareket etme şansım mı var?

Dursun:

- Hani... diye ağzını kımıldattı ve sustu. "Karnını kestirdi dediler ya"

şeklindeki sözü söylemeye dili varmadı.

Batır annesini alıştırmaaya çalışıp:

- Benim böbreğimde taş varmış, dedi.
- Söyle, ondan sonra?

[105]

- Daha sonrası yok bir-iki parmak yerini yavaşça kestiler ve içine makine sokup, taşı çıkardılar.

- Hey, içine makine mi?

- Ay, anne hiçbir şey yok ya! Niye böyle korkuyorsun? Ben ondan kurtuldum, nihayetinde.

Dursun Batır'ın yarasını görmek istedi. Ama sıkıca sarılı olduğu için, onu görmeyi sonraya ertelediler. Yüreği teselli bulan Dursun tanışlarına gitti.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Dursun bugün geldiğinde kapıdan sorunsuz girdi.

Hastaneye gelip önünde uzun beyaz önlüklü adama gözü takıldı. Bu sefer ona tebessümle baktı. O sırada doktor ona selam verdi ve:

- Söyle, yenge ne lazım, diye sordu?

Doktorun yüzüne Dursun hayranlıkla baktı. Sanki dün ki gördüğü doktorla bugünkünün arasındaki farkı seçemedi, onun Türkmen dilinde konuştuğunu da unutup:

- Ihiý, töväriş ýagşy, Batır burada mıdır, diye sordu?

Doktor ona gülümseyerek baktı ve:

- Yenge, sen kendi köyünün diliyle konuşuyorsun. Senin ne eksiğin, ne kusurun var, deyip Dursun'un kulağının aşına olduğu dille konuştu.

Dursun doktorun yüzüne dikkatle baksa da onu açıkça seçemedi. Bundan dolayı dün ki konuştuğum doktor diye düşündü:

- Yahu sana ne oldu dün karışık konuşuyordun da bugün temiz konuşuyorsun?
- Dün... dün ben burada yoktum ki.
- Dün yok muydun?
- Sen... sen hanım Türkmen misin?
- Evet.
- Vay ne yapayım... körlük kurusun Ya Rabbim ben seçemedim. Doğrusunu söylemek gerekirse hanım, ayırt etmek kolay değil sokaklarımız birbirine benzer, evlerinizin birbirinden farkı yok, kendinizi de beyaz kumaşa dolamışsınız da hepimiz bir tavuğun civcivi gibi...

[106]

- Beni hor görme canım, ben dün gördüğün doktor diye zannettim.
- İyi, bugün ne isteğin var?
- Canım, kuzum, benim burada oğlum var. Onun adı Annamirat oğlu Batır'dır. Bana işte o lazımdır.

Doktor Dursun'a bir beyaz önlük verdi.

Dursun onu elinde tutarak bir ona baktı, bir doktora baktı en sonunda:

- Benim omzumda gömleğim var, hanım, dedi.
- Gömleğinin olduğunu görüyorum. Hastaneye beyaz giysi giyerek girme kuralı vardır.

Dursun o durumda yine tereddüt edip baktı, onu bir türlü sevemedi, doktora rica etti:

- Ben bunu giymesem, hanım?
- Hayır, giymezen bırakmamam, deyip doktor meseleyi kesinleştirdi.

Dursun o durumda bulaşıcı bir şeye bakar gibi memnuniyetsiz bir bakışla yine bir kez baktı ve mecbur giyindi.

Doktor Dursun'u peşine taktı ve yola düştü. Ağır bir koku burnuna vurdu, kemiğini sızlattı, hapşırdı. O ağzını eliyle tuttu. Uzun koridorun ötesini Dursun'un gözü görmedi, o birini bitirdiğinde ikincisine döner gibi oldu, üçüncüsüne döndü. O ayakaltında toz görmedi. Bütün etrafın ayna gibi parıldaması onun gözünü kamaştırdı. O aynı kapıların, aynı odaların

sayısını unuttu: “şimdi bana çık da gidiver deseler, ben nasıl bulurum?” deyip endişe etti. Onlar en sonunda küçücük bir odanın girişine vardılar.

Dursun’un geldiği an Batır’ın yarasını açıyorlardı.

Batır’ın iki parmak dediği yer bir karıştan fazlaydı, Dursun’un ilk kez ona gözü düştüğünde nefesi kesildi. Ancak, onun yarası iyileşip sadece birleştirilen yeri gözüktüğü için, o kadar korkmadı.

Profesör ona:

- Oğlun şimdi kurtuldu. O gerçekten de Batır’mış. Onu yarın hastaneden çıkaracağız, deyip haber verdi.

Bu habere sevinen Dursun:

[107]

- Doktorlar sağ olun, dedi.

Profesör Batır’ın hastalığının sebebini açıklamak niyetiyle Dursun’un gelmesinden faydalanıp:

- Batır’ın karın ağrısının başlaması ne kadar zaman oldu, diye sordu?
- Şimdi, üç yıla yaklaşmıştır.
- Siz ona ne ilaçları yaptınız?

Dursun Batır’a yaptığı ilaçları bir-bir sayıp geçti. Konuştuğu sırada yaptığı işlerden yüreği sızlayıp şalının ucuyla gözlerini sildi.

- Batır’ı çocukluğunda nasıl eğittiniz?
- Onu ben canımdan öte sakındım. Ama “sakınan göze çöp batar” denildiği gibi onun dertten gözü açılmadı.

- Küçük çocuk hastalığında içirip yedirdiğiniz zararlı bir şey var mı?
- Ona yapılmadık ilaç kalmadı, dâligöcele²¹ porsañnıza²² mı...ay kısacası

başını ağrıtmayayım köpek kabından su bile içirdim.

Doktor ona Batır’ın böbreğinden çıkan taşı gösterip:

- İşte, görüyor musunuz? Bu elbette basit bir şey değil, taş. Böbrekte taş oluşması bir yandan insanın kendi organının çalışmasına bağlı olsa da diğer yandan bu pis şeyleri yeme içmeden de oluşur.

Dış pütürlü taşı gördüğünde Dursun içini çekti irkildi.

²¹ Dâligöcele: yetişmemiş ve kökü laleye benzeyen, kök kısmı acı, beyaz çiçek, ot

²² Porsañnıza: “porsugamak” bitkisinin suyundan elde edilen ve ilaç olarak kullanılan bir madde.

Profesör gittikten sonra:

- Batır, can karnını kesen bu muydu, diye sordu?
- Evet.
- Vay be, usta adama benziyor.
- Grigoryev²³
- Hee Göreger.

Batır yumuşayıp gülümser gibi oldu. Dursun onu hissedip sözüne devam etti:

- Vay be, Göreger meğerse göregermiş! Göreger insanın içindekini, orada da böbreğindeki meyve çekirdeği gibi bir şeyi görmeye göz yeter mi? Onun adını çok iyi bilerek takmışlar. Sen, hanım, Göregeri aklından çıkarma, onun kıymetini bil.

[108]

- Doğru söylersin anne. Bu beni adam yerine koydu. Eğer bu durum bir süre daha sürseymiş o taş benim böbreğimi çürütecekmış. Ben ona son derece minnettarım.

Batır'ın rahatlığı Dursun'u heyecanlandırdı.

Batır sayılı gün içerisinde iyileşti.

Onun yüzü dolup, yanakları kızarmaya başladı. Birbirine giren kirpikleriyle kara gözleri kaşlarının altında canlı parlıyordu. Bilekleri biraz şişmanlamış gibi, omuzları doğrulmuş gibi, bacaklarında yumru et oluşmuş gibi, beli güçlenmiş gibi hissedildi.

O şimdi hızlı yürüse de, atlasa da, koşa da kavun-karpuz yese de, güreşe de, hatta biriyle güreşe de da karnı ağrımadı. O şimdi kendini kusursuz, sağlıklı hissetmeye başladı.

O şimdi okulda da böğrünü tutup eğilip oturmuyordu, o canlı hareketlerle tahtaya çıkıp çözülmesi zor problemleri çözüyordu. O şimdi sabah egzersizlerinde de yerini aldı, her türlü karmaşık hızlı oyunlara da katıldı.

Batır beyinde hastalığı anlamayan, derman bulamayan tabiplerden nefret edip, hastalığı tanıyıp, gerekli çare bulan doktorlara hürmet besledi.

Batır evine geldiğinde arkadaşları onu zor tanıdı.

Batır'ın yüzüne bakanın, hatta Annamırat'ın bile dudaklarında gülümseme oluşurdu.

1935

[109]

GAYRETLİ MIRAT

---

²³ Doktorun ismi.

Onlar kim?

Sınıra yakın, dağ eteğinin kenarında konumlanmış küçük bir köy görünüyordu. Bu köyün batı tarafında kapısı sundurmalı bir ev vardı. O ev yapayalnızdı, onun yan tarafında alçak bir avlu vardı. Bu avlunun içinde çeşitli meyve ağaçları olup bir hayli de yemyeşil görünürdü. İlk olarak eriklerin çoktan beri boyu büyümüşü, elmalar sararmıştı, şeftaliler de yeşil yaprakların arasında küçücük kavun gibi yumrulanmış görünüyordu.

Bu ev Çerkez Çarı adında bir oğlanın eviydi.

Bu köyün ortasını bölüp geçen küçücük kanal sığılığı turnanın gözü gibi suyu parılatıp hışıltı sesiyle akıyordu. Çerkez genellikle bu kanala bağlı ördeği gibiydi, ama bu yıl haziran ayı serin geçtiği için onun duru suyunda şimdi yüzemiyordu. Dersler yeni bitmiş, tatil başlamış olsa da buraya bağımlı oluşu “şallak bende”²⁴ oynamaya Çerkez’in şuan vakti yoktu. O babasına Kolhoz işinde yardım ediyordu. Onun babası birkaç geceliğine yatıya gidip, dağın içindeki elverişli yerlerinde ekilen düme²⁵ buğdayları biçiyordu.

Çerkez bir gün babasının peşinden gittiğinde onunla birlikte ikinci bir bayırda ekilen buğdayları gezmeye gidip, orada gününü geçirdi.

O önceden geldiği yerle, aynı yoldan dönüp gitmedi, yokuş patika olan dağın boğazından indi ve evlerine bakan yola doğru döndü. Babasıyla bu dağlarda, bu boğazlarda sayısız kez döndüğü için ona her bir mağara hatta her bir taş tanıdık geliyordu. Güneş dağın öteki tarafını aşınca, vadilere koyu gölgeler düştüğü için hava biraz karanlıklaşırsa da şu insan olmayan dağlar korkunç rüya olup görünse de Çerkez çekirdek kadar bile korkmuyordu.

[110]

O bu vadilerin, bu dağ-taşların sadece kendisini değil, onun içinde yaşayan böcekleri de öğrenmişti. Onun bu derelerde, bu vadilerde aysız karanlık geceye döndüğü zamanlarda az değildi.

Çerkez’in eşeğinin geyiğinki gibi keskin toynakları yokuş patika yolda kimi yerde batıp, kimi yerde keskin kara taşlara çengel gibi tutunup, tehlikeli yerlerde dikkatli adımlıyor ve Çerkez’i yamaç aşağı alıp geliyordu. Çerkez her dakika da dik aşağı yuvarlanacakmış gibi görünüyordu. Ama eşeğin ipli eyeri Çerkez’i kuşkusuz, korkusuz, eziyetsiz koruyordu.

²⁴ Suda takla atılarak oynanan bir oyun.

²⁵ Yağmur suyuyla yetişen suni sulama yapılmadan elde edilen ekin.

Gökçe eşek biraz daha güvenli patika yola girdiğinde, kolaylıkla hızlı gidiyordu, kendi peşinde incecik toz oluştuyordu. Çerkez oldukça ince uzun bir sesle damana yolu²⁶ şarkısını söylerdi. Onun hoş sesi dağın kayalarında yankılanıp, dereden dereye geçip gidiyordu. Onun bu incecik çocuk sesine alışan kuşlar kumrular, böcekler, çakallar da o kadar korkmuyorlardı.

Çerkez keskin taşlarda dimdik durup bir yokuştan inerken onun keskin gözleri bir başka deredeki yokuş patikasındaki bir kımılta düştü. O eşeğinin boynuna vurup biraz durdurdu ve kımılta olan yöne dikkatle baktı. O tek bir şeyin kımıltısı değildi. Bir baktığında iki, ikinci kez baktığında üç gibi görünüyordu. Ama hava karamaya başladığı için ayrıca bu kımılta dağın karanlık tarafında olduğu için onun insan mı olduğunu, hayvan mı olduğunu börtü-böcek mi olduğunu seçmek çok zordu.

Bu kımılta Çerkez'i endişelendirdi.

Eğer onlar geyik olsalardı Çerkez'in durmasını görüp, aniden dururlar, ona bakarak kulaklarını kabartırlar, birden bire topuklarını arkaya kaldırıp kaçarlardı.

Eğer o kımılta böcek ya da çakal olsaydı Çerkez'in durduğunu gördüklerinde hemen kendilerini gizlerlerdi.

Çerkez onları hayvan sayayım dese de, bu derelerde bu günlerde kendi başına gezen sığırların, bakımsız atların varlığının tamamını da aklına getiremezdi.

Çerkez uzun bir süre düşündükten sonra:

“Onlar elbette insandır” diye onayladı.

[111]

Ama nasıl insan?

Onlar avcıdır dese, o dereye av olacak yer, av için gezilecek yer yoktu. Çoban-çoban yalağı dese orada koyun sürüsünün gezebileceği gibi yayla da yoktu.

Bu kımılta Çerkez'e sadece bir endişe vermeyip de tamamen şüphelendirdi. “Bırak ne olursa olsun” deyip eşeğin sırtına binmeye, köye doğru hızlanmaya onun gönlü el vermedi.

Çerkez'in gözleri bu kaynaşmada olsa da gönlünden başka şeyler gelip geçti. “Yaş Komünist” gazetesinde okuduğu bir haber onun aklına geldi: Sınıra yakın bir köyde onun tıpkı kendisi gibi bir oğlanın sınır bekçilerine yardım ettiğini, sınır bekçilerinin bu oğlanın

---

²⁶ Türkmen şarkılarında kullanılan bir tür üsluptur.

yardımla eşkıyaları yakaladıkları aklına geldi. Bir zamanlar, “Mıdam Tayyar” gazetesinin piyonerlerin²⁷ her zaman açık gözlü olmaya çağırdıkları aklına geldi. O içinden sanki birisiyle konuşuyormuş gibi, birden bire kararlı bir şekilde konuştu: “Hayır, ben o kımılının ne olduğu bilmeden, eve dönmem!”

Onu nasıl bilecek?

Hava giderek kararmaya başlıyordu.

Aslında, o kımılı Çerkez’in gideceği vadinin istikametinde değildi, ikinci bir derenin istikametindeydi. O dereye ulaşmak için ise yokuş bir dağ aşp geçmeliydi.

Şu yokuş dağdan gerçekten geçebilecek miydi? Vardı-geldi diyelim geçtiğinde, Çerkez ulaştığında onlar o durdukları yerde olacaklar mıydı? Diyelim ki yaklaştı, karanlıkta onların kim olduğunu tanıyabilecek mi? Güzel, tanımış olsa da onlar dost mu düşman mı olduğunu, yumruk kadar Çerkez’in onlara yapacak bir şeyi var mı? Eğer onlar kötü adamlar olursa Çerkez’i o derenin içinde yok etmezler mi?

Çerkez içinden bu zorlu durumları düşünse de en son ki endişeli meseleyi aklına getirmedi, belki de getirmek istemedi. O gerçekten tereddütte etmedi.

Çerkez eşeğinin sırtına bastı.

O yokuş dağın yüksek yerinde ikinci dereyi geçeceğini hesaba katmadan, aşağısında onun biraz alçak yerinden ikisinin arasında biraz yakınından geçmeyi aklına getirdi.

Düz yola çıktığında neşelenen eşek kuyruğunu sallayarak hızlandı.

[112]

Çerkez’in niyeti ortaya çıkmadı

Çerkez bu kımılıya yaklaştığında hava tamamen kararmıştı. Gökyüzünde ay da yoktu. Derenin içine sadece az sayıda yıldızın ışığı düşüyordu.

Çerkez’e öyle gelmiyorsa, onlarla arası şimdi sopa atar mesafede değildi.

Çerkez’in dikkatini, fikrini, onun beklemediği bir şey bozdu, bu beklenmedik durum onun bütün gizemini sonuçlandırdı, onu korkutarak titretti, onun eşeği kulakları dikeliş, birdenbire anıracakmış gibi ses çıkardı.

Bu anırma Çerkez’i gerçekten de endişelendirdi. Bu telaş arasında içinden “yoldaşın eşek olmasın” diye de yakındı. O elindeki değnekle eşeğin kulaklarına vurdu, öfkeyle fısıldadı.

---

²⁷ Öncü, ön ayak olan kişi veya kişiler.

- Hey, kötü huylu! Sen benim sırrımı açık edip beni düşmana mı yakalatmak istiyorsun?

Çerkez babasına yedek giysini koyduğu at torbasındaki semerin sıkışıklığı içinden bulup aldı ve eşeğin burnuna giydirip kulaklarını ensesine sağlam bağladı. Onun üstüne tekrardan atlayıp bindikten sonra dişlerini gıcırdatarak:

- Şimdi boğazını sıkıgımda da bağır! deyip fısıldadı ve böğrünü tekmeledi.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra önünde adam olduğunu fark etti, onların kokusunu alan, onlara doğru ilerleyen eşeğinin boynuna değnekle vurdu ve durdurdu. Çerkez orada bir süre düşünceye daldı.

Onun durumu şimdi zorlaştı. O kendi eşeğinin anırmasını yolcuların işittiğini, arkalarından birinin geldiğini net hissetti, anladı.

Çerkez şimdi rahat davranma zamanı olmadığını unutmadı. O karşısındakilerin tek olmadıklarını da biliyordu. O henüz ortalık kararmadan onların kaç kişi olduğunu seçmişti. Kapkaranlık gece olasına bakmaksızın, onların yüksek sesle konuşmadıklarını, gülüşmediklerini, şarkı söylemediklerini bildiği için onların köy adamı olmadıklarını da anlıyordu.

[113]

Öyle de olsa, Çerkez aklına korkuyu almadı. O bu dar patikadan başka bir yöne döndü, başında torba olan eşeğini sağlam bağladı, daha sonra tahmin ettiği yöne doğru emekleyerek gitti.

Çerkez emekleyerek giderken aklına bir şey geldi, birdenbire durakladı. O patikada emekleyerek gitmenin yanlış olduğunu, bu patikanın doğru onlara götüreceğini anladı. Bundan dolayı da o yirmi adım sağ tarafına yavaşça hareket edip, seyrek otluğun içinden gizlenerek geçti.

Otların içindeki diz boyu nemli yeşil otların kokusu Çerkez'in burnuna vurdu, onu hıştırtacak gibi oldu. O eliyle ağzını burnunu tutup, çok ses çıkarmamaya çalıştı. Onun emekleyerek geldiği yerde semaverin musluğundan su akıyormuş gibi çok su akıyor ve şırıldıyordu. Çerkez oradan geçtiğinde ayakları biraz çamura bulaştı. İlk akşamın ılık rüzgârı orda ki dağ rüzgârı, onun vücudunu titretecek gibi oldu. Ama o şimdiki gergin durumda onların hiçbirini hissetmedi.

Çerkez her zaman buralardan gece geçtiği zamanda birden onun önüne dişlerini göstererek, sağa sola yürüyüp giden kurt, birdenbire kızılımsı tüylü, kurnaz olmayan,

ahmak çakal, birdenbire de kuyruğunu sümek²⁸ gibi sallayan tilki çıkardı. Ama bu gece onun önüne hiçbir hayvan çıkmadı. Belki de onun önündeki yolcular onları ürkütmüşler midir? Yine onun bileği gibi kalınlıkta olan bir metre kadar uzunlukta alahövren²⁹ yılanı yakınından geçti. Çerkez'in bundan dolayı vücudunda tüyleri biraz ürperse de şimdiki heveslik, önündeki amaç, önündeki korku ona bu yılanı hemen unutturdu.

Çerkez niyetlendiği yere ulaşsa da onların yanından biraz yaklaşmışımdır diye düşünse da ne onların peşine yetişti ne de onların sesini işitti. O rüzgârsız, hareketsiz, sessiz karanlığın içerisinde ne kadar tereddüt etse de onun keskin kulaklarına ses de gelmedi, hışırtı da duymadı. O içinden: “tüm güçleriyle kaçtılar mı ki, ya da otluğun içinde bir yere mi gizlendiler acaba?” diye düşündü. Onun keskin gözleri her bir tutam otu, her bir büyük taşı seçmeye çalıştı. Ama uzun bir süre onun gözlerine değişik hiçbir şey görünmedi. O vardığında, birden yirmi adım önündeki gür otluk onun gözüne çok koyu göründü.

[114]

Ona öyle gelmiyorsa bu otluğun içi boş değildi. O babasıyla ava gittiğinde bunun gibi bir otluğun içerisinde tavşan bile yatıyor olsa da fark edilirdi. İçinde canlı olan otluğun dışardan da farklı gözüktüğünü babasını ona öğretmişti. Ama, kim bilir: bu otluğun içindeki canlılar Çerkez'in takip ettiği adamlar ya da arkasında yavruları olan domuz mu? Bunun gibi kuytuda, bunun gibi gür otlukta bazen domuza da rastlanırdı.

Her ne olursa olsun onu bilmek gerekirdi.

Çerkez bu çöplüğe doğru emekleyerek değil göğsüyle sürünerek ilerledi ona öyle gelmiyorsa kalbinin çarpıntısı sanki yeri sarsıyor gibiydi, bu sarsıntıyı sadece onun kendi karşısındaki insanlar değil, hatta dağın eteğindeki sınır bekçileri de hissedecek diye düşündü.

Çerkez oraya on adımlık yakınlıkta, yıldız ışığında, o otluğun içinde bir kımiltı varmış gibi göründü. Çerkez durduğunda kulak verdiğinde, onun kulağına bir patırtı sesi gelir gibi oldu. Çerkez yine iki-üç adım yavaşça yaklaştığında güçlü pençe onun nazik omzuna yapıştı.

Torguş³⁰ Kafes İçinde

Arkası tüylü parmaklar Çerkez'in omzuna kan topladı.

²⁸ Sümek: eğirmek için taranan yünün, pamuğun ipi, lifi.

²⁹ Boynundan kuyruğına kadar lekeleri olan, lekeleri kara olan, zehirli yılan. Latince bulalim

³⁰ Yakalanamayan, yabani, yırtıcı, dişi kuş.

O saniyede onun üzerine üç adam abandı.

Kuş kapanına düşen torğuş gibi titreyen Çerkez yıldız ışııyla korkulu gözbebeklerini fal taşı gibi açıp, onların yüzlerine baktı.

Bunlardan biri bıyıkları kabarık, çenesi kısa, sol kaşının üstünde eşek toynağından derin bir iz kalan, iri-yarı bir adam. İkincisi bıyığı az, sade yüzlü, henüz eti-kanı olgunlaşmamış, incecik, orta boylu, genç bir yiğit. Üçüncüsü ise, gözleri yanıp duran, burnunun üst tarafı kabarık, sakalı fırça gibi, rengi sönmüş, bodur bir adam. Onların üçünün de gizli silahları var.

[115]

Onların üçü de üç yerden Çerkez'i alaca gözleriyle yiyecek gibi oldular. Ona doğru parçalayacakmış gibi yumruklarla yönelir gibi oldular. Çerkez'in kapana düşen tavşan gibi sıçramasına gözleri takıldıktan sonra, onun canını yakmadılar da soru sormaya başladılar:

- Hani, oğlan nereden geliyorsun?

Çerkez kısık bir sesle cevap verdi.

- Ben hiçbir yerden gelmiyorum.

- O zaman nereye gidiyorsun?

Çerkez'in omzu acımış olsa da onların bıyıklarından, bellerindeki tabancalardan çekinse de birdenbire şaşkınlığa düşmedi, aksine yavaş-yavaş kendini tuttu. O Sovyet Savaş'ında faşistlerin eline düştüğünde şaşırmadan cevap vermesi gerektiğini bir kitapta okumuştı. Çerkez bunu aklına getirip, kendini bu Sovyet askerinin kardeşi olarak düşündü ve kaşlarını çatarak, kesin cevaplar verdi:

- Babamın yanına.

- Baban nerede?

- Dağda.

- Dağda ne yapıyor?

- Ekinleri orakla biçiyor.

- Babanın yanına niye gidiyorsun?

- Ekmek götürüyorum.

Onların üçü birden sordu.

- Ekmek?

- Evet, ekmek.

Onların üçü de Çerkez'in omzuna yapıştı. Çerkez yanlış görmüyorsa, onların üçünün de kuruyan dudakları sulanmış gibi, bir şeyde hayal kırıklığı yaşamış gibi göründü. Çerkez yanılmıyorsa, onların bu hali, birkaç günden beri ekmek yüzü görmemiş insanların yüzüydü. "Ekmek" lafını işittiklerinde, onların şüpheli bakan gözleri yerinden çıkacak gibi oldu.

Şu soruyu onlar üçü birden tekrarladı:

- Hani o ekmek nerede?
- Eşeğin üstünde.
- Hani, o ekmek nerede?
- Kaçırdım.

[116]

Çerkez'in son ki cevabını duyduklarında o üçünün de bıyıkları aşağı indi. O üçünün de mutsuz gözlerinin şüpheli ışıkları söndü, o üçünün de ala gözleri öfkeyle tutuştu.

Çerkez'i omuzundan tutan pençe, onu yeniden daha sıkı tuttu, onun diğer pençesi Çerkez'in yanağına şak diye indi. Çerkez'in yanağı yandı, gözleri yuvasından çıkacak gibi oldu. Tırnaklı pençenin tuttuğu yer dayanılmaz bir derecede acıdı. Aslında Çerkez neresinin acıdığını neresinin sağlam olduğunu da unuttu. O dakikada o kendi mertliğini de sıkıntısını da aklına getiremedi.

Alnında toynak izi olan sesine güç verip, bağırdığının dahi farkında olmadan:

- Yalan söyleme, domuz oğlu! Senin eşeğin anırmasından bir çay içecek

kadar zaman geçmedi. Sen kimi kandırmak istiyorsun?

Çerkez kendini mert saysa da, konuştuğunda, onun sesi ağlamaklı çıktı.

- Ben yalan söylüyorsam, o zaman siz bulun.
- Kes sesini!

Çerkez yüzünü aşağı eğdi.

Alnında iz olan adam yine onu azarladı.

- Niye sesini çıkarmıyorsun?
- "Kes sesini " dedin ya.
- Sen yalan söyleme de doğruyu konuş.

- Ben niye yalan söyleyeyim? Dağın vadisinde tek başıma korkudan canım çıkıyordu. Size rast geleceğimi ben bilemedim. Siz bana merhamet edeceğiniz yerde, aksine bana vuruyorsunuz.

- Sen gevezelik etme de, eşekten, ekmekten haber ver.
- Evet, ben ona doğru koşuyorken, eşeğimin anırmasını ben kendim de işittim.

Ben o sese doğru koştuğumda birdenbire sizi fark ettim. Benim eşeğim size doğru gelmiştir diye, bende bu tarafa aceleyle geldim. Yoksa, ağalar, benim eşeğimi siz görmediniz mi?

- Hadi, sözü başka tarafa çevirme! Eşek arayan adam sürünerek gezmez.

[117]

- Eğilmesem, benim gözüm geceleri iyi görmüyor nihayetinde!
- Eşek kaybeden adam kür-kür³¹ bağırır, hırsızlık ediyormuş gibi sürünerek

gezer mi?

- Ben kurttan, çakaldan korktuğum için sesimi çıkaramıyorum ki. Birdenbire bir mağaradan ayı çıkar çıkmaz beni karnına indirirse ne yaparım!

Çerkez'i ne kadar sıkıştırsalar da o hiçbir şeyi kabullenemedi. Aksine kendini mert göstermeye çalıştı.

- Babam dünden beri aç olduğu için onun sürekli gözü yoldadır. Belki benim bu gece eşeğimi kurt yer. Ondan sonra vay benim halime. Ağalar bana yardım etsenize be!

Çerkez kendini ne kadar sıkıntılı gösterse de onlar onun sözüne inanmadı, ondan şüphelenerek:

- Sen ekmeği bul. Biz seni serbest bırakalım, deyip homurdandılar.

Çerkez ne olursa olsun cevabını değiştirmede:

- Vay ağalar ne diyorsunuz! O bir tandırdır, yok, bir tandırdan fazla ekmek var, aynı bir heybe ekmektir nihayetinde! Ona benim tek gücüm yetmeyip, onu eşeğin üstüne annemle ikimiz zor kaldırıp attık nihayetinde! Onu bulsak babama da yetecek, size de yetecek. Birlikte arasak ya ağalar.

İri-yarı adam eşeği aramayı teklif etse de Çerkez'in omzuna yapışan pençenin sahibi ona güvenmedi. O Çerkez'den şüphelenmeye devam etti, başka bir dilde kendi yoldaşıyla konuştu:

- Ben yirmi yıldan beri buralardayım, bu dağdan ileri gittiğim günlerimden beri buraları iyi biliyorum nihayetinde? Buncağızın kurnazlığını görmez misin? Bunun ağzından çıkan sözler bir çocuğun söyleyeceği sözler mi? Bizim bunun gibi çocuklarımız annelerinin yakalarından ellerini ayırmadan arkalarında dolaşırlar.

---

³¹ Eşeği, sıpayı yürütmek, kovmak için söylenen söz.

O birdenbire Çerkez’e dikkatle baktı:

- Yoksa, az önceki türküyü söyleyen sen değil miydin?

Çerkez onu bilmezlikten geldi:

- Hangi türkü?

[118]

- Hangisi olur zannediyorsun. Damana yolu. “Çıkalım billur dağına...” deyip, kulağına vurulmuş gibi bağırın sendin ya.

- Vay, bu ağanın söylediğine! Benim türkü aklıma geliyor mu? Ben eşeğimin peşinde koşup, ayaklarımı taşla yaraladım nihayetinde! Evet, doğru söylüyorsun, bunun gibi bir türkü sesi benim de kulağıma ilişti.

Çerkez’den doğru cevap alamadılar ve ona inanmadıkları için, onu serbest bırakmadılar. Onlar Çerkez’e “sen köyünüzün nerde olduğunu söylesen, evinize gidip ekmek getirirsen seni bırakırız” dediler. Çerkez buna keyifle razı olsa da onlar onu bırakmayı doğru bulmadılar.

Onlar hem Türkmen dilinde hem de başka bir dilde konuşuyorlardı. Çerkez’e niyetlerini belli etmemek için, onlar çoğunlukla başka bir dilde konuşuyorlardı. Ama Çerkez onların dilini de biraz anlıyordu. Köylerinin sınıra yakın olduğu için onların köyünde bu dilde konuşan çoktu. Özellikle onun babası bu dili su gibi bildiği, onun her zaman lazım olacağını söylediği için, Çerkez ilk dile çıkmaya başladığından beri onunla bu dilde konuşurdu: «Çaý mihori», «koža miravi?» sözleriyle Çerkez’in üç yaşındayken kulağını alıştırılmıştı.

Yolcular gür olan otluğun içinden çıkıp, yüklerini omuzlarına atmaya başladılar. Bu yükler o kadar büyük olmasa da, çok ağır görünüyorlardı. Çerkez bu yükleri ilk başta gümüş paradır diye düşündü. Ama onların çevresi kat-kat olması, onlardan güzel koku veren sıcaklık Çerkez’in beynini bulandırdı. Bundan dolayı o yüklerin ne olduğunu Çerkez hemen anladı.

Çerkez o adamların kaleden çıktığını, vadiden-vadiye sırtı yüklü yol yürüdüklerini, en az beş-altı gün olmuştur diye düşündü. Açlıktan ekmek isteyişlerini ve onların ya yolunu kaybettiklerini ya da bir şeyden endişe edip, birkaç gün dolaştıklarını anlıyordu.

O, gerçekten de öyleydi. Onlar kendi aralarında değişik dilde konuşup, birbirlerine mırıldandılar, yolunu kaybetmelerinde, açılmış olmalarında birbirlerini suçladılar. Şimdi

nereye gideceklerini, nereye ineceklerini Çerkez'i ekmek için gönderip-göndermeyecekleri hakkında fikir ayrılığına düştüler.

[119]

Onlar en sonunda eski patıkaya doğru yola çıktıklarında dağ eteğinde, Çerkez'in gözü bir parıltıya düştü. O çok çabuk yanıp söndü. Çerkez onların sınır bekçileri olduğunu bu işareten az-çok anladı.

Şimdi Çerkez'in durumu çok zordu. Onlar onu ekmek bahanesiyle evlerine doğru serbest bırakacaklar mı, kendileriyle uzaklara alıp gidecekler mi, ya da bir yerde çukura mı atacaklar?

O anki durum Çerkez'i daha da telaşa düşürdü. O sesi yettiği kadarıyla:

- Ben eşeğimi bulmalıyım, nihayetinde! Kür, kür, kür diye bağırmaya başladı. Üstü kılı pençe o saniyede onun ağzına ve boğazına yapıştı.

Nasıl oldu?

Uzun süre tek kalıp, kurt endişesiyle kulaklarını dikip duran eşeğin keskin gözleri uzakta bir şey fark etti. O duruşunu değiştirmeden dikilmiş kazık gibi dimdik durdu ve o tarafa doğru kulaklarını dikip baktı. Onun bu defa ki bakışında bir değişiklik vardı. Genellikle bunun gibi kulaklarını kabarttığında, Çerkez onun yanında olmasına bakmaksızın titriyordu. Ama şimdi onun bir kılı bile kımıldamadı. O bu taraftan bir çıtırtı da işitti.

Başına geçirilen torba anırmasına izin vermediği için, eşek halatın yettiği kadarıyla şu gelen karartıya doğru çırpındı, o bu gelene bakıp, tanıdı.

Eşeğe doğru aceleyle gelen Çerkez'di.

Çerkez gelip onun halatına yapıştığında eşek ona sürtünmeye başladı.

Çerkez “onlardan” şimdi o kadar endişe etmedi. Onların kendisin peşine düşmeye, kendisini aramaya zamanlarının olmaması, aksine dertlerinin sıkıntılarının kendilerini gizlemek olduğunu şimdi biliyordu. Bundan dolayı o böyle acele etmeden, eşeğin eyerine yaslandı ve düşünceye daldı.

[120]

“O adamlar şimdi dağın eteğine yaklaşıyorlar. Onlar geniş meydana girip gitsinler, tan ağarınca uzaklaşırlar. Böyle durumda da onların kurtulup gitmeleri de mümkündür.”

Bu mesele Çerkez'i telaşa düşürdü. O bu adamları yavaş yavaş ayırt ettiğinden, bu işte kendinin yararlı olacağını hesap etti. Ama iş tersine döndü. Sovyet çocuğunun, üstelik

sınıra yakın yaşayan bilgili bir piyonerin oklu-silahlı belirsiz adamları elinden kaçırmaması hey, akla sığacak şey mi? Babası onu duysa ne der? Babasının tanıdığı komutan onun sırtını sıvazlar mı? Kendilerinin önderi ona nasıl güvensiz gözlerle bakar. Birdenbire onun beceriksizliğini, usulsüzlüğünü, korkaklığı “Mıdam Tayyar” gazetesinde yazılırsa gör ondan sonra...

Çerkez derin nefes alıp, eşeğine zıplayıp bindiğini dahi hissetmedi. O eşeğin böğrünü tekmeleyip, sırtını dürtüp, kim oldukları belli olmayan adamların peşine aceleyle gitti. Yıldız ışığında onun eşeğinin toynakları çok az toz kaldırdı, hatta dörtnala giden eşeğin toynakları gümbürdeyip, derenin içinde yankılanır gibi hissedildi.

Çerkez’in birdenbire türlü düşünceler aklına geldi: “Vay, benim gözüm bağlı mı ne? Ya aklımı mı kaybettim? Onlar tam benim karşımda nihayetinde. Ben dağın eteğine çıkar-çıkamaz onların beni tekrardan yakalamaları mümkün? Onlar düşmandır nihayetinde. Bu sefer tutarlarsa, benim elimi-ayağımı bağlarlar belki... Çerkez son ki düşüncesini tamamlamadan başka bir düşünceye döndü: Aslında, köye gittiğimde ben kime haber vereceğim? Köy Sovyet başkanıyla kolhoz başkanı bölgeye toplantıya gittiler. Öğretmenler desen şehirde. Köyde çoğu adam yok. Kimi orak işinde, kimisi koyun işindedir. Eyvah, karakol bizden uzakta! Ben aslında onun nerde olduğunu da bilmiyorum, onu bulabilecek de değilim...

Çerkez eşeğini durdurup, böyle uzun düşüncelerden sonra babasına doğru aceleyle gitmekten başka çare bulamadı. O asıl babasını aklına getirdiğinde gurur duydu: vatandaki savaş günlerinde babasının bir kere sınır bekçilerine “casus” yakaladığı aklına geldi.

[121]

O babasının bunun gibi işlerde özel olarak çağrıldığını da iyi biliyordu. Eğer bu seferde işi başarırsa, ona: “Çerkez Çarı büyük bir iş başardı” diye gazetede yazılacağı aklına geldi ve heyecanlandı.

O, kuyruğunu sallayarak, tırsa giden eşeğin yavaş olduğunu düşünüp onu sürekli tekmeledi, “hıh, hıh” deyip sürekli tekrarladı, onun sırtına vurdu.

Çerkez şimdi gündüz olduğu gibi damana yolu üsluplu türküsünü de söylemedi. Birden onun yolunu kesip geçen koca kurt onu biraz endişelendirdi. Kurt ondan kaçmadı, aksine bir şeye ümitlenir gibi, sanki toy eşeğinin üstüne atılmayı arzular gibi, onun ardından

dähededem-dessemläp³² yürüdü. Çerkez yanılmıyorsa esniyor gibi yapıp koyun sürüsüne saldırdığında ağzının açık oluşu gibi şimdi de onun ağzı açık gibiydi. Çerkez'in bedeni titredi, saçları diken-diken oldu. Eşeğin kulaklarını kapayıp, kuyruğunu kısması, titremesi onu çok da korkuttu. Fakat Çerkez paniğe kapılmadı. O elindeki değneğini sağlam tuttu. Birdenbire eyerin torbasında asılı olan bıçağı aklına geldi, ona yapıştı. O biraz sevindi: bıçağı kurdun ağzından sokup boğazını keserim diye düşündü. Çerkez masalda, eli kılıklı bir yiğidin kılıcını yatay tutup, ejderhayı ikiye bölüp, onun içinden sağ çıktığını da işitmişti.

Sürekli arkasına bakan Çerkez, kurdun uzun-uzun esnediğini, en sonunda yaslanıp kaldığını fark etti.

Çerkez babasını ot biçtiği yerde bulamadı. Orada yük bekçisinden başka hiç kimse de kalmamıştı. Yük bekçisi Çerkez'in babasının akşam yemeğinden sonra, karanlık iyice çöktükten sonra, bir tarafa çıkıp gittiğini bilse de, onun nereye gittiğini bilmiyordu: o, ya şafak ışığının indiği geyik yolunda oturmaya, avlanmaya gitmiştir ya da köye dönmüştür, kim bilir?

Çerkez 'in işi yolunda gitmiyor, sürekli sarpa sarıyordu.

Eğer babasını bulursa, Çerkez hemen gider gitmez sabahın köründe önce sınır bekçilere haber verecekti, gizli silahlı adamlar belki, yakalanırdı. Çerkez'in şimdi önceki planı da bozuldu. O elindeki değneğiyle eşeğe vurdu, bir an düşündü, ondan sonra bekçiye seslendi:

[122]

- Gullı ağa, hey Gullı ağa! Sen karakolun nerede olduğunu bilmiyor musun?

Gullı az önce doğan ay ışığında kirpikli göz kapaklarını kaldırıp Çerkez'e baktı, onun sorusuna şaşırdı:

- Kasap mı? O dediğin nedir? Burada kasap ne arasın?

Gullı'nın cevabı komik olsa da Çerkez'in o an gülmek aklına gelmiyordu. O Gullı ağaya açıkladı:

- Yok kasap değil. Sınır askerlerinin başkanlarının durduğu yer.

- Ha, öyle desene! Söyle, hanım, sen onu ne yapacaksın?

- Ay, hiç... ama babam o tarafa mı gitti diye düşünüyorum.

---

³² Bir ayağının ucuna ikinci ayağın topuğuna temas ettirip yürümek ya da o şekilde izlenim yapmak.

Gullı ağa Çerkez'in sorusuna da cevabına da inanmadı, onun hakkında hiçbir şey düşünmedi, şüphelenmedi, tamamı ağaran gür sakalını sıvazlayarak hilesiz cevap verdi:

- Han, oğul kumun hangi yerini sorarsın, ben sana söyleyeyim. Yüksek dağların hangi birinin adını sorsan, belki de cevap verebilirim. Ama karakolun nerede olduğunu ben sana söyleyemem. Benim bu köy yakınından göçüp geldiğimi kendin bilirsin, nihayetinde. Şu an bana: "Gullı ağa, var, sen şimdi dönüver" deseler de köyü bulacak gücüm yoktur.

Çerkez Gullı ağanın çok yorulduğunu bildiğinden, kendinden önce onun karakola gidip haber veremeyeceğini düşündüğü için bütün olayı ona anlattı.

Devenin kendi yavrusunu koklayışı gibi, Gullı ağa da eşeğin eyerine yaslanıp, Çerkez'e kulak verdi. O durduğu yerde kımıldamadan, hareket etmeden onun hikâyesini açgözlülükle dinledi. Birdenbire ihtiyar onun lafını kesti:

- Oğlum lafını unutma. Sen şimdi bana anlat: o zalimlerin pençesinden sen nasıl kurtuldun?

- Onlar patika yolda yürümediler, engebeli yolda yürüdükleri için birdenbire dik kayaya rastladılar. Onların arasından biri iç taraftaki dağları iyi biliyor olsa da sınırdan geçip, kenara yaklaşmaları için yolunu şaşırdı, kafası karıştı. Onlar en sonunda bana inanmaktan, bana hoş sözler söylemekten, yolu bana teslim etmekten başka çare bulamadılar.

[123]

Ben onlara hevesle hizmet edeceğimi göstermek için onlara ilk olarak biraz doğru göturdüm. Ondan sonra sanki ileri-geri döndürüp öncekinden beter kafalarını karıştırdım. Ben kendi kendime yakınırdım, orayı burayı kontrol ediyormuş gibi yapıp, bu telaş arasında gizlilikle sıvıştım.

Eşeğin üstünde oturan Çerkez'i Gullı ağa heyecanla kucakladı.

- Oğlum, sen on birini yeni dolduruyorsun. Ben şimdi seksene adım attım. Ama senin yaptığını, senin başarını şu dağların içinde ben başaracak değilim. Aferin, oğlum.

Gullı ağanın söylediği sözler Çerkez'e o kadar etki etmedi. Onun kendi düşüncesi başka olduğu için, onun sözlerine o kadar ihtimam da vermedi, ona akıl danıştı:

- Gullı ağa şimdi ben ne yapayım?

Gullı ağa kendi yetersizliğini basitçe itiraf etti:

- Han oğul, toprağı sürmekte, orak biçmekte belki, şimdi bir adamın yaptığını yaparım. Ama böyle karışık meselelerini çözmekte benim aklım aciz. Gecenin bir vakti, dağın içinde ben kimi bulacağımı da bilemiyorum. Bana kalırsa, köyden yardım istesen fena olmaz diye düşünüyorum.

Gullı ağanın tavsiyesi Çerkez'in kendi düşüncesiyle uyuştı. O eşeğin boynuna değnek vurup, böğrünü tekmeledi ve yamaçtan indi.

Eşeğin toynaklarının patırtısı sakın gecede, temiz havada uzaklara ulaştı. Süngü boyu yükselen ayın ışığında eşeğin uzun gölgesi taşlı bayırın üstünde hızlı-hızlı kayıp gitti.

Beklenmedik Misafir

Çerkez köye zorlukla indiğinde, gece yarısını geçiyordu. O köyü ortadan bölüp geçen sığ kalandan geçmek istediğinde eşek onun isteğine göre hareket etmedi: o, duru suya ağzını daldırdı. Çerkez ne kadar acele etse de eşeğin susadığını anladığı için, onun su içmesine izin verdi.

[124]

Çerkez duru suya baktığında, ayın bu suyun bir kenarından girmiş olduğunu gördü.

Çerkez içinden: “babam evdedir. Biz hemen karakola gideriz. Geç kalırsak, hava aydınlandığı zaman ben onlardan en son ayrıldığım yeri de onların gittiği izi de gösteririm. Belki onların peşinden yetişirim deyip, içinden arzuluyordu.

O kapılarına gelip, eşeği bağladığında evlerinde hafif bir ışık gördü. Bundan dolayı babasının varlığından şüphelenmeden evlerine girmeye acele etti: “Baba hey!” diye bağırısı geldi. O anda, komşularını uyandıracağı aklına gelip, önceki düşüncesinden döndü.

Çerkez henüz içeri girmeden evin ışığından içerde telpekli birine gözü ilişti. O cılız lamba ışığında onun kim olduğunu seçemedi, aslında seçmek de istemedi, düşündüğü şeye niyetlenip kapıyı açmaya sabırsızlandı:

- Baba, deyip, sokuldu.

Çerkez o anda orada donakaldı.

İçerdeki adam eşeğin ayak sesinden ürküp, yerinden kalktı ve evin batı köşesinde kendini topladı. Çerkez'in o adama gözü düştüğünde, kemikleri gevşedi ona ne diyeceğini de bilemedi, hatta ne düşüneceği de aklına gelmedi. Onu uzun zamandan beri bekleyen, onun bu şaşırılmış halini gören annesinin de yüreğini endişe kapladı, Çerkez'e yöneldi ve onu kucakladı.

- Yavrum, Çerkez can, sana ne oldu? Niçin böyle geç saate kaldın? Bütün gece gözüme uyku girmede, bağrıma bıçak saplanır gibi oldu. Senin rengin kaçmış. Sen henüz kendine gelemedin. Sana ne oldu ne?

Kapıya dayanıp duran adamla Çerkez birbirini tanıdı. Bundan dolayı da ikisinin de birbirinden sır gizlemelerine gerek kalmadı.

Çerkez annesini korkutmamak ve duvara dayanıp duran adamın da gönlüne başka şeyler getirmemek için önceki akşam söylediği şeyi tekrarlamayı uygun buldu:

- Anne, ay anne bana bir şey olmadı. Ben eşeğimi kaçırdım, o yüzden oyalandım.

[125]

- Kaçırdın mı?

- Evet. Onu ararken çok helak oldum.

- Vah, yavrum baban seni çok beklemiş.

- Hayır, anne can sen sakın ol. En sonunda eşeği de buldum. Orak biçenlerin yanına da vardım.

Çerkez'in cevabı alnında toynak izi olan adamı biraz rahatlattı. O Çerkez'in akşamüstü söylediği söze şimdi inanmaya başladı; ona boş yere eziyet ettiğine, bu eziyetin ceremesini çekince biraz pişman oldu. O Çerkez'in kırgınlığını nasıl unutturacağına akli yetmedi, birdenbire konuştuğunu da fark etmedi.

- Ha doğruymuş desene!

Çerkez arkası kıllı pençenin yapıştığı yeri farkında olmadan kontrol etti, toynak izli kaşın altındaki suçlu gözlere öfkeyle baktı. Şimdi ondan korkmadığı için, ona kötü söz söylemeye de çekinmedi:

- Hırsız herkesi hırsız, namussuz da namussuz sanırmış, dedikleri gibi benim sözlerimi de sizinki ile aynı mı sanıyorsunuz?

Birbirleriyle göz göze geldiklerinde, onların ikisinin arasında bir şey olduğunu Çerkez'in annesi de anladı. Şimdi ise, bu ikisinin üstü kapalı sözleri onu şaşırtmaya başladı. O ikisinin de yüzüne iki kez bakıp, ikisinin arasında kötü bir işin başladığından korkup, Çerkez'in sözünü kesti:

- Vay, misafir! Niye böyle ayakta durursun? Otur, nihayetinde... Çerkez can, sen niye başka birinin evine gelen misafir gibisin? Senin bu halin gerçekten nedir?

Ne misafirden ses çıktı, ne de Çerkez annesine cevap verdi. Çerkez isteksizce yukarı doğru geçtiğinde kararsız misafir iki ayağının üstüne kalkıp durdu. O Çerkez'den her şey

bekledi, ondan özellikle çekindiği için, onun omzuna yapışır yapışmaz, sırtıma atıp kalksam diye düşündü. Ama köyün içinde de bunu yapamayacağını aklına geldi Eğer onu alıp giderse, annesinin büyük gürültü çıkarıp, bütün köyü uyandıracağını, durumunun kötü olabileceğini anladı. Onların ikisini birden yere çivileyip gitmeyi de aklına getirdi. Ama o işin de başarılı geçeceğine inanmadı...

[126]

O Çerkez'e dalkavukluk etmekten başka çare bulamadı.

Çerkez'in o adama gözü düştüğünde, geldiği tarafa kaçmayı, köyün adamlarını uyandırmayı aklına getirdi. Ama onun küçücük beyni o kadar basit çalışmıyor, böyle kaba bir çözümün, zarar vereceğinden korktu. Alnı toynak izli adamın sağ tarafında gizlediği sağ elinin aşağısı çok şişkin görünüyordu. Çerkez bu şişkinliğin altı patlar ya da ondan daha korkunç bir silah olduğunu düşündü. Bundan dolayı o, ona kaba şeyler söylememeye, ona kendi niyetini belli etmemeye çalıştı.

Onların ikisi de birbirine yakın oturup, birbirlerine o kadar da yakınlaşmadan sohbe başladılar. Misafir kendisinin koca ağzına yakışmayan, pişge³³ gibi bıyıklarını hareket ettirerek, satranç piyonu gibi Çerkez'in cesurluğunu, ıssız dağlar içinde geceyle gündüzü ayırt etmeden gezdiğini söyleyip övdü.

Çerkez kendini sanki bu övgüden memnun olmuş gibi göstererek çocuk gibi güldü. Ama onun bu gülümsemesinin de alaya almak olduğunu, alnı toynak izli dalkavuk adamın kendisi de anladı.

Misafir en sonunda onların evine niçin geldiğini, kendi malumatını daha önce bildirdiğini Çerkez'e de hissettirdi.

- Sen, hanım, bizim durumumuzu biliyorsun; biz şimdi ekmeğe muhtacız.

O göz ucuyla Çerkez'e döndüğünde, onun bakışındaki şüpheyi, onun hileli gözbebeklerinde de görünüyordu. Bu bakışı göz önünde bulunduran Çerkez'in bir şey soracağını anladığı için o hususta, kendi sohbet açmayı uygun buldu.

- Hanım, bizi eşkıyadır ya da kaçakçıdır diye düşünce senin aklına gelmesin.

Biz izin belgesi olan adamlarız. Biz sınırdan kaçak geçmedik, doğrudan kontrol noktasından geçtik. Biz Sovyet adamları olarak, gizli görev doğrultusunda dolaşan insanlarız. Şimdi ise uzak bir yere özel emirle gidiyoruz. Onun nerede olduğunu, ne için

---

³³ Taranmış yünün eğirmeye hazırlanmış hali.

olduğunu söylemeyeyim, tabi gerek de yok, söylemeye yetkimiz de yok. Genç olduğun için, onun gibi şeylere sen şimdi anlayamıyorsun, ama teyzem anlıyordur...

Çerkez zamandan faydalanıp, gizlice işaret ederek şöyle dedi:

- Evet, ağam, yani sen eşkıya deyince, benim hemen aklıma geldi; ben geçen yıl “eşkıya” denilen adamları görmüştüm.

[127]

Onun öyle bir cins atı vardı ki, hey gidi hey... Onun parmaklarının arasına sıkıştırılan hesap edilmezdi, dişlerinin arasına sıkıştırılanları ok sanmışım. Varlıklı, heybetliydi. Ama “kaçakçı” denilen kendi-kendimi öldüreyim deyip duran bir adammış. Anne, sen biliyorsun onu köy Sovyet’i yakalayıp getirmişti nihayetinde... Onun eski pılıpırtılarının içinde yalnız iki kadağa³⁴ yakın uyuşturucu vardı. Evet, ağam sen söyleyen de söylemesen de ben sizin çok devletli adamlar olduğunuzu düşünüyorum. Sizin şu heybe-heybe yükleriniz tamamı gıran³⁵ olsa gerek. Vay, anne bunlar çok varlıklı adamlar. Bence bu heybelerin her biri, bir sürü koyun eder mi acaba diyorum... Ha, ekmek deyince aklıma geldi. Ben heybeyi doldurup alıp gittim, bizde doğru dürüst ekmek kaldı mı ki acaba? Ha, anne?

Çerkez’in annesi onun işaretini anladığı için mi ya da gerçekten durumun öyle olduğunu anladığı için mi, her hâlükârda Çerkez’e yaranmak için:

- Vay, Çerkez can, sen gittiğinde, yalnız iki tanecik ekmek kaldı ya. Onun da birini çocuklar yiyip bitirmiş.

- Zıyanı yok, anne. Misafir bu gece bizde kalır. Sen sabaha doğru kalkıp, bir-iki tandır ekmek pişirirsin. Öyle değil mi?

Misafir başka bahane bulamayıp:

- Yatıp-kalkmaya bizim vaktimiz yok, nihayetinde dedi.

- Yarım günde yarış olmaz, demişler. Aksine yoldaşlarını da çağır. Bir-iki gün dinlenin. Yarın babam da gelebilir. Herhangi bir nedenle tanış olduk. Bizden hiç çekinmeyin. Öyle değil mi, anne?

- Vay, çekinmek nedir kuzum?

Çerkez ne kadar küçük de olsa, o kendi söylediklerini gerçekten saf yüreктen söylemiş olsa da misafir ona inanmadı, kendisinin sohbetle oylanmaması gerektiğini

³⁴ 409,5 grama eş ağırlık ölçüsü

³⁵ Tümenin on da birine karşılık gelen para birimi.

düşündü. O anda köyün içindeki köpeklerin havlaması da artmaya başladı. O hemen yerinden kalktı ve son sözünü söyledi:

- Ben konuşmayla oyalanmayayım, çoktan geciktim, döneyim, gideyim. İyi günler.

[128]

- Yok, misafir biraz sabret. Sizi ekmeksiz bırakmak olmaz. Eğer gerçekten acelen varsa, annem, işte komşuları uyandırır ve ekmeği ödünç alıverir.

Çerkez'in bu teklifi onun ne kadar hoşuna gitse de arkasında bir çöplük vardır diye düşündü, aksine ekmek bahanesiyle, komşuları uyandırır, adamları toplar diye korktu.

- Yok, yatan adamları rahatsız etmeye gerek yok.

Misafir yuvarlak ekmeği ikiye katlayıp koltuğunun altına aldı ve arkasına bakınıp dışarı çıktı.

Çerkez'in kalbi çıkacak gibi oldu, elindeki kuş kaçırmış gibi hissetti. O nasıl olduğunu anlamayıp aceleyle dışarı çıktı.

O an alnı toynak izli, pençesinin arkası kıllı olan adam kuzeye doğru acele edip, iki havlayan köpeği de peşine takmış gidiyordu.

İri gövde saniyeler içerisinde nokta gibi oldu ve Çerkez'in gözünden kayboldu.

İki Taraflı İzci

Bu gece Çerkez için ne kadar başarısız bir gece oldu. "Cusus" kendi ayağıyla kendisiyle karşılaşsa de o bir şey yapamadı. O, ayın aydınlığına bakmadan, aniden gözden kayboldu. Hani, Çerkez'in gözü açıklığı! Hani onun becerikli, yetenekli piyonerliği! Bu gece olan olayları anlatsa, kim ona sağ ol der? Belki onun kendi yaşlıları ona "Sen saman kafalısın" deyip aşağılarlar. Evlerine düşman geldiğini duyurmadıkları için onu ayıplamaları da mümkün.

Çerkez bu düşüncelerle ağır nefes aldı ve içeriye sokuldu. O annesini rahatlatmak için, iki söz söyledikten sonra tekrardan aceleyle çıktı ve ayaklarının tüm gücüyle koştu. Ay ışında o kendi gölgesiyle yarışıyormuş gibi oldu. O duru sulu sığ kanalın üstünden vızıldayıp geçti. Bir iki aptal köpeğin onun peşine takılmasına, havlamasına bakmadan. Bir kuvvetle komsomol kurumunun sekreterinin kapısına dayandı.

[129]

Piyoner önderinin yaşadığı yer uzaktaydı, köyün doğu tarafındaydı, nefesini toparlamadan, kapıyı yumruklamaya başladı:

- Sazak, Sazak hey.

İçeriden zamanla cevap alamadıktan sonra, kapının önündeki taşla kapıya vurdu ve tekrardan bağırdı:

- Sazak, hey! Çabucak açsana hey!... Ben... ben Çerkez Çarı!

Kapının vuruluşundan, Çerkez'in heyecanlı sesinden korkan Sazak acele ederek kapıyı iç giyimiyle gelip açtı. O, Çerkez'e sorgulu, korkulu gözlerle baktığında, Çerkez kendisinin ondan küçük olmasına, yaşının küçük olması, yaptığı işin kendi gövdesine göre büyüklüğüne bakmadan, emir verdi:

- Hemen, giyin!

Sazak'ı Çerkez'in emri şaşırtmadı, onun bu vakitte gelişi, aceleciliği onu şaşırttı:

- Söyle, ne oldu?

- Yürü hemen, karakola gidelim.

- Karakola?

Çerkez olan olayı kısacık anlattı.

Onlar bayırın doğrudan dönülen yerindeki yol ağzındaydı, hava süt gibi açılmaya başlayıp, kuşlar kendi dillerinde ötüşmeye başladılar.

Çerkez orada Sazak'a soru sordu:

- Karakola geldiğimiz kadar yol var mı?

- Hayır, şu dağ sırtını aştıktan sonra ki yer karakoldur.

Çerkez orada içinden babasına söylendi. O babasıyla birlikte oraya hatta oranın ötesine de gidip dönmüştü. Babası onu bir kez götürmüştü ve bayırın öteki tarafında geçip yemek pişirecek kadar bir süre kalıp dönmüştü. Kesinlikle o, o sırada karakola da varmıştır. Eğer o zaman Çerkez'i de alıp gitmiş olsaydı, şimdi Çerkez'in bu geceki sıkıntıyı yaşamazdı. Gizli adamlar çoktan beri yakalanmıştı. Ama şimdi onlar yakalanacak mı yakalanmayacak mı kim bilir?

Karakol gerçekten de bayırın öteki tarafındaymış.

Çerkez başkanın makamına vardığında tekrardan bir adama rastladı.

Onu orada babası kucakladı.

[130]

Gizli adamlar sınırdan geçtikleri belli olup, onların nereye kayboldukları belli olmadığı için, müdür Çerkez'in babası Çarı'yı kendi yanına çağırdı ve onların nereye gideceğini, onların nerelerde aranmaları gerektiğini, onların nasıl yakalanacağını tamamını istişare ediyorlardı.

Çerkez'in babası Çarı'nın sadece avcılıkta değil, izcilikte de bilgisi vardı. Başkanlık ondan bunun gibi durumlarda faydalanırdı. Bu defa da iki tane askeri çiftçi elbisesi giydirip, Çarı'nın yanına verdi.

Onlar köye gidip kuzeye doğru giden “misafirin” izini takip ettiler.

Başkanlık daha sonra Çerkez'i kendi başına bir ata bindirip, birkaç atlının peşine taktı ve güneşin doğacak yeri kızardığında dağın eteğini dolanıp, batıya taraf at koşturdu.

Çerkez'in bu geceki kırılan kanadı sonunda sarıldı. O şüpheli adamları akşamüstü kandırıp kaçtığı yere kadar atını durdurmadi. Burada gerçekten de dağın eteğine inilen bayır yokuş bir yerdi. Onlar kendi izlerini gizlemeye ne kadar çalışsa da vaktinde dağın eteğine çıkamadılar, daracık dönüşte öne arkaya dönüp durdular.

Başkanın yanında kendi işinde ustalaşmış akıllı bir köpek de vardı. O buraları kokladı. Ondandır çukurların içinde yavaş-yavaş sağa sola yürüyüp, yöneldi.

Köpek, dağın eteğine çıktıktan sonra, uzak olan arka taraflardaki sazlığa doğru yöneldi.

Onlar sazlığa vardığında onun doğu tarafından da birkaç atlının geldiğini gördü. O tarafa dürbünle bakan başkan o gelenlerin Çarı ve arkadaşları olduğunu anladı.

Başkan atı durdurdu.

Sazlığın ötesine-berisine göz yetmedi. Onun içinde üç-beş adam değil, sürüyle koyun, sürüyle deve de gizlemek mümkündü. Öyle de olsa onun arkası kum, ilerisi dağ iki tarafı çöl olduğunu başkan biliyordu. Çerkez'in verdiği bilgilere göre bugün onların bu sazlıktan çıkamayacaklarını da açıklı.

Geniş çölden çıktıklarında da izlere bakıp, onların iziyle yolu bulmak için de zaman vardı. Ama, geniş sazlığın içinde onları bulmak kolay iş değildi.

[131]

Bulduklarında da silahlı adamların üstüne gitmek çok tehlikeliydi. Onları ele geçirmek zorunluluğu ise korkudan, tehlikeden üstündü.

Başkan Çerkez'e bakıp şimdiki endişesini ona hissettirmeden, niyetini ona nazıkçe bildirdi:

- Çerkez, sağ ol! “Casuslar” şimdi bizim elimizden kaçamazlar. Sen şimdi evinize dönüver. Atı da sonra kendimiz alıp döneriz.

Başkanın teklifi Çerkez'i çok üzdü. O kendini hazır yemeğin, hatta kendisinin hazırladığı yemeğin yanından kovmakla aynı kabul etti. Bundan dolayı yüzünü aşağı eğdi ve eyerin başındaki parlak bronz parmaklarıyla tırmaladı burnunu çekti, homurdandı:

- Yoldaş, başkan...

Onun üzüntülü görünüşüne başkanın içi acıdı. Öyle de olsa onu sazlığın içine götürmek istemedi, başka bahane aradı:

- Sen gece boyunca uykusuz kaldın, yoruldu.

Çerkez onun sözünü kesti:

- Hayır, yoldaş başkan ben yorulmadım.

- Çerkez, hanım, sen düşün nihayetinde, senin yapacağın iş bitti.

- Hayır, yoldaş başkan bitmedi.

- Ne için bitmedi?

- Ben kendi dostlarımla gündüz günü, ayrıca sizin yanınızda selamlaşmak istiyorum.

Başkan ona:

- Sen onlarla karakolda da selamlaşabilirsin, deyip onu yükseltmek istedi. Çerkez razı olmadı.

Başkan onun karakterine, kararlılığına hayran kaldı. Ona ne kadar öğüt verse de onu incitmeden kandırmaya aklı da yetmedi, askere emrettiği gibi ona emretmeye kıymadı.

O en sonunda ona sağlam bir görev verdi:

- Benim seni yanımda götürmeye hakkım yok. Seni incitesim de gelmiyor. Sana sağlam bir görev: sen her zaman sopa uzunluğu kadar arkada kal.

Çerkez sevinçli bir sesle cevap verdi:

- Hoş, yoldaş başkan!

[132]

Öyle de olsa, onu gözden kaçırmamak, onu ön tarafa koymamak için, başkan askerlerden birine emretti.

Başkan sazlığa girmeden, köpeği yakalatıp onun boyun tasmaına ip bağlattı ve uzun tarafını atlılardan birine tutturdu: önceki bir seferde başka bir köpeği başıboş bıraktıklarında o atlılardan çok öne geçmişti ve önde gizlenip yatanlar onu vurmuşlardı.

Son Karşılaşma

Yarım ekmek onların hiçbirine yetmedi: diğer yarısını alını toynak izli olan adam yolda hapur-hupur yemişti. Onların karnı gurulduyordu. Üç günden beri yemekleri

uyuşturucu olup, onlar yine bununla yaşıyorlardı. Ama yemeksiz uyuşturucu şimdi onların içlerini kısıdığını için onlara güç vermiyor, aksine onların yavaş-yavaş karınlarını ağrıyordu. Onların karınları kaburgalarına yapışmaya başladı. Bir yerden yiyecek bulamazlarsa onların şimdi daha fazla yürümeye, hiçbir yere gitmeye de mecalleri kalmayacak.

Hepsinden kötüsü de ufacık Çerkez onların midesini sinekten daha beter bulandırdı. Çerkez özellikle de alnı toynak izli adamın gözünün önünden gitmiyordu. O gece, onların evinden döndüğünde peşine dönüp-dönüp bakmıştı: Çerkez'in kapılarına bakıp durduğunu gördüğünde aklına olmadık şeyler geldi.

“Biz sınırdan, tehlikeli yerlerden sağ-salim geçtik. Biz şimdi amacımıza ulaştığımızı hesap ediyorken... şu küçücük çocuk bize nereden rastladı? O sıradan bir çocuk değil, mide bulandırıcı bir sinek! O, belki, bizi kusturmadan da dinmez. Onun sineğinki gibi vızıltısı şimdi de bizim kulağımıza geliyor gibi. Ah, bu nasıl bahtsızlık! Şu çulsuz bize rastlamasaydı, biz bu sazlığın içinde on gün yatsak da, kim bilecekti. Şimdi bu kamışlar bile gözümüze insan gibi görünüyor. Ah, şu küçük yine bizim elimize düşseydi...!”

Alnı toynak izlinin bu gibi düşüncelerle yüreği yandı da Çerkez'in serçe parmağının ucu gibi uyuşturucuyu yuttu, alnına avucun içiyle vurdu: “Ah, sen ahmak! Şuncacık çocuğu sen dağın içinde ne için şuncacık uyuşturucu gibi yutmadın?”

[133]

Onların diğerleri de alnı toynak izliden örnek aldılar. Uyuşturucu onlara biraz şevk verdi. Temiz havada güneş kuşluğa yükselmişti kuşlar huzur içinde hoş öttükleri için onların beyni kaplayan tehlike de yavaş-yavaş geçti. Onlar kendilerine emir veren devleti gerekli malumatlarla memnun edeceklerine, saygılarının artacağına, yakın zamanda herhangi bir yerde han olacakları gibi düşüncelerle mutlu olmaya başladılar. Onlar çevreyi kontrol etmeyi de unutup, (gür kamışlar içinde kontrol etmek mümkün de değildi) tatlı-tatlı sohbetle cezp oldular.

Uyuşturucunun keyfi zevke ulaştığında, kuşluk tarafından onların kulağına hışırtılar geldi. Onlar kulak kabartıp, dikkatlice dinlediklerinde benzeri hışırtı batıdan da işitildi. Aradan çok zaman geçmeden sazlığın içi hışırtıyla doldu. Kamışlar gür ve yüksek olduğu için onların gözüne bir şey görünmedi. Kim bilir, belki, sazlığa sığır sürüsü girmiştir... öyle de olsa bu hışırtı onların keyfine soğan doğradı, bu hışırtı yakınlarda bir yerde ateş çatırtısı olduğunu iyice hissettiler.

Onların canları boğazlarına geldi.

Onlar tehlike yola başvurdıklarında pişman olmaya, birbirlerine danışmaya da vakit bulamadılar. Onlar kendi arasında ağız birliği de yapamadı. Sade yüzlü oğlan şerefiyle teslim olmayı teklif etse de dağın tepesine kaçmayı uygun gördü. Alnı toynak izli ise, son kurşununa kadar savaşaacağını ifade etti.

Onların sözlerini tamamlamaya da fırsatı kalmadı. Sayısız hışırtı onların tam olarak ayaklarının altından çıkacakmış gibi hatta birdenbire tepelerine tokmak olup incekmiş gibi geldi:

- Yoldaş başkan. Beni bağışlayın! Ben şimdi öne geçmeyeceğime piyoner sözü veriyorum! diye küçük çocuk sesi onların kulağına ulaştı.

Alnı toynak izli adam bu sesle daha da gücü tükendi: o Çerkez'in sesini tanıdı. O, bu kısa arada: "Vah, şu küçük bir gözüme ilişse, ben şunu bir önceden düşürseydim!" deyip ah çekti.

[134]

O zamana kadar kamışın arkasında görünen arkası askerli köpek ürümeye başladı. Alnı toynak izli olan adam elindeki tabancasıyla bir köpeğe, bir askere gezdirdiğinde, kamışların içinden saklanarak gelen Çarının tüfeği ateşlendi. Kurşun alnı izlinin elindeki tabancayı parçalayıp geçti.

Alnı toynak izli henüz kendine toparlayamadan Çerkez çoktan onun karşısında belirdi, atını durdurdu, ona söylendi:

- Selam, yarasa arkadaş!

Alnı toynak izli Çerkez'e tam karşıdan baktıktan sonra, ümitsizce alnını kırıştırdı:

- Seni serçe parmak kadar olmayan bir çocuk suya götürüp susuz getiriyorsa senin yazgısını o çözüyorsa dünyada yaşayıp eziyet çekmenin bir anlamı yok. Onun bu sözlerinden sonra Çerkez üzengisini kaldırıp arkasına doğru kalkarak kendisini heybetli göstermeye çalıştı:

- Hayır, dost öyle değil! Sen gücenme. Benim toprağım, benim aldığım terbiye böyle. Sen ha benim eşeğimden üstün değilsin. Ben senden daha büyük deveyi de burnuna halka takıp çekiyorum nihayetinde!

Başkan atın üstünde oturan Çerkez'i kendine doğru kucaklayıp aldı ve:

- Aferin, hanım! deyip öptü.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı	
Doğum Yeri ve Tarihi	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
E-Posta Adresi	
Cep Telefonu	